

Міністерство освіти і науки України
Хмельницька обласна рада
Хмельницька обласна державна адміністрація
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницька міська організація Національної спілки краєзнавців України

ДУХОВНІ ВИТОКИ ПОДІЛЛЯ: ОСВІТА, НАУКА І КУЛЬТУРА НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ (до 85-річчя утворення Хмельницької області)

*Матеріали
XII всеукраїнської науково-практичної конференції*

м. Хмельницький,
20 вересня 2022 р.

Хмельницький – 2022

УДК 7:93(477.43/44)(063)
ББК 85.03(4Укр–4Хме), 215.1
Д 85

*Друкється за рішенням вченої ради
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
(протокол № 13 від 21 грудня 2022 р.)*

Д 85 Духовні витоки Поділля: освіта, наука і культура на Хмельниччині (до 85-річчя утворення Хмельницької області): матеріали XII всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 20 верес. 2022 р.). Хмельницький: ХГПА, 2022. 340 с.

Редакційна колегія: *Голова – Шоробура І.М.,* ректор ХГПА, заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент НАПН України, д.пед.н., професор; *заступники голови – Галус О.М.,* проректор з наукової роботи ХГПА, заслужений діяч науки і техніки України, дійсний член Української академії акмеологічних наук, д.пед.н., професор; **Телячий Ю.В.,** в.о.ректора Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту, д.і.н., професор, заслужений працівник культури України; *члени редколегії –* **Адамський В.Р.,** доцент кафедри суспільних дисциплін ХГПА, к.і.н., доцент; **Берека В.Є.,** професор Хмельницького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, д.пед.н., професор; **Біницька О.П.,** проректор з економічних питань ХГПА, к.е.н., доцент; **Блажевич Ю.І.,** доцент кафедри суспільних дисциплін ХГПА, к.і.н., доцент; **Діденко З.О.,** голова Хмельницького міського Товариства української мови імені Тараса Шевченка «Просвіта»; **Єсюнін С.М.,** провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, к.і.н.; **Завальнюк О.М.,** професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, д.і.н., професор; **Зданевич Л.В.,** завідувач кафедри дошкільної педагогіки, психології та фахових методик ХГПА, д.пед.н., професор; **Машкіна Л.А.,** помічник ректора ХГПА, к.пед.н., доцент; **Пісоцька Л.С.,** декан факультету дошкільної освіти та психології ХГПА, к.пед.н., доцент; **Поліщук О.С.,** проректор з науково-педагогічної роботи ХГПА, д.філос.н., професор; **Прокопчук В.С.,** краєзнавець, д.і.н., професор; **Дарманська І.М.,** декан факультету початкової освіти та філології ХГПА, д.пед.н., доцент; *відповідальний редактор –* **Кришук Б.С.,** начальник наукового відділу, доцент кафедри педагогіки ХГПА, к.пед.н., доцент.

Рецензенти:

Григоренко О.П. – д.і.н., професор (м.Хмельницький)

Комарницький О.Б. – д.і.н., професор (м.Кам'янець-Подільський)

© Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, 2022

© Кравчук К.Г., художнє оформлення, 2022

© Автори статей, 2022

ЗМІСТ

Віктор АДАМСЬКИЙ, Богдан КРИЩУК, Валентина КРИЩУК ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО РУХУ НА ПРОСКУРІВЩИНІ У 1917 р.....	10
Юрій БЛАЖЕВИЧ, Надія БАЛАБУСТ МІЖНАРОДНА ПАРТНЕРСЬКА СПІВПРАЦЯ ТА ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	19
Катерина БУРДУВАЛІС ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1991-2021 рр.).....	43
Анастасія ВЕРМІНСЬКА ПРОСКУРІВСЬКЕ ПЕДАГОГІЧНЕ УЧИЛИЩЕ У 1945-1953 рр.: СТРУКТУРА, НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, МАТЕРІАЛЬНА БАЗА.....	50
Олександр ГАЛУС, Сергій ЄСЮНІН ПОЛЬСЬКА ДОБА МІСТА ПРОСКУРОВА ТА ЙОГО ОКОЛИЦЬ: КУЛЬТУРНО-РЕЛІГІЙНІ ЗВ'ЯЗКИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНЦІВ ТА ПОЛЯКІВ.....	61
Вадим ГРИГОРЕНКО, Олександр ГРИГОРЕНКО УТВОРЕННЯ, СТАНОВЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ СТРУКТУР ТА ПЕРШІ РОКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ (ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ) ОБЛАСТІ.....	67
Руслан ГУРАК, Юрій ТЕЛЯЧИЙ УКРАЇНСЬКІ ДІТИ ЗА КОРДОНОМ: ДО ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТЬОГО ПРОЦЕСУ.....	96
Людмила ДИТИННИК ПОПОВНЕННЯ КНИЖКОВИХ ФОНДІВ БІБЛІОТЕКИ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ АКАДЕМІЇ ПРИВАТНИМИ КОЛЕКЦІЯМИ НАУКОВЦІВ.....	103
Сергій ЄСЮНІН СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ СТАН НОВОУТВОРЕНОЇ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	110
Костянтин ЗАВАЛЬНЮК ЦЕРКОВНИЙ І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ АРХІЄПІСКОП МОДЕСТ (ДАНИЛО СТРЕЛЬБИЦЬКИЙ).....	116
Олександр ЗАВАЛЬНЮК КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ 1918-1920 рр. В ІСТОРІЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ.....	125
Liudmyla ZAKRENYTSKA DEVELOPING THE 21ST CENTURY KEY COMPETENCES REGARDING LEARNING DOMAINS WITHIN NATIONAL AND INTERNATIONAL COMPETENCE FRAMEWORKS.....	136
Володимир ЗАХАР'ЄВ /ДЗ ВАТРАЛІВ/ ОСВІТА У «МИНЬКОВЕЦЬКІЙ ДЕРЖАВІ».....	142
Юрій ЗЕМСЬКИЙ ПОЛІТИЧНО-АПТАЦІЙНА ПОЕТИЧНА ТВОРЧІСТЬ ПОЛЬСЬКИХ ПАТРІОТІВ З ПОДІЛЛЯ НАПЕРЕДОДНІ ТА В ЧАС СІЧНЕВОГО ПОВСТАННЯ 1863-1864 РОКІВ.....	152
Лілія ІВАНЕВИЧ НАШИВНІ ТА НАБИВНІ ПРИКРАСИ В ОЗДОБЛЕННІ НАРОДНИХ СТРОЇВ УКРАЇНЦІВ ПОДІЛЛЯ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ - ПОЧАТОК ХХ СТ.).....	169

Ольга КОБИЛЯНСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ У ПРОСКУРІВСЬКОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УЧИЛИЩІ В 1945–1953 РОКАХ.....	199
Олександр КРАВЧУК ЧЕХОСЛОВАЦЬКИЙ ДИПЛОМАТ ВАЦЛАВ ПРСА.....	208
Світлана МАРКОВА, Світлана МИХАЙЛОВА ДИСКУРС ПРО УНР, СИСТЕМУ НАЦІОНАЛЬНИХ КООПЕРАТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ФУНДУВАННЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО КООПЕРАТИВНОГО ТЕХНІКУМУ.....	215
Леонід МІСІНКЕВИЧ РОКИ ПОДВИЖНИЦТВА ТА ЗДОБУТКІВ (ДО 30-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА).....	220
Микола ОЛІЙНИК МІСЦЕ ПОДІЛЛЯ В ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ СТРАТЕГІЇ СОВІЦЬКОЇ ВЛАДИ В 1920-х рр.....	245
Йосип ОСЕЦЬКИЙ МИКОЛА ДАРМАНСЬКИЙ – ДЕРЖАВНИК, ОСВІТЯНИН, УЧЕНИЙ: ФОРМУВАННЯ ДУХУ ОСОБИСТОСТІ В ДИТЯЧІ І ЮНАЦЬКІ РОКИ.....	252
Володимир ОСТРОВИЙ ПОЛТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЩОДО ІНОЗЕМНИХ ВИХІДЦІВ ВОЮЮЧИХ ДЕРЖАВ НА ПРИКЛАДІ РОДИНИ НІМЕЦЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ РЕТЦ.....	264
Віктор ПРОКОПЧУК МИХАЙЛО КОСТЯНТИНОВИЧ ЧЕКМАН: РОЛЬ І МІСЦЕ В ІСТОРІЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ.....	269
Тетяна СЕВЕРІНА АКАДЕМІЧНА МОБІЛЬНІСТЬ ЯК ОДИН З ПРІОРИТЕТНИХ НАПРЯМКІВ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ.....	277
Сергій СЕМЕНЧУК ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ТЕЛЖИНЕЦЬКОГО ГОРОДИЩА БОЛОХІВСЬКОЇ ЗЕМЛІ.....	282
Любов СЕРДУНИЧ СТАРА СИНЯВА. ДО ІСТОРІЇ ОЙКОНІМУ.....	293
Валентина СЛЮЗКО ОБРАЗ РІДНОГО КРАЮ В ТВОРЧОСТІ ПОДІЛЬСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.....	300
Анатолій ТРЕМБІЦЬКИЙ НАУКОВО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ СТЕПАНА РИНДИКА.....	304
Катерина ЧАБАН ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	320
Василь ЧЕРНЯК ВІТОЛЬД КЛІНГЕР – ПОЛЬСЬКИЙ АКАДЕМІК З ПОДІЛЛЯ.....	328
Інна ШОРОБУРА, Олесь ДОЛИНСЬКА ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	333

Сергій ГАМАЛІЙ,
голова Хмельницької обласної державної адміністрації

**Шановні учасники наукового зібрання,
присвяченого 85-річниці утворення Хмельницької області**

Дозвольте мені від імені Хмельницької обласної державної адміністрації і себе особисто щиро привітати вас із подією, яку святкують жителі нашої області.

До 85-річного ювілею наша Хмельниччина прийшла із значними трудовими здобутками подолян. Своєю невтомною працею жителі краю примножують і збагачують потенціал області у промисловому виробництві, агропромисловому комплексі, транспорті і зв'язку, освіті і науці, охороні здоров'я, культурі. В області освоюється мінерально-сировинна база, розвиваються санаторно-курортні і рекреаційні зони, туризм.

Велична і благодатна природа рідного краю з лісами і долами, дзеркальними водами ставків, водосховищ і річок, мінеральними водами, архітектурно-історичними пам'ятками надихала краян на створення культурних надбань. Подільська земля оспівана митцями, споетизована і звеличена поетами і письменниками.

На родючих чорноземах області щорічно вирощуються високі врожаї зернових культур. І за цими показниками наша область посідає перші місця в Україні. У цьому році, незважаючи на воєнний стан, сільгоспвиробниками області намолочено більше 1 млн. тонн зерна.

У цей непростий час ми пережили чимало випробувань, проте подоляни самовідданою працею досягли немало здобутків. Гордістю області є Хмельницька атомна електростанція, завдяки роботі якої щорічно поповнюється бюджет області, а це – соціальні виплати, пенсії, розвиток освіти, охорони здоров'я, культури, соціальної інфраструктури. Сьогодні понад 1000 підприємств області успішно функціонують на теренах краю, України, налагоджують міжнародну співпрацю із 100 країнами світу.

23 червня 2022 р. лідери 27 країн-членів Європейського Союзу ухвалили рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС. Тому немає сумніву в тому, що науково-освітні процеси в Україні та області відповідно до Болонської декларації і надалі будуть зорієнтовані на євроінтеграцію.

Тому великі завдання покладаються на заклади вищої освіти, які повинні надавати якісну вищу освіту своїм випускникам, що забезпечить їх конкурентоспроможність та мобільність на ринку праці. Великі надії покладаємо на заклади вищої освіти комунальної форми власності, зокрема Хмельницьку гуманітарно-педагогічну академію, яка пройшла у своєму розвитку 100-річний ювілейний шлях і підтвердила надії і сподівання жителів краю щодо якісної підготовки вихователів дітей дошкільного віку, вчителів початкової і загальної середньої освіти, викладачів музики, хореографії, образотворчого мистецтва, фахівців з психології, культурології, соціальної роботи, туризму, магістрів з менеджменту освіти.

Україна досягла єдності і незалежності, і так буде завжди!

Бажаю усім учасникам наукового зібрання міцного здоров'я, наснаги й витримки, мобілізації усіх сил для боротьби з ворогом.

Слава Збройним Силам України!

Слава Україні!

Віолета ЛАБАЗЮК,
голова Хмельницької обласної ради

Шановні учасники Всеукраїнської науково-практичної конференції «Освіта, наука і культура на Хмельниччині (до 85-річчя утворення Хмельницької області)»!

Дозвольте мені від імені депутатського корпусу Хмельницької обласної ради і себе особисто щиро привітати вас із сьогоднішньою знаковою подією – науковим зібранням педагогів-освітян з нагоди 85-ї річниці утворення Хмельницької області.

Хмельниччина є невід’ємною складовою прекрасної Подільської землі. Геніальна Леся недарма писала: «Красо України, Подоля!»). Це дійсно прекрасний край, населений працелюбними, поміркованими подолянами, патріотами своєї малої батьківщини. Ліси і доли, дзеркальна гладь ставків, озер і річок, історико-архітектурні пам’ятки Кам’янця-Подільського і Меджибожа, надра й чорноземи, – усе це та багато іншого створює умови для повноцінної активної життєдіяльності подолян.

За роки незалежності наш край пережив чимало випробувань, але й досяг немало здобутків. Рік за роком подоляни вносять свій вклад у розбудову рідного краю і України в цілому. Нині багато підприємств, колективів, особистостей є гордістю, опорою, надією нашого регіону. Підприємства випускають продукцію, яка цінується не лише в Україні, а й за її межами. На даний час налагоджено співпрацю з партнерами більше 100 країн світу.

Покладаємо надії на результати освоєння мінерально-сировинної бази краю, на розвиток санаторно-курортних і рекреаційних зон, туризм. Маємо розвіданих близько 400 родовищ корисних копалин. Знамените своїми властивостями щодо позитивного впливу при відгодовуванні худоби сапонітове борошно виробляється саме на Хмельниччині.

Одна з перлин України – Кам’янець-Подільський історико-архітектурний комплекс – привертає увагу туристів ближнього і дальнього зарубіжжя. Там дійсно все – повітря, каміння, добудови – дихає середньовіччям, історією.

Більш молоду історію творять заклади дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти,

виховуючи юних подолян у душі патріотизму, вони надають якісну освіту. Ми пишаємося успіхами науково-педагогічного колективу і студентів Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії – закладу вищої освіти комунальної форми власності.

Виробничий, науковий, освітньо-культурний потенціал Хмельниччини великий. Розкрити його можна лише спільними зусиллями юних і дорослих, селян і робітників, митців, освітян і науковців, усіх тих, кому небайдужа доля рідного краю.

В умовах демократизації та гуманізації освітнього простору, зміни освітньої парадигми, євроінтеграції української системи освіти все більше вимог ставиться до педагога, до його знань, практичних умінь та навичок. Велику роль у професійному зростанні педагога відіграють фахові знання, самоосвіта та впровадження науково-педагогічних надбань минулого, котрі перетворюють спеціаліста з педагога-практика в педагога-майстра.

Обласна влада у цей непростий час воєнного стану спрямовує зусилля саме на консолідацію дій, здатних вивести життєдіяльність подолян на траєкторію стабільного розвитку і розквіту.

Щиро бажаємо Вам творчих успіхів у професійній діяльності і завжди готові створити умови для того, щоб наша співпраця була максимально корисною та плідною. Миру з перемогою на нашій українській землі!

Володимир ЮР'ЄВ,
заступник голови
Хмельницької обласної державної адміністрації

Шановні учасники Всеукраїнської науково-практичної конференції «Освіта, наука і культура на Хмельниччині (до 85-річчя утворення Хмельницької області)»!

Мені приємно сьогодні вітати професорсько-викладацький склад, студентів Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, запрошених гостей науково-практичної конференції, присвяченій 85-річчю з часу утворення Хмельницької області.

Відомо, що 22 вересня 1937 року Постановою Центрального Виконавчого Комітету СРСР було утворено Кам'янець-Подільську область з центром у місті Кам'янці – Подільському. У травні 1941 року обласний центр з міста Кам'янця-Подільського було перенесено до міста Проскурова, але друга світова війна 1941-1945 років призупинила цей процес. На честь видатного державного діяча і полководця Богдана Хмельницького Указом Президії Верховної Ради УРСР від 04 лютого 1954 року місто Проскурів було перейменовано на Хмельницький, а область з Кам'янець-Подільської – на Хмельницьку.

За 85-річний шлях Хмельниччина здобула значних успіхів в розвитку промислового, агропромислового комплексів. За цей час здійснено реформування економічних відносин, проведено приватизацію підприємств державної власності, земельну реформу, а також реформування колишніх колгоспів в агроформування ринкового типу, засновані на приватній власності на землю і майно. Введено в експлуатацію нові промислові підприємства, найбільше з них –Хмельницька атомна електростанція. Щодня ХАЕС виробляє 48 млн. кВт год. електроенергії, що при роботі двох енергоблоків складає 7,6% від загального виробництва електроенергії в Україні.

Радують своїми професійними успіхами освітяни, науковці, діячі культури. Зміцнюється кадрове, матеріально-технічне, інформаційно-методичне забезпечення закладів освіти і культури.

Бажаю усім учасникам наукового зібрання міцного здоров'я, творчих успіхів у професійній діяльності, благополуччя, перемоги над ворогом та мирного неба в Україні.

Віктор АДАМСЬКИЙ,
кандидат історичних наук, доцент;
Богдан КРИЩУК,
кандидат педагогічних наук, доцент;
Валентина КРИЩУК,
кандидат філологічних наук, доцент

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО РУХУ НА ПРОСКУРІВЩИНІ У 1917 р.

У повідомленні аналізується розгортання українського руху на теренах Прокурівщини після падіння самодержавства в росії. Зосереджено увагу на організаційному оформленні національних інституцій, які працювали на різних ділянках українського державотворення.

Ключові слова: революція, український рух, державність, національні організації, просвітництво.

Падіння самодержавства в росії у лютому 1917 р. детермінувало радикальні зміни у всіх сферах суспільно-політичного та соціально-економічного життя імперії. Реакцією на ці події стало не лише формування Тимчасового уряду в Петрограді, але й конструювання нової владної моделі на рівні регіонів. На останній процес вагомо впливала ініціатива народних мас.

Поділля і, зокрема, Прокурівщина не стояли осторонь революційних новацій. Крім інших громадських ініціатив, нова реальність зумовила відродження національних рухів, які також декларували свою мету та формулювали тактичні й стратегічні завдання на найближчу політичну перспективу.

Студювання цих процесів у новітній історіографічній період відбувається достатньо активно. У працях В. Адамського [1; 2; 3; 4; 5; 6], С. Єсюніна [7], А. Трембіцького [8] та інших дослідників розглядаються різні аспекти революційної доби, що мали свій прояв у Прокурівському повіті. Водночас розгортання українського руху за нових суспільно-політичних умов висвітлено недостатньо. Відтак у пропонованому повідомленні ставиться за мету проаналізувати гуртування Прокурівського українства з метою реалізації національних завдань в умовах революційного вибуху 1917 р.

Громадськість Проскурівського повіту досить швидко зреагувала на зміну політичної ситуації в державі, пов'язаної з падінням інституту самодержавства. Уже 7 березня 1917 р. відбулася нарада громадських діячів, на якій було вирішено приступити до формування представницької організації, яка б допомогла справитися з наявними викликами, забезпечити порядок та утвердити завоювання революції. Нову структуру вирішили назвати «Громадський комітет», до якого кожна державна, самоврядна, професійна, громадська інституції могли делегувати по два представники [9].

Наступного дня розпочався процес народних та фахових зібрань, на яких обиралися уповноважені делегати до громадської структури, завданням якої вбачалося «закріпити завоювання революції».

8 березня 1917 р. відбулося й зібрання української громади м. Проскурова. Головував на ньому М. Іл'яшенко. До громадського комітету делегували лікарів П. І. Блонського та М. А. Стаховського. За підписами на протоколі можна зробити висновок, що участь у зборах брало щонайменше 20 осіб. Серед них, зокрема, були Браницький, Кушнар'єв, В. Швед, Гілько Варяниця, Маковей Петровський, Олександр Іваницький, Іван Яровенко, Блонська, Липникова, І. Качуровський [10].

Наступне принципове рішення цього порядку було ухвалене 26 березня 1917 р. У цей день на свій форум зібралася українська громада Проскурівського повіту. На ньому було вирішено збільшити представництво українців у виконавчому комітеті шляхом додаткового делегування до «Громадського комітету» двох делегатів від Проскурівського повіту. На з'їзді відразу обрали отця Туркала та вчителя Чухрія [11].

Так само 12 квітня 1917 р. засідали члени Проскурівської «Просвіти». Вони також обрали свого представника до Проскурівського комітету громадських організацій. Ним стала Н. В. Дорошенко. Її уповноваження підписав голова «Просвіти» священник Ванькевич [12].

17 травня своїх представників у раді громадських організацій замінила й Проскурівська українська громада. До складу ради вони делегували Т. Верхолу та К. Місевича [13].

Присутність представників українства було помітним і в роботі

інших громадських структур. Винятком тут стояли осторонь хіба що військові організації. Прикладом останнього може слугувати прилюдне зібрання 9 березня 1917 р. Цього дня в офіцерському зібранні 39 тилового етапного пункту відбулися збори офіцерів, лікарів та чиновників Проскурівського гарнізону. Усього були присутніми біля 120 осіб [14]. На порядку денному розглядалося два важливих питання. По-перше, присутні мали визначитися щодо перших кроків Тимчасового уряду, а, по-друге, обрати своїх представників до Проскурівської ради громадських організацій. Після тривалого обговорення, яке затяглося до 2 години ночі, зібрання ухвалило виконувати усі накази та розпорядження уряду лише після того, як вони будуть опубліковані в офіційних виданнях. Уповноваженими до ради громадських організацій обрали капітана П. Шостаковського та прапорщика Стефанського. Делегатів від солдат мали обрати на спеціальному зібранні за їхньої безпосередньої участі [15].

У контексті нашого повідомлення слід наголосити, що жодних питань, пов'язаних із розвитком українського руху чи інших національних меншин, що входили до складу імперії, на зібранні не розглядалося.

Натомість просвітницькі товариства краю демонстрували громадську активність. Уже 8 березня 1917 р. у відозві Товариства українських поступовців «До українського громадянства» закликалось: «Відживляйте і засновуйте «Просвіти» й інші товариства, бо в них осередок культурної праці та початок організації наших сил» [16].

18 квітня товариство «Просвіта» було засноване в м. Проскурів. Про це повідомив київський часопис «Нова рада» [17]. Проте в іншому репортажі на цю тему газета стверджувала, що було обрано лише Раду товариства, а урочисте відкриття діяльності «Просвіти» мало відбутися 23 травня 1917 р. Осередок планувалося розмістити у власному будинку [18]. До початку літа в повіті уже було засновано щонайменше вісім просвітницьких організацій [19].

Товариства «Просвіта» залучалися до збору коштів на Українській Національній фонд [20]. З обґрунтуванням потреби збору коштів у місцевій пресі виступив Д. Маркович. Він, зокрема, писав: «Українська Центральна Рада», що керує усіма нашими справами по всій Україні, знайшла потрібним призначити один

день, у який вся би Україна прийняла жваву участь в організації «Українського Фонду». Всі ми давно почуваємо необхідність мати такий фонд, себто основу грошову. І справді, наш вільний розвиток тільки що починається; досі, як іронічно казав Шевченко, все мовчало, бо благоденствовало. Ми з неволі мовчали й час настав і нам знати, вчитись, читати, єднатися, організуватися. Нам забороняли друкувати на нашій мові, тому тепер брак книжок, а попит надзвичайний. Люд просить книжки, а її немає. Нам потрібні десятки мільйонів книжок. На се потрібні кошти, гроші. Бумага (папір) дорога стала, друкування ще дорожче, працівників друкарського діла мало й тому треба платити за працю дорожче, треба завести свої друкарні, а їм і ціни не закладуть. Треба великих коштів на се народне, велике, необхідне діло. Центральна Рада мусить не тільки сама працювати, а ще й допомогти губернським Радам – знову кошти потрібні. Незабаром будуть вибори до Установчих Зборів – потрібні люде-знавці у сіх справах, які виїхали б на села й до міст, щоб допомогти, навчити як і що треба робити; цім людям треба платити, подорожні втрати вернути й т. инш. І знову, і знову потрібні гроші, кошти. Та що й казать. Самі читачі добре знають, що нічого не зробиш без грошей, вони потрібні на кожному кроці. Таким чином треба зібрати великі гроші і закласти «Український Фонд» [21].

За досить короткий час просвітницьким організаціям Поділля вдалося зібрати чималі кошти. Над вирішенням цього питання працювали й просвітяни Проскурівського повіту [22].

Достатньо активно місцеві просвітяни працювали над популяризацією українського руху і відновлення товариств «Просвіта», зокрема. Значну допомогу у цьому питанні надав проскурівчанин Т.Верхола. Впродовж 1917 р. він видав дві брошури на просвітницьку тематику: «Про Просвіти (порада, як засновувати сільські та містечкові Просвіти)», вмістивши у цьому виданні зразковий Статут українського просвітницького товариства та «Наше минуле і сучасне» [23]. Відповідаючи на запитання «Як нам організуватися?», Т. Верхола писав: «Життя нашого селянина, робітника і взагалі бідного чоловіка, вимагає багато заходів коло того, щоб поліпшити його становище в культурному, громадському і політичному напрямку. До цієї пори, коли не давалось нам ніякого права розпоряджатись своєю долею,

наші народні маси сиділи без всякої громадської діяльності, а коли й проявлялась деяка праця, то дуже млява й обмежена. Найбільше працювали політичні партії і організації, котрі перед всім мали знищити пануючий лад і народне безправство і тоді вже переводити в життя свої програми і постанови. Цього завдання вони добились і тепер необхідно всьому бідному народові, разом з своїми провідниками, взятись до праці коло утворення народнього добробуту. Всі ті огнища народнього руху, що раньше не могли виявити своєї енергичної праці, – тепер повинні ожити в як найширшому розмірі.

Що ж в цьому напрямку у нас робиться і як до його здійснення дійти?

Майже всюди, де тільки збереться бідний народ в який-небудь гурт або громаду, чи то буде на селі, фабриці, чи в місті, повинен він з'єднатись в якусь одну міцну силу. Ця сила буде вже зватись організацією і вона дасть можливість цим людям здобути те, що необхідно в їхньому життю, бо всім відомо, що, як кажуть: «Громада є великий чоловік». А де тільки буде громада, там завжди будуть задовольняти її потреби. І коли таким чином люде зорганізуються, то і здобудуть вони все те, що їм є необхідне. Всі ми повинні пам'ятати, що ніколи не треба ждати на те, щоб хтось за нас поклопотавсь та дав нам готове. З нашого досвіду ми дуже добре знаємо, що давалось нам дуже мало, а ті, що давали, не були нашими приятелями. Тому необхідно, щоб ми піклувались про себе самі, і всі заходи коло цього робились нашими людьми. Кращим прикладом для нас можуть бути ті нації, що живуть з нами і котрі все здобували своїми власними силами. Взяти хоч би євреїв або поляків, котрі не ждуть щоб їм дали, хоч мають тепер на це право, а самі добувають собі долю. На добровільні жертви вони колись содержували і зараз здобувають собі різні школи, організуються у всіх напрямках свого життя й всіма силами вибиваються на кращу дорогу. Навпаки виходить у нас, де ми звикли тільки й ждати обіцянки. Коли ми навіть одержимо обіцяне і то ще багато доведеться нам здобувати своїми силами, щоб не тягнутись за всіма позаду. Крім того треба, щоб ті люде, котрі керують нашими справами, вибірались нашими організаціями і працювали для нашого добра.

З цею метою тепер по всій Україні стали поширюватись всякі

товариства, спілки й інші організації. Просвіти, це такі товариства, котрі мають на меті засновувати бібліотеки, читальні. В них повинні збиратись наші люде і довідуватись з газет та книжок, що в світі робиться, як де живуть люде і що вони собі здобувають. В них можна буде знайти пораду не тільки в політичному та державному життю, але ж в господарському і власному. Просвіти повинні турбуватись про те, щоб відкривати на власні казенні кошти ріжні школи, охоронки для дітей, школи для дорослих і т[ому] п[одібне]. Просвіти мають на завдання відкривати курси по сільському господарству, ремісничі і т[ому] п[одібне]. Просвіти це такі товариства, котрі повинні всі свої сили тратити на поліпшення просвітнього і культурного становища нашого бідного громадянина. Тому вони повинні горнути до себе весь трудящий народ і дати йому духовну їжу і пораду. Такі товариства необхідно засновувати в кожному селі і городі – де тільки в тому буде потреба» [24].

Попри значні успіхи в розвитку національної справи на Поділлі, українцям Проскурова не вдалося виставити свого кандидатського списку на виборах до міської думи, як це зробили, наприклад, євреї чи поляки. Частково це пояснюється тим фактом, що український рух у Проскурові був заслабким, частково – превалюванням у свідомості виборців соціальних питань над національними. Справді, за констатацією сучасника подій І. Розгона, на початку революції 1917 р. «Проскурівщина була найменш національно-освідомлена. В цілому повіті, в самому місті і на периферії було всього кілька національно-свідомих українців» [25].

Пояснюючи причини такого стану, інша сучасниця доби Н. Дорошенко-Савченко писала: «Треба сказати, що Поділля, зокрема Проскурівщина, були у виїнятковому становищі, з огляду саме на колишню приналежність до Польщі. Тут жандармське око було пильніше, ніж деінде, особливо під час першої світової війни. До того ж, на Правобережжі «Земства» (органи місцевого самоврядування), з'явилися значно пізніше як на Лівобережжі... Таким чином, населення довго не мало права голосу і цілком залежало від державної адміністрації. До того ж на Поділлі діяв розпорядок про «обрусені краю»... Дрібна торгівля по селах була в руках жидів. Можна собі уявити становище українського селянства

на Поділлі до революції 1917 р. До речі, тут воно було питомками колишніх кріпаків, а не козаків, такі були тут рідкістю» [26].

Отже, усі ці сукупні чинники не сприяли тому, аби українська група виставила на виборах свій окремий виборчий список. Натомість була проведена велика робота з об'єднання в єдиний блок місцевих соціалістичних сил. І на цьому шляху вдалося досягти успіху. У підсумку «соціалістичний блок» включав шість партійних структур. Крім того, його ініціаторам вдалося ідентифікувати список з Радою солдатських і робітничих депутатів м. Проскурова, що мало також важливе значення, оскільки остання на цей час була одна з найбільш популярних серед населення.

Голосування у м. Проскурові відбулося 27 серпня 1917 р. Незважаючи на загальне виборче право, день виборів засвідчив досить низьку явку громадян на виборчі дільниці. Загалом скористатися своїм правом виявило лише 5110 осіб, тобто 36,5% [27]. У результаті за національною ознакою Проскурівська дума була представлена 25 євреями, 11 українцями, 9 поляками та 5 росіянами [28].

Свій вплив на селянство зберегла українська група і на виборах до Всеросійських Установчих зборів, які відбулися 3–5 грудня 1917 р. Усього в Подільському виборчому окрузі було виставлено 16 кандидатських списків. Під № 1 на виборах виступав список Української партії соціалістів-революціонерів, Селянської спілки та Української соціал-демократичної робітничої партії, під № 2 – Єврейського національного виборчого комітету, під № 3 – Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії, під № 4 – Партії народної свободи (кадети), під № 5 – Загальноєврейського робітничого союзу «Бунд», під № 6 – Єврейського списку, під № 7 – Єврейської соціал-демократичної робітничої партії «Поалей-Ціон», під № 8 – Краєвого польського списку, під № 9 – Трудової народно-соціалістичної партії і її прихильників, під № 10 – Партії соціалістів-революціонерів і ради селянських депутатів солдатів Південно-Західного фронту, під № 12 – Українського трудового, під № 13 – Народної трудової партії Ушицького повіту, під № 14 – Російської соціал-демократичної робітничої партії (меншовиків), під № 15 – Російської соціал-демократичної робітничої партії (більшовиків), під № 16 – Об'єднаного польського списку. Крім того, під № 11 комісія зареєструвала виборчий список Сіоністської

організації м. Кам'янця-Подільського, але в подальшому його зняла, позаяк він був поданий «через непорозуміння» [29].

Всього було визнано дійсними 95737 виборчих записок. Із них список № 1 набрав 67403 голоси, список № 2 – 5661, список № 3 – 922, список № 4 – 405, список № 5 – 1107, список № 6 – 45, список № 7 – 230, список № 8 – 1026, список № 9 – 40, список № 10 – 1351, список № 12 – 379, список № 13 – 22, список № 14 – 148, список № 15 – 7939, список № 16 – 59 [30].

Таким чином, падіння самодержавства в росії у лютому 1917 р. активізувало розгортання українського руху. Цей процес досить яскраво проявився і на Поділлі, зокрема у Проскурівському повіті. Попри непрості умови перебування регіону в імперський період, згуртованість української громади призвела до реалізації багатьох гуманітарних проєктів, спрямованих на національне відродження. Усе це разом в значній мірі позначилось на підтримці проскурівським селянством списку № 1 до Всеросійських Установчих зборів, репрезентований українськими есерами, Селянською спілкою та українськими соціал-демократами.

Список використаних джерел та літератури:

1. Адамський В. Р. Проскурів у муніципальній кампанії 1917 року. *Хмельницькі краєзнавчі студії*: наук.-краєзн. зб. / ред. кол.: Л. В. Баженов (гол.), Ю. І. Блажевич (співгол.), С. М. Єсюнін (відп. секр.) та ін. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2017. Вип. 12. С. 32–43.

2. Адамський В. Р. «Просвіти» Поділля у державотворчих процесах доби Української Центральної Ради. *Хмельницькі краєзнавчі студії*: наук.-краєзн. зб. / ред. кол.: Л. В. Баженов (гол.), Ю. І. Блажевич (співгол.), С. М. Єсюнін (відп. секр.) та ін. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2019. Вип. 20. С. 29–44.

3. Адамський В. Р. Відродження просвітницького руху на Поділлі навесні 1917 року. *Хмельницькі краєзнавчі студії*: наук.-краєзн. зб. / ред. кол.: Л. В. Баженов (гол.), Ю. І. Блажевич (співгол.), С. М. Єсюнін (відп. секр.) та ін. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2019. Вип. 21. С. 60–70.

4. Адамський В. Р. Проскурівська повітова рада громадських організацій: інституційна репрезентація та персональний склад. *Хмельницькі краєзнавчі студії*: наук.-краєзн. зб. / ред. кол.: Л. В. Баженов (гол.), Ю. І. Блажевич (співгол.), С. М. Єсюнін (відп. секр.) та ін. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2021. Вип. 31. С. 53–63.

5. Адамський В. Р. Утвердження національної символіки на Поділлі в добу Центральної Ради. *Українська незалежність: 30 років поступу*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 18 серпня 2021 р.) / ред. кол.: С. В. Гамалій (співгол.), В. О. Лабазюк (співгол.), Л. В. Баженов (співгол.), В. С. Прокопчук (співгол.), В. Р. Адамський (відп. ред.) та ін. Житомир: ТОВ «Видавничий дім «Бук-Друк»», 2021. С. 204–214.

6. Адамський В. Р. Український рух на Поділлі навесні 1917 року. *День*

Соборності України: історико-політологічні дискусії: зб. наук. праць / гол. ред. Л. Г. Білий. Хмельницький: Вид-во Хмельницького інституту МАУП, 2022. Вип. 9. С. 12–22.

7. Єсюнін С. Трансформація місцевих органів влади у Проскуріві в 1917 р. *Формування та діяльність місцевих державних адміністрацій та самоврядування в період Української революції 1917–1920 рр.*: матеріали круглого столу, м. Кам'янець-Подільський, 2 липня 2015 р. / [редкол.: В. Травінський (співголова), В. Дубінський (співголова), О. Комарницький (співголова), С. Копилов та ін.]. – Кам'янець-Подільський, 2015. – С. 18–24.

8. Трембіцький А. М. Надія Савченко про Проскурівщину в період національної революції 1917 року. *День Соборності України: історико-політологічні дискусії*: Зб. наук. праць / гол. ред. Л. Г. Білий. Хмельницький: Вид-во Хмельницького ін-ту МАУП, 2015. Вип. 2. С. 72–94.

9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі: ЦДАВО України). Ф. 1116. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 6.

10. Там само. Арк. 6–6 зв.

11. Там само. Арк. 35.

12. Там само. Арк. 59.

13. Там само. Арк. 60.

14. Там само. Спр. 1. Арк. 14.

15. Там само. Арк. 14 зв.

16. Лозовий В. С. Поширення просвітницьких осередків в українському селі в період Центральної Ради (1917 р.). *Освіта, наука і культура на Поділлі*: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: П. Т. Тронько. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2006. Т. 7: мат. третього круглого столу «Культура, освіта і просвітницький рух на Поділлі у XVIII – на початку ХХІ ст.». С. 4.

17. Вісти з краю. *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 3 мая.

18. Дописи. м. Проскурів (на Поділлі). *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 4 мая.

19. Дописи. м. Проскурів (на Поділлі). *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 27 мая; Кучеров Г. Г. Діяльність сільських «Просвіт» Подільської губернії у статистичному вимірі (1917–1919 рр.). *Освіта, наука і культура на Поділлі*: зб. наук. пр. / гол. ред. кол.: О. П. Реєнт. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2015. Т. 22: Присвячено 100-річчю від дня народження академіка П. Т. Тронька. С. 91.

20. Адамський В. Р. «Просвіти» Поділля у державотворчих процесах доби Української Центральної Ради. *Хмельницькі краєзнавчі студії*: наук.-краєзн. зб. / ред. кол.: Л. В. Баженов (гол.), Ю. І. Блажевич (співгол.), С. М. Єсюнін (відп. секр.) та ін. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2019. Вип. 20. С. 32.

21. Там само. С. 32–33.

22. Дописи. м. Проскурів (на Поділлі). *Нова Рада* (газета політична, економічна й літературна). Київ. 1917. 27 мая;

23. «Просвіти» Поділля в добу Української революції (1917–1920): Документи та матеріали / упоряд.: В. Адамський, Б. Кришук. Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», 2014. С. 65–69.

24. Там само. С. 76–78.

25. Адамський В. Р. Проскурів у муніципальній кампанії 1917 року. *Хмельницькі краєзнавчі студії*: наук.-краєзн. зб. / ред. кол.: Л. В. Баженов (гол.), Ю. І. Блажевич

(співгол.), С. М. Єсюнін (відп. секр.) та ін. Хмельницький: ФОП Стрихар А. М., 2017. Вип. 12. С. 36.

26. Трембіцький А. М. Надія Савченко про Проскурівщину в період національної революції 1917 року. *День Соборності України: історико-політологічні дискусії*: Зб. наук. праць / гол. ред. Л. Г. Білий. Хмельницький: Вид-во Хмельницького ін-ту МАУП, 2015. Вип. 2. С. 80–81.

27. ЦДАВО України. Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 48. Арк. 59 зв.

28. Там само.

29. Зенич І. Підготовка виборів до Всеросійських Установчих зборів в 1917 р. в Подільській губернії. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*: міжвідом. зб. наук. пр. Київ: Інститут історії України НАН України. 2015. Вип. 23. С. 341.

30. Результати виборів во Всероссийское Учредительное Собрание по доставленным в Окружную Комиссию сведениям к 9-му января. *Вісти Подільської Окружної Комісії по справах виборів до Установчих Зборів Української Народньої Республіки*. Вінниця. 1918. 9 січня. № 30. С. 4.

Юрій БЛАЖЕВИЧ,

кандидат історичних наук, доцент

Надія БАЛАБУСТ,

кандидат педагогічних наук

МІЖНАРОДНА ПАРТНЕРСЬКА СПІВПРАЦЯ ТА ГУМАНІТАРНА ДОПОМОГА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

В статті на основі документальних матеріалів обласної та міської управлінських структур, публікацій місцевих періодичних видань та інтернет-ресурсів висвітлено актуальну проблему міжнародного партнерства і гуманітарної допомоги світової спільноти Хмельниччини в період повномасштабної агресії Російської Федерації в Україну в лютому-серпні 2022 року. Зокрема подано аналітичну хроніку і коментарі щодо міжнародної підтримки міст-побратимів обласного центру і населених пунктів Хмельниччини.

Ключові слова: Україна, Хмельниччина, Хмельницький, путінська агресія, міжнародне партнерство, гуманітарна допомога, міста-побратими.

Виклад основного матеріалу. Після закінчення найкривавішої в історії людства Другої світової війни наші діди та прадіди навіть і уявити не могли, що їхні нащадки боронитимуть суверенітет і

незалежність України від тих, хто колись воював пліч-о-пліч проти нацистського режиму. Та в 2014 – ому прийшла на нашу землю російська орда, або як їх тепер «охрестили» - «орки», розв'язавши кровопролитну війну на Донбасі, а перед тим анексувавши Кримський півострів. Нині ж, із 24 лютого 2022 року, після повномасштабного воєнного вторгнення, ці нелюди намагаються стерти з лиця землі, знищити нашу Україну, а зомбоване роками населення Росії, якому вбивали в голови ідею «руського миру», ідею засилля фашизму й бандерівщини в Україні, тепер благословляє своїх вояків іти та нищити до тла українців, від малого до старого, не шкодуючи нікого.

Варто також зазначити, що ці орки, або ще як їх влучно назвали «рашисти», освячені помахом ієрархів московського патріархату, прийшли на нашу землю і, озвіривши до краю, катують, жорстоко вбивають, гвалтують дітей та жінок, знищують села і міста, школи, лікарні, дитячі садки, музеї, промислову, транспортну й енергетичну інфраструктуру, мінують десятки тисяч гектарів родючої української землі. Більше семи мільйонів українців змушені були вирватись із лабет смертельної небезпеки (а це в основному жінки, діти та люди поважного віку), і стати вимушеними переселенцями в більшості країн Європейського Союзу, та за океани.

Ми ж вистояли тоді, в страшні воєнні роки 1939-1945 рр., вистоїмо й тепер, і не тільки

вистоїмо, а й переможемо, обов'язково переможемо, бо наші прадіди заплатили надто високу ціну впродовж Другої світової війни. Ми, нащадки тих героїв, ніколи не забудемо якими жертвами, яким лихоліттям вони здобули перемогу в спільній антигітлерівській коаліції і віримо, що Герої нашого часу – наші захисники - Збройні Сили України, Нацгвардія, прикордонники, авіатори і моряки, місцеві тероборонівці, спеціальні силові структури, волонтери, весь український народ обов'язково відстоять свободу України, відплатять агресору-терористу сповна за кожну безневинну дитину, згвалтовану дівчинку чи жінку, закатованих військових і людей похилого віку, за зруйновану інфраструктуру. Ми ніколи не забудемо клятим оркам, рашистам, путіністам цих страшних злочинів, геноциду нашого народу, за які спокуюватимуть провину не одне покоління ординців.

І хоча шлях до нашої Перемоги все ще окроплюється кров'ю воїнів, встеляється жертвами цивільного населення, та вже тепер можемо з впевненістю говорити про провал путлерівців у досягненні їхніх військових цілей. Попри публічні заявки орків про те, що «спеціальна військова операція» націлена на визволення населення Донбасу від гніту українських нацистів і впливу кийвської «хунти», насправді головною метою рашистів була військова окупація всієї України та максимально швидка насильницька зміна української влади. Однак цього не сталося. Український народ об'єднався в протистоянні агресору, а українська влада встояла, країна залишається керованою в надскладних умовах війни.

Вже більше чотирьох місяців Україна бореться і захищається, зламавши всі плани божевільного «бункерного діда», перетворивши на попіл міфи про триденний «бліцкриг», про «велику армію великої країни», про «победу руского міра», довівши нікчемність і політичну сліпоту кремлівських стратегів, які самі повірили в міф про те, що Україну здолають в лічені дні, а вдячні українці будуть гаряче зустрічати «орків-визволителів» обіймами, квітами і короваями. Зустріли, справді, й гаряче: «джавелінами», «байрактарами», «стінгерами», «нептунами», «стугнами», коктейлями Молотова, які тепер називають «Бандера смузі» тощо. Українська земля стала великою могилою безславного, ганебного «русского міра», злодіяння якого віднині проклинає весь світ. Цьому світу нарешті розвиднилось і він усвідомив загрозу, яка нависла й над ним. І з надією дивиться на Україну, як на свого захисника. Вже більше 40 найпотужніших країн світу об'єдналися в антипутінську коаліцію. Серед них США, Канада, Європейський Союз та ін.

(X) Ipsos – одна з найбільших міжнародних організацій з дослідження ринку і громадської думки провела опитування населення у 27 країнах світу. Воно показало, що 70% людей уважно стежать за тим, що відбувається в Україні. 82% респондентів усіх країн вважає, «Спецоперація» РФ є загрозою для всього світу. Більше всього так бачать жителі Японії (92 %). Менший рівень занепокоєнь висловлюють в Бельгії (73%), Ізраїлі (72%), Франції (67%), Саудівській Аравії (61%).

В середньому 61% в усіх країнах вбачають загрозу для своїх

держав: 77% - у Польщі, 75% - у Швеції, 74% - в Італії, 87% - в Японії, 77% - в Південній Кореї, по 72% - в Індії та США. Більшість в 72% вважає, що «моя країна повинна підтримувати суверенну країну, якщо на неї здійснюється збройний напад» - у Польщі - 83%, Великобританії - 82%. Менше всього таку точку зору поділяють у Мексиці (52%), Угорщині (53%), Бразилії (54%). За цією оцінкою перегукується думка, що «коли не вдаватися до жодних дій в Україні, то це підштовхне Росію до інших воєнних спецоперацій в Європі або Азії» - таку точку зору поділяють 68% учасників опитування. Понад 66% вважає, що економічні санкції - це ефективна тактика, яка може сприяти припиненню воєнного конфлікту.

Показовими є відповіді на питання анкети: «необхідність платити більше за паливо і газ у зв'язку з санкціями щодо Росії, це виправдана міра для захисту суверенної країни?». Число згодних ненабагато переважає кількість незгодних - 54% і 46%. Безумовну підтримку більшості населення зустрічає надання прихисту біженцям із зони конфлікту. В середньому 74%, тоді як у Швеції - 89%, Голландії - 86%, Іспанії - 85%. Водночас 72% виступають проти безпосередньої участі їх країн у цьому конфлікті. Так, наприклад, в Угорщині таких 90%, Німеччині - 76% [1].

Зважаючи на те, що США відіграють ключову роль у підтримці України, потрібно також звернути увагу на американську суспільну думку: 90% американців вважають, що дії Росії в Україні не можуть бути виправдані, 77% підтримують санкції, 78% - заборону на імпорт російського газу і нафти, 77% схвалюють відправку озброєння в Україну, 66% - направлення військових для допомоги європейським союзникам у захисті від Росії. 63% - занепокоєні тим, що конфлікт в Україні може призвести до застосування ядерної зброї [1].

З перших днів повномасштабного вторгнення росії в Україну на території нашого краю розпочали створювати належні умови для розміщення внутрішньо переміщених осіб, їх перебування та забезпечення необхідними речами, продуктами харчування, ліками тощо.

В облдержадміністрації 25 червня 2022 року відбулась зустріч начальника Хмельницької ОВА Сергія Гамалія з керівниками територіальних громад, де було підведено підсумки минулого

періоду і обговорено питання подальшої співпраці з міжнародними організаціями в рамках функціонування партнерського майданчика міжнародної допомоги. На той час на гуманітарний хаб при Хмельницькій ОВА було доставлено велику кількість допомоги від міжнародних організацій з Польщі, Британії, Словаччини, Італії, США та інших країн. Така допомога й підтримка, підкреслювалося на зустрічі, потрібна й надалі, тож співпраця з світовими донорськими організаціями не зупиняється, а, навпаки, повинна розширюватись.

Аби ця співпраця була ще більш ефективною, в області надалі розробляється інтерактивна «карта потреб», у якій територіальні громади вноситимуть і оновлюватимуть актуальну інформацію про свої потреби, щоб ті донорські організації, які хочуть допомагати, могли бачити, якої допомоги потребують у певній території краю, та долучатися до забезпечення їх усім необхідним з обласного гуманітарного хабу. Завдяки цьому вже вдалося об'єднати понад 30 донорських організацій світу. Так, наприклад, в області у БФ «Право на захист» створено 6 офісів з прийому документів для вишлати грошової допомоги у партнерстві з УВКБ ООН (Агенства ООН у справах біженців). Тут вже зареєстровано 20 057 домогосподарств (60 тис. осіб) на отримання щомісячної допомоги у розмірі 2220 грн. на особу.

Одним із партнерів представництва УВКБ ООН БФ «Рокада» надано для 12 громад області ліжка, ковдри, матраци, подушки, посуд, побутову техніку тощо. Окрім того, проведено 592 соціальні консультації, 1311 осіб отримали психологічну допомогу, 550 дітей та 66 багатодітних родин отримали «пакунки радості» та іншу гуманітарну допомогу. Також МФБ «Українська фундація громадського здоров'я» за фінансової підтримки ЮНІСЕФ створила 6 міждисциплінарних мобільних команд, 5 із них уже надають соціальну та психологічну підтримку. Надано консультації уже 1474 особам.

Значну допомогу переселенці та громади Хмельниччини отримали від Міжнародної організації міграції (МОМ), яка придбала 3260 ковдр, 187 матраців, 300 рушників, 25 постільних наборів. Водночас цією організацією здійснювалась технічна експертиза шести запропонованих приміщень для постійного проживання внутрішньо переміщених осіб з метою проведення

ремонтних робіт. У співпраці з цією ж міжнародною організацією в області розгортається мережа громадських пралень, послуги яких будуть безкоштовними для малозабезпечених верств населення, зокрема переселенців. До речі, вже дев'яти територіальних громад вже передано 40 пральних та 40 сушильних машинок для потреб цієї категорії людей в центрах їх розміщення.

Сертифікати на отримання техніки від МОМ у співпраці з Агенцією регіонального розвитку в області вже вручено Хмельницькій, Кам'янець-Подільській, Полонській, Шепетівській міським, та Староушицькій, Антонінській, Старосинявській, Новоушицькій та Понінківській селищним територіальним громадам. До речі, роботи над облаштуванням громадської пральні уже розпочалися в приміщенні Хмельницької міської лазні [2].

Станом на 27.06.2022 р. на Хмельниччині перебувало близько 124 тисячі тимчасово переміщених осіб. Водночас в області проживає велика кількість зі Сходу України, які не можуть повернутися у рідні домівки, через небезпечну військову ситуацію.

Саме тому в обласній раді відбулася зустріч з представниками чеської некомерційної організації «People in Need» (PIN), на якій всебічно обговорено актуальне питання надання гуманітарної допомоги для переселенців, які проживають в області. Ця організація надає допомогу українцям, починаючи з 2014 року. Наразі їхня робота зосереджена у декількох напрямках:

- реєстрація та надання грошової допомоги на кожного члена родини внутрішньо переміщених осіб протягом трьох місяців у розмірі 2200 грн.;
- донація товарів побутової техніки для місць компактного поселення переселенців.

Протягом останніх років Хмельницький як обласний центр і центр Хмельницької територіальної громади значно покращив свій економічний потенціал, соціальний клімат, гуманітарну складову, інфраструктурний формат, здобув визнання і популярність не тільки в Україні, а й в світі. Про це свідчить низка престижних нагород всеукраїнського і міжнародного масштабу, здобутих за два попередні роки:

- Хмельницький отримав Приз Європи – найвищу відзнаку, яку Парламентська Асамблея Ради Європи присуджує окремим містам за поширення європейських ідеалів. Приз Європи не тільки

піднімає імідж муніципалітету міста, а й сприяє встановленню міцних зв'язків з іншими європейськими муніципалітетами.

- Хмельницький отримав першість у національному конкурсі «Еко Тріумф» як найекологічніше місто країни.

- Національне рейтингове агентство IBI – Rating присвоїло рейтинг інвестиційної привабливості Хмельницькому на рівні invAA «Відмінна інвестиційна привабливість»,

- Міський голова – лідер у рейтингу відповідальності міських голів України за версією порталу «Слово і діло».

- Міський голова має найвищий рівень довіри серед мерів (Всеукраїнське муніципальне опитування) – 87%.

- У 2020 та 2021 рр. Хмельницький визнаний найсприятливішим містом для бізнесу в Україні (дослідження міжнародної організації USAID).

- Хмельницький упродовж кількох років у трійці найкомфортніших міст в Україні за версією журналу «Фокус».

- Хмельницький – перший у рейтингу міст, де, на думку мешканців, справи йдуть у правильному напрямку.

- Місто посіло 2- 4 місця за результатами Всеукраїнського муніципального опитування, де оцінювали 22 сфери і послуги.

В грудні 2021 року Хмельницький отримав міжнародну премію OGP Awards на Глобальному саміті Партнерства «Відкритий уряд» у номінації впливу та інновацій на місцевому рівні, де за перемогу змагались 60 учасників з різних країн світу [15, с. 9].

Водночас місто Хмельницький підтримує побратимські зв'язки з країнами Європи, Америки, Азії, хоча з містами Російської Федерації такі зв'язки припинені. Однак у міжнародному масштабі все розвивається.

Голова Хмельницької міської ради О.Симчишин протягом весни-літа 2022 р. декілька раз брав участь онлайн на засіданнях сесій місцевих рад міст-побратимів з Польщі, Литви, Чехії, Туреччини, Болгарії тощо. Насамперед, мета таких виступів – подякувати: за постійну підтримку, велику гуманітарну допомогу, за теплий прийом біженців з України, зокрема й з Хмельниччини і з обласного центру. Такі виступи також пов'язані з політичними процесами і полягають в тому, щоб детально й аналітично донести лідерам громад, депутатам місцевих органів самоврядування, урядам міст-побратимів, місцевим засобам місцевої інформації, а

також мешканцям цих населених пунктів інформацію про війну рашистської Росії проти українців, страшні руйнування цивільної інфраструктури, смерті, звалтування і важкі поранення десятки тисяч мирних жителів, серед них більше тисячі вбитих і поранених дітей, нищення сільськогосподарських угідь, тваринницьких комплексів, цілих населених пунктів тощо.

Такі виступи також мають цивілізаційну та гуманітарну складові: по-перше, тому що ми захищаємо цивілізаційні й світоглядні європейські цінності, тобто захищаємо всю Європу. Тому нам так потрібна допомога і підтримка європейських країн і всього світу, зокрема й США. Варто зазначити, що такі онлайн-зустрічі дуже ефективні і дають великі позитивні результати щодо всебічної гуманітарної допомоги. Останнім часом, до речі, налагоджено тісну співпрацю з містом Наманган (Республіка Узбекистан), з містом Айдин Ефелер (Туреччина) та з 6-им районом Праги (Чехія). В обласному центрі працює віртуальна платформа міст-побратимів Хмельницького, створено відповідні віртуальні локації [15,с.12]. А з нагоди свята – Дня Європи в Україні, яке ми відзначаємо 21 травня, Хмельницький приймав вітання від закордонних міст-побратимів і партнерів. Уся Європа одноголосно стверджує: «Україна – це Європа!» Так, наприклад, президент польського міста-побратима Ченстохова Кшиштоф Магяшчик чітко підкреслив: «Україно! Ми з вами! Будьте певні, місто Ченстохов з вами! Ви, як звияжна нація... відбиваєтесь від наступу російського агресора. Ви можете з гордістю дивитися на Захід, який підтримує і аплодує Вашій рішучості захищати свої кордони... Ви довели, що гідні приєднатися до спільноти вільних країн, і ми підтверджуємо: «Україна – це Європа!» [16,с. 2].

У міській раді напередодні агресії росії відбувся круглий стіл на тему відкритого врядування та демократії в рамках Глобального Саміту Партнерства «Відкритий Уряд 2021». Його ініціювали та організували Конгрес місцевих та регіональних влад Ради Європи (Конгрес) спільно з міжнародною ініціативою Партнерства «Відкритий Уряд». Захід, зокрема, поставив на меті залучення нових муніципалітетів до участі в міжнародній програмі «Партнерство «Відкритий Уряд» - місцевий рівень».

До учасників заходу звернувся заступник міського голови Микола Вавришук, який зазначив: «Хмельницький долучився до

Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» (OGP) у 2020 році, і ми дякуємо за відзначення наших досягнень у підзвітності діяльності влади. Впродовж минулого року було дуже багато подій. Спільно з громадськими активістами та експертами OGP напрацьовані завдання для Плану дій із впровадження Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» на 2021-2022 роки для хмельницької громади. Наші ініціативи створення Плану Зеленого міста та відкриття освітнього центру поводження з відходами «Гуфі-Центр» отримали такий високий інтерес і вибороли перше місце на конкурсі проєктів з впливу та інновацій на місцевому рівні».

«Два роки поспіль на реалізацію ініціатив, що подаються на конкурс «Бюджету участі» ми виділяємо по 3 мільйона гривень. Цього року подано 65 проєктів», - зазначив Микола Ваврищук.

В обговореннях взяли участь лідери місцевого самоврядування з Вірменії, Грузії, Молдови та України.

На жаль такі амбітні плани після повномасштабного вторгнення РФ в Україну були відкладені [12,с. 2]. У Хмельницькому також напередодні агресивного нападу Російської Федерації на Україну проводилась реконструкція трьох каналізаційних насосних станцій №3,№7 та №12. Ці станції знаходяться в експлуатації більше 40 років, їх технологічне обладнання відпрацювало свій ресурс, було застарілим і вкрай зношеним.

Як повідомили в пресцентрі Хмельницької міської ради, вже виконано близько 90 відсотків загального обсягу запланованих робіт. Механічне і технологічне обладнання, електрика, автоматика змонтовані та повністю функціонують. Залишилось виконати внутрішні та зовнішні оздоблювальні роботи, благоустрій території, пусконаладжувальні роботи та здачу в експлуатацію. Проєкт з реконструкції місцеві спеціалісти здійснюють у партнерстві з Північною Екологічною Фінансовою Корпорацією (NEFCO). Нагадаємо, в результаті відбору в 2019 році саме з цією міжнародною організацією уклала угоду Хмельницька міська рада. Однак завершувати реконструкцію КНС довелось вже в умовах путінського нападу на Україну [13,с. 3].

У цілому проведення реконструкції дозволить підвищити енергоефективність обладнання та продовжити термін експлуатації насосних станцій орієнтовно на 20 років. Окрім того,

сприятиме надійній екологічній безпеці прилеглої території.

Так, наприклад, проєкт «Модернізація інфраструктури твердих побутових відходів у місті Хмельницькому» отримав бронзову нагороду (третє місце) Європейського банку реконструкції та розвитку в номінації «Найкраща екологічна та соціальна практика». Переможці були оголошені в червні поточного року на цьогорічному заході ЄБРР, який цього річ відбувся у Марракеші (Королівство Марокко). Організатори відзначили наш хмельницький проєкт саме в сфері розумного довкілля, тобто, там говориться про зменшення на 100 тисяч тонн на рік викидів парникових газів CO₂. Конкретно, мова йде про наш полігон – сміттєзвалище, яке зараз постійно продукує ці викиди, а коли модернізація буде завершена, всі ці шкідливі речовини вже не потраплятимуть а атмосферу.

Варто зазначити, що Хмельницька міська влада підписала грантову, кредитну та угоду гарантій з ЄБРР на модернізацію полігону і спорудження сміттєпереробного комплексу ще до повномасштабного вторгнення росії в Україну. Зрозуміло, що в цій угоді є розділ «форсмажор», у якому є пункт «війна», тобто вказано, що умова війни є непереборною силою, яка обмежує виконання сторонами їхніх зобов'язань. Наші партнери з розумінням віднеслись до цього і продовжили терміни виконання наших зобов'язань. До речі, ЄБРР вийшов з РФ і не планує з нею спільних проєктів [11,с. 5].

В березні 2022 р. заступник Хмельницького міського голови Микола Вавришук зустрівся з представниками німецької благодійної організації «Welthungerhilfe».

Директор з реагування на надзвичайні ситуації та надання благодійної допомоги Арьян Оттенс та координаторка з надзвичайних ситуацій CESVI Ірма Гіжнай прибули до Хмельницького, щоб проаналізувати ситуацію, яка в період війни відбувається в місті та області, а також оцінити спектр потреб. В ході зустрічі сторони обговорили перспективи надання гуманітарної допомоги тимчасово вимушеним переселенцям, можливість забезпечення продовольчими товарами та надання фінансової підтримки тим, хто цього потребує. У зустрічі також взяв участь координатор гуманітарного напрямку Володимир Гончарук.

Хмельницькі посадовці проінформували представників благодійної організації, що з початку масштабного вторгнення в Україну російських військ, міська тергромада прийняла за добу понад 134 тисячі людей, 28,5 тисяч залишилось у Хмельницькому на постійне проживання. Водночас заступник міського голови розповів, що у місті діє штаб допомоги вимушеним переселенцям, волонтерські пункти, облаштовані місця для проживання внутрішньо переміщених осіб, пункти видачі одягу та харчування. Разом з тим спільними зусиллями містян, волонтерів, партнерів із різних міст та країн, місто приймає та відправляє щоденно тонни гуманітарної допомоги у найгарячіші точки України та працює на забезпечення військових усім необхідним. Також було зазначено, що в місті поступово відновлюється робота бізнесу.

В ході підсумкової зустрічі сторони обговорили шляхи надання допомоги, які відбуватимуться в декілька етапів, а саме: надання продуктів харчування та гігієнічних товарів, надання фінансування безпосередньо для переселенців та побутової техніки; допомога в будівництві тимчасового помешкання для вимушених переселенців, які прибули в місто Хмельницький та які знаходяться на території нашої області.

Також обговорювали логістичні питання офісу благодійної організації «Welthungerhilfe» в місті Хмельницькому з дотриманням усіх юридичних моментів.

В травні 2022 року дружина Президента Республіки Польща Агата Корнгаузер-Дуда із дружнім візитом відвідала Хмельниччину. Під час візиту обговорювали питання подальшої співпраці та потреб у гуманітарній допомозі, а вже 31 травня до нашого краю завітали міністр в Канцелярії Президента Республіки Польща Адам Квятковський, генеральний директор Закордонної служби в Міністерстві закордонних справ Республіки Польща Мацей Карасінський та Генеральний консул Республіки Польща у Вінниці Дамян Цярціньські, які привезли комп'ютерну техніку для дітей внутрішньо переміщених осіб.

Розпочинаючи візит на Хмельниччину, представники польської делегації спільно з керівниками обласної та міської влади поклали квіти до стели пам'яті Героїв Небесної Сотні та воїнів, загиблих у зоні АТО/ООС. Далі учасники зустрічі обговорили важливі питання, які можуть вирішитись завдяки співпраці та

допомозі Республіки Польща.

Висловивши слова вдячності за підтримку та допомогу Україні, голова Хмельницької ОВА Сергій Гамалій зазначив, що питання навчання дітей в умовах війни, як тих, що залишилися в Україні, так і тих, які перебувають за кордоном на сьогодні є дуже актуальним. «Переконаний, що наші школярі, які тікаючи від війни, переїхали до Польщі, відчувають гостинність ваших громадян. І ми, на Хмельниччині також докладасмо всіх зусиль для того, аби забезпечити належні умови проживання та навчання для внутрішньо переміщених осіб, - сказав він.- Тому комп'ютерна техніка, яку сьогодні нам передали - це дуже слухна та необхідна допомога. Її отримають навчальні заклади для організації навчання дітей».

Представники іноземної делегації запевнили присутніх, що Польща й надалі підтримуватиме український народ, надаватиме гуманітарні вантажі та допомагатиме біженцям, які перебувають на її території, допоки українці не переможуть у російсько-українській війні.

Сергій Гамалій принагідно відзначив стійку позицію Президента Польщі Анджея Дуди, який невдовзі після нападу росії на Україну висловився за прискорену процедуру вступу України до ЄС. «Республіка Польща, яка динамічно та успішно розбудовується в умовах повноправного членства в Європейському Союзі, є для нас зразковим, стабільним і надійним партнером. Тож сподіваюся на подальшу підтримку та лобіювання українського питання перед іншими країнами ЄС», додав очільник області [7,с. 1].

До речі, в середині липня поточного року за дорученням першої леді Польщі Агати Дуди в Хмельницький прибув черговий багатотонний гуманітарний вантаж в обласний центр гуманітарної допомоги для розподілу серед територіальних громад краю.

Делегація з Городка відвідала один із найважливіших культурно-розважальних заходів на території міста-побратима Сохачева і його околиць - «Свято жителів - Дні Сохачева 2022». Інтеграційний пікнік відбувся 10-12 червня.

Очільниця делегації Ольга Бистрицька, керуюча справами міськради, на відкритті від імені міського голови Городка передала сердечну подяку жителям Сохачева за піклування про вимушених

переселенців, гуманітарну допомогу відправлену в Україну, та підтримку, яку продовжують надавати польські сім'ї.

Також, інформують у міській раді, громаду представляли начальник відділу ЖКГ благоустрою та інфраструктури Сергій Літвінчук та Аліна Барчишена (Товариство «Полонія»). А ще полонила в місцевому Амфітеатрі неперевершеним виступом талановита Вікторія Літвінчук – лауреатка всеукраїнських та міжнародних пісенних конкурсів, учасниця останнього талант-шоу «Голос країни». Її пісні звучали польською, англійською та українською мовами. До слова, у 2004 році тоді ще шестирічна Вікторія вже виступала на головній сцені польського міста-побратима.

Серед найважливіших заходів, які відвідали городчани, є відкриття виставки в музеї Сохачевської землі та битви на Бзурі, урочиста сесія міської ради, інтеграційний пікнік з нагоди «Свято жителів – Дні Сохачева – 2022» та низка культурно-мистецьких заходів, серед яких концерт лауреатів Міжнародного фестивалю Шопена в його батьківському домі.

А 13 травня внаслідок дерусифікації вулиць у Городку на честь міста-побратима з'явився провулок Сохачевський [8, с. 2].

Делегація Меджибзької територіальної громади на чолі із селищним головою Олександром Ткачем на запрошення бургомистра Анджея Кунта побувала у Костшині-над-Одрою. У місті Гожувського повіту Любуського Воеводства Республіки Польща переймали закордонний досвід щодо розвитку громади.

Цей візит, розповідають у Меджибзькій селищній раді, був запланований для налагодження сталих довгострокових зв'язків між громадою та гміною, що має за плечима роки справжнього процвітання; для обміну досвідом, передачі успішних кейсів, знань і вмінь у рамках ефективної співпраці; обговорення актуальних питань діяльності, механізмів та інструментів сталого розвитку громад, а саме: освіти, спорту, культури, туризму, медицини, благоустрою, транспорту та інфраструктури, екології, молодіжної та соціальної політики. Декларацію про готовність укласти угоду про партнерство для зміцнення добросусідських відносин підписали. Зі гміною та її традиціями ознайомилися, відвідали Старе місто та виставку у Філіпському бастіоні, зустрілися з представниками Центру соціальної допомоги, міської бібліотеки,

МЗК, Костшинського культурного центру, музею Костшинської фортеці. У програмі зустрічі органів місцевого самоврядування також були представлені результати проєктів, що фінансуються за рахунок коштів ЄС, зокрема, відкриття Будинку креативних практик [4,с. 3].

Як вже згадувалось, міський голова Олександр Симчишин провів в онлайн-форматі зустріч з міськими головами, представниками міст-побратимів і партнерів: Любліна, Чеханова, Шауляя, Ченстохової, Прєги-6, Жешува, Сілістри, а також мав телефону розмову з мером Вільнюса Ремігіюсом Шимашюсом.

«Подякував за величезну допомогу, яку надають громади цих міст. Постійні гуманітарні вантажі (продукти, медикаменти, засоби зв'язку, коптери, одяг, медичний транспорт, засоби гігієни, взуття і багато іншого) отримали ми впродовж місяця. За рахунок цієї допомоги забезпечуємо українців з інших міст, відправляємо вантажі і в міста, де найважче, передаємо військовим, медичним закладам і т.д. Крім того, всі міста приймають і забезпечують у себе десятки тисяч наших українців. Домовилися про продовження співпраці. Міста-друзі знову формують вантажі.

На правду, друзі пізнаються під час випробувань! І наші міста – побратими та партнери показали нам всю підпобратимства саме в цей час. Подяка за це величезна!», - написав Олександр Симчишин на власній сторінці у мережі Фейсбук.

Нагадаємо, 20 березня Хмельницький міський голова підписав угоду про партнерство з шостим районом Праги. Це перший офіційний документ про співництво нашого міста з Чехією. Задля цього староста району Ондржей Коларж приїхав до Хмельницького, незважаючи на воєнний стан в нашій державі. Від Праги-6 Ондржей Коларж привіз гуманітарний вантаж. Зокрема, майже тридцять квадрокоптерів, військовий одяг, взуття, термобілизну, речмишки, продукти та медикаменти [5,с. 2].

З 23 травня в ЦНАП Хмельницької міської ради впроваджено соціальний проєкт «Адвокація , захист та правова допомога внутрішньо переміщеним особам».

Проєкт реалізували за підтримки Агентства ООН у справах біженців у партнерстві з HIAS спільно з благодійним фондом «Право на захист». Представники фонду надають безоплатну інформаційну, консультаційну та правову допомогу внутрішньо

переміщеним особам. Зокрема з питань оформлення різного виду допомог, отримання компенсацій за пошкоджене або зруйноване майно, соціальних/пенсійних виплат, одержання документів, що посвідчують особу, інших видів документів, в тому числі актів громадянського стану, сімейних питань, працевлаштування/економічної активності, кримінального права та адміністративних правопорушень, гендерного насильства тощо [14,с. 8].

У Страсбурзі 9 червня 2022 року відбулось засідання Генеральної Асамблеї Асоціації міст-володарів Призу Європи. На ньому дистанційно виступив Хмельницький міський голова Олександр Симчишин.

Учасниками Асоціації є понад 60 міст з різних країн Європи. Насамперед, він привітав цьогорічного переможця – Ізмір (Туреччина). Саме Ізміру ми, як минулорічний переможець, передали Приз Європи. Самчишин подякував нашим міжнародним партнерам та друзям за підтримку. Розповів про нашу боротьбу за Свободу і Незалежність, про ситуацію на фронті, злочини російських рашистів, роботу місцевого самоврядування в умовах війни. Розповів, як Хмельницький перетворився не лише на гуманітарний хаб, але й на місце концентрації релокованого бізнесу. Звернувся до всіх міських голів, депутатів, європарламентарів з тим, аби підтримали надання Україні статусу кандидата в члени Європейського Союзу, бо українці захищають Європу, захищають цінності Свободи, Справедливості, Правди, Демократії кров'ю і залізом.

Зараз в інфорпросторі активно «розганяють» вкид про те, що світ і Європа про нас забувають. Скажу так – ті, хто був друзями з самого початку, залишаються ними й досі. Ми, міські голови, використовуємо максимум можливостей, аби донести світу правду про війну – виступаємо на сесіях великих міжнародних організацій. Впродовж останнього часу мав вже 9 таких виступів.

«Разом перемаємо!» - розповів міський голова Олександр Симчишин на власній сторінці у Фейсбуку.

Наразі 9 червня Генеральна Асамблея Асоціації міст-володарів Призу Європи прийняла резолюцію, у якій закликала владу російської федерації припинити війну та вивести війська з території України. У документі йдеться про те, що Генеральна

Асамблея Асоціації міст-володарів Призу Європи висловлює бажання існувати в душі вищих цінностей для всіх країн – не тільки Європи, а й світу, тому члени Асоціації звертаються до російської влади і особливо до президента російської федерації володимира путіна з тим, аби негайно припинити військові дії в Україні та вивести збройні сили з її території.

Асоціація міст-володарів Призу Європи закликає дотримуватися міжнародного права та припинити всі акти насильства. Ми закликаємо до миру! – сказано в зверненні. Документ надіслано через Президента Асоціації міст-володарів Призу Європи до посольства російської федерації, а також опублікований на сайті Асоціації у формі відкритого листа [9, с. 4].

7 липня 2022 р. мер міста Хмельницького Олександр Симчишин взяв участь у засіданні Комітету регіонів (консультативний орган Європейського Союзу) в Брюсселі. Мав виступ перед поважною аудиторією щодо відбудови українських міст і громад, реформування на шляху від статусу кандидата в члени ЄС до повноправного членства. Він наголосив, що мета нападу російських рашистів на нашу землю – це боротьба не тільки за територію чи ресурси, а насамперед знищення українців, знищення нашої Свободи, Гідності, Незалежності, знищення цивілізованих людських цінностей, прав людини, демократії, самоврядування тощо. Українці, мужньо захищаючи ці цінності кров'ю, потом, смертями і залізом, як ніхто, знають їхню ціну.

Водночас, на початку тижня О. Симчишин також взяв участь у засіданні Ради європейських муніципалітетів і регіонів у Болоньї, де знову наголосив про необхідність максимальної підтримки України і її регіонів, широкомасштабну допомогу для нашої Перемоги і захисту європейських країн від російської агресивної навали [17].

У липні 2022 року в п'яти містах України Львові, Івано-Франківську, Тернополі, Кам'янці – Подільському, Хмельницькому та Кракові (Польща) відкрилися фотовиставки, присвячені героїчній сторінці сучасної української визвольної війни – обороні Маріуполя та «Азовсталі». Ми всі знали, що місто Маріуполь було одним з найкращих міст України, водночас металургійним центром держави і прекрасним морським портом та зоною відпочинку. І таким воно було до повномасштабного

вторгнення РФ в Україну. Нині ж цього міста практично немає. Російські загарбники перетворили його на руїни, знесли з лиця землі. Щонайменше 50 тисяч маріупольців були вбиті путінськими рашистами, майже 100 тисяч мешканців міста було депортовано на територію росії, де їх утримували у спеціальних фільтраційних таборах, до речі, розвідка Великої Британії нарахувала 60 таких таборів. Після цього маріупольців примушували оформляти російське громадянство і відправляти в Сибір і на Далекий Схід.

Водночас сотні тисяч мешканців Маріуполя вимушені були втікати на Західну Україну та за кордон. Майже п'ять тисяч таких біженців, вірніше внутрішньо переміщених осіб (ВПО) з цього міста прийняв Хмельницький. Мер Маріуполя Вадим Бойченко в травні поточного року завітав до нашого обласного центру і на зустрічі з міською владою було вирішено облаштувати і відкрити Центр комплексної підтримки переселенців «ЯМаріуполь», які вже є в декількох містах України. У такому Центрі завжди можна отримати всебічну допомогу – від гуманітарки до консультацій психологів. До речі, такий Центр 24 червня 2022 року відкрили на вулиці Героїв Маріуполя. Вадим Бойченко щиро подякував меру Хмельницького Олександрю Симчишину за таку підтримку та готовність швидко приймати рішення націлені на допомогу жителям Маріуполя, які вимушено покинули свій рідний дім [3, ст.2]. Тут маріупольці вже отримують психологічну, медичну, соціальну та юридичну допомоги, продуктовий набір – двічі на місяць, раз на місяць – набір побутової хімії. Також є дитяча кімната, де можна залишити малечу на деякий час із вихователями. Кваліфіковані фахівці консультують з усіх питань, що цікавлять відвідувачів. До речі, усі працівники тут – теж маріупольці. А допомога їм надходить широким потоком і з-за кордону від міжнародних організацій (МОМ, Червоний Хрест, Світовий конгрес українців (СКУ), ОБСЄ тощо), від зарубіжних країн Європи, Америки та Азії.

27 червня 2022 р. голова обласної ради Віолета Лабазюк на зустрічі з представниками чеської некомерційної організації People in Need (PIN) обговорила актуальні питання надання гуманітарної допомоги для майже 124 тисяч тимчасово переміщених осіб, які не можуть повернутися у рідні домівки через складну військову ситуацію в низці регіонів України і перебувають в територіальних

громадах краю. До речі, ця організація надає всебічну допомогу українцям з 2014 року, включаючи грошову допомогу протягом трьох місяців у розмірі 2200 грн, доставку побутових товарів та техніки для місць компактного проживання переселенців.

13 липня 2022 р. в обласній раді відбулася робоча зустріч голови ради Віолети Лабазюк з регіональними представниками українсько-американського партнерства релігійних спільнот. У ході діалогу було проаналізовано процес налагодження зв'язків із колегами із США, що базуються на біблійних цінностях, зокрема взаємовідносини та кооперацію з представниками іноземних партнерів. Також було приділено увагу питанню перспективи збереження розвитку традицій співробітництва після війни, зокрема й включення України в світові інтеграційні процеси та сприяння розвитку суспільного життя та правової системи щодо свободи совісті і свободи віросповідання [18].

В липні-серпні 2022 р., за інформацією обласної ради, завдяки співпраці з міжнародною благодійною організацією Stiftung Mainzer Herz та німецькою клінікою Universitätsmedizin Mainz вдалося отримати необхідні медикаменти на суму понад 30 тисяч євро. А ще раніше – сучасне медичне устаткування на суму понад 150 тисяч євро від німецького благодійного фонду Ukraine Help Now.

Шляхом спільних напрацювань, необхідні ліки розподілені між 12 закладами здоров'я Хмельниччини. Останнім часом передали медикаменти для Центру первинної медико-санітарної допомоги Наркевицької селищної ради та Війтовецької амбулаторії загальної практики сімейної медицини. Більшість гуманітарної допомоги складають медичні препарати, спрямовані на лікування хворих цукровим діабетом, інфекційними та серцевими захворюваннями, а також необхідні матеріали для перев'язок, антисептичні та одноразові медичні засоби.

Така всебічна гуманітарна допомога поряд з військовою, політичною і дипломатичною безпрецедентною підтримкою вселяє глибоку впевненість в нашу майбутню перемогу над рашистською Росією- країною-терористом, країною-ізгоєм в міжнародному середовищі [19].

Висновки. На жаль сьогодні в світі жодна існуюча інституція не змогла приборкати одного злочинця, не змогли закрити небо

над Україною, щоб вберегти життя дітей, мирних людей, зберегти їхнє житло, пам'ятки культури та архітектури, соціальну сферу, на змогла зупинити війну.

Так, нам допомагають Європа, Америка. Допомагають і зброєю в тому числі, сильно допомагають, і Україна вдячна їм за це, але це – війна, і снаряди мають властивість закінчуватись, тим більше, що Україна сьогодні має одну артилерійську установку на 10-15 аналогічних російських установок. Попри сильну мотивацію, бажання помститись російським фашистам за те, що вони накоїли на нашій землі. Українській армії потрібна зброя, зокрема дальньої дії для знищення російських артилерійських гармат. Не колись потрібна, а зараз, коли йдуть запеклі і вирішальні бої на сході та півдні. Адже росія використовує дальні бомбардувальники, які можуть досягти будь-якої точки України, не виходячи з повітряного простору рф, а відбивати українській армії вже окуповані території набагато складніше, ніж зупинити ворога на підступах.

Можливо, їй не потрібно озвучувати, хто, скільки і яку саме зброю надає Україні, але цей процес однозначно має бути постійним і потужним, щоб війна над російсько-фашистськими загарбниками якомога скоріше закінчилась Перемогою України. Попри те, що деякі уряди на Заході вже були б раді, аби тільки війна в Україні якомога швидше завершилась у будь-який спосіб.

Але найстрашніше, що може бути, це звикання Європи до війни в Україні. Адже вже сьогодні багато європейців починають ігнорувати новини про вторгнення росії в Україну та нарікати на зростання цін.

Тому ми маємо щодня нагадувати світу про війну в Україні, бо це шанс для усього світу позбутися рашизму як ідеології. Росія має пройти демілітаризацію, дерашизацію, позбутися ядерної зброї, якою сьогодні путін і його кремлівські посіпаки погрожують вже не лише нам, а й США та іншим країнам. Саме така мета має стояти перед світом, бо це не операція це справжня війна в Європі, якщо вся Європа згуртується і не обиратимуть деякі країни позу страуса, то це зможе забезпечити світ від продовольчої, газової, екологічної та гуманітарної біди, яка насувається [10,с. 4].

Міжнародна партнерська співпраця та гуманітарна допомога Хмельниччині

В кінці серпня – на початку вересня 2022 року голова обласної ради Віолета Лабазюк на запрошення американської благодійної організації «August Mission» перебувала з робочим візитом в американському штаті Юта. Мета візиту – налагодження подальшої плідної міжнародної співпраці щодо підтримки Хмельниччини в умовах війни.

«August Mission» – це активна група волонтерів, яка вже протягом шести місяців долучається до підтримки тимчасово переміщених осіб, які нині перебувають на Хмельниччині. У рамках співпраці за сприяння цієї благодійної організації вже надійшла чимала кількість гуманітарних вантажів на гуманітарний штаб Хмельницької обласної ради. В основному це продукти харчування, засоби особистої гігієни, одяг та речі особистої необхідності.

Протягом тижня головою обласної ради та членами делегації було проведено низку робочих зустрічей з реалізації спільних проєктів, спрямованих на підтримку України й Хмельниччини. В один з днів візиту делегація побувала на Храмовій площі, де почули багато слів про допомогу і підтримку українського народу в боротьбі з агресією путінської Росії. Під час недільної молитви в стінах Церкви Ісуса Христа Святих останніх днів сцена була в синьо-жовтих кольорах [20].

В ході робочого візиту делегація Хмельниччини побувала в компанії AMTAC Suppressors Inc. Штат Юта дуже пишається цією компанією, яка виробляє критично важливі компоненти для аерокосмічної промисловості, медичної та оборонної промисловості вже понад 35 років. Їх компоненти знаходяться в ракетах SpacX та в безпілотнику Predator.

Бреді Маккей, представник керівника компанії, запитав про наші потреби і йому був представлений список вкрай необхідних речей: тепловізори, каски, бронежилети, медичні рюкзаки, мобільні госпіталі. Відповідь не забарилася: вже приступили до виконання замовлення. В свою чергу обласна рада спільно з August Mission потурбуються про логістику, тобто доставку військової амуніції в Україну та на Хмельниччину.

Окрім політичних та економічних проблем один день був присвячений гуманітарним питанням. Про потреби Хмельницької області поговорили з Жалкін Ловелл-Ланц, консультантом Церкви

Ісуса Христа Святих останніх днів у Східній Європі. Сформували конкретні кроки по роботі:

- облаштування бомбосховищ в навчальних і лікувальних закладах (будівельними матеріалами та необхідним устаткуванням), забезпечення обігрівачами для закладів, де проживають переселенці, придбання твердопаливних котлів для проживання тимчасово переміщених осіб;

- ліжка, візки та додаткове медичне обладнання для госпіталю та серцево-судинного центру, реабілітаційне обладнання для закладів соціального спрямування, продукти харчування та м'який інвентар;

- оргтехніку для закладів освіти.

Делегація також відвідала найбільший Гуманітарний центр у місті Солт-Лейк-Сіті. Саме звідси доставлятимуть посилену гуманітарну допомогу на Хмельниччину, зокрема й до гуманітарного штабу при обласній раді.

Тут об'єдналось багато зацікавлених людей і громадських формувань, щоб забезпечити українців усім необхідним. Члени делегації висловили глибоку та щирю вдячність американським партнерам за таку велику допомогу та добрі душі і щирі серця. До речі, про ці почуття дуже вірно сказала віце-губернатор штату Юта Дейдре Хендерсон при зустрічі української делегації: «Серця жителів Америки б'ються з усією Україною. Кожного дня ми молимося за вас». Вона була вражена, коли дізналася, що майже за півроку збройної агресії Росії проти України Хмельниччина прийняла транзитом більше 380 тисяч осіб, а в кінці серпня область надавала прихисток більше 110 тисячам переселенців.

Така інформація допомогла щодо активізації участі штату Юта в програмах підтримки краю в період опалювального сезону в закладах комунальної власності обласної ради, де наразі проживають переселенці. Велика увага приділена питанням реабілітації та лікування наших героїв в госпіталях та лікарнях області, з можливістю отримання подальшої медичної допомоги безпосередньо на базі медичних закладів штату. Також було обговорено і погоджено співпрацю з США у напрямку посилення роботи логістичних зв'язків для оперативного вивезення продукції за кордон [20].

Після повернення із США Віолета Лабазюк провела низку

робочих нарад із зацікавленими відомствами, організаціями та установами області і представниками місцевих територіальних громад щодо активізації гуманітарної допомоги тимчасово переміщеним особам. За більш ніж півроку війни, повідомила голова обласної ради, обласний Центр видачі гуманітарної допомоги прийняв майже 38 тисяч переселенців. У межах програми «Прихисток» з резервного фонду державного бюджету щомісячно виділяється значна сума на компенсацію витрат власникам житла, які прихистили внутрішньо переміщених осіб. Так, наприклад, більш як 32,7 млн. гривень було виділено тільки в липні 2022 року. Водночас часткову компенсацію витрат на загальну суму понад 81,5 млн. гривень проводиться коштом міжнародних, благодійних організацій та громадських об'єднань. Відповідне розпорядження прийняв Кабмін України під час засідання 10 вересня [21].

Хмельницька обласна адміністрація також продовжує співпрацю із іноземними благодійниками. Руку допомоги постраждалим від війни за кордоном простягнуло чимало громадських організацій та благодійних фондів, серед яких і NGO «Асоціація ДАМАРК»

(Іспанія, м. Валенсія). За цей час вона відправила в Україну більше 350 тонн гуманітарної допомоги, значна частина якої надійшла і на Хмельниччину.

Також використовуючи всі свої можливості на території Іспанії, ДАМАРК відкрила соціально-психологічний центр для тимчасово переміщених громадян України, організувала для українських біженців, зокрема й із Хмельниччини, безкоштовні курси з вивчення іспанської мови, допомагала з розселенням та надавала різну гуманітарну допомогу. Окрім того, зусиллями членів цієї організації і волонтерів виготовляються та передаються в Україну сотні квадратних метрів маскувальних сіток. До речі, в офісі цієї асоціації в м. Валенсія відбулась зустріч волонтерів і керівництва ДАМАРК з радником начальника Хмельницької ОВА Петром Лавріснком, який вручив їм листи-подяки за шідну допомогу Україні і Хмельниччині від начальника ОВА Сергія Гамалія та передав слова глибокої вдячності за співпрацю та підтримку наших громадян.

В серпні 2022 р. обласна влада налагодила співпрацю з

німецькою благодійною організацією Stiftung Maizer Herz та клінікою Universitätsmedizin Mainz та отримати гуманітарний вантаж з медикаментами на суму 30 тисяч євро. Більшість гуманітарної допомоги складали медичні препарати, спрямовані на лікування хворих цукровим діабетом, інфекційними та серцевими захворюваннями, а також необхідні матеріали для перев'язок, антисептичні та одноразові медичні засоби. Загалом ця медична допомога була розподілена між 12 закладами, насамперед для Хмельницької обласної дитячої лікарні [22].

Загалом, варто відзначити, що Європейський Союз продовжує активно підтримувати Україну та Хмельниччину. Із 24 лютого 2022 року він виділив майже 7 млрд. євро надзвичайної фінансової допомоги (гранти і позики) для підтримки держави і її регіонів в умовах збройної агресії путінської Росії проти України.

Голова обласної військової адміністрації Сергій Гамалій у своїх виступах також неодноразово наголошував, що сьогодні весь світ підтримує Україну – гуманітарно, політично, дипломатично, морально, фінансово і, насамперед, високоточною зброєю, військовою амуніцією тощо. Одне з перших місць в цьому плані займає й наш край.

Як зазначив високопосадовець, за період війни наша область стала справжнім гуманітарним тилом для всієї східної та центральної України. Крізь Хмельниччину безперервно проходять тисячі тонн гуманітарної допомоги, яку відправляють у зону бойових дій та людям, які постраждали внаслідок російської агресії. Варто також зазначити, що Хмельниччина знаходиться у трійці областей, які прийняли найбільшу кількість вимушено переміщених осіб. В контексті цього відзначено важливий вклад колективу ХГПА в підтримці Збройних Сил України, місцевої тероборони та переселенців. Останнім часом керівництво академії отримало Подяку за дієве волонтерство від МО України та за плідну співпрацю і допомогу в евакуації та розміщенні студентів Горлівського інституту іноземних мов державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» від голови Донецької військової адміністрації.

Голова ОВА відзначив, що тільки за останній тиждень на територію Хмельницької області надійшло 28,5 тис. кг гуманітарної допомоги, серед якої: засоби гігієни, харчування – 8, тис. кг, 48

автомобілів, 1 пожежна машина, 27 медичних мультифункціональних ліжок. 1 квадрокоптер. Гуманітарним кол-центром прийнято 90 телефонних дзвінків (проінформовано 567 осіб) та надано 254 консультації переселенцям щодо отримання соціальних виплат та гуманітарної допомоги, пошуку рідних тощо. Видано також 1200 кг одягу для 552 вимушено переміщеним особам [23].

Як бачимо, Хмельниччина стала другою домівкою для людей. Які покинули свої місця, тікаючи від збройної агресії Росії проти України. Гостинна подільська земля, її мешканці та органи влади на місцях не тільки надавали і надають їм прихисток, а й забезпечують належні умови для проживання, навчання та працевлаштування. Без сумніву, міжнародна підтримка і допомога гуманітарними вантажами є неocenним вкладом в спільну перемогу над ворогом, бо останнім часом все голосніше лунає заклик «Україна – це Європа! Україна – це цивілізований світ!».

Список використаних джерел та літератури:

1. Литвин В.М. Світ про війну в Україні.- Посилання в Фейсбучі, 10.06.2022 р.
2. Володимир Юр'єв. Співпраця Хмельниччини з міжнародними донорськими організаціями. Посилання в Фейсбучі, 25.06.2022 р.
3. « Я Маріуполь». Проскурів. 09.06.2022 р. - №21.
4. Садомська Л. Закордонний досвід у Меджибізькій громаді. - Подільські вісті. - 24.02.2022 р. - №8.
5. Сергєєва О. Дружба – велика сила. - Проскурів. 21.03.2022 р. - №11.
6. Ковтун Є. Хмельницький відвідали німецькі добровольці. - Проскурів. 21.03.2022 р. - №11.
7. Хмельниччину відвідала польська делегація. - Актуально для подолян. - 02.06.2022 р. - № 18-21.
8. Садомська Л. З Городка до Сохачева. - Подільські вісті. -16.06.2022 р. - №24.
9. Хмельницький- Страсбург. - Проскурів. 16.06.2022 р. - №22.
10. Лісовська Н. Одне «зараз» краще трьох «потім»...- Проскурів. 23.06.2022 р. - №23.
11. Ковтун Є. Посил міжнародним інвесторам.- Проскурів. 23.06.2022 р. - №23.
12. Сергєєва О. «Відкритий уряд» ділиться досвідом. - Проскурів. 24.02.2022 р. - №7.
13. Ковтун Є. У партнерстві з NEFCO.- Проскурів. 10.02.2022 р. - №5.
14. Проект, який на часі. - Проскурів. 26.05.2022 р. - №19.
15. Звіт міського голови Олександра Симчишина. Головні здобутки Хмельницької громади. - Проскурів. 30.12.2021 р. - №50.

16. Україна – це Європа! - Проскурів. 19.05.2022 р. - №18.
17. Хмельницька міська влада. – Інформація в Фейсбукі, 07.07. 2022 р.
18. Віолета Лабазюк. В обласній раді. Інформація в Фейсбукі, 27.06. 2022 р., 13.07.2022 р.
- 19.Віолета Лабазюк – офіційна сторінка. Близько місяця тому. – Фейсбук.- 14.08.2022 р.
20. Віолета Лабазюк – офіційна сторінка. – Фейсбук, 02.09.2022 р.
21. Віолета Лабазюк – офіційна сторінка. – Фейсбук, 14.09.2022 р.
22. Віолета Лабазюк – офіційна сторінка. Хмельницька обласна рада.– Фейсбук, 20.09.2022 р.
23. Сергій Гамалій – офіційна сторінка. Хмельницька ОВА. – Фейсбук, 14.09.2022 р.

Катерина БУРДУВАЛІС,
*директор Державного архіву
Хмельницької області*

ДІЯЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ В РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ (1991–2021 рр.)

В статті досліджується та аналізується діяльність Державного архіву Хмельницької області в роки незалежності.

***Ключові слова:** архівні установи, виставки, Державний архів Хмельницької області, експертно-перевірні комісія, Національний Архівний Фонд, оцифрування.*

Із здобуттям Україною незалежності до Держархіву Хмельницької області було приєднано колишній архів Хмельницького обкому Компартії України. Для передачі документів партійного архіву та поточних архівів обкому, міськкомів, райкомів партії, партійних комітетів, установ та організацій створено комісію у складі представників обласного архіву та працівників інших установ та відомств. До 1 листопада 1991 р. обласний архів взяв на зберігання 2018 фондів (269032 справ) партійних установ.

Через два роки архівісти взяли на зберігання розсекречений фонд Служби безпеки України у Хмельницькій області, який нараховував 195287 фільтраційних справ та карток на громадян, що були насильно вивезені у роки Другої світової війни на

примусові роботи до Німеччини та понад 25,5 тис. архівно-слідчих справ на репресованих громадян, що проживали на території Кам'янець – Подільської (нині Хмельницької) області.

З 1987 року розпочинається процес розсекречення архівних документів. Так, архівістами обласного архіву з 1987 по 2001 роки було розсекречено 367 фондів (7467 справ), з 2004 по 2010 роки – 48 фондів (3019 справ). Держархівом розсекречено повністю справи до 1991 року [1, арк.166].

З січня 1998 р. філіал Держархіву Хмельницької області в м. Кам'янці-Подільському реорганізовано у Кам'янець-Подільський міський державний архів (К-ПМДА). Тоді ж Держархів області віднесли до підпорядкування облдержадміністрації [2, арк. 166].

Джерелами комплектування архівів області в 2010 р. було 1803 установи, з них 1553 – державної, 105 – колективної, 145 – приватної форм власності. Працівниками архіву здійснювалися перевірки архівних підрозділів, діловодних служб установ, підприємств, організацій щодо комплектування архівних установ області. Зокрема, у 2003 р. архівісти провели 452 таких заходи, у 2006 р. – 292, у 2009р. – майже 400, у 2010 р. – 359.

Для ведення діловодства в новостворених громадах Держархівом області розроблено методичні рекомендації «Організація діловодства та архівної справи в об'єднаних територіальних громадах Хмельницької області» та «Організація роботи Експертно-перевірної комісії Держархіву Хмельницької області».

На засіданнях ЕПК Держархіву області затверджувалися тексти описів документів. Так, у 2003 р. схвалено описи на 48 тис. справ, у 2006 р. – 26 тис., у 2010 р. – 37 тис., у 2011 р. – 43 тис. Крім того, у 2003 р. затверджено 47 актів на знищення 117 тис. справ, терміни зберігання яких закінчилися, у 2006 р. – відповідно 300 і 56 тис., у 2010 р. – 371 і 500 тис., у 2011 р. – 679 і 686 тис., в 2021 р. ця цифра склала 42990 од.зб. управлінської документації, погоджено 19512 од.зб. з кадрових питань, 310 номенклатур, 171 інструкцію з діловодства.

В цьому ж році на засіданнях ЕПК заслуховувались питання по веденню діловодства та збереженню документів в Управлінні у справах молоді та спорту, Службі автомобільних доріг, Хмельницькій обласній стоматологічній поліклініці.

З метою забезпечення збереженості документів 30 червня 2020 року затверджено розпорядження голови облдержадміністрації «Про оголошення огляду-конкурсу на краще забезпечення збереженості документів Національного архівного фонду та стану діловодства в органах виконавчої влади та місцевого самоврядування».

В ході Огляду погоджено 3033 документів постійного зберігання, 2888 справ з кадрових питань (особового складу), розроблено 46 інструкцій з діловодства, 112 номенклатур справ, 134 положення про експертні комісії та архівні підрозділи, укладено 78 історичних довідок та їх продовження.

По веденню діловодства систематично проводяться семінари. За останній діловодний рік проведено 33 семінари.

Вживалися заходи для покращення зберігання документів НАФ. Наприклад, у 2009 р. було відремонтовано, оправлено та підшито понад 4 тис. справ, закартоновано більше 18 тис. справ, виготовлено понад 51 тис. кадрів мікрофільмів страхового фонду, у 2011 р. – відповідно 6 тис. оправлено та підшито, понад 38 тис. закартоновано та виготовлено понад 52,6 тис. кадрів мікрофільмів страхового фонду.

Архівісти області виконували різні запити, юридичних і фізичних осіб, абсолютна більшість яких мали соціально-правовий характер. Так, у 2006 р. дали відповіді на 16,5 тис. запитів, у 2009 р. – 26,6 тис., у 2010 р. – 10 тис., у 2011 р. – 11,2 тис., 2021 – 50758 запитів, з них 31018 соціально – правового характеру.

У читальних залах архівів впродовж 2009-2011 рр. працювали 3681 користувачі, у т.ч. 66 іноземних громадян, яким видали 37,9 тис. справ.

Працівники обласного архіву плідно займалися науково-дослідною роботою. Так, у 2003 р. ними опубліковано 100 статей, у 2006 р. – 97, у 2009р. – 159, у 2010 р. – 111, у 2011 р. – 91. Вдалося підготувати та опублікувати збірники документів і матеріалів «Курська дуга» на Поділлі», «Чорний» четвер», «Житєдайне джерело Поділля», низку книг серії «Ради Хмельниччини на межі тисячоліть» тощо.

В 2020 - 2021 роках Держархівом області опубліковано наступні видання: «Епістолярії Другої світової війни (із фондів Державного архіву Хмельницької області)», Вісник Державного архіву

Хмельницької області «Подільська старовина» № 5, 6, 7 та перевидано наукове видання «Проскурівський погром 1919 року в документах: міфи та реальність».

Одним із напрямків роботи є: популяризація архівних документів через виступи на радіо та телебаченні, проведення лекцій, уроків та екскурсій.

Держархівом області вперше серед архівних установ України в 2014 р. проведено конкурс серед ЗМІ області щодо висвітлення роботи архівних установ у пресі. Переможцем стала журналістка ХОТРК «Поділля-центр» Старостіна Станіслава Людвігівна за передачу «Про співпрацю Державного архіву Хмельницької області із засобами масової інформації».

Архівісти області у 2006 р. 45 разів виступали на радіо і телебаченні, у 2009 р. – 58, у 2010 р. – 58, у 2011 р. – 49, 2021 – підготували 12 радіо – та 18 телепередач.

Одним із напрямків популяризації архівних документів є проведення лекцій. У 2020-2021 роках на екскурсії до архіву завітали учні загальноосвітніх шкіл м. Хмельницького та студенти вищих навчальних закладів. Для них за документами архіву проведено 65 уроків та 58 оглядових екскурсій.

В Держархіві постійно відбуваються творчі зустрічі з видатними людьми, проводяться виставки, презентації нових видань, дні відкритих дверей для науковців, студентів навальних закладів області, шкільні уроки.

Складовою наукової роботи є науково-організаційна діяльність – підготовка та проведення конференцій, семінарів та інших наукових форумів. Ці заходи сприяють апробації результатів наукових досліджень, вирішенню актуальних проблем, залученню до каналів масової та наукової комунікації.

Держархів в цьому напрямку активно співпрацює з науковими установами, державними органами влади, громадськими організаціями, музеями щодо проведення спільних заходів з краєзнавчих досліджень. Так, спільно з Кам'янець – Подільським національним університетом імені Івана Огієнка 22 квітня 2021р. проведено вже другу міжнародну науково – практичну конференцію «Архівістика: теорія, методика, практика».

Спільно з Хмельницьким інститутом МАУП, Хмельницькою гуманітарно-педагогічною академією, Хмельницьким обласним

інститутом післядипломної педагогічної освіти, Деражнянською, Красилівською райдержадміністраціями та іншими установами проведено 12 спільних конференцій.

Карантинні обмеження, що були запровадженні у зв'язку із поширенням COVID-19, внесли корективи у роботу архіву в цьому напрямку. В 2020 та 2021 роках керівники та науковці архіву долучаються до наукових форумів, що проводяться у форматах відеоконференцій. Так у 2020, 2021 роках взято участь в наступних конференціях: «Суспільні трансформації на Поділлі наприкінці XVIII – на початку ХХ ст.», «Друга світова війна історія та історична пам'ять», «Україно моя вишивана: етнокультурний та освітньо – виховний потенціал української вишиванки», міжнародній конференції «Травневі студії 2020: історія та міжнародні відносини» присвячена 100-річчю Варшавського договору між Україною та Польщею, міжнародній онлайн – конференції «Архівні дослідження, джерела дослідження – тенденції і виклики» (International Conference «Archival Studies, Source Studies – Trends and Challenges»), присвяченій 100-річчю від дня створення Національного архіву Грузії та 300-річчю від дня народження короля Іраклія II.

Директор архіву К. Бурдуваліс, заступники директора М. Коваленко, О. Войтович, співробітники: Ю.Олійник, В.Галатир, Г.Лях та інші беруть активну участь в роботі обласних, регіональних, міжнародних конференціях, засіданнях круглих столів, вебінарах. Так, за згаданий період взято участь: в всеукраїнській науково-краєзнавчій конференції «Тарас Шевченко в контексті світової культури» (до 200-річчя від дня народження Кобзаря), науково-практичній конференції «Юхим Сіцінський – визначний дослідник Подільської землі», присвяченій 155-річчю від дня народження видатного історика Поділля, «Славутчина та Правобережна Україна в історії України», XII науковій-краєзнавчій конференції «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України: історія релігії на теренах Поділля та Південно-Східної Волині», круглому столі «Теоретичні погляди та політична практика державотворення лідерів Української Центральної Ради: автономія чи самостійність» та інших.

Наукові напрацювання архівістів впродовж 2012-2016 років вилились у 88 наукових статей, частина з яких опублікована в

збірниках матеріалів конференцій, періодичних та фахових виданнях, зі змістом яких можна ознайомитися в науково-довідковій бібліотеці Держархіву Хмельницької області, Хмельницькій обласній науковій, універсальній бібліотеці. Наукові дослідження архівістів базуються на принципах історизму, об'єктивності, всебічності, системного підходу до розвитку суспільних процесів і соціальних структур.

Працівники архіву беруть активну участь в конкурсах науково-дослідних робіт. Так, в 2013 р. творча група у складі – директора архіву В.Байдича та співробітників Ю.Олійника, В.Галатиря та Т.Павлунішеної за підготовку макету обласної пересувної історико-документальної виставки «Хмельниччина в роки Другої світової війни 1941-1945 рр.» нагороджені дипломом III ступеня в конкурсі науково-інформаційних робіт у галузі архівознавства, документознавства, який щорічно проводить Укрдержархів.

В 2016 р. колектив дослідників у складі В.Байдича Ю. Олійника, В. Галатиря та Т. Павлунішеної взяв участь в XI обласному конкурсі науково-дослідних робіт, який проводила Хмельницька обласна рада. За наукову роботу «Поділля в роки Другої світової війни» із серії «Невідомі сторінки історії» творчий колектив нагороджений дипломами з врученням II премії в номінації «гуманітарні НДР».

Виставкова робота Держархівом області планується в річних планах роботи. Крім того виставки додатково організовуються на розпорядження облдержадміністрації, закладів культури та освіти. Тематика виставок визначається історичними датами, подіями як загальнодержавного так і місцевого рівня.

В 2010 р. на допомогу організації виставкової роботи Держархівом підготовлено та видано методичні рекомендації «Організація виставкової роботи в архівних установах».

Впродовж 2012-2016 років працівниками архіву підготовлено 92 виставки, з них 24 – виїзних. Виїзні виставки проводилися в Хмельницькому інституті МАУП, Хмельницькій обласній філармонії, Хмельницькому обласному інституті післядипломної педагогічної освіти, Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії, Хмельницькому обласному академічному театрі ляльок, Хмельницькому обласному госпіталі інвалідів Великої Вітчизняної війни.

Держархівом області активно ведеться оцифрування документів. Так, в 2020 р. для фонду користування документами оцифровано 1112 справ (217486 кадрів) [3, с.12].

Ведуться роботи щодо забезпечення віддаленого доступу до цифрових копій архівних документів, інформація яких користується найбільшим попитом серед користувачів та дослідників (Ф-17, 18, 226, 227, 315 тощо).

Наповнюється розділ веб-сайту Державного архіву «Довідковий апарат», де розміщуються фонди дорадянського та радянського періодів. На сайті Держархіву області у 2020 році започатковано рубрику «Архів он-лайн», де розміщуються найбільш запитувані оцифровані документи.

На 1 січня 2021 року до мережі архівних установ Хмельницької області входили: 20 архівних відділів райдержадміністрацій, 5 архівних відділів міських рад, 23 трудових архіви та 1408 архівних підрозділів установ, підприємств, організацій.

У зв'язку із проведенням адміністративно-територіальної реформи, відповідно до постанови Верховної Ради України №807-ІХ «Про утворення та ліквідацію районів», на території Хмельницької області на початку 2021 р. утворено три архівні відділи: Кам'янець-Подільської, Хмельницької та Шепетівської райдержадміністрацій, які є юридичними особами публічного права [4, с.14].

Таким чином, за 30 років незалежності Держархів області має вагомий доробок в галузі архівної справи на території області.

Список використаних джерел та літератури:

1. Держархів Хмельницької області (далі - ДАХМО), ф. Р-6377, оп. 1, спр. 739, арк. 166.
2. Там само, арк.166.
3. Бурдуваліс К.М. Архіви і сьогодення: здобутки та проблеми /Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина №1(7) 2021. С.12-16.
4. Бурдуваліс К.М. Архіви і сьогодення: здобутки та проблеми /Вісник Державного архіву Хмельницької області «Подільська старовина №1(7) 2021. С.12-16.

Анастасія ВЕРМІНСЬКА,
студентка

ПРОСКУРІВСЬКЕ ПЕДАГОГІЧНЕ УЧИЛИЩЕ У 1945–1953 рр.: СТРУКТУРА, НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС, МАТЕРІАЛЬНА БАЗА

У повідомленні аналізується процес відновлення навчання у Проскурівському педагогічному училищі у післявоєнний період, уособлений з добою пізнього сталінізму. Характеризується структура навчального закладу, специфіка в організації освітнього процесу, матеріально-побутові потреби та фінансові можливості для забезпечення нормального функціонування інституції.

Ключові слова: педагогічне училище, Проскурів, навчальний процес, матеріальна база, викладачі, учні.

Тяглість традиції підготовки працівників освіти в Проскурівському педагогічному училищі ведеться від 1921 року, коли була організована педагогічна школа в місті Проскурові. Заклад проходив складні та доволі суперечливі етапи свого становлення і розвитку. З педагогічної школи він реорганізовувався у вищі трирічні педагогічні курси, а потому в чотирирічний педтехнікум ім. Тараса Шевченка [1, с. 15].

У пропонованому повідомленні ставиться за мету проаналізувати структуру, матеріальну базу та систему організації навчального процесу в Проскурівському педагогічному училищі за роки пізнього сталінізму.

У березні 1944 року радянські війська звільнили Поділля від німецьких загарбників і на порядку денному досить гостро постало питання щодо відновлення навчального процесу у школах області. Задля повноцінного його вирішення, крім розв'язання інших проблематик, необхідно було мати підготовлених вчителів. Частково це питання покривалося організацією Кам'янець-Подільським обласним відділом народної освіти річних курсів з підготовки вчителів початкових класів, історії та географії для потреб семирічної школи [2, с. 342].

Однак цього було вкрай недостатньо. Тому партійно-радянським керівництвом області було ініційовано відновлення діяльності у Проскурові педагогічного училища. Його першим директором призначили Олександра Григоровича Кучера, а з

листопада 1945 р. цю посаду посів Дмитро Пимонович Мамон.

Для навчального корпусу педучилищу передали приміщення школи № 2 на вулиці Т. Шевченка № 1. Двохповерховий будинок містив 9 навчальних кімнат, у 6 з яких розміщувалися педагогічний, мовно-літературний, природничий і фізичний кабінети. 3 класні кімнати були пристосовані під гуртожиток, у якому протягом року проживало біля 130 слухачів. Ще 44 слухача жили на приватних квартирах. Фізкультурний кабінет містився в окремій прохідній кімнаті, яка не відповідала вимогам навчання. Військового кабінету при училищі не було взагалі. Їдальня педучилища, яка належала Проскурівському тресту столових і ресторанів, розміщувалася в підвальному приміщенні [3, арк. 1].

У 1945-46 роках був сформований педагогічний колектив, але оскільки він був невеликий (викладачів одного фаху не більше 2-х), створити окремі методичні комісії можливості не було. Єдиною формою методичної роботи була робота педагогічної ради і виробничої наради [3, арк. 2].

На якість засвоєння слухачами програмового матеріалу негативно впливала низька підготовка слухачів, особливо з російської мови і літератури. Окремі учні зовсім не володіли російською мовою. Катастрофічно не вистачало підручників із навчальних дисциплін, траплялися випадки, коли один підручник з мови чи математики обслуговував 15-20 учнів. Важкою була ситуація і з наочним приладдям, якого на початку року не було взагалі. В процесі навчання учні разом з учителями виготовляли наочне приладдя самостійно, також було придбано частину географічних та історичних карт, деяке приладдя з фізики та для військового кабінету. Низьке матеріальне забезпечення з музики не могло задовільнити навчальних потреб – педучилище мало лише 2 скрипки [3, арк. 5].

У зв'язку з тим, що переважна кількість слухачів була відірвана від школи протягом 4-5 років, частина з них репатрійована з німецької неволі, колектив училища поставив перед собою головним завданням політвиховну роботу серед слухачів. Зрозуміло, що ця ділянка праці могла базуватися лише на засадах жорсткого марксистсько-ленінського монізму. Відтак слухачі мали можливість слухати лекції, присвячені «великим дням Жовтневої революції», «Дню Сталінської Конституції», «роковинам смерті

Володимира Леніна» Червоній армії тощо [4, арк. 12].

У 1946-47 навчальному році училище було переведене на двозмінне навчання. Матеріальна база поповнилась приміщенням колишньої школи № 8 по вулиці Карла-Маркса № 148, яке звільнили під гуртожиток. Проте ситуація із розселенням слухачів залишалася складною. Через велику скупченість слухачів неможливо було забезпечити нормальні санітарно-гігієнічні умови. Внаслідок цього почасти виникали захворювання на коросту [5, арк. 2]. Ситуація покращилась лише у листопаді 1948 року, коли міська рада дозволила педучилищу зайняти під гуртожиток ще один колишній шкільний будинок по вул. Карла Лібкнехта № 80 площею 186 кв. м., де було розміщено 111 слухачів. Одержання будинку також дало можливість звільнити класні кімнати основного корпусу, які були зайняті під гуртожиток, і з 20 листопада 1948 року навчальний заклад перейшов на заняття в одну зміну [6, арк. 6].

Аналізуючи успішність слухачів, слід зазначити, що найбільша кількість незадовільних оцінок за перше півріччя 1946-47 навчального року припадає на мови, зокрема російську. Мова слухачів вирізнялася шаблонністю, обмеженістю, невеликим запасом слів, зустрічалося багато діалектів та слів-паразитів. Незадовільними були й знання слухачів із літератури, оскільки в бібліотеці педучилища майже повністю були відсутні художні тексти.

У викладанні арифметики певні труднощі викликав той факт, що переважна більшість слухачів нового набору погано володіла математичною термінологією, залежністю між компонентами і результатами дій, зміною результатів дій у зв'язку зі зміною компонентів. Натомість програмовий матеріал з історії слухачі засвоїли на задовільному рівні. Вони знали історичні події за навчальною програмою, історичних діячів, могли дати оцінку історичним подіям, розуміли суспільно-економічні формації, які охоплював програмовий матеріал [5, арк. 17-20].

Професійну підготовку педагогічних працівників у Проскурівському педучилищі забезпечував колектив з 27 викладачів, із яких з вищою освітою було – 20, з незакінченою вищою – 3 та із середньою – 4. На початку 1948-49 навчального року склад викладачів поповнився викладачем російської мови та

літератури К. Ю. Мамченко та двома викладачами музики й співів – Г. Ю. Шульгіним та П. М. Лопатіним [6, арк. 11].

За два роки в навчальному закладі уже були створені предметно-методичні комісії викладачів мови, літератури, математики, співів і музики. З решти предметів цього досягти не вдалося, позаяк дисципліну представляв лише один викладач. Предметні методичні комісії розглядали календарні плани, заслуховували доповіді.

Особлива увага приділялася взаємовідвідуванню уроків та проведенню відкритих занять. Зокрема, вчителі мали змогу побувати на уроках досвідчених колег – Дибського, Гелібтермана, Кліга та інших. Також на початку 1948-49 навчального року в педучилищі було проведено шість відкритих уроків: 2 з української мови, 2 з російської мови, один з української літератури, один з арифметики, з наступним обговоренням їх на методичному об'єднанні [7, арк. 38-39].

Управління в справах вищої школи при Раді Міністрів УРСР та Міністерства освіти УРСР зобов'язали дирекцію, парторганізацію і весь колектив педучилища докорінно поліпшити роботу навчального закладу у 1948-49 навчальному році в справі комуністичного виховання підростаючого покоління.

Рішення ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У з ідеологічних питань, ухвали XVI з'їзду КП(б)У – чітко визначили напрям і зміст всієї політмасової роботи педучилища. В центрі уваги викладачів стояла боротьба за більшовицьку ідейність в навчально-виховній роботі, рішучий спротив будь-яким проявам ворожої ідеології в педагогічному процесі – «низькопоклонства перед іноземщиною, буржуазним націоналізмом і безрідним космополітизмом», за оволодіння теорією марксизму-ленінізму і піднесення ділової кваліфікації [6, арк. 2].

На кожний місяць складався графік консультацій для викладачів позаштатними консультантами міського комітету КП(б)У. Один раз на місяць проводились теоретичні співбесіди на теми творів В. І. Леніна: «Хто такі друзі народу і як вони воюють проти соціал-демократів», «Дві тактики соціал-демократів в демократичній революції» та ін. [7, арк. 16].

Пропаганда більшовицької політики соціалістичних перетворень здійснювалась через політвиховну та позакласну

робота слухачів, в основу якої були покладені рішення ЦК ВКП(б) з ідеологічних питань, постанови партії та уряду про виконання плану відбудови й розвитку народного господарства, піднесення культури землеробства й тваринництва, розвитку науки й культури. Вся робота була підпорядкована одній меті: «виховати радянських вчителів, безмежно відданих народові, партії Леніна-Сталіна, радянських патріотів, самовідданих будівників комунізму» [7, арк. 18].

Політінформації проводилися один раз на тиждень вихователями класу до початку занять. На це відводилося 45 хв. Один раз на місяць для слухачів проводились лекції силами викладачів та через товариство з розповсюдження політичних і наукових знань. Теми для аналізу були такими: «Про міжнародне становище», «Країни нової демократії», «Хто такі космополіти» [6, арк. 30].

До ювілейних дат і революційних свят проводилися цикли бесід по групах, урочисті збори з доповідями та присвяченою художньою частиною. З особливою помпезністю відзначали 31-шу річницю Жовтня, 30-ту річницю ВЛКСМ, день Сталінської Конституції, день народження Й. В. Сталіна, день Радянської Армії, Перше Травня [7, арк. 29].

Слухачі педучилища приймали участь в міських демонстраціях, відвідували лекції, що їх організував ЦК ЛКСМУ для молоді міста. Для насичення освітнього простору ідеологічним складником проводились культпоходи в кіно на картини: «Молода Гвардія», «Повість про справжню людину», «30 років ВЛКСМ», «В. І. Ленін», «Зустріч на Ельбі»; в театр на постановку «Як гартувалася сталь» М. Островського [7, арк. 31]. Для підвищення політично-ідейного рівня в педучилищі за 1950-51 навчальний рік двічі було оголошено конкурс на крашу стінгазету, перший до жовтневих свят, другий – першотравневих.

Комсомольська організація педучилища на 1948-49 навчальний рік налічувала в своєму складі 183 члени. Протягом року до комсомолу було прийнято ще 35 слухачів [7, арк. 35]. На 1950-51 навчальний рік число комсомольців зросло до 288 [8, арк. 47]. В основу своєї роботи комсомольська організація, керуючись рішеннями XVI пленуму ЦК ВЛКСМ, поставила комуністичне виховання молоді, дієву допомогу дирекції в навчально-виховній

роботі. Засідання комітету та курсових бюро проводились двічі на місяць; загальні комсомольські збори один раз в квартал, курсові та групові збори щомісяця.

У 1950-51 навчальному році було обладнано педкабінет, виготовлені наочні приладдя з педагогіки, психології, історії, конституції, мови, арифметики, фізкультури, музики. Крім педкабінету, в училищі функціонував фізичний, природничий, фізкультурний, математичний та музичний кабінети [8, арк. 32].

Свого фізкультурного залу педучилище не мало, тому було орендовано зал добровільного спортивного товариства «Спартак». Він був просторим та відповідав вимогам навчання фізкультури. Однак він знаходився за півтора кілометра від навчального корпусу, а відтак слухачі витрачали багато часу на переходи.

Для бібліотеки училище спеціального залу не мало. Остання розміщувалась в одній із класних кімнат. В читальному залі було відведено 11 кв. м. для зберігання книжок. Книжковий фонд бібліотеки на кінець 1949-50 навчального року становив 12416 примірників. Для порівняння, у 1946-47 навч. р. на зберіганні було 2133 примірники книг, у 1947-48 навч. р. – 4460, у 1948/ 49 – 4988. Отже, найбільше було придбано літератури, особливо методичної та підручників, у 1950-51 навчальному році. Літературу одержано через Книготорги Москви, Києва та Проскурова [8, арк. 5]. В цьому ж навчальному році ЦК спілки початкових і середніх шкіл відпустив 5000 крб. на обладнання червоного кутка для студентів. В найбільшій класній кімнаті було створено читальний зал. Він був обладнаний стільцями, шафами та диванами. Крім того, для читальні було придбано радіоприймач і патефон. В такий спосіб для студентів було створено умови для відпочинку [8, арк. 4].

Відповідно до наказу в. об. Міністра освіти О. М. Філіпова від 7 вересня 1948 р. «Про стан викладання біологічних дисциплін у педагогічних вишах і школах УРСР та про заходи докорінного поліпшення викладання біологічних наук у світлі рішень IV сесії Всесоюзної академії с/г наук ім. В. І. Леніна і рішення наради наукових працівників Міністерства освіти», викладачі біології поставили своїм завданням теоретичний матеріал з природознавства закріпляти на практиці. Задля цього була організована пришкільна ділянка площею 500 кв. м. Всі слухачі були поділені на ланки, кожна з яких висаджувала та доглядала

певні рослини [7, арк. 8-9].

Найкращу успішність слухачів у 1950-51 навчальному році забезпечували викладачі Д. М. Кліг, Р. С. Манденблат – викладачі математики, Г. І. Гелібтерман, О. П. Равицька – викладачі української мови, Р. Л. Горностанська – викладач історії, С. С. Черемко – викладач анатомії і фізіології, О. Д. Нагайчук – викладач хімії, П. М. Гудзь – викладач фізики, Л. Ф. Вишнівська – викладач педагогіки і психології. Слухачі, які навчалися у цих викладачів, добре засвоїли програмовий матеріал. Відповіді їх завжди були глибокі, змістовні та логічно осмислені [8, арк. 8].

Із року в рік у педучилищі прослідковувалась позитивна динаміка щодо збільшення студентського загалу. Якщо на 1945-46 навчальний рік кількість студентів стаціонарної форми навчання становила 262 слухача, то у 1950-51 навчальному році їх було уже 380. Для збереження контингенту колективом педучилища систематично проводилися певні заходи, зокрема, викладачі працювали з невстигаючими слухачами і тим самим запобігали відсіюванню через неуспішність; покращувались матеріально-побутові умови в гуртожитках; надавалась систематично матеріальна допомога слухачам через профспілкову організацію; з кожним слухачем, який планував залишити навчальний заклад, проводилися індивідуальні бесіди класним вихователем, завучем та директором; проводилось листування з батьками [8, арк. 14].

Велика увага в училищі приділялася розвитку художньої самодіяльності. В другому півріччі 1950-51 навчального року було запрошено нового керівника співів та хору В. О. Зайгермана, який зумів прищепити слухачам любов до музики. Того ж року в училищі був підготовлений хор із 120 студентів, танцювальна група із 20 слухачів, оркестр народних інструментів із 30 осіб. Для покращення роботи народної самодіяльності було введено обов'язкові дві години занять на тиждень. По вівторкам та четвергам займався училищний хор. Крім того, слухачі навчального закладу систематично приймали участь у зведеному хорі міста під час свят [8, арк. 46].

Для удосконалення кваліфікації слухачів з окремих предметів в училищі було створено предметні гуртки. Протягом 1948-49 навчального року працювали такі гуртки: історичний, педагогічний, літературний, природничо-географічний, струнний,

хоровий, у 1950-51 навчальному році до них додалися математичний, гімнастичний, фізичний та фотогурток. Кожний слухач міг працювати тільки в одному предметному гуртку і в одному із гуртків художньої самодіяльності. За визнанням адміністрації навчального закладу найкраще працювали літературний (керівник Г. І. Гелібтерман), математичний (Д. М. Кліг) та фізичний гурток (П. М. Гудзь) [8, арк. 48-49].

У серпні 1951 р. педучилищу було передано будинок колишньої синагоги по вулиці Пекарській № 8, який пристосували під спортивний зал.

Порівняно з минулими роками покращилися умови проживання слухачів в гуртожитках. Їх забезпечували ліжками та постільною білизною. Дві кімнати відвели під побутові потреби. З метою забезпечення виконання санітарно-гігієнічного мінімуму в гуртожитках, дирекція училища оголосила конкурс на кращу кімнату.

Продовжував зростати книжковий фонд бібліотеки. У 1951-52 навчальному році він становив 13215 примірників, у 1952-53 – 15232. Проте залишалася актуальною проблема незадовільного забезпечення бібліотеки окремими підручниками з анатомії й фізіології людини для педучилищ фізвиховання, з спецпредметів фізвиховання, з історії педагогіки, психології тощо [9, арк. 5].

В 1949 році Проскурівське педагогічне училище було реорганізоване в училище фізичного виховання. Проте, матеріальна база, враховуючи специфіку училища фізичного виховання, не задовольняла якісного виконання навчального плану і програм. В училищі були відсутні спортивні зали – ігровий і гімнастичний, спортивні площадки, спортивні городки, водний басейн, бігові доріжки.

Заняття із спеціальних предметів, спортивної і художньої гімнастики, спортивних і рухливих ігор, легкої атлетики, плавання проводилися в різних місцях, орендованих училищем. Навчальний заклад також незадовільно забезпечувався спеціальним обладнанням і спортивним інвентарем: перекладинами, бруссями, булавами, матами, лижами, коньками [9, арк. 6].

Викладачі педучилища були охоплені марксистко-ленінським знанням. 12 із них навчалися в вечірньому університеті марксизму-ленінізму. 5 викладачів (Гончарук, Горностанська, Вишнівська,

Дзіно, Галкін) успішно закінчили вечірній університет. Частина викладачів самостійно вивчали працю Й. В. Сталіна «Економічні проблеми соціалізму в СРСР», на тему якої в училищі було проведено 3 теоретичних конференції. З метою підвищення рівня педагогічних знань викладачів було організовано заслуховування доповідей на педагогічні теми на засіданнях предметних комісій [9, арк. 24]. Активно працювала секція класних керівників, яка провела 10 засідань і розглянула низку питань. Серед них «Аналіз планів виховної роботи на перше півріччя», «Вивчення матеріалів XIX з'їзду партії з слухачами в групах», «Методи вивчення слухачів в училищі і на дому», «Робота класного керівника по керівництву роботою комсомольської групи» та ін. [9, арк. 26].

У серпні 1952 року посаду директора училища посів Федір Григорович Гончарук. Головним завданням директора стало вивчення і перевірка якості навчання з кожного предмету. В справі контролю за роботою викладачів він застосовував такі форми, як відвідування окремих уроків, загальна перевірка навчально-виховної роботи викладача. Кожен відвіданий урок аналізувався і зауваження записувались в окремий зошит, спеціально відведений на кожного викладача. Після відвідування уроку велась особиста бесіда з викладачем, в якій вказувалось на позитивні і негативні сторони уроку або ряду уроків і давались поради. Така форма роботи давала можливість вивчати досвід кращих, досвідчених викладачів і надавати допомогу молодим. За навчальний рік директором училища було відвідано і проаналізовано 187 уроків [9, арк. 31].

Весняна екзаменаційна сесія 1952-53 навчального року показала значне поліпшення стану грамотності слухачів з української мови, задовільні знання граматичних правил і законів, уміння виконувати граматичний розбір.

Переважає більшість слухачів добре засвоїла програмний матеріал з історії СРСР. Натомість незадовільні знання слухачі показали із курсу педагогіки. Причиною тому слугувало не належне викладання, відірване від життя школи. Особливо поганими були знання слухачів з розділу піонерської роботи [9, арк. 13].

Невисокі показники були і з спеціальних предметів – гімнастики, легкої атлетики, спортивних ігор. Особливо важко

слухачами засвоювався теоретичний матеріал. Це пояснювалося, в першу чергу, малодосвідченістю більшості викладачів цих предметів, вони працювали лише по 1-2 роки. До того ж методичної літератури, яка б висвітлювала досвід викладачів із спеціальних предметів практично не було.

Втім, у 1952-53 навчальному році 60 слухачів склали державні екзамени і рішенням Державної кваліфікаційної комісії їм було присвоєно звання вчителя фізичного виховання 5-7 класів семирічної і середньої школи [9, арк. 15].

Окрім класних занять із спеціальних предметів, в позаурочний час проводилась секційна робота серед слухачів педучилища. Працювали секції з легкої атлетики, лижного спорту, гімнастики, спортивних ігор, фехтування, штанги, мотокружок, стрількова секція.

Слухачі педучилища брали участь в міських та обласних змаганнях. Зокрема, на першій обласній профспілковій спартакіаді студент педучилища Перехрестюк побив рекорд області по прижках з шестом і встановив новий рекорд з результатом 3 м 15 см, слухач Супрун зайняв перше місце з бігу на 400 м і став чемпіоном області 1951 р. [9, арк. 69].

У 1951-52 навчальному році було вперше організовано секції по акробатиці і художній гімнастиці. В них навчалось 85 слухачів. Цього ж року 176 слухачів училища взяли участь в загальних змаганнях з легкої атлетики УРСР. В результаті змагань вони зайняли I місце і були нагороджені призом міського комітету в справах фізкультури і спорту [8, арк. 38-40].

Всього підготовлено по училищу за 1951-1952 навчальний рік – 101 слухач по III розряду, 10 слухачів по II розряду і 41 по юнацькому розряду [8, арк. 40]. Ці показники покращились у 1952-53 навчальному році – 142 слухачі отримали III розряд, 19 – II розряд та 96 – юнацький [9, арк. 18].

Проскурівське педучилище здійснювало підготовку вчителів-старших піонервожатих. На відділі у 1950-51 навчальному році навчалось 55 слухачів III-IV курсів. В групах проводилась робота із виховання слухачів, систематично читались політінформації. Раз на місяць виходили газети «Старший вожатий», «Вожатий». За навчальний рік були прочитані лекції та проведені бесіди в класах на теми: «Про дружбу і товаришування», «Про педагогічну діяльність Макаренка», «Про наступний перехід від соціалізму до

комунізму», «СРСР – оплот народів в боротьбі за мир і безпеку» [8, арк. 71].

Таким чином, у 1945 р. Проскурівське педагогічне училище відновило свою роботу. Це був неймовірно важкий час для нормальної організації навчального процесу. Не вистачало найнеобхіднішого – книг, підручників, знарядь, власне самої площі для проведення занять. Однак поступово фінансові та матеріально-побутові проблеми вдавалося долати, що позитивно позначалося на організації навчального процесу. Натомість доба пізнього сталінізму вирізнялася великою присутністю ідеологічного складника, що наскрізь наповнювала собою увесь навчальний матеріал. Марксистсько-ленінською ідеологією також була насичена уся виховна робота в навчальному закладі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дарманський М. М., Телячий Ю. В., Шумлянська Л. Ф. 80 років освітнього шляху. Сторінки історії Хмельницького педучилища, педколеджу, гуманітарно-педагогічного інституту. Хмельницький: Поділля, 2001. 132 с.

2. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Хмельницька область / ред. рада вид.: В. Г. Кремінь (гол.) та ін.; редкол. тому: О. М. Завальнюк (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2010. 447 с.

3. Хмельницький міський архів. Ф. «Проскурівське педагогічне училище», оп. 1, спр. 2, 25 арк.

4. Там само, спр. 3, 15 арк.

5. Там само, спр. 8, 27 арк.

6. Там само, спр. 19, 31 арк.

7. Там само, спр. 18, 51 арк.

8. Там само, спр. 30, 85 арк.

9. Там само, спр. 54, 35 арк.

УДК [304.44:2-4(477.43/44)]:(438)»347»(045)

Олександр ГАЛУС,
доктор педагогічних наук, професор
Сергій ЄСЮНІН,
кандидат історичних наук

ПОЛЬСЬКА ДОБА МІСТА ПРОСКУРОВА ТА ЙОГО ОКОЛИЦЬ: КУЛЬТУРНО-РЕЛІГІЙНІ ЗВ'ЯЗКИ В ІСТОРІЇ УКРАЇНЦІВ ТА ПОЛЯКІВ

У статті розкрито культурно-релігійні зв'язки в історії українців та поляків на прикладі польського періоду міста Проскурова (Хмельницького) та його околиць. Проаналізовано внесок польської громади у суспільно-економічне та культурно-релігійне життя населення подільського краю. За період трьохсотрічного перебування польської влади на території сучасного Хмельницького та його окраїн були збудовані релігійні споруди (храми, костели), деякі з яких функціонують і сьогодні.

Територія, на якій розташоване місто Хмельницький, була заселена ще в давні часи. Дослідження виявили в околицях міста чимало археологічних пам'яток. Зокрема, на схід від мікрорайону Лезневе – поселення з матеріалами доби бронзи 2 тис. років до н.е. та скіфського часу 7-3 ст. до. н.е., у мікрорайоні Озерна – багаточислове поселення з матеріалами раннього залізного віку I тис. до н.е., у мікрорайоні Дубове – поселення скіфського часу 7-3 ст. до. н.е., у мікрорайонах Гречани та Озерна – поселення черняхівської культури 3-4 ст. тощо. До наших днів збереглися кургани, які датуються археологами 7-3 ст. до. н.е. (скіфський час) – один у мікрорайоні Заріччя та два на південний схід від мікрорайону Ракове [Єсюнін С.М., 2008].

Місто Хмельницький має майже 600-річну історію і веде свій родовід від невеличкого поселення Плоскирів або Плоскирівці. Дата заснування міста не відома, а ось, що стосується першої згадки, то достовірно можна стверджувати про існування Плоскирова (Плоскировець) вже у першій половині XV ст. На той час Поділля стає ареною суперечки між литовськими князями та польським королівством, яка закінчилася на користь останніх [Петров М., 1993, 2004].

Згадки XV ст. свідчать про те, що Пłosкирів тривалий час був невеличким населеним пунктом і триста років (1493-1793), перебуваючи під польською владою, отримав статус містечка, що виконував функції центру пłosкирівського староства.

З історії відомо, що частина Поділля, включаючи Побужжя, відійшла під владу Корони Польської. Польський король *Владислав II Ягайло* в 1431 р. надає вірним полякам привілеї на подільські володіння. Серед населених пунктів, що згадуються у документах королівської канцелярії від того року, є поселення під назвою Пłosкирівці та відповідний до цього запис: 10 лютого 1431 року у місті Сопоті король Владислав II Ягайло надав Янові Чанстуловському право за 100 гривень на володіння селами Голисин (с. Олешин Хмельницького району) та Пłosкирівці на річці Південний Буг у Летичівському повіті Подільської землі.

Цю найдавнішу на сьогодні писемну згадку про Хмельницький введено в науковий обіг завдяки дослідженням, що провели співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею С.М.Єсюнін та історик В.М.Михайловський.

У роки королювання (1434-1444 рр.) *Владислава III* нова згадка підтверджує право на володіння поселенням, яке вже названо як Płoskirow – Пłosкирів. Під час Національної революції 1648-1676 рр. Пłosкирів та його околиці неодноразово опинялись в центрі протидії козацьких та польських військ. Містечко неодноразово переходило із рук у руки обох сторін, при цьому зазнавши великих руйнувань як від польських військ, так і від козацьких та повстанських загонів, в наслідок чого було повністю спустошене.

У 1672 році Пłosкирів, як і все Поділля перейшло під владу Османської імперії. Пłosкирів став центром окремої нахії, що підпорядковувалася Меджибізькому санджаку Кам'янецького ейялету.

Проте у 1699 році турки залишають Поділля. Пłosкирів знову переходить до Польщі, і повертається у володіння Замоїських. Пłosкирівське староство виявилось повністю спустошеним, у зв'язку з чим Замоїські переселяють сюди селян із польської Мазовії і мазурського Поозер'я. Так у Пłosкирові та навколишніх селах (Гречана, Заріччя, Шаравечка, які на даний момент є частинами міста) з'явилися «мазури», нащадки яких склали основу католицького населення згаданих пунктів.

Згідно з переписом у 1789 році в Плоскирові населення не перевищувало 2,5 тисяч осіб, в ньому був шпиталь для убогих, калік та безпритульних, діяли ткацький цех, об'єднані цехи бондарів і ковалів, кушнірів і кравців, а також шевців. Прибуток з міста сягав 24138 злотих. До староства належали села: Гречани, Шаровечка, Мацьківці, Заріччя, Олешин, Іванківці та Лезнів [Єсюнін С.М., 2004].

5 липня 1795 року була утворена Подільська губернія у складі Російської імперії і один з її повітів став називатися Проскурівським із центром у місті Проскурові. Саме в цьому імператорському указі про створення губернії вперше з'являється назва Проскурів.

Тривале перебування поляків у краї було непростим, яке вплинуло на відносини між українцями і поляками, особливо в *релігійній сфері*. У XVII-XVIII ст. після Люблінської унії збільшилось число переселенців з центру Польщі, Мазовії, мазурського поозер'я, Жешувського, Люблінського, Калецького, Краківського воєводств. Заселення поляками краю тривало і у XIX – на початку XX ст. Значна частина польських переселенців одержали землю навколо Плоскирова – у селах Гречани, Заріччя, Шаровечка, Мацьківці.

У релігійній сфері активну роль відігравав римо-католицький костел. З часом поляки становили більшість правлячої державної, релігійної, господарської верхівки. Це призвело до того, що навіть частина українців за походженням стали називати себе поляками, прийняли католицьку віру, запроваджували польську мову, звичаї, побут, обрядовість. Римо-католицька церква мала велику кількість прекрасних костьолів, які приваблювали до себе паству і їх кількість в краї збільшувалась. Так, якщо в XIV ст. їх було 2, в XV – 6, XVI – 7, у XVII – 14, то у XVIII ст. їх діяло вже 46. Серед них був і красень-костьол, який розташовувався на місці сучасної Хмельницької спеціалізованої середньої загальноосвітньої школи № 1, але доля його склалася трагічно.

Колись вулиця Старомиська починалася від однієї з найкрасивіших споруд міста – костьолу Святої Анни, він був збудований на острові, що був утворений на місці злиття річок Плоскої і Південного Бугу. Цей географічний об'єкт показаний на двох найдавніших з відомих планів Проскурова – 1798 та 1800 рр., складених повітовим землеміром Дятловим і подільським губернським землеміром Екстером, який з 1801 р. до 1806 р.

працював над географічним, гідрографічним, топографічним та економічним описом Подільської губернії. На планах також була вказана польська назва острова – Кемпа. У цьому місці оселилися польські переселенці, які були тут посаджені на початку XVIII ст. полковником польського коронного війська, пlosкирівським старостою Томашем-Юзефом Замойським. Сталося це після того, як у 1699 р. турки залишили Поділля, і Пlosкирів та навколишні землі повернулися у володіння панів Замойських.

Католицьке населення міста збудувало на місці старого замку-фортеці невеличкий дерев'яний римо-католицький костьол. У 1804-1821 рр. на місці дерев'яного костюлу на кошти летичівського землевласника Мацея (Матвія) Журовського (поляка, римо-католика) вимурували красивий кам'яний храм Святої Анни. Після цієї події, за свідченням історика М.Орловського, для більш зручного сполучення між островом і «материковою» частиною міста була насипана земляна гребля – замість довгого моста, що існував раніше; саме цей міст показано на давніх планах Проскурова. На початку XX ст. костьол Святої Анни перебудували, зробивши його ще більш величнійшим. У 1936 р. його закрили і почали розбирати, а в 1938 р. те, що залишилося, висадили у повітря вибухівкою. У 1946 р. приміське село Гречани було приєднано до Проскурова [Єсюнін С.М., 2008].

На сьогодні католицька парафія Христа-Царя Всесвіту вважається однією з найчисельніших парафій України. Навіть уявити неможливо, що 20 років тому не було цього чудового храму і не приходило стільки вірян.

На початку 90-х рр. XX ст. у м. Хмельницькому існувала лише парафія св. Анни у мікрорайоні Гречани. Тому сталося так, що маленька капличка на Гречанах не була в змозі приймати велику кількість прихожан.

Бачачи цю ситуацію, отець Меркес – настоятель парафії св. Анни, звернувся до місцевої влади з проханням про купівлю земельної ділянки під будівництво нового храму, ближче до центра міста, оскільки храм св. Анни знаходилася на околиці міста і було погано розвинуте транспортне сполучення між центром міста та храмом. Міська адміністрація з розумінням віднеслась до прохання духовного отця і дала дозвіл на купівлю землі. Отже, у 1991 році була зведена нова каплиця під покровительством Христа Царя

Всесвіту. Паралельно розпочалось будівництво великого храму, розрахованого на потреби обласного центру. Сьогодні ця грандіозна храмова споруда є окрасою міста. Але і на даний момент храм постійно удосконалюється. Також на території храму розташований Будинок святого отця Піо. Спочатку він використовувався для потреб парафії. Але згодом був переданий сестрам ордену Дочок Непорочного Серця Пресвятої Діви Марії, що служать при храмі. На сьогодні у будинку проживає 9 дітей, якими опікуються добрі сестри.

На парафії також зосереджує свою діяльність Францисканський Орден Світських, члени якого послухом та відданістю в служінні Богу дають приклад іншим. Надзвичайно поширений Рух розарійних руж як серед дітей, так і серед молоді та дорослих. У парафії діє три хори: дитячий, молодіжний та дорослий.

Вражає велика кількість міністрантів (їх налічується близько 70). Більшість з них беруть активну участь у реколекціях, які відбуваються у Вищій духовній семінарії Святого Духа у м. Городку. Багато молоді храму збираються на зустрічі в групах для обговорення основних християнських тем. При парафії функціонує християнська бібліотека, де кожен парафіянин, зареєструвавшись, може самостійно попрацювати над збагаченням свого духовного життя. Також 18 вересня 2010 р. при церкві була створена Християнська футбольна команда «Сіон», яка налічує близько 40 гравців.

Парафія також налічує три Християнські музичні групи «Тавор», «Тадеуш» та «Едідея». Кожного Різдва Христового діти та молодь церкви під керівництвом сестер-серцянок готують виставу про народження Ісуса Христа. І цим самим приносять радісну вість дітям-сиротам та людям похилого віку.

У 2003 році в храмі відбувся Всеукраїнський конгрес дітей. Починаючи з 1999 року і до сьогодні, 24 серпня на День Незалежності, відбуваються щорічні Дієцезіальні з'їзди молоді. На фасаді даного храму є напис *Kyrie eleison*, який означає християнське молитовне звернення, що означає «Господи, помилуй» (також «Господи, спаси», «Спаси, Боже», звідки українське спасибі) [Єсюнін С.М., 2004].

Польська громада значно впливала на життєдіяльність

навколишніх поселень. Зокрема, це можна простежити на прикладі містечка *Чорний Острів*, що поблизу сучасного Хмельницького. У 1556 році польський король Сигізмунд Август дарував містечку Магдебурзьке право, що дало можливість йому розвиватись. У 1572 році власниками маєтків містечка стали Пшездецькі. У 1797 року розпочалось будівництво костьолу на честь Успіня Пресвятої Богородиці, яке тривало 20 років. Костьол будувався за кошти магнатів, але основну частину фінансування вкладав Карл Пшездецький. Як засвідчують історичні джерела, тут було встановлено орган. Всіх прихожан за даними 1858 року налічувалось понад 5 тисяч осіб. У Чорному Острові було повітове дворянське училище для панночок. Тут їх навчали французької та польської мов, а також всім тонкощам побутового етикету.

На території маєтку у XVIII ст. Пшездецькі збудували розкішний палац з будівельних матеріалів із Італії. Інтер'єр садиби збагачували картини – оригінали видатних художників, панська бібліотека налічувала понад 10 тисяч книг.

У 1847 році у палаці Пшездецьких гостював видатний композитор Ференц Ліст. Йому настільки сподобалось у них, що він залишився не тільки переночувати, але гостював там близько двох тижнів. У залі він грав на органі для родини графа і закінчив свою всесвітньовідому другу угорську рапсодію. З 1856 до 1859 рр. у цьому училищі викладав історію та географію видатний український поет, байкар Леонід Глібов.

Проте життя графа було затьмарене гіркою втратою. У 21-річному віці помирає молодша донька Лаура (падіння з коня, перелом хребта). Її поховали у сімейному склепі, який знаходився під будівлею костьолу. Батьки замовили коштовний надгробок з білого каррарського мармуру у видатного скульптора, професора Петербурзької академії мистецтв Віктора Бродського. Надгробок вагою понад 3 тонни у 1876 році було доставлено залізницею. Пам'ятник встановили у костьолі, де знаходився родинний склеп. Останки родини Пшездецьких і до сьогодні знаходяться у склепі. Але він замуrowаний і доступу до нього немає. Сьогодні костьол діє, його відвідують прихожани з 15 навколишніх сіл.

Жителі Чорного Острова у буремні часи переховували надгробок Лаури під престолом у костьолі. У 1938 році його віднайшли. Він був засипаний землею та сміттям. Тоді його і

перевезли до Кам'янця-Подільського. На нього претендували Московський музей імені О.Пушкіна та Літературний музей російського мистецтва у Ленінграді. Але розпочалась Друга світова війна, яка відволікла увагу до цього питання.

З усієї родини залишилась старша донька Пшездецьких – Марія, яка виїхала до Варшави, де згодом вийшла заміж. Її рід продовжується до нині. Правнук Марії Пшездецької – Мар'ян, якому зараз за вісімдесят, спеціаліст зі Східних ринків. Він живе у Варшаві, але часто буває в Україні. Є ще один нащадок Ярослав Пшездецький – магістр духовної семінарії у Ватикані.

Про колишню славу містечка нагадують перекази сельчан, та хіба що, зруйновані свідчення панської величі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Єсюнін Сергій. Місто Хмельницький: історія, події, факти. – Хмельницький, 2008. – 124 с.
2. Єсюнін С. М. Нові сторінки історії міста Хмельницького // Матер. IX Подільської істор.-краєзн. конф. – Кам'янець-Подільський, 2004. С. 431–436.
3. Петров М. Сенсація. Хмельницькому більше ніж 500 років // Подільські вісті. – 1993. – 20 серпня.
4. Петров М. Б., Яков'юк О. П. Плоскирів – старовинне містечко Поділля XV–XVIII ст. // Матер. IX Подільської істор.-краєзн. конф. – Кам'янець-Подільський, 2004. – С. 419–430.

Вадим ГРИГОРЕНКО,

учень;

Олександр ГРИГОРЕНКО,

доктор історичних наук, професор

УТВОРЕННЯ, СТАНОВЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНИХ СТРУКТУР ТА ПЕРШІ РОКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ КАМ'ЯНЕЦЬ- ПОДІЛЬСЬКОЇ (ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ) ОБЛАСТІ

В статті проаналізовано передумови утворення, найбільш характерні дані становлення організаційних структур і перші роки соціально-економічного і культурного розвитку краю - одного з важливих адміністративно-територіальних одиниць нашої країни. Акцентується увага на тому, що утворення і функціонування області відбувалося в останні передвоєнні роки, особливу увагу приділено на життєдіяльність

області з початку нападу Німеччини на Радянський Союз до його тимчасової окупації 18 липня 1941 року.

Ключові слова: Кам'янець-Подільська область, Хмельницька область, Вінницька область, район, округ, Поділля, Волинь, обласний центр, обласна рада, обласний виконавчий комітет, промисловий розвиток, сільське господарство, соціальна інфраструктура, культура, укріплені райони, Друга світова війна, мобілізація.

В сучасних межах Хмельницької області в різні історичні епохи періодами жили скіфи і сармати, тут проходили орди кочових племен – готи і гуни, хозари і печеніги, половці і татаро-монголи. Однак з давніх часів постійними жителями краю були слов'яни. Хмельниччина знаходиться на стику великих історико-географічних країв – Правобережжя (до якого входить сама) і Західної України. У вужчому розумінні територія області належить до Волині (північна частина, приблизно до р. Случ) і Поділля (середня і південна частини). Південні і західні межі сучасної області тривалий час були державними кордонами. Хмельницька область належить до невеликих областей України. Протяжність області з півночі на південь – 220 км, із заходу на схід – 120 км (обчислено по меридіану і паралелі обласного центру). Область розташована на південному заході Східноєвропейської рівнини в зонах лісостепу і мішаних лісів (Полісся). Рельєф, ґрунтові та агрокліматичні умови території сприятливі для господарського освоєння. Хмельниччина межує з Тернопільською, Рівненською, Житомирською, Вінницькою і Чернівецькою областями. Через її територію проходять найважливіші залізниці та шосейні дороги.

Територія краю витримала не один історичний адміністративний експеримент. Окремі частини сучасної Хмельницької області довгий час входили до складу різних адміністративних одиниць і навіть різних держав. Південь області, починаючи з XIV століття, разом з суміжними районами Тернопільщини та Вінниччини, входив до складу Поділля – землі, князівства, губернії. Центром Поділля було місто Кам'янець-Подільський. Північ області відносилась до Волині. В 1795 році після третього поділу Польщі відбулися нові адміністративно-територіальні пертурбації, і на тогочасній карті з'явилася Подільська губернія з центром у Кам'янці-Подільському. 1797 року

на Правобережжі функціонували Київська, Подільська і Волинська губернії. Подільська губернія ділилась на 12 повітів. У роки Першої світової війни, в зв'язку з прифронтовим становищем Кам'янця-Подільського, центр губернії перемістився до Вінниці. Поділ Правобережної України на губернії, повіти, волості зберігся до революції 1917 року.

У 1920 році більшовики, керовані з московського імперського центру, силою зброї встановили в краї радянську владу. В двадцяті роки відбулися неодноразові адміністративно-територіальні реорганізації. В 1923 році в Україні були ліквідовані волості і повіти і замість них утворені райони та округи. На території сучасної Хмельницької області було утворено три округи – Кам'янецький, Проскурівський і Шепетівський. В 1925 році були скасовані губернії. Передісторія утворення Хмельницької області розпочалася 1932 роком. На початку того року центральна влада СРСР, яка була вкрай незадоволена темпами колективізації в Україні, вирішила прискорити цей процес силовими методами. Перш за все було прийняте рішення змінити двоступеневу адміністративно-територіальну систему (центр – район) на триступеневу (центр – область – район). Необхідність утворення областей офіційно мотивувалась економічними та управлінськими потребами – для «забезпечення успішного виконання завдань соціалістичного будівництва і посилення конкретного керівництва всіма галузями народного господарства», хоча насправді головним у цій реформі було важливе політичне завдання того часу – забезпечення дійового керівництва партійних та силових структур у процесі завершення суцільної колективізації. Підтвердження тому знаходимо у словах головного провідника колективізації в Україні – першого секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора, який на XVII з'їзді ВКП(б) відзначав, що коли ліквідували округи та переходили до управління 500 районами, Сталін «...нас попереджав, що в управлінні такою великою кількістю районів, як в Україні, ми не справимось і що краще було би створити в Україні області. Ми тоді відмовились від такої пропозиції, завірили ЦК ВКП(б), що самі – ЦК КП(б)У – без областей справимось з управлінням районами, і цим принесли дуже велику шкоду справі. Тепер навіть дивно, як можна було братись за пряме управління такою великою кількістю районів, особливо у складному стані в Україні...». Далі С. Косіор

відзначив, що «створення областей в Україні себе виправдало, у тому числі й в проведенні колективізації...»[1, с. 198].

Постановою IV позачергової сесії ВУЦВК від 9 лютого 1932 року відбулось утворення на території УСРР п'яти областей (Вінницької, Дніпропетровської, Київської, Харківської та Одеської), що ознаменувало перехід на триступеневу систему управління. Територія сучасної Хмельниччини, а тоді це 27 районів (Антонінський, Волочиський, Городоцький, Гришівський, Деражнянський, Дунаєвецький, Заславський, Затонський, Кам'янець-Подільський, Летичівський, Ляховецький, Меджибізький, Михалпільський, Новоушицький, Орининський, Полонський, Проскурівський, Славутський, Смотрицький, Солобковецький, Старокостянтинівський, Староушицький, Теофіпольський, Чемеровецький, Шепетівський, Юринецький, Ярмолинецький) увійшли до складу новоутвореної Вінницької області[2]. 17 лютого 1935 року постановою ЦВК УСРР відбулось розукрупнення деяких районів, внаслідок чого були створені Остропільський і відновлені деякі райони, які вже існували у 1923-1931 рр.: Базалійський, Берездівський, Вовковинецький, Красилівський, Миньковецький, Плужнянський, Старосинявський, Черноострівський[3]. Утворення областей сприяло справі примусової колективізації. За два роки під потрійним тиском силових і партійних структур (центрального, обласного та районного рівня) був зламаний опір українського селянства і до початку 1934 року колективізацію в Україні, в основному, завершено.

На початку 1935 року Правобережна Україна стала об'єктом для реалізації військово-стратегічних планів сталінського керівництва[4, с. 132-142]. Военна доктрина СРСР, яка вбачала в усьому західному світі ворогів соціалізму, передбачала створення у прикордонній смузі мілітаризованих територій для захисту радянської держави й у майбутньому можливого переходу у контрнаступ. 4 травня 1935 року постановою ЦВК УСРР на території західної частини Вінницької області вздовж державного кордону СРСР були утворені Могилів-Подільський, Кам'янець-Подільський, Проскурівський і Шепетівський округи[5]. Офіційно створення округів відбулось для «посилення оперативності керівництва господарським і соціально-культурним будівництвом

у прикордонних районах», проте справжньою метою була підготовка прикордонних районів до виконання воєнно-політичних планів СРСР з посилення військового потенціалу країни. Передусім передбачалось зачистити прикордоння від неблагонадійних елементів (куркулів, міцних селян, представників національних меншин, окремих представників інтелігенції шляхом відселення; натомість заселити прикордонну смугу «політично благодійними» колгоспниками (здебільшого сільськими активістами, комсомольцями, комуністами, прихильниками радянської влади), які мали стати опорою в розбудові колгоспів[6, с. 112-114]; ввести контроль за переміщенням осіб (запроваджені спецперепустки на в'їзд на територію округів, реєстрація осіб у відповідних органах тощо); переформувати місцеву економіку для виконання військово-стратегічних завдань; створити умови для військового будівництва та перебування великої кількості військ.

Таким чином, на території Вінницької області, що прилягала до державного кордону, було встановлено особливий напіввійськовий адміністративний поділ, який включав проміжну ланку - прикордонний округ. Доцільно зазначити, що деякі райони території сучасної Хмельниччини - Вовковинецький, Деражнянський, Затонський, Летичівський, Меджибізький, Остропільський, Старокостянтинівський і Старосиняський до складу прикордонних округів не ввійшли, залишившись у безпосередньому керівництві Вінниці як обласного центру.

В 1937 році в країні були проведені чергові територіальні реорганізації. За традицією, ці чергові адміністративно-територіальні зміни мотивувалися народногосподарськими потребами та потребою розукрупнення існуючих областей. Зокрема, в Україні 22 вересня 1937 року згідно постанови ЦВК СРСР відбувся поділ чотирьох областей: Харківської - на Харківську та Полтавську; Київської - на Київську та Житомирську; Вінницьку - на Вінницьку та Кам'янець-Подільську та Одеської - на Одеську та Миколаївську[7]. Одночасно були ліквідовані округи, а в новоутворених областях залишений лише поділ на райони. Як зазначала центральна і регіональна преса, утворенням в Україні чотирьох нових областей ЦК ВКП(б) і радянський уряд прагнуть у такий спосіб «... ще більше посилити вплив на маси, зміцнити зв'язки з ними, ще краще, оперативніше керувати здійсненням

грандіозних планів соціалістичного будівництва»[8]. З усіх чотирьох розділень українських областей лише поділ Харківської лише якось мотивований соціально-економічними потребами. Відокремлення від Одеської області Миколаївської було, передусім, спрямоване на посилення партійно-військового управління вздовж південно-західного кордону та чорноморського узбережжя Одещини, відокремлення від Київської області Житомирської, від Вінницької – Кам'янець-Подільської – на посилення партійно-військового управління вздовж західного кордону. Як цілком слушно зазначає кандидат історичних наук, вчений секретар Хмельницького обласного краєзнавчого музею, заслужений працівник культури України, член Президії Хмельницької обласної організації Національної спілки краєзнавців України, почесний краєзнавець України, член НСЖУ, авторитетний дослідник актуальних проблем вітчизняної історії «у випадку, наприклад, з Кам'янець-Подільською областю важко пояснити соціально-економічними мотивами об'єднання в одну адміністративно-територіальну одиницю абсолютно різних за географічними, природними, демографічними, сільськогосподарськими умовами регіонів Полісся (Шепетівщина) та Наддністрянщини (Кам'янецьчина). Натомість мілітарний мотив тут чітко простежується – формування єдиного партійно-господарського та військового керівництва вздовж державного кордону з метою створення плацдарму для забезпечення надійної оборони та ймовірного наступу Червоної армії у південно-західному напрямку, що відповідало новій наступальній концепції радянської воєнної політики»[9, с. 13].

Частина постанови ЦВК СРСР, що стосувалася Кам'янець-Подільської області, звучала наступним чином:

«а) Поділити Вінницьку область на Кам'янець-Подільську область з центром у місті Кам'янець-Подільський і Вінницьку з центром в місті Вінниці.

б) Виділити в складі Кам'янець-Подільської області такі міста і райони: м. Кам'янець-Подільськ, м. Шепетівку, м. Проскурів, Берездівський, Славутський, Плужнянський, Заславський, Ляховецький, Старо-Костянтинівський, Полонський, Остропільський, Грицівський, Антонінський, Старо-Синявський, Чорнострівський, Волочиський, Базалійський, Красилівський,

Теофіпольський, Михалпільський, Деражнянський, Вовковинецький, Летичівський, Меджибізький, Затонський, Городоцький, Сатанівський, Ярмолинецький, Солобковецький, Смотрицький, Чемеровецький, Старо-Ушицький, Ново-Ушицький, Миньковецький, Дунаєвецький, Орининський.

в) Решту міст і районів Вінницької області залишити у Вінницькій області...

У зв'язку з поділом областей, ліквідувати такі округи УРСР: Житомирську, Новоград-Волинську, Коростенську, Проскурівську, Шепетівську, Кам'янець-Подільську і Могилів-Подільську»[10].

Таким чином, основою Кам'янець-Подільської області стали райони з трьох ліквідованих прикордонних округів (Кам'янець-Подільський, Проскурівський і Шепетівський). Загальна територія області – 20541 кв. км, адміністративний поділ такий: 33 райони, 3 міста з приєднаними сільрадами Кам'янець-Подільський, Проскурів, Шепетівка (фактично – райони при містах обласного підпорядкування); 3 міста районного підпорядкування – Старокостянтинів, Ізяслав, Полонне; 6 селищ міського типу – Деражня, Дунаївці, Летичів, Меджибіж, Нова Ушиця, Славута; 1018 сільських рад[11, с. 152-153]. Область була аграрною. Загальна кількість населення – 1.739.576 чоловік. У селах проживало 1.534.998 чоловік, у містах – 204.578 чоловік[12].

З утворенням області почалося формування органів обласного партійного, радянського керівництва, політичних і громадських організацій. Органом державної влади в області вважалася обласна рада депутатів трудящих, яка обиралася на два роки; її виконавчим і розпорядчим органом був виконавчий комітет. Однак реальна влада на місцях належала обласним комітетам КП(б)У. Але поки не відбулись вибори, був створений Організаційний комітет ЦВК УРСР по Кам'янець-Подільській області. Його головою призначили досвідченого партійця з Дніпропетровщини, колишнього члена ЦВК УСРР, першого секретаря Ізяславського райкому КП(б)У К. Нездименка. У вересні 1938 року цей комітет перейменовано в Організаційний комітет Президії Верховної Ради УРСР по Кам'янець-Подільській області, а головою призначений М. Козирев – виходець з Харківщини, який з 1933 року працював на різних партійних посадах у Вінницькій області, в тому числі першим секретарем Полонського райкому КП(б)У. М. Козирев керував

Кам'янець-Подільською областю до осені 1939 року.

У жовтні 1937 року було створене Організаційне бюро ЦК КП(б)У по Кам'янець-Подільській області, яке очолив С. Олексенко, якого прислали до Кам'янця-Подільська з Харкова. Там він був другим секретарем Харківського обкому КП(б)У. Другим секретарем став П. Семенов – залізничник з Смоленщини, якого 1933 року направили на партійну роботу до містечка Чорний Острів, де він спочатку був начальником політвідділу місцевої МТС, а згодом – першим секретарем Чорноострівського райкому КП(б)У.

19 жовтня 1937 року окружна газета «Червоний кордон» взяла на себе функції органу Оргбюро КП(б)У і Оргкомітету Президії Верховної Ради УРСР по Кам'янець-Подільській області, продовживши попередню нумерацію (номер перший став водночас і 2427-им)[13, с. 91]. Формувались обласні структури, налагоджувались зв'язки з центром. На той час в краї налічувалось 46 381 комсомольців, об'єднаних в 2483 первинних організаціях[14, арк. 35]. Перша обласна комсомольська конференція 29 жовтня 1937 року обрала 52 члени і 9 кандидатів у члени обкому комсомолу. Першим секретарем було обрано Єременка, другим – Герберга, третім – Грищука, завідувачів відділами – Курганського, Зекова, Сікальського, Котика, Зак[15].

По завершенні роботи Оргбюро ЦК КП(б)У по Кам'янець-Подільській області 28-31 червня 1938 року відбулася I обласна партійна конференція, в якій взяло участь 165 делегатів з правом ухвального голосу та 59 – з правом дорадчого. Конференція обговорила звіт ЦК КП(б)У по Кам'янець-Подільській області, обрала обласний комітет, ревізійну комісію та делегатів на XIV з'їзд КП(б)У. Пленум, що відбувся після конференції, обрав бюро обкому в складі 11 чоловік. Першим секретарем обкому партії було обрано О. Власова[16, арк. 75, 127, 586; спр. 23, арк. 1-2].

Катастрофічно не вистачало кадрів. Їх не просто було підготувати за такий короткий час. Не вистачало адміністративних і житлових приміщень навіть для задоволення потреб обласних організацій, про що 29 жовтня 1937 року ЦК КП(б)У повідомляв С. Олексенко: «Обласні організації ми зараз розміщаємо, де тільки можна фізично втиснути в будинок. А де жити народу, я поки що не уявляю»[17].

Утворення нової області збіглося з новими зловісними репресіями радянської тоталітарної системи проти своїх же співвітчизників, в яких вона вбачала не інакше як «ворогів народу». Знахабніла від ненаситної влади і безупинного експериментаторства над людськими долями комуністична тиранія вершила свою чорну справу. Наприклад, тільки з вересня по грудень 1937 року було заарештовано понад 2 тисячі чоловік, серед яких в основному керівники підприємств, голови сільських рад, інтелігенція, селяни. За рік (жовтень 1937 – жовтень 1938 рр.) за рішенням позасудових органів УНКВС по Кам'янець-Подільській області було знищено 13078 громадян[18, с. 165-175].

Репресивні акції проти населення Хмельниччини мали певну особливість в порівнянні з іншими регіонами країни. Найголовніше з них було те, що вони, як правило, велись під приводом «чистки прикордонної смуги», оскільки до 1939 року область була прикордонною. Крім того, в Кам'янці-Подільському в певний час знаходилися державні інституції Української Народної Республіки, частина жителів краю мала родинні зв'язки з сусідніми державами Румунією і Польщею. Для каральних органів все це було додатковим фактором пред'явлення безглузвих обвинувачень до ні в чому не винних людей. Репресивні акції торкнулися самих широких верств населення області. У цій шерензі жертв тоталітарного режиму вчені і викладачі, інженери і робітники, працівники державного, профспілкового, партійного і комсомольського апарату, селяни і діячі культури, лікарі і військовослужбовці, безліч інших знаних і рядових людей, провину яких ніхто всерйоз не збирався доводити. Тривалий час ніхто навіть не наважувався згадувати їх чесні імена. Більше того, їх нащадки, рідні, товариші по роботі залишалися під невсипущим наглядом каральних органів, їхньої агентури і в будь-який час могли опинитися під слідством, бути заарештованими і засудженими. Людям втлумачували думку про те, що ворожі сили всіма засобами намагалися підірвати могутність країни, перешкодити її процвітання на шляху будівництва соціалізму, а тому потрібна пильність і ще раз пильність, знешкодження вражих зазіхань і намірів у самому зародку. Проголошені конституцією 1936 року свободи насправді виявились нічим не підкріпленими гаслами. Вони існували лише для можновладців, керівників каральних

органів, які використовували їх для творення позазаконних дій, фізичного знищення кращих представників суспільства.

30-ті роки ХХ століття стали переломним етапом на шляху утвердження на теренах сучасної Хмельниччини, як і в усій країні, нового соціального ладу та більшовицької влади. На основі Конституції Української РСР і на підставі статті 102 «Положення про вибори в обласні, районні, міські, сільські і селищні Ради депутатів трудящих УРСР» 24 грудня 1939 року були проведені вибори низової ланки державних органів. У Кам'янець-Подільській області були обрані обласна, 37 районних, три міських обласного підпорядкування, чотири міських районного підпорядкування, дев'ять селищних і 997 сільських рад депутатів трудящих. В обласну раду було обрано 86 депутатів, в районні ради – 1525 депутатів. До міських рад обрано 472 депутати, до сільських і селищних рад – 14701 депутат [19, с.72-73].

5-6 січня 1940 року відбулася перша сесія обласної ради депутатів трудящих. Голова мандатної комісії Г.А.Тонкочєєв охарактеризував склад депутатів новообраної ради. Серед депутатів обласної ради робітників було 30 чол. (35% загальної кількості депутатів), селян – 42 чол. (49%), службовців і радянської інтелігенції – 14 чол. (16%). За національним складом з 86 депутатів обласної ради українців було 70 чол., євреїв – 8 чол., росіян – 6 чол., татар – 1 чол., білорусів – 1 чол. За віком депутати розподілялися так: від 20 до 25 років – 5 чол., від 26 до 30 років – 6 чол., від 30 до 39 років – 50 чол., від 40 до 49 років – 16 чол., від 50 і вище – 9 чол. Ці цифри показують, що вік більшості депутатів становив не вище 39 років. Серед депутатів обласної ради вищу освіту мали 14 чол., середню освіту – 25 чол., нижчу освіту – 47 чол.[20, арк. 9-14].

На сесії був обраний перший в історії області виконавчий комітет Кам'янець-Подільської обласної ради депутатів трудящих. Сесія одногосно затвердила облвиконком із 17 чоловік: голови, 3-х заступників, секретаря і 12 членів. Головою обласного виконкому став А. Ковбасюк (його кандидатуру перед цим затвердило політбюро ЦК КП(б)У), заступниками – Л. Соловейчик, Т. Суховій, Ф. Глистюк. Секретарем став Г. Єгурнов. Членами виконкому облради обрані О. Власов, Т. Протафілов, Г. Горільченко, А. Саварін, І. Комарницький, А. Педосенко, П. Сукачов, В. Дробний, Г. Дергаусов, М. Трахтенберг, Г. Ткач, У. Крутій. Сесія затвердила

обласний виконавчий комітет у такому складі: голова планової комісії – Л. Соловейчик, завідувач земельного відділу – А. Педосенко, завідувач відділу народної освіти – Г. Горільченко, завідувач відділу охорони здоров'я – П. Долгокер, завідувач фінансового відділу – П. Сукачов, завідувач торгового відділу – І. Цадикович, завідувач відділу соціального забезпечення – М. Мамичев, завідувач відділу комунального господарства – Г. Гродський, завідувач відділу місцевої промисловості – С. Глузман, завідувач відділу у справах мистецтв – С. Гриценко, завідувач шляхового відділу – І. Бордога, завідувач відділу харчової промисловості – М. Яновський, завідувач відділу промисловості будівельних матеріалів – Ю. Єременко, завідувач відділу місцевої паливної промисловості – О. Бондаренко, завідувач загального відділу – А. Балева.

В 1941 році в області діяло 458 промислових підприємств, в тому числі 89 союзно-республіканського підпорядкування, 84 обласного і 285 промислової кооперації. У 1940 році 380 підприємств області достроково виконали і перевиконали плани випуску товарної продукції. За темпами росту промислового виробництва область у першому кварталі 1941 року вийшла на рівень 1942 року [21, с.133].

Значно було зміцнено кадри МТС і 1659 колгоспів. На початок 1941 року в області працювало 1400 спеціалістів сільського господарства, понад 18 тисяч механізаторів. Поліпшилася організація праці, зміцнилася трудова дисципліна. З липня 1939 по березень 1940 року в області було створено 631 ферму великої рогатої худоби, 311 свиноферм і 745 вівцеферм [22, арк.147]. У 1941 році на колгоспних ланах працювало 4650 тракторів, близько тисячі зернових комбайнів, 3 тисячі вантажних автомашин. Це позитивно вплинуло на піднесення всіх ділянок колгоспного виробництва. У 1940 році порівняно з 1937 роком урожайність зернових культур зросла на 3,3 центнера з гектара, цукрових буряків - на 53,7 центнера [23, арк.75].

Неухильно зростав культурний та освітній рівень трудящих. В області в 1940 році діяло 1478 загальноосвітніх шкіл, в яких навчалися 298,4 тисячі учнів, тобто усі діти дошкільного віку. У 112 школах без відриву від виробництва навчалася близько 10 тисяч юнаків і дівчат. Здійснювалося велике культурне будівництво. На 1

січня 1941 року в області було 1509 клубів, у тому числі 1442 – на селі. При клубних закладах працювало понад 2 тисячі гуртків художньої самодіяльності, які охоплювали близько 59 тисяч аматорів. Великою популярністю користувалися вистави 7 театрів (2 обласні, 3 робітничо-колгоспні, 2 лялькові). В обласному театрі імені Г.Петровського виступали видатні майстри української сцени А.Бучма, О.Крамов, М.Литвиненко-Вольгемут, І.Паторжинський, Н.Ужвій, В.Шумський, Г.Юра та інші.

Напередодні нападу Німеччини на Радянський Союз в Кам'янець-Подільській області нараховувалося три міста обласного та сім районного підпорядкування[24, с.320]. В містах працювали вищі та загальноосвітні навчальні заклади, лікарні, промислові підприємства. Міста стали великими промисловими центрами. Так, в Шепетівці до війни проживало майже 25 тис. осіб, у Дунаївцях – 6,5 тис.[25, с.177]. Найбільш швидкими темпами серед міст краю розвивалась економіка міста Проскурова. Найбільшим містом в області Проскурів став в 1939 році. В тому році він вперше за свій історичний розвиток випередив за чисельністю населення міста Кам'янець-Подільського. Населення Проскурова за даними на 1939 рік складало 37481 чоловік, з яких українців було 16536 (44%), євреїв – 14518 (39%), росіян – 3042 (8,1%), поляків – 2921(7,8%). В 1941 році в місті вже діяло 17 державних підприємств та 21 підприємство промислової кооперації, на яких понад 10 тисяч робітників виробили продукції на 47,7 млн. крб. Одне з найбільших підприємств міста – цукровий завод переробляв близько 8 тисяч центнерів цукрової сировини на добу. Механічний завод постачав області запасні частини до авто – та сільськогосподарських машин, а також виготовляв деталі устаткування для підприємств коксохімічної промисловості [26, арк.63-64].

Значні зміни відбулися і в культурному житті міста. У листопаді 1940 року урочисто було відкрито новий спеціалізований кінотеатр ім. Чкалова – один із найбільших та найсучасніших на той час в Україні[27, с.71]. Його спорудження почалося ще в 1936 році. 13 листопада 1940 р. на площі перед головним входом на святковий мітинг зібралися тисячі проскурівчан, грав духовий оркестр, звучали палкі промови виступаючих. У цей же день відбувся і перший кіносеанс – демонстрували нову комедію «Музична історія». Кінотеатр ім. Чкалова відразу став гордістю

міста і по праву ввійшов до числа найкращих в Україні. Просторий кінозал, фойє, бібліотека, музично-оркестровий зал, буфети, найсучасніша на той час апаратура – все було до послуг відвідувачів. В архітектурному плані нова будівля прекрасно завершила формування тодішньої центральної площі Проскурова: перед кінотеатром височів пам'ятник Леніну (у 1970 році його перенесли до радіозаводу, а в ході революції гідності він був демонтований), навпроти розташувався будинок міськвиконкому (нині військкомат), поруч через будинок – драмтеатр (нині Будинок культури), а з тильного боку кінотеатру розкинувся центральний парк культури та відпочинку. Нині кінотеатр має назву імені Шевченка. У вересні 1938 року в місті перебувала знімальна група відомого кінорежисера Олександра Довженка, що знімала у Проскурові деякі епізоди фільму «Щорс». Знімальна група працювала у місті два тижні.

До війни Кам'янець-Подільська область була однією з найбільш мілітаризованих областей України. На її території були збудовані військові аеродроми, дислокувалося чимало військових гарнізонів. Наприкінці 1930-х років гарнізон міста Проскурова помітно розширився і набув всесоюзного значення. Це було викликано ускладненням міжнародних відносин напередодні Другої світової війни і фактично прифронтовим розташуванням Проскурова. У вересні 1938 р. у Проскурові розташовується оперативна група штабу військ Київського Особливого військового округу під командуванням командарма С. Тимошенка. Війська саме цієї групи у вересні 1939 р. зайняли Західну Україну, приєднавши тим самим її до СРСР[28, с.113]. У зв'язку із значним зростанням контингенту військовослужбовців було вирішено побудувати новий Будинок Червоної Армії (БЧА). Місце під новобудову виділили на центральній вулиці, де знесли кілька одноповерхових будинків. Споруджував об'єкт ударними темпами «Військбуд №105», і до кінця 1939 р. просторий, двоповерховий гарнізонний БЧА був урочисто відкритий[29, арк.35].

«Епіцентром» визначних подій проскурівський БЧА став у 1940 р., коли тут у травні-червні розташувався штаб Польового управління оперативного Південного фронту під командуванням генерала армії Г. Жукова. Південний фронт був створений на базі військ Київського Особливого військового округу і мав завдання

«звільнення Північної Буковини та Бессарабії з-під окупації Румунії» та приєднання цих територій до СРСР. Штаб фронту розташувався у Проскурові, а сам Г. Жуков за короткий строк відвідав майже всі частини і з'єднання округу, переважна більшість яких була розташована на території Кам'янець-Подільської області, проводив розширені наради, виступав у Проскурівському БЧА з промовою перед командним складом гарнізону[30, с.30]. В червні 1940 р. війська цього фронту перейшли Дністер та зайняли Бессарабію та Північну Буковину.

Широкий економічний і культурний розвиток міста, а також його центрально-географічне розташування стали підставою для того, що 15 березня 1941 р. було ухвалено постанову РНК УРСР та ЦК КП(б)У №313/107, «Про перенесення обласного центру з Кам'янця-Подільського у Проскурів»[31, арк.51]. В історії міста, таким чином, відкривалася нова сторінка. Адміністративний центр області вимагав великої кількості приміщень для життєдіяльності владних структур. В БЧА розташувався обласний комітет Компартії України та обласний комітет комсомолу. У приміщення міського театру (нині міський Будинок культури, вул. Проскурівська, 43) мав бути переведений з Кам'янця-Подільського обласний музично-драматичний театр ім. Петровського. Але війна, що почалася через три місяці, змусила відкласти переїзд на післявоєнний час. Оскільки приміщень для організації обласного рівня катастрофічно не вистачало, владним структурам доводилося приймати неординарні рішення. Для того, щоб мати можливість організувати роботу обласних служб, деякі установи передислоковували у найближчі районні центри, а вивільнені приміщення передавалися відповідним структурам обласної адміністрації. Наприклад, 29 березня 1941 р. обласна рада прийняла постанову № 25 «Про переміщення історичного архіву з м. Проскурів в смт Летичів», в якій зазначалось: «З метою забезпечення розташування основних організацій в м. Проскурові, виконавчий комітет Кам'янець-Подільської Обласної Ради депутатів трудящих і бюро Обкому КП(б)У постановили:

1. Перемістити історичний архів з міста Проскурова в м. Летичів в приміщення, яке належить Летичівському райвиконком, по вул. Франка, №3.

Просити РНК УРСР асигнувати додаткові кошти на витрати

зв'язані з переміщенням історичного архіву (перевезення і обладнання приміщення) в сумі 50,0 тис. крб.

Просити Раднарком УРСР і ЦК КП(б)У затвердити рішення[32, арк.246].

Хмельниччина у 1920-1930-х роках враховуючи її прикордонне розташування, відіграла стратегічну роль у оборонній доктрині Радянського Союзу. Попри всю неосаяжність державної території СРСР, саме Хмельниччина виявилась основною ланкою в побудові фортифікаційної системи його південного оборонного комплексу. Шість з дванадцяти укріплених районів першого етапу будівництва і третина всіх укріплених районів України була збудована саме тут. Це – Летичівський, Шепетівсько-Ізяславський, Старокостянтинівський, Проскурівський, Остропільський, Кам'янець-Подільський укріплені райони. На 22 червня 1941 року Кам'янець-Подільський укріплений район, єдиний з укріплених районів з «лінії Сталіна» на теренах України не був знятий з бойового чергування у 1939-1940 роках.

22 червня 1941 року нацистська Німеччина здійснила напад на свого комуністичного союзника Радянський Союз. Напад розпочався о 3годині 15 хвилин. Німецькі гармати відкрили ураганний вогонь по завчасно розвіданих цілях. Авіація бомбардувала залізничні вузли, аеродроми, військово-морські бази і міста у смузі 250-300 км вглиб від кордону. Полум'я війни охопило західний кордон на всій його протяжності – від Баренцевого до Чорного моря. О 12 годині дня населенню країни повідомили приголомшливу звістку: Німеччина напала на Радянський Союз, почалася війна.

Уродженка Волочиського району Є. Шейніс у своїй книзі спогадів «В серці і в пам'яті навіки» про ті зловісні дні описує так: «До хати раптом вбігла сусідка і закричала «Включіть радіо!». Нам вдалося почути тільки останні слова з виступу Молотова (міністра закордонних справ СРСР), але відразу стало ясно «Війна!».

Ми розбіглись по хатах, а через декілька годин на шосе з'явилися машини з біженцями... - напівроздягнені дружини командирів з дітьми. Війна захопила їх першими. Потім пішли ешелони переповнені переляканими людьми. Нам і в голову не могло прийти, що така ж доля незабаром чекала і нас. А поки що, кожного ранку, ми ходили на шосе (наша хата була другою від

дороги), виносили біженцям молоко, хліб, варену картоплю. Через тиждень-другий жителі інших міст і сіл вже нам давали хліб, вишні, картоплю... На ранок 2 липня в містечку розпочалась евакуація... І це, раніше маловживане слово на довгі роки стало синонімом бідувань, втрат, напівголодного існування... Пізно ввечері вже було чути гарматні залпи, - німці вже зайняли Тернопіль. 3 липня вранці сім'я рушила на вокзал. Але в декількох метрах від ешелону всім довелось лягти на землю, прикривши голову чим попало: німці почали бомбардувати станцію. Коли все скінчилось, перед людьми постала страшна картина: вбита жінка, а поруч розлите молоко, змішане з її кров'ю[33, с.27].

Про початок війни в колективі Кам'янець-Подільського учительського інституту стало відомо тогож дня. Згадував колишній студент I курсу мовно-літературного факультету П. Свідер: «Викладачі і студенти зібрались у коридорі інституту на Польських фільварках. Слухали виступ по радіо наркома закордонних справ В.М. Молотова. Ми мовчали. Усіх охопило жахливе почуття. Почули страшне слово - «війна!». Згодом П. Свідер перебував у діючій армії, був кулеметником на 1-му Українському фронті. У липні 1944 року у бою був важко поранений, втратив руку. Мав бойові нагороди. Став доктором філологічних наук, професором, академіком АН Вищої школи України, заслуженим працівником народної освіти України[34, с. 379-380].

Бойові дії, що розпочалися на території України, внесли зміни у діяльність органів місцевої влади. З 22 червня, відповідно до указу Президії Верховної Ради СРСР, на території України вводилось воєнне становище. 22 червня Президія Верховної Ради СРСР оголосила також мобілізацію військовозобов'язаних, які народилися з 1905 по 1918 рік включно. Зазначені укази передбачали делегування частини повноважень місцевої влади, що стосувалися оборони країни, забезпечення безпеки та громадського порядку, військовій владі. Із делегуванням прав введений військовий стан одночасно розширив перелік питань, вирішенням яких доводилось займатись місцевій владі. Згідно постанови «Про розширення прав народних комісарів СРСР в умовах воєнного часу», до кола службових обов'язків органів місцевої влади додавалися ряд специфічних: виконання мобілізаційних планів,

організація протиповітряної оборони, залучення місцевого населення до оборонних робіт, облаштування госпіталів, евакуація підприємств та працівників установ[35, с. 75].

Почувши приголомшливу звістку про початок війни, певна частина радянських людей підбадьорювала себе тим, що, мовляв, довго війна не триватиме, що «могутня і непереможна» Червона армія швидко відіб'є атаку агресора, перенесе військові дії на територію противника, оточить і знищить його і за тиждень-другий здобуде його. Це було відображенням тих настроїв, що існували напередодні війни у верхніх ешелонах влади. Насправді ж перебіг подій на радянсько-німецькому фронті на території України відразу набув несприятливого для Червоної армії характеру. Та вже через дуже короткий проміжок часу всі зрозуміли, що війна – це лихо катастрофічних масштабів, яке надовго вдерлося в їхнє життя. Вибух патріотичних почуттів був настільки великий, що забулись злочинна за своєю суттю і природою колективізація, нечуваний у світовій історії голодомор-геноцид 1932-1933 років, масові репресії 1937-1938 років, коли жертвами беззаконня стала ні в чому не винна велика кількість робітників, колгоспників, військових, службовців, інтелігенції. На мітингах, що відбулися в усіх містах і населених пунктах області, робітники, службовці, селяни, інтелігенція заявили, що вони віддадуть всі свої сили для розгрому ворога. Висловлюючи обурення з приводу нападу на країну озвірілої гітлерівської банди, мобілізовані, що відправлялися на фронт, закликали робітників і колгоспників працювати з потроєною енергією, своєчасно виконувати всі сільськогосподарські роботи. 72-річний колгоспник з села Киселі Старокостянтинівського району М. Шедрелюк заявив: «Ми розуміємо, що війну нам нав'язали не робітники і селяни Німеччини, а Гітлер, якого треба знищити з лиця землі разом з його фашистським режимом. Йдіть сини, захищайте нашу землю від ворога, а ми усі, від малого до старого, будемо працювати тут, у колгоспі, щоб наша Червона Армія мала вдосталь хліба, м'яса та інших продуктів»[36, с. 261].

На мітингах в Старокостянтинівському районі взяло участь понад 12 тисяч осіб[37, с. 175], в Деражнянському районі понад 10 тисяч[38, с. 30], в Красилівському районі – понад 9000 тисяч осіб[39, арк. 24]. На мітингу працівників Проскурівського цукрового заводу

робітник Кирилов наголосив: «Звірячий напад на нашу любиму Батьківщину з боку фашистської Німеччини викликає у нас глибоке обурення. Ми впевнені, що наша доблесна Червона Армія дасть нищівну відсіч гітлерівським бандитам. Я запевняю, що свою частку роботи по ремонту заводу виконаю в строк і закликаю всіх робітників працювати ще інтенсивніше, достроково закінчити ремонт до 15 липня 1941 р.»[40, арк. 47]. Робітниця Краси́лівського цукрового заводу Мамроцька заявила: «Ми жінки ще тісніше згуртуємося навколо нашої партії і всебічно будемо допомагати нашій доблесній Червоній Армії, ми всі як одна вникнемо в наше виробництво і будемо випускати продукцію високої якості»[41, арк. 25]. В резолюції мітингу колгоспників села Попівці Летичівського району наголошувалось: «Заслухавши повідомлення про бандитський напад фашистських недолюдків на нашу соціалістичну батьківщину, ми, колгоспники с. Попівці, палко вітаємо Червону Армію, яка дасть нищівну відсіч фашистським шакалам, що порушили мирну працю радянського народу.

Запевняємо партію і уряд, що ми, колгоспники, потроїмо свої зусилля на колгоспних полях, чесно і сумлінно виконуватимемо зобов'язання перед соціалістичною державою. Ще тісніше згуртуємося навколо партії Леніна, будемо напоготові в першу-ліпшу хвилину виступити на захист соціалістичної Батьківщини»[42].

Вже в перший день війни на території області розпочато мобілізацію військовозобов'язаних громадян. З одержанням урядової телеграми про оголошення мобілізації в усіх міських районах райкомах партії було проведено засідання бюро з викликом політуповноважених по проведенню мобілізації резервістів і призовників. На них було розглянуто мобілізаційні плани міст і районів, заздалегідь розроблені військовими відділами цих партійних органів і військкоматами. Були визначені строки проведення мобілізації військовозобов'язаних і матеріально-технічних ресурсів. Отримавши необхідні інструкції опівночі відповідальні за проведення мобілізації виїхали в населені пункти. Мобілізація військовозобов'язаних на теренах краю проходила організовано як в містах, так і в сільській місцевості. За декілька днів з Чорнострівського району змобілізовано до армії 100% призовників[43, с. 31], стовідсотково на збірні пункти з'явилися

мобілізовані з Ярмолинецького району[44, арк. 32]. За перший день мобілізації по місту Проскурову явка склала 75%[45, арк. 21]. До вечора 23 червня в Славутському і Берездівському районах проведено мобілізацію біля семи тисяч військовозобов'язаних[46, с. 58], в Городоцькому та Сатанівському районах – 4,5 тисячі чоловіків[47, с. 3].

У Віньковецькому районі до 11 години дня 23 червня всі військовозобов'язані прибули на збірні пункти. Не було жодного випадку ухилення від виконання обов'язку без поважних причин. На мітингах, що відбувались на збірних пунктах, майбутні воїни заявляли про свою готовність стати на захист Вітчизни і вимагали від райвійськкомату негайно направити їх у з'єднання, які вже вели бої з ворогом. Поповнення, яке одержала Червона армія в червні 1941 року з Віньковецького району, було значним – близько трьох тисяч чоловік[48]. Це третина особового складу тогочасних стрілецької чи моторизованої дивізії. Частина мобілізованих була відправлена у війська 12 та 26-ї армій Південно-Західного фронту, які вели важкі оборонні бої у прикордонних районах, а решта поповнили резервні війська фронту. Ці з'єднання лише кілька днів перебували в резерві, а в кінці червня на початку липня вони вже вели оборонні бої на Збручі, Горині та Случі, в районі Базалії та Старокостянтинова.

Вже в перший день мобілізації на збірні пункти прийшли сотні добровольців з проханням зарахувати їх в ряди Червоної армії і відправити на фронт. Це були люди різного віку, різних професій, комуністи і безпартійні, комсомольці і неспівкова молодь. Всіх їх об'єднувало патріотичне почуття любові до рідної землі, отчого краю, своєї Батьківщини. Масово записувалися добровольцями жителі Проскурова, Кам'янця-Подільського, а також Дунаєвецького, Славутського, Смотрицького, Старокостянтинівського, Шепетівського та інших районів. 23 червня на світанку житель села Січенці Дунаєвецького району А. Ватралоук, 1893 року народження, вийшов на Кам'янецьке шосе і звернувся до командира однієї з частин Червоної армії, що була на марші, з проханням взяти з собою на фронт для боротьби з загарбниками. Командир частини порадив йому звернутися у місцевий військовий комісаріат. Прийшовши на збірний пункт А. Ватралоук зробив таку заяву: «В Червоній Армії служить мій син і

зараз він перебуває на бойовому рубежі, захищаючи свою Вітчизну від фашистських недолюдків. Прошу прийняти мене в Червону Армію добровольцем і відправити в ту частину, де служить мій син. Хочу пліч-о-пліч з ним захищати Батьківщину, свій щасливий народ від мерзенних фашистських варварів»[49, с.125].

Патріотичне бажання допомогти Червоній армії проявляли жінки. Думки жінок краю, для яких захист Батьківщини став священною справою, обнародувала харківська комсомолка Жукова: «Хай знають вороги, що радянські жінки, коли треба буде, зуміють сісти не тільки на комбайн чи трактор, але і танк або літак і будуть бити фашистських собак на землі і в небі»[50, с. 134]. До кінця червня 1941 року у військкомати області надійшло 643 заяви від жінок з проханням направити у діючі частини Червоної армії[51, арк. 74]. Молода дунаївчанка В. Валебська в заяві про бажання добровільно влитися в Червону армію для боротьби з ворогом писала: «Прошу прийняти мене до лав РСЧА, маю велике бажання добровільно піти на фронт і бити скажених фашистів. Я патріот нашої Батьківщини і хочу захищати її від зухвалого ворога, від фашистських гадів»[52, с. 17]. Першими добровольцями Кам'янець-Подільського учительського інституту виявились випускниці і студентки Є. Андрейцева, Н. Білик, Н. Бега, Г. Вітряна, Г. Заїнчовська, О. Кузнєцова. А незабаром деяким з них довелось тримати перший бій за життя. Так, медсанбат, у якому перебували Г. Вітряна і Г. Заїнчовська, разом з військовою частиною відійшов від Хотина і переправлявся через Дністер у районі сіл Бабшин і Гринчук, піддався нальоту ворожої авіації. Ризикуючи життям, під шаленим вогнем дівчата врятували трьох поранених червоноармійців, що опинилися у воді[53, с. 37].

Мобілізаційні процеси на території області пройшли організовано. Ухилення від явки на збірні пункти без поважних причин було поодиноким явищем. Навпаки, певна частина військовозобов'язаних і призовників з'являлися завчасно. Мобілізація в містах і населених пунктах краю завершилася в перших числах липня. Керівництво України зобов'язало владні структури прифронтових областей організувати перегін на лівий берег Дніпра тракторів, великої рогатої худоби з колгоспних ферм. Для організації цієї роботи в область прибув уповноважений Раднаркому УРСР. Обласна влада в свою чергу направила своїх

представників в райони області. У перші дні війни пріоритетом евакуації стали не люди, а матеріальні ресурси і техніка. Евакуація, за винятком окремих МТС і колгоспів із технікою, в селі не проводилася. Для відправки техніки комплектувалися спеціальні бригади трактористів і механізаторів. Завдяки цьому тракторні колони виходили організовано і в установлені строки. Працівники Славутської МТС через кілька годин після одержання наказу про евакуацію доставили на залізницю і встановили на платформи 49 тракторів та іншу техніку. Красиївська МТС дістала розпорядження про вантаження майна вранці 30 червня, а вже на кінець дня ешелон вирушив у дорогу. Своїм ходом відправили на Схід техніку з Чернострівської МТС[54, с. 141].

«Маленьким залізним потоком» назвали сучасники евакуаційну колону колгоспу імені Кірова села Бахматівці Проскурівського району. Колгоспники, долаючи неймовірні труднощі, виявляючи безприкладний героїзм, вивели велику рогату худобу до села Новолипівка Радянського району Саратовської області (Російська Федерація). Йшли вдень і вночі сім'ями з малими дітьми, женучи поперед себе колгоспну худобу. Супроводжували колону жінки цього села М. Слободзян (сестра одного з перших подолян, удостоєного звання Героя Радянського Союзу, В. Слободзяна), В. Шевчук, Л. Карбовська[55, с. 27-28]. «Це була, - писав один із керівників походу Г. Павлик, - сувора перевірка зрілості комуністів, колгоспного ладу, свідомості самих колгоспників»[56, с. 141].

Проведення евакуації відбувалося в надзвичайно складних умовах. Український письменник І. Сочивець, який прибув у Волочиск в другій половині 1930-х років, так описує у своєму романі «Містечко над Збручем» події початку липня 1941 року. «На вокзалі стовпотворіння. Довкола ешелону бігають матері, кричать і плачуть діти, на платформи закидаються вузли, речі. Хтось надривно подає команди, закликаючи до порядку. Але ніхто того не слухає. І над усім уже панує гуркіт розриву снарядів, що доноситься з-за Збруча, вселяючи в серця страх, сіючи паніку»[57, с. 27]. Із позицій спостерігача процес евакуації органів державної влади описав Т. Бульба-Боровець: «За відступаючими червоноармійськими військами суне хмара місцевих енкаведистів, міліціонерів, секретарів та голів усіх райкомів, обкомів, що досі

наче мошка та п'явки точили живу кров з нашого народу. Сунуть вони перелякані на смерть, з їх родинами та бебехами»[58, с. 70].

З початком війни загарбники стали закидати в тил своїх агентів-шпигунів, диверсантів і провокаторів. На територію області німецька авіація закидала по 5-10 парашутистів-диверсантів у формі радянських міліціонерів, залізничників, червоноармійців і ставили перед ними завдання руйнувати воєнні та промислові об'єкти, порушувати зв'язок, залізничне сполучення, сигналізувати літакам, сіяти паніку і провокаційні чутки серед населення. Для боротьби з цими фашистськими диверсантами по всій Україні створювались винищувальні батальйони з метою охорони радянського тилу, до яких входили робітники, колгоспники, інтелігенція, що досконало володіли зброєю – гвинтівками, кулеметами. Одночасно на підприємствах, у колгоспах, радгоспах, машинно-тракторних станціях і установах створювалися групи сприяння винищувальним батальйонам. 27 червня у Старокостянтинівському районі було проведено нараду голів сільських рад із організації винищувальних батальйонів для боротьби з десантами, а також груп сприяння. В районі створено батальйон у складі 260 чоловік, а також організовано 30 груп сприяння, в яких нараховувалося 700 чоловік. В усіх колгоспах, на підприємствах організовано бойові групи для боротьби з диверсіями, а також сторожові пости з охорони державної і громадської власності[59, с. 29].

Для ліквідації ворожих парашутних десантів та диверсантів на території Кам'янець-Подільської області було створено 39 винищувальних батальйонів чисельністю від 100 до 300 осіб у кожному. Активно створювалися групи сприяння винищувальним батальйонам. Всього на території області у групах сприяння винищувальним батальйонам числилось понад 25 тисяч осіб[60, арк. 45]. Зразу ж після формування винищувальні батальйони приступали до виконання бойових завдань. Вони негайно брали під свою охорону всі найважливіші промислові підприємства, залізничні станції, телефонно-телеграфний зв'язок, водогін, електростанції, мости, елеватори. Машинно-тракторні станції, шляхи та багато інших об'єктів, якими міг зацікавитися ворог.

Винищувальні батальйони активно допомагали військам та органам влади ліквідувати парашутні десанти, знешкоджувати

шпигунів, диверсантів, провокаторів, поширювачів брехливих чуток, підтримувати на території області необхідний порядок та дисципліну. Винищувачі цілодобово патрулювали вулиці та шляхи, влаштовували засідки, здійснювали зачистку території від кримінальних та злочинних елементів. Вдень і вночі радянські патріоти чергували на вишках, стежили за повітрям. 26 червня група сприяння винищувальному батальйону села Глібівка Новоушицького району оточила в лісі і примусила здатися команду ворожого літака, підбитого радянськими зенітками[61]. У селі Кошелівка Базалійського району колгоспники затримали німецького шпигуна[62, арк. 61]. Винищувальні батальйони міст Кам'янця-подільського, Проскурова, Шепетівки, Волочиська активно займалися ліквідацією наслідків бомбардувань німецькою авіацією міст та промислових об'єктів. Багато членів винищувальних батальйонів і груп сприяння згодом влилися в ряди Червоної армії.

З перших днів війни керівники державних та партійних органів звернулися з відозвою до населення проявити трудовий героїзм, підвищити продуктивність праці, трудову дисципліну. Все було підпорядковано мобілізації зусиль для допомоги фронту. Населення області активно залучалося до військово-інженерних робіт. Так, на будівництві оборонної лінії, що простяглася від села Оринин на півночі до села Ямпіль на півдні, цілодобово працювали 12 тисяч осіб, в основному жінки, пенсіонери, підлітки[63, арк. 21]. Трудове піднесення, викликане війною, спостерігалось на промислових підприємствах краю. Вони перейшли на випуск продукції і матеріалів для потреб фронту. Робітники, внаслідок призову до лав Червоної армії своїх колег, поєднували суміжні професії. Замість мобілізованих в армію чоловіків до верстатів ставали жінки. В перші ж дні 766 жінок замінили чоловіків на підприємствах, оволодівши виключно чоловічими професіями зварювальника, токаря, слюсаря, збирача верстатів, коваля, 425 – стали трактористами і комбайнерами. У сільському господарстві жінки становили 75% працездатного населення колгоспів і до 60% працівників машинно-тракторних станцій[64, с. 349].

28 червня газета «Червоний кордон» повідомляла про те, що за перші дні роботи у воєнних умовах Проскурівський завод імені Куйбишева виконує графік на 150-180%[65]. Станом на 25 червня

1941 року заводи міста Проскурова виконали та перевиконали піврічний план з такими показниками: механічний завод на 101, 2%, м'ясокомбінат – на 103%, кондитерсько-макаронна фабрика – на 100%, крупзавод – на 111%, міськпромкомбінат – на 104% [66, арк. 40-42]. Всі 17 державних та 21 підприємство промислової кооперації міста Проскурова перевиконали планові показники з виробництва промислової продукції [67, арк. 40-42].

Після проведення мобілізації військовозобов'язаних запасу і призовників значно ускладнилось становище з робочою силою в сільськогосподарському виробництві. Наприклад, з Віньковецького району вибуло 40% робітників промислових підприємств, найбільш працездатні колгоспники, три четверті механізаторів, дві третини голів колгоспів, бригадирів рільничих бригад, спеціалістів сільського господарства [68]. На колгоспних полях стали працювати люди поважного віку, підлітки. Але основний тягар робіт в сільському господарстві лягав на плечі жінок. Повертались до тракторних бригад колишні трактористки, які у свій час змінили професію за сімейними обставинами.

На основі загальноколгоспного плану кожний структурний підрозділ розробляв свої конкретизовані плани проведення жнив із залученням до збиральних робіт максимальної кількості людей, тягла, техніки. Кипіла робота в кузнях і майстернях. Ковалі, стельмахи, столярі завершували ремонт жниварок, молотарок, зерноочисних машин, кінних граблів, безтарок, возів, лимарі лагодили упряж. Продовжувались розпочаті за кілька днів до нападу «зелені» жнива. Потрібно було докласти багато зусиль, щоб у стислі строки справитись із заготівлею сіна. Сіно косили не тільки жатками, а й вручну. Поруч з дужими косарями середнього віку, які ще не підлягали мобілізації, працювали жінки, дідуся і підлітки.

Особлива увага приділялася перебудові роботи обкомів, міськкомів, райкомів партії. В перші дні війни особовий склад партійних органів, у прифронтових районах, виконуючи розпорядження партії, переходив всією партійною організацією в червоноармійські підрозділи. У перші дні війни в армію влилося 47% складу Кам'янець-Подільської обласної партійної організації. У Проскурівському районі, наприклад, усі члени шести парторганізацій пішли на фронт [69, арк. 58]. В заяві секретаря Базалійського райкому партії на ім'я першого секретаря обкому

партії О. Власова зазначено: «Прошу Вашого розпорядження відправити мене на фронт для захисту вітчизни. Не можу даліше терпіти, коли в окремих місцях моєї власної вітчизни кровожерлива фашистська банда в п'яному вигляді, як скажені собаки, знищують наших воїнів і громадян і радянську культуру.

Мій брат Василь на передовій лінії фронту і я зобов'язаний йти йому на допомогу»[70, арк. 77]. Обком партії направив на політичну роботу 511 партійних і радянських працівників, у тому числі перших секретарів райкомів партії І. Галазюка, С. Коржа, П. Нагайцева, С. Ткачевського та інших. На партійно-політичну роботу в діючу армію ЦК Компартії України направив першого секретаря обкому партії О. Власов. Бригадний комісар О. Власов загинув у травні 1942 року в боях під Харковом[71, с. 139].

В області було створено дев'ять підпільних райкомів партії, 135 диверсійних груп, які мали стати базою партизанських загонів та 19 загонів народного ополчення. Але у зв'язку з швидким наближенням лінії фронту така важлива ділянка роботи не була закінчена. Незважаючи на героїзм, самопожертву бійців та офіцерів Червоної армії, ворог п'ядь за п'яддю захоплював українську землю. В перші дні війни на Хмельниччині воювало п'ять радянських армій, більшість особового складу яких через прикрі помилки новопризначених командирів були знищені в перших боях, або ж попали у німецький полон. 28-29 червня безперервно відбуваються наради Проскурівського міського та обласного керівництва про організацію евакуації, про створення підпілля для боротьби з ворогом. У Проскурівському БЧА розташовувався командний центр Південно-Західного фронту під командуванням генерал-полковника М. Кирпоноса. Саме тут 30 червня було прийнято рішення - до 9 липня відвести війська на рубіж укріплених районів уздовж старого державного кордону[72, с. 61]. Через недосконалість системи укріплених районів, слабку озброєність і охоронно-технічну нездатність їх гарнізонів вони не змогли хоча б на деякий час зупинити натиск німецьких військ. Загарбники розстрілювали оборонні споруди з гармат, подавлювали вогнеметами, обходили стороною і заходили з тилу знищуючи, захоплюючи в полон, примушуючи відступати радянських воїнів. Це спричинило швидкий відступ Червоної армії на схід.

Першим населеним пунктом Кам'янець-Подільської області, окупованим гітлерівцями 29 червня. стало село Білотин Плузжнського району. Натиск ворога з кожним днем посилювався. Німецькі війська 3 липня захопили Берездів, 4 липня – Шепетівку, 8 липня – Проскурів, 11 липня – Кам'янець-Подільський, 17 липня – Летичів. Останні села області – Сахни та Погоріла Летичівського району – були окуповані 18 липня 1941 року[73, с. 241, 248, 249].

З важким боєм у серці, великою тривогою проводжало місцеве населення відступаючі радянські війська. Важко було й нашим військам відступати, залишаючи рідну землю, незахищених жінок, дітей, людей похилого віку. Та у всіх жевріла надія, що це тимчасово, що загарбники будуть вигнані за межі країни, що перемога буде за нами.

1011 днів і ночей тривала тимчасова німецька окупація на території області. Лилася кров, плондрувалися матеріальні та духовні надбання народу. Однак поставити на коліна населення Хмельниччини, як і всієї України, не вдалося. В житті Кам'янець-Подільської (Хмельницької) області починалася нова сторінка її історії.

Список використаних джерел та літератури:

1. XVII съезд ВКП(б). 26 янв. – 10 февр. 1934 г.: стеногр. отчет.- М., 1934.- С. 198.
2. Про утворення областей на території УСРР// Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України.- №5.- 29 лютого 1932 р.
3. Про склад нових адміністративних районів Вінницької області// Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України.- №4.- 25 лютого 1935 р.- Ст. 19.
4. Єсюнін С.М. Кам'янець-Подільська (нині – Хмельницька) область як плацдарм загарбницьких дій СРСР 1939-1940 років на Південно-Західному кордоні// Хмельницькі краєзнавчі студії. Науково- краєзнавчий збірник. Випуск 37.- Хмельницький, 2022.- С. 132-142.
5. Про утворення округів на території Київської і Вінницької областей// Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України.- №13.- 11 травня 1935 р.- Ст. 58.
6. Поджур Р. Прикордоння радянської України у воєнній доктрині СРСР 1920-1930-х рр.// Регіональна історія України. Збірник наукових статей.- 2015.- №9.- С. 112-114.
7. О разделении Харьковской области на Харьковскую и Полтавскую, Киевской - на Киевскую и Житомирскую, Винницкой - на Винницкую и Каменец-Подольскую и Одесскую - на Одесскую и Николаевскую области// Сборник законов СССР, 1937.- №63.- Ст.275.
8. Червоний кордон.- 1937. – 26 вересня.

9. Єсюнін Сергій. Передумови створення та процес становлення Кам'янець-Подільської (нині - Хмельницька) області// Хмельниччина: історія та сучасність. Матеріали Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції.- Хмельницький, 2022.- С. 13.
10. Червоний кордон.- 1937.- 24 вересня.
11. Каменец-Подольская область// СССР. Административно-территориальное деление союзных республик на 1 октября 1938 года.- М., 1938.- С. 152-153.
12. Гришук Б. Рік народження - 1937-й.- Подільські вісті.- 1997.- 29 липня.
13. Дмитрик В. Віхи творчого століття// Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2018 рік.- Хмельницький, 2017.- С. 91.
14. Державний архів Хмельницької області (далі - ДАХО).- Ф. П-862.- Оп. 1.- Спр. 10.- Арк.- 35.
15. Червоний кордон.- 1937.- 30 жовтня.
16. ДАХО.- Ф. П-487.- Оп. 1.- Спр. 18.- Арк.- 75, 127, 586; Спр. 23.- Арк. 1-2.
17. Ткачук І. У ті перші - тепер далекі роки.- Подільські вісті.- 2002.- 10 вересня.
18. Місінкевич Л.Л. Репресивна діяльність позасудових органів на Хмельниччині в 1937-1938 роках// Геноцид: Голодомор 1932-1933 рр. на Хмельниччині: причини, жертви, наслідки. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції.- Хмельницький-Кам'янець-Подільський, 2008.- С.165-175.
19. Радянське будівництво на Хмельниччині. 1921-1982. Документи і матеріали.- Львів, 1983.- С.72-73.
20. ДАХО.- Ф. Р-338.- Оп. 1.- Спр. 69.- Арк.9-14.
21. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації.- Львів,1982.- С.133.
22. ДАХО.- Ф. П-487.- Оп.1.- Спр.628.- Арк.147.
23. ДАХО.- Ф. П-487.- Оп.1.- Спр.341.- Арк.75.
24. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941-1945 рр.). Збірник документів і матеріалів.- Львів,1969.-С.320.
25. Олійник Ю.В. Життя населення міст Хмельниччини в роки німецької окупації (1941-1944рр.) // «Стародавній Меджибіж в історико-культурній спадщині України». Частина 2. Науковий вісник «Межибіж».-2'2010.-Меджибіж-Хмельницький.-С.177.
26. ДАХО.- Ф. П-324.-Оп.2.-Спр.50.-Арк.63-64.
27. Єсюнін С. Вулиці міста Хмельницького. Історико-довідкове видання.- Тернопіль, 2005.-С.71.
28. Краснознаменный Киевский. История Киевского военного округа.- К.,1979.- С.113.
29. ДАХО.- Ф. Р-1211.- Оп. 1.- Спр. 19.- Арк.35.
30. Хмельницький культурний: з минулого в майбутнє. Культурна спадщина та культурні осередки міста Хмельницького. - Хмельницький, 2006 - С.30.
31. ДАХО.- Ф. Р-338.- Оп. 5.- Спр. 102.- Арк.51.
32. Архівна справа на Хмельниччині. Збірник документів, матеріалів і світлин.- Хмельницький, 2012.- С.246.
33. Гуляк Л.Я. 1941 рік: оборонні бої на території області// Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Хмельниччина в роки Другої світової війни».- Хмельницький, 2014.- С. 27.

34. Кам'янець-Подільський університет в особах.- Кам'янець-подільський, 2003.- С. 379-380.
35. Олійник Ю.В. Ліквідація радянської системи державного управління в Україні та встановлення окупаційної влади// Матеріали XI Подільської історико-краєзнавчої конференції.- Кам'янець-Подільський, 2004.- С.75.
36. Григоренко О.П. Старокосянтинівщина у роки Другої світової війни (червень 1941 - березень 1944 рр.)// Творчі вершини вченого. До 60-річчя народження від дня народження професора М.Г. Кукурудзяка.- Кам'янець-Подільський, 1998.- С. 261.
37. Григоренко О.П. Деякі питання краєзнавчого характеру з історії міста Старокосянтинова і краю при вивченні навчальної дисципліни «Історія України»// Старокосянтинів і край в україно-руській історії доби XVI-XVIII ст.- Хмельницький, 2012.- С. 175.
38. Григоренко О.П. Питання краєзнавчого характеру з історії Деражнянщини при вивченні вітчизняної історії у вищій школі// Матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції «Деражнянщина: минуле і сучасне».- Деражня, 2013.- Деражня, 2013.- С. 30.
39. ДАХО.- Ф. П-487.- Оп. 1.- Спр. 434.- Арк. 24.
40. ДАХО.- Ф. П-487.- Оп. 1.- Спр. 969.- Арк. 47.
41. ДАХО.- Ф. П-487.- Оп. 1.- Спр. 434.- Арк. 25.
42. Грудню захищатимемо свою Вітчизну//Соціалістична праця (Летичів).- 1941.- 24 червня.
43. Подоляни в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945): збірник документів, матеріалів та світлин.- Кам'янець-Подільський, 2013.- С. 31.
44. ДАХО.- Ф. П-487.- Оп. 1.- Спр. 434.- Арк. 32.
45. ДАХО.- Ф. П-487.- Оп. 1.- Спр. 434.- Арк. 21.
46. Андрощук С.О. Славутчина в роки окупації// Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Хмельниччина в роки Другої світової війни».- Хмельницький, 2014.- С. 58.
47. Поховання періоду Другої світової війни 1939-1945 рр. на території Городоцького району Хмельницької області (каталог-довідник).- Хмельницький, 2020.- С. 3.
48. Гарнага І. У перші дні нападу// Сільські новини (Вінківці).- 1991.- 3 серпня.
49. Григоренко О.П. Дунаєвеччина в роки Великої Вітчизняної війни// Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій. Матеріали наукової краєзнавчої конференції.- К., 1997.- С. 125.
50. Тронько П.Т. Молодість опалена війною. З історії боротьби комсомольців і молоді України проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1944 рр.- К., 2004.- С. 134.
51. ДАХО.- Ф. П- 487.- Оп.1.- Спр. 390.- Арк. 74.
52. 1937-1980: 80 років Хмельницькій області// Матеріали наукової історико-краєзнавчої конференції з міжнародною участю «Хмельниччина: історія та сучасність».- Хмельницький, 2017.- С. 17.
53. Щур О.Т. Так починалась війна// VIII Подільська історико-краєзнавча конференція. Тези доповідей (Секція історії радянського періоду).- Кам'янець-Подільський, 1990.- С. 37.
54. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації.- Львів, 1982.-

С. 141.

55. Черешня Г.А. Жінки Поділля в роки Великої Вітчизняної війни// Матеріали ІХ-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції.- Кам'янець-Подільський, 1995.- С. 27-28.

56. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації.- Львів, 1982.- С. 141.

57. Гуляк Л.Я. 1941 рік: оборонні бої на території області// Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Хмельниччина в роки Другої світової війни».- Хмельницький, 2014.- С. 27.

58. Бульба-Боровець Т. Армія без держави.- Вінніпег, 1981.- С. 70.

59. Поділля у Великій Вітчизняній війні (1941-1945 рр.). Збірник документів і матеріалів.- Львів, 1960.- С. 29.

60. ДАХО.- Ф. П-487.- Оп. 1.- Спр. 969.- Арк. 45.

61. Нещадно винищувати ворожих парашутистів і диверсантів// Червоний кордон.- 1941.- 28 червня.

62. ДАХО.- Ф. П- 487.- Оп. 1.- Спр. 390.- Арк. 61.

63. ДАХО.- Ф. П- 487.- Оп. 1.- Спр. 434.- Арк. 21.

64. Жінки України: сучасний стан і перспективи. Міжнародна науково-практична конференція. Тези доповідей.- Одеса, 1995.- С. 349.

65. Перевиконують виробничі плани// Червоний кордон.- 1941.- 28 червня.

66. ДАХО.- Ф. П-487.- Оп. 1.- Спр. 434.- Арк. 40-42.

67. Там само.

68. Гарнага І. У перші дні нападу// Сільські новини (Вінківці).- 1941.- 3 серпня.

69. ДАХО.- Ф. П-487.- Оп. 1.- Спр. 390.- Арк. 58.

70. ДАХО.- Ф. П- 487.- Оп. 1.- Спр. 434. - Арк. 77.

71. Нариси історії Хмельницької обласної партійної організації.- Львів, 1982.- С. 139.

72. Григоренко О.Л., Григоренко О.П. Місто Хмельницький в 1920-х - на початку 1940-х років// Хмельницькі краєзнавчі студії. Науково-краєзнавчий збірник. Випуск 6.- Хмельницький, 2015.- С. 61.

73. Слободянюк П.Я., Вавринчук М.П., Олійник Ю.В., Смоленюк П.С., Телячий Ю.В. Воєнне лихоліття на Поділлі (1941-1945 рр.).- Кам'янець-подільський, 2007.- С. 241, 248, 249.

Руслан ГУРАК,
кандидат юридичних наук, доцент;
Юрій ТЕЛЯЧИЙ,
доктор історичних наук, професор

УКРАЇНСЬКІ ДІТИ ЗА КОРДОНОМ: ДО ПИТАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Війна росії проти України спричинила ряд деструктивних моментів у різних сферах нашого життя. Не минули вони й освітню галузь.

За офіційними підрахунками Управління Верховного комісара ООН у справах біженців Філіппо Гранді, на 28 травня 2022 р. з України виїхали понад 6,7 млн. осіб, зокрема 3,5 млн. – до Польщі, 774 тис. – до Румунії, 490 тис. – до Угорщини, 443 тис. – до Молдови, 354 тис. – до Словаччини, з них – майже половина діти. Крім того, ще понад 7 млн. людей змушені були залишити свої домівки і переміщені всередині країни. Частка переселенців у загальній кількості населення України зросла до 17,5% – тобто кожна шоста людина стала внутрішньо переміщеною особою. Ще мільйони не можуть виїхати із зон небезпеки через підвищені ризики. Всі цивілізовані держави негативно та невідкладно відреагували на російську збройну агресію та гостинно відкрили свої кордони для українців, надали нашим співвітчизникам не лише прихисток, а й різнобічну допомогу й підтримку. Європейський Союз уперше ввів у дію свою директиву про тимчасовий захист, за якою українці мають право жити, працювати і отримувати допомогу в 26 із 27 країн – членів ЄС.

Частина переселенців (понад 1 млн.) уже повернулася на Батьківщину (це, здебільшого, чоловіки, котрі стали на захист нашої Держави). Але й зараз у вимушеній еміграції залишається велика кількість, переважно, жінок і дітей. Звісно, наші діти продовжують навчання в освітніх закладах різних типів: у дитячих садках, школах, коледжах і університетах. Згідно інформації голови Комітету Верховної Ради з питань освіти, науки та інновацій Сергія Бабака: «За статистичними даними, близько 80% дітей шкільного віку, які виїхали за кордон, продовжують навчання в тих школах, у яких вони навчалися дистанційно. З частиною, на жаль, був

втрачений зв'язок із учителями або адміністраціями шкіл. Але вони приєднуються до будь-якої української школи, яка надає ці послуги онлайн». Міністерство освіти і науки України співпрацює з багатьма державами з означеного питання. У рамках цієї співпраці в деяких школах країн ЄС створені українські класи, де наші вчителі, які виїхали за кордон, навчають дітей-переселенців. За даними Міністра освіти і науки України Сергія Шкарлета, з різних регіонів України виїхали майже 672 тис. учнів і 26 тис. учителів.

У межах визначених законодавством повноважень Державна служба якості освіти України, зокрема, здійснює й функції вивчення стану організації освітнього процесу. Служба не могла не відреагувати на ситуацію щодо питання про навчання дітей переселенців за кордоном. Із 2019 року Служба є повноправним членом Постійної міжнародної конференції центральних і загальних інспекторатів освіти (Standing International Conference of Central and General Inspectorates of Education, – SICI). SICI – це об'єднання центральних і загальних інспекторатів освіти в Європі, в першу чергу, з метою обміну досвідом між її представниками. В травні Служба розробила анкету з питаннями щодо стану та проблем навчання українських дітей у Європі й розіслала партнерам по SICI. Наразі вже надійшли перші відповіді наших колег із Уельсу (Сполучене королівство Великої Британії та Північної Ірландії), Бельгії, Нідерландів, Португалії та Швеції.

Опитувальник містить змістову складову з 9 питань: щодо офіційно зареєстрованої кількості дітей (віком від 5 до 17 років), які вимушено виїхали з України та охоплені навчанням у закладах освіти (у тому числі діти з особливими освітніми потребами); про варіанти навчання у закладах освіти для українських дітей (зокрема, про можливість створення в них україномовних класів/груп із фактичними статистичними даними); чи існує процедура реєстрації учителів, які були змушені виїхати з України через бойові дії (алгоритм такої реєстрації, короткий опис процедури); яка термінова допомога/підтримка потрібна з боку Уряду України для організації навчання дітей означеної категорії. Виходячи із надісланих відповідей можна констатувати наступне.

Уельс

Освітнє відомство тісно співпрацює з Міністерством внутрішніх справ Великої Британії та місцевими органами влади в Уельсі, щоб

відстежувати кількість сімей, які переїжджають з України та кількість заявок на одне місце в школі. Про це свідчить інформація, отримана від місцевої влади. На 19 травня надійшло 258 заяв на місця в школі (157 початкова та 101 середня) від українців. Дані про дітей з особливими потребами поки невідомі. Уряд Уельсу прагне підтримувати сім'ї з України, які шукають притулку, забезпечуючи їм доступ до школи. Державні органи несуть відповідальність за встановлення і дотримання умов прийому. Уряд Уельсу видав рекомендації щодо подачі заявок на вступ до школи для дітей з-за кордону. Офіційний веб-сайт повідомляє, що: «Всі іноземні громадяни, які проживають у Сполученому Королівстві, мають такі самі права на вступ до школи, що й громадяни Великобританії». Кодекс прийому до школи поширюється на дітей з України, які вступають до школи так само, як і на всіх інших дітей. Місцеві органи влади мають надавати поради батькам/опікунам українських дітей щодо процесу подачі заявки до школи, а також повідомити їм, де є вакансії та як подати документи. Питання створення україномовних класів/груп у закладах освіти – це те, над чим будуть працювати в Уельсі, в тому числі з використанням цифрових засобів. Діти та молодь повинні мати доступ до IT-обладнання. Українські вчителі можуть зареєструватися в Раді працівників освіти, яка розробила підхід до реєстрації. Кожна заявка розглядатиметься в окремому випадку. Стосовно України та питань, пов'язаних підтвердженням кваліфікації, Уельс оцінюватиме вчителів українських шкіл у кожному окремому випадку залежно від того, які документи про освіту мають особи. Може знадобитися, наприклад, отримання свідчення під присягою, яке підтверджує їх кваліфікацію та відсутність судимості. Станом на 10 травня до не надходило жодних запитів чи заяв від українських педагогів.

Бельгія

Станом на 20 травня в Бельгії зареєстровано 14 360 дітей (віком від 3 до 18 років), які були змушені покинути Україну. До фламандських шкіл (Фландрія – одна з трьох областей Бельгії, офіційна мова – нідерландська) зараховано 4906 українських дітей (віком від 3 до 18 років), які були змушені покинути Україну. Із них 13 – до шкіл для дітей з особливими освітніми потребами. Школи отримують додаткові кошти для надання конкретної допомоги,

наприклад, мовної підтримки. У середній освіті більшість дітей новоприбулих іноземців, зокрема й українців, вступають до класу «OKAN». Він є особливим класом для новоприбулих дітей і спрямований на вивчення місцевої мови та інтеграцію в шкільну систему. Загалом OKAN-клас триває рік (хоча є можливість додати ще один рік навчання). Близько 90% українських дітей, які навчаються в середній освіті, навчаються в OKAN-класі. Уряд Фландрії надає підтримку в організації занять з української мови в приймаючих приміщеннях. В Бельгії місцеві українці всебічно підтримують українських дітей. З 1 липня можна буде працевлаштувати українців у місцевих школах. Однією з основних платформ, які школи використовують для розміщення вакансій/можливостей роботи з викладання, є VDAB – служба зайнятості Фландрії. Українські вчителі можуть відвідати один з офісів VDAB і зареєструватися. Вони повинні принести документи на проживання, які отримали після прибуття в Бельгію. Вчителі можуть знайти адреси офісів VDAB на її офіційному веб-сайті. У пошуках роботи їм допоможе фасилітатор. Українські педагоги зможуть взяти на себе роль класного керівника чи бути помічником учителя й надавати підтримку українським дітям у школах разом із фламандськими педагогами. Для того, щоб працювати в освітній системі Фландрії необхідно виконати наступні вимоги: ступінь (кваліфікація), що свідчить про певну форму підготовки вчителів або досвід роботи в школах: чітка перевірка документів. Фламандську сторону цікавить, чи має ДСЯО доступ до електронної бази документів про освіту, як здобувачів освіти, так і дипломованих фахівців.

Нідерланди

У Нідерландах зафіксовано 15 тисяч українських дітей-тимчасових переселенців, із них невідома кількість із особливими потребами. Вони здобувають освіту як у звичайних, так і спеціально створених із цією метою тимчасових школах, деякі з них навчаються за українськими дистанційними програмами. На жаль, невідома кількість таких дітей. В державі існує процедура реєстрації вчителів, які були змушені виїхати з України. Вони залучені до роботи з українськими дітьми. На думку голландців, дистанційні програми дуже корисні, але потрібна більш детальна інформація про іспити, вітаються різнобічні програми для

учнів початкової школи. Приймаюча сторона цікавиться кодексом дотримання нашими педагогами академічної доброчесності. За матеріалами преси, щонайменше 38 українських вчителів претендують на роботу в голландську школу й подали відповідні заяви. За даними Міністерства освіти, запитаними NU.nl, дві з цих заяв уже схвалені. Українські вчителі, які хочуть працювати вчителями в Нідерландах, повинні мати диплом, визнаний Виконавчим агентством освіти (DUO). Крім того, вони повинні мати сертифікат належної академічної поведінки (VOG). Очікуючи визнання диплома, вчителі з України вже можуть почати працювати асистентами педагогів. Українцям-біженцям дозволено працювати в Нідерландах з 1 квітня. Шкільні ради тимчасово не зобов'язані подавати документи на отримання дозволу на роботу для працівників з України. Проте роботодавці повинні повідомити UWV, що приймають українців.

Португалія

Згідно з джерелами в Міністерстві освіти, до початку війни в Португалії навчалося 4100 українських учнів, більшість із них у дошкільних та початкових школах. Через кілька днів після війни росії проти України Міністерство освіти Португалії забезпечило інтеграцію в португальські школи дітей та молоді з України, визначивши наступні процедури: всім учням, що мають статус тимчасового спеціального захисту, гарантовано надання шкільної соціальної підтримки, яка включає безкоштовне харчування, освітні ресурси та транспорт; спрощене надання еквівалентів іноземних кваліфікацій; студенти поступово інтегруються в португальську навчальну програму, починаючи вивчати португальську як нерідну мову; місяць тому було встановлено, що здобувачі освіти можуть продовжувати навчатися за українською системою: для деяких учнів їхні школи, що знаходяться зараз за тисячі кілометрів, зуміли забезпечити дистанційне навчання, португальська школа забезпечує усе необхідне; деякі учні хочуть продовжити навчання українською мовою, але не мають можливості займатися дистанційно у своїй школі. У таких випадках вони можуть звернутися до екстреного дистанційного навчання в Україні через платформу Всеукраїнської школи-онлайн з заняттями з усіх предметів і рівнів; 7 травня португальське державне телебачення розпочало програму «Вчитися вдома з

Україною», метою якої є інтеграція громадян України в місцевий освітній простір. Зокрема, викладачі Дульсе Соуза та Ірина Шнайдер розробили 14 блоків, які презентують португальську мову та місцеву культуру для початківців.

Швеція

Шведське міграційне агентство повідомляє дані, поділені на такі вікові категорії: 0 років, 1-2 роки, 3-5 років, 6 років, 7-9 років, 10-12 років, 13-15 років, 16-17 років тощо. Згідно з останнім звітом від 9 травня, у Швеції зареєстровано 10 820 дітей та молоді з України віком від 3 до 17 років. Оскільки в Швеції шкільна система децентралізована, учні можуть вступати до навчальних закладів, які керуються муніципалітетами або приватними власниками. Українські діти та молодь мають право відвідувати шведські школи практично відразу після приїзду до країни. Хоча відвідування навчальних закладів для них не є обов'язковим. Відповідно до шведського Закону про освіту, початкові та середні школи повинні оцінювати попередню шкільну освіту, мовні навички та інший досвід новоприбулих учнів. Шведське національне агентство освіти розробило матеріал для оцінки загальних знань і знань новоприбулих учнів з різних шкільних предметів. Оцінка проводиться в три етапи. На першому етапі оцінюються мова та досвід учня. Варто зазначити, що оцінюваною здійснюється мовою користувача. Другий крок для оцінки математичних компетентностей, і цей крок доступний кількома мовами. Третій крок використовується для оцінки знань з різних шкільних предметів. Швеція виступає за те, щоб українські діти та молодьбіженці активно інтегрувалися до шведської шкільної системи. Перебування в школі дає всім учням можливість зустрітися з іншими однолітками в безпечному оточенні. Законодавство Швеції надає українським учням права й інструменти для збереження знань українською мовою, розвитку навичок з української мови, літератури, культури та історії за допомогою навчання рідною мовою. У той же час шведська, як друга мова, дозволяє їм розвивати свої знання місцевою мовою. Шведське національне агентство освіти зазначило, що є власники (школи), які пропонують навчання українських дітей та молоді за шведськими навчальними планами українською мовою. Агенство також має спеціальний веб-сайт для біженців з України про те, як навчатися за українськими

програмами. В Швеції немає спеціального реєстру для вчителів з України, але коли людина реєструється в Шведському міграційному агентстві, зазначається, чи є ця особа вчителем, дані направляються на веб-сайт Шведської державної служби зайнятості, а також на сайт Шведського національного агентства освіти. Якщо особа, яка має іспит/сертифікат для вчителя (вихователя) з іншої країни, хоче постійно працювати вчителем або вихователем у Швеції, їй (у більшості випадків) потрібна сертифікація. Для того, щоб бути постійно працевлаштованим, необхідна атестація вчителя або вихователя дошкільного закладу. Якщо хтось має іноземний диплом, йому також потрібен достатній рівень володіння шведською мовою. Крім того, кожен кандидат повинен відповідати певним національним вимогам щодо навичок, важливих для роботи вчителем або вихователем дошкільної освіти у шведській шкільній системі. Для учнів з України поширюються ті ж самі положення, що й для всіх інших учнів, які навчаються у шведських школах. Шведський уряд та Шведське національне агентство освіти були б дуже вдячні, якби уряд України підкреслив для своїх громадян, які вимушені покинути Україну, важливість того, щоб їхні діти відразу по переїзду почали навчатися в Швеції та інших країнах, які приймають біженців.

Вищезазначене свідчить про наявність серйозної проблеми не лише загальноукраїнського, а й європейського, світового виміру, причиною якої стала загарбницька політика росії проти України. Ми вдячні державам-союзникам за всебічну підтримку, зокрема, й за розуміння і допомогу у вирішенні наших освітніх проблем. Державна служба якості освіти України перебуває в епіцентрі освітнього життя й постійно інформує громадськість про стан справ, у тому числі про наших дітей і вчителів за кордоном.

ПОПОВНЕННЯ КНИЖКОВИХ ФОНДІВ БІБЛІОТЕКИ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ АКАДЕМІЇ ПРИВАТНИМИ КОЛЕКЦІЯМИ НАУКОВЦІВ

У статті відображено процес формування книжкового фонду у бібліотеці Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії приватними колекціями.

Ключові слова: приватні колекції, книжкові фонди, академічна бібліотека.

Якщо розглядати бібліотеку як соціальний інститут, що супроводжує людство на протязі тисячоліть, то бачимо, що бібліотеки виникли на основі усвідомленої суспільної потреби збирати і накопичувати все цінне для задоволення соціально-інтелектуальних потреб і індивіда і соціуму в цілому.

За філософським змістом уся сукупність національних бібліотечних фондів – це неоціненний дар багатьох поколінь сучасникам.

Академічна бібліотека, поряд з іншими інституціями, є джерелом ідей та провідником сучасного світового знання. Вона є оберегом багатства людського розуму та духу.

У жовтні 2021 року виповнилося 100 років із часу заснування Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії та її бібліотеки, яка за столітній період бібліотека укомплектувала унікальний бібліотечний фонд з різних джерел.

Вагомим джерелом поповнення книжкових фондів, особливо за останнє десятиліття, є подаровані приватні книжкові зібрання. Завдяки багатьом дарувальникам і власникам колекцій, яких об'єднує спільне захоплення – книги, бібліотека нині має понад 10 приватних бібліотечних колекцій. Вони нараховують понад тисячу примірників документів, що ретельно зберігаються в книжковому фонді та виокремленні в довідково-пошуковому апараті електронного каталогу.

На полицях книгосховищ бібліотеки зберігаються приватні колекції, а саме: Шоробури Інни Михайлівни, ректора ХГПА,

доктора педагогічних наук, професора; Зданевич Лариси Володимирівни, доктора педагогічних наук, професора; Яшук Інни Петрівни, доктора педагогічних наук, професора; Мацька Віталія Петровича, доктора філологічних наук, професора; Руснака Івана Степановича, доктора педагогічних наук, професора Біницької Олени Петрівни, кандидата економічних наук, доцента; Барташук Олесі Юрійівни, кандидата історичних наук, доцента, Дитинник Людмили Вікторівни, директора бібліотеки; Глушак Анатолія Степановича, поета, перекладача, шахового композитора; Маліша Петра Івановича, голови обласної організації Національної спілки письменників України, письменника-документаліста, журналіста; Захар'єва Володимира Анатолійовича, голови Хмельницького ОО ВТС «Конгрес літераторів України», подільського письменника, краєзнавця.

У цілому, значна частина дарувальників – це викладачі, працівники Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, друзі і порадики, гості, які розуміють велику роль бібліотеки навчального закладу у формуванні інтелекту науковців-педагогів. З особливою вдячністю відзначаємо давніх друзів бібліотеки: Глушак Анатолія Степановича, Маліша Петра Івановича, Захар'єва Володимира Анатолієвича.

Невід'ємною складовою наукового, інформаційного, культурного ресурсу академічної бібліотеки є вивчення та розкриття фонду приватних колекцій

Дослідження приватних колекцій цікаве з погляду вивчення особистості власника, його творчого та наукового шляху, крім того, додатковим джерелом можуть слугувати робочі замітки чи записи на полях книг, що дає змогу скласти повніше уявлення про персоналію. Приватні книжкові колекції також можна вивчати крізь призму епохи та місця, в яких жив і працював власник, що допоможе увиразнити картину тогочасних реалій.

Переважна частина видань із приватних колекцій має пам'яткове значення: на документах є особисті печатки, екслібриси, автографи власників, присвяти від колег, друзів тощо.

Мета цієї статті полягає в аналізі змістовного складу фонду приватних колекцій Володимира Захар'єва та Івана Руснака.

Володимир Захар'єв – літератор, журналіст, археолог, краєзнавець, історик, архівіст. Його життя настільки бурхливе і

різноманітне, що розповісти про нього все просто неможливо. Та й відрекомендувати його кількома словами важко, оскільки він опанував і продовжує опановувати багато професій та сфер діяльності.

Володимир Анатолійович народився 17 вересня 1963 року в с. Залісці на Дунаєвеччині. Закінчив факультет журналістики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка (1990 р.).

Він – журналіст, який свого часу очолював телестудію «Сині озера» в Дунаївцях та районну газету «Дунаєвецький вісник», працював власним кореспондентом газети «Є!» та Національного інформаційного агентства «УКРІНФОРМ», має численні досягнення в археології та історії. Він – учасник і керівник багатьох археологічних експедицій, автор наукових книжок і досліджень. Володимир Анатолійович – один із тих, завдяки кому не була похована у віках унікальна історична постать графа Мархоцького. Попри численні труднощі Володимир Захар'єву вдалося відкрити музей, присвячений графу, створити наукову структуру, яка досліджує життя і діяльність славетного подолянина. У цілому, ця тема стала предметом його ґрунтовного дослідження, над яким працює і по сьогодні.

Володимир Анатолійович – автор більше трьох десятків краєзнавчих і художніх книг. Упорядник понад 30-ти наукових збірників, альманахів і видань окремих авторів. Лауреат Всеукраїнської премії «За збереження історичної пам'яті» імені Леся Танюка (2020 р.), літературної премії імені засновника ВТС «КЛУ» Юрія Каплана, обласної краєзнавчої премії імені І. Винокура та І. Стасюка, міської премії імені М. Орловського.

За археологічні відкриття нагороджений медаллю «Святого Юрія Переможця» Православної церкви України є головою Хмельницького обласного осередку Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України».

Володимир Анатолійович передав до бібліотеки 353 примірники книг різної тематики: історії, археології, краєзнавства тощо, за що ми, працівники бібліотеки неймовірно йому вдячні і плекаємо надію на подальшу плідну співпрацю з видатним хмельничанином.

523 примірники друкованих видань із власної книжкової колекції передав у поточному році до академічної бібліотеки доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов факультету початкової освіти та філології ХГПА Іван Степанович Руснак.

Народився науковець у 1949 р. в с. Шишківцях Кіцманського району Чернівецької області. Закінчивши середню школу вступив на навчання в Чернівецький державний університет на філологічний факультет, який успішно закінчив. Після закінчення університету його, як здібного випускника, залишили працювати, спочатку редактором університетської газети, а потім і викладачем, захистив дисертацію кандидата, а потім і доктора педагогічних наук. Має ряд наукових праць з педагогіки, історії та розвитку педагогічної освіти в Україні, а також праці з питань розвитку української школи в Канаді в ХХ ст.. У творчому доробку науковця більше 200 наукових та науково-методичних праць.

Як педагог і вчений займається підготовкою педагогічних та науково-педагогічних кадрів. Під його керівництвом захищено 17 кандидатських дисертацій. Досліджує розвиток освіти, педагогічної думки і національного виховання в українській західній діаспорі; діяльність початкової і вищої школи та підготовку педагогічних кадрів для системи освіти України і зарубіжних країн.

Іван Степанович довгий час працював деканом педагогічного факультету Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича, де готував педагогічні кадри для шкіл Буковини й інших областей України.

Усе, чого він досяг в своєму житті, він досяг самотужки, своєю наполегливою працею.

Приватну колекцію І.Руснака здебільшого складають книги – 99%; 1% припадає на періодичні видання журнали. Більше п'яти десятків примірників – книги, видані в Канаді і зокрема в Торонто (1950-1997 рр.).

Одинадцять примірників із подарованої ХГПА колекції – стародруки.

Хронологічно колекція охоплює XIX - XXI ст.. Змістовний аналіз колекції дає можливість зробити висновки щодо її наповнення, інтересів власника тощо.

Вагоме місце в колекції займають власні видання Івана Руснака. Тематично більша частина колекції містить педагогічні праці на допомогу навчальному та виховному процесу, розвитку шкільництва в Україні. Значна кількість – літературознавчі праці, присвячені творчості як окремих авторів, так і аналізу вітчизняного літературного процесу в цілому, про що свідчить наявність в особистій колекції книг, подарованих відомими поетами, письменниками, публіцистами, літературознавцями: М.Вінграновським, М.Слабошпицьким, Д. Павличком та ін..

Значна частина колекції науковця – праці про українських письменників діаспори, твори яких на материковій Україні були заборонені, а також тих, авторів, що проживали на під радянській Україні, де їхні твори також не друкувалися: В.Барки, В.Стуса, У. Самчука, Еллана Василя (блакитного), Л. Василів-Базюк та ін..

Надзвичайно цінними у фонді особистої колекції І. Руснака є видання діячів української діаспори: Луціва Луки, Івана Теслі, Павла Юзика, Митрополита Іларіона (проф. І.Огієнка), Лесі Храпливої, Ірени Книш, Івана Боднарчука та ін.. Також наявні праці українських освітніх установ поза Україною: Українського вільного університету, Українського наукового інституту, Української вільної академії наук (США, Канада), Наукового Товариства ім. Т.Г.Шевченка (США, Канада), Українського народного союзу, Організації українок Канади ім. Ольги Басараб, Українського історичного товариства.

Опрацьовуючи приватні подаровані колекції в бібліотеці ХГПА, фахівці книгозбірні докладають значних зусиль для того, щоб вони були доступними та розкритими для користувачів завдяки їх відображенню в електронних ресурсах книгозбірні. Зокрема, кожен подарований примірник має друковану позначку «З приватної колекції професора І.С.Руснака», «З приватної колекції Володимир Захар'єва, журналіста, археолога, краєзнавця, історика», а самі колекції розміщені на окремих стелажах в читальному залі і доступна усім користувачам.

Отже, підсумовуючи, варто відзначити, що приватні колекції є унікальними, мають певну культурну цінність та суспільну значимість. Як правило, такі колекції рано чи пізно стають надбанням людства, оскільки не лише зберігають знання, а й виконують різноманітні культурно-просвітницькі функції. Суспільне значення приватних книжкових колекцій полягає в тому, що вони є основою для формування фондів бібліотек, орієнтуючись на збереження культурної спадщини нації для наступних поколінь.

Список використаних джерел та літератури:

1. Лісова І.В. «Приватна книжкова колекція»: теоретичні підходи до визначення поняття. Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. 2012. Випуск 18, Том II.С.123-131.

Сергій ЄСЮНІН,
кандидат історичних наук

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ СТАН НОВОУТВОРЕНОЇ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Подані матеріали про соціально-економічний стан Кам'янець-Подільської (нині – Хмельницька) області на початку Другої світової війни, які свідчать про чітко виражений сільськогосподарський напрямок розвитку економіки, у якому домінувало рослинництво (зернові, картопля та цукрові буряки) та тваринництво (молочно-товарне, свинарство, вівчарство). Область мала доволі розвинуту залізничну мережу, але недостатню і недосконалу мережу шосейних шляхів. Промисловість була представлена переважно переробними підприємствами харчової галузі та будівельних матеріалів. Соціальна сфера була слаборозвинутою.

Ключові слова: сільське господарство, промисловість, соціальна сфера, Кам'янець-Подільська область, Хмельницька область.

22 вересня 1937 р. постановою ЦВК СРСР була утворена Кам'янець-Подільська (нині – Хмельницька) область.

Частина названої постанови, що стосується Кам'янець-Подільської області, звучить наступним чином:

"а) Поділити Вінницьку область на Кам'янець-Подільську область з центром у місті Кам'янець-Подільську і Вінницьку з центром в горіде Вінниці.

б) Виділити в складі Кам'янець-Подільської області такі міста і райони: м. Кам'янець-Подільськ¹, м. Шепетівку, м. Проскурів, Берездівський, Славутський, Плужнянський. Заславський, Ляховецький, Старо-Костянтинівський, Полонський, Остропільський, Грицівський, Антонинський, Старо-Синявський, Черноострівський, Волочиський, Базалійський, Красилівський, Теофіпольський, Міхалпольський, Деражнянський, Вовковинецький, Летичівський, Меджибізький, Затонський, Городоцький, Сатанівський, Ярмолинецький, Солобковецький, Смоліцький, Чемеровецький, Старо-Ушицький, Ново-Ушицький, Миньковецький, Дунаєвецький, Орининський.

в) Решту міст і районів Вінницької області залишити у Вінницькій області..." [4].

Загальна територія новоутвореної області – 20541 кв. км, адміністративний поділ такий: 33 райони, 3 міста з приєднаними сільрадами – Кам'янець-Подільськ, Проскурів, Шепетівка (фактично – райони при містах обласного підпорядкування); 3 міста районного підпорядкування – Старокостянтинів, Ізяслав, Полонне; 6 селищ міського типу – Деражня, Дунаївці, Летичів, Меджибіж, Нова Ушиця, Славута; 1018 сільських рад [2, с.152-153].

За наступні три роки відбулись незначні зміни у адміністративно-територіальному устрої. Таким чином, на початок 1941 р. Кам'янець-Подільська область мала наступний адміністративно-територіальний поділ: районів – 37 (Антонинський, Базалійський, Берездівський, Віньковецький, Вовковинецький, Волочиський, Городоцький, Грицівський, Деражнянський, Довжоцький, Дунаєвецький, Ізяславський, Красилівський, Летичівський, Ляховецький, Меджибізький, Миньковецький, Міхалпільський, Ново-Ушицький, Орининський, Остропільський, Плужнянський, Полонський, Проскурівський, Сатанівський, Славутський, Смоліцький, Солобковецький, Старо-Костянтинівський, Старо-Синявський, Старо-Ушицький, Теофіпольський, Фельштинський, Чемеровецький,

¹ До 1944 р. місто Кам'янець-Подільський мало назву Кам'янець-Подільськ.

Чорноострівський, Шепетівський, Ярмолинецький); міст - 7 (3 обласного підпорядкування - Проскурів, Кам'янець-Подільськ, Шепетівка; 4 міста районного підпорядкування - Ізяслав, Полонне, Славута, Старокостянтинів); селищ міського типу - 9 (Городок, Деражня, Дунаївці, Летичів, Меджибіж, Нова Ушиця, Понінка, Сатанів, Ямпіль); сільських рад - 1022 [3, с.180-181].

Про соціально-економічний стан Кам'янець-Подільської області напередодні 1941 р. можна зробити висновок із довідки, яку 17 жовтня 1940 р. склав облплан на вимогу Держплану СРСР [1, арк.1-54].

У довідці було зазначено, що область мала територію 20541 кв.км, населення 1 739 576 чол., з них міського - 204 578, сільського - 1 534 998. Основний напрямок народно-господарської діяльності - сільськогосподарський.

Корисні копалини: вапняк (виробництво вапна), мергель (виробництво роман-цементу), вогнетривкі глини (виробництво вогнетривів), цегляні глини, гончарні глини, граніт, ракушняк (будівельний матеріал), гіпс (виробництво алебастру і технічного гіпсу), крейда, трепел (виробництво трепельних плит), торф, кремій, фосфорити, горючі сланці, покрівельні сланці, буре вугілля, поліграфічний камінь, мармур, графіт, пісок.

Державна промисловість²:

Підприємства союзного підпорядкування: 14 цукрозаводів (Шепетівка - 2 (пісочний та рафінадний), Проскурів, Старокостянтинів, Городок, Красилів, Стара Синява, Волочиськ, Сатанів, Маків Дунаєвецького р-ну, Клембівка Ізяславського р-ну, Новоселиця Полонського р-ну, Вишневич Смотрицького р-ну, Кременчуки Антонінського р-ну), 6 спиртозаводів (Віньківці, Довжок, Плужне, Ганнопіль Славутського р-ну, Маниківці Михалпільського р-ну, Райківці Городоцького р-ну), горілчаний цех Довжоцького спиртозаводу, спирто-соковий завод (Кам'янець-Подільськ), держмлин №21 (Полонне), крупзавод №26 (Проскурів), толевий завод (Славута), фаянсовий завод (Славута), шамотний завод (Майдан-Вілла Шепетівського р-ну).

Підприємства республіканського підпорядкування: 4

² Тут слід зауважити, що у 1937-41 рр. доволі часто відбувались зміни у назвах підприємств та їх підпорядкуванні. Отож подані відомості по промислових підприємствах можуть візнитись з іншими джерелами.

плодозаводи (Вінківці, Кам'янець-Подільськ, Меджибіж, Нова Ушиця), пивзавод (Проскурів), крохмально-патоковий завод (Божикивці Деражнянського р-ну), 2 вапнякові розробки (Закупне Чемеровецького р-ну, Нігин Смотрицького р-ну), 3 птахокомбінати (Проскурів, Кам'янець-Подільськ, Шепетівка), 3 м'ясокомбінати (Проскурів, Кам'янець-Подільськ, Шепетівка), 3 хлібозаводи (Проскурів, Кам'янець-Подільськ, Шепетівка), механізована пекарня (Кам'янець-Подільськ), 19 маслозаводів (Кам'янець-Подільськ, Шепетівка, Полонне, Старокостянтинів, Дунаївці, Славута, Теофіполь, Деражня, Вовковинці, Меджибіж, Сатанів, Стара Ушиця, Вінківці, Ярмолинці, Нова Ушиця, Чемерівці, Левада Смотрицького р-ну, Війтівці Волочиського р-ну, М'якоти Плужнянського р-ну), сирзавод (Полонне), 3 рибгоспи (Антоніни, Базалія, Меджибіж), суконна фабрика (Дунаївці), 3 паперові фабрики (Понінка Полонського р-ну, Славута, Поляни Славутського р-ну), меблева фабрика (Проскурів), 2 ліспромгоспи (Шепетівка, Старокостянтинів), механічний завод імені Куйбишева (Проскурів), фарфоро-фаянсовий завод (Полонне), кар'єроуправління (Кам'янець-Подільськ, Полонне), алебастровий завод (Кам'янець-Подільськ), цементний завод (Мукша-Боришковецька Довжоцького р-ну), вапняковий завод (Вербка Довжоцького р-ну), 2 торфорозробки (Коржеві Деражнянського р-ну, Стригани Славутського р-ну).

Підприємства обласного підпорядкування: 2 пивзаводи (Кам'янець-Подільськ, Зіньків Вінковоцького р-ну), макаронна фабрика (Проскурів), кондитерська фабрика (Проскурів), 2 заводоуправління млинотресту (Кам'янець-Подільськ, Городок), Облмлинотрест (Проскурів), 4 механічних заводи (Кам'янець-Подільськ, Городок, Славута, Дунаївці), вагоремонтна майстерня (Проскурів), 4 цегляних заводи (Проскурів, Шепетівка, Волочиськ, Мукша-Боришковецька Довжоцького р-ну), керамічний завод (Купине Шепетівського р-ну), алебастровий завод (Рихта Довжоцького р-ну), вапняковий завод (Гуменці Довжоцького р-ну), торфорозробка (Шепетівка).

Підприємства районного підпорядкування: механічний завод (Шепетівка), 7 обозобудівельних майстерень (Проскурів, Шепетівка, Старокостянтинів, Ярмолинці, Ляхівці, Нова Ушиця, Теофіполь), метало-ремонтна майстерня (Городок), 3 граверні

майстерні (Проскурів, Кам'янець-Подільськ, Старокостянтинів), лісозавод №3 (Славута), 2 смолоскипидарних заводи (Шепетівка, Славута), меблева фабрика (Шепетівка), 11 торфозробок (Антоніни, Базалія, Ізяслав, Красилів, Лeticів, Плузне, Славута, Теофіполь, Старокостянтинів, Ярмолинці), вапняковий завод (Стригани Славутського р-ну), крейдянні розробки (Ляхівці), 5 цегляних заводів (Славута, Ляхівці, Романіни Славутського р-ну, Манягин Берездівського р-ну, Лажева Старокостянтинівського р-ну), керамічний завод (Буртин Полонського р-ну), швейна фабрика (Кам'янець-Подільськ), повстяна-валяльна фабрика (Дунаївці), фабрика «Індпошив» (Кам'янець-Подільськ).

Кооперативна промисловість.

В області 230 різноманітних підприємств промислової кооперації (артілей) з підпорядкуванням: Облпромраді – 164 артілі, Облліспромраді – 33, Облкоопспіці – 32, Укрхудраді – 1.

Транспорт.

Залізниця: Волочиськ – Гречани, Гречани – Комарівці, Кам'янець-Подільськ – Гречани, Гречани – Шепетівка, Гречани – Закупне, Шепетівка – Кривин, Шепетівка – Майдан-Віла, Лепесівка – Шепетівка – Полонне, Старокостянтинів – Адампіль.

Шосейні шляхи: усього 1 316,9 км, у т.ч. державного значення 676,8 км (щебенева покриття – 562,9 км, бруківка – 113,9 км), місцевого значення 640,2 км (щебенева покриття – 126,4 км, бруківка – 516,5 км).

Річкових шляхів, що пролягають областю, немає.

Будівництво.

Найважливіші промислові будови III п'ятирічки: паротурбінні електростанції у Проскуріві та Шепетівці, Приворотянський вапняковий кар'єр (Довжоцький р-н), Новопланівський міст (Кам'янець-Подільськ).

Сільське господарство.

Посівна площа усього – 1 440 974 га, з них озимі зернові (пшениця, рож, ріпак) – 391 764 га; ярі зернові (ячмінь, овес, просо, гречка, кукурудза, бобові, віка) – 464 767 га; картопля – 114 469 га; цукрові буряки – 85 063 га; технічні культури (конопля, соняшник, соя, мак, цикорій, топінамбур, фенхель, коріандр, тмин, тютюн) – 37 991 га; овоче-баштанові – 18 281 га; кормові культури (багаторічні та однорічні трави, силосні культури, коренеплоди та

ін.) – 215 309 га.

Кількість колгоспів – 1657, в них господарств – 337 682. Відсоток колективізації – 97,4%.

Кількість радгоспів – 11, з них бурякоцукрових – 4, садівничих – 3, свинорадгосп (1), птахорадгосп – 1, хмільрадгосп – 1, насінневий радгосп – 1.

Кількість машино-тракторних станцій (МТС) – 66, машино-тракторних майстерень (МТМ) – 8. Кількість тракторів – 3 908, комбайнів – 977, трактористів – 8921 осіб, комбайнерів – 1037 осіб, у т.ч. жінок комбайнерів та трактористів – 579.

Кількість агрономів – 638 осіб.

Тваринництво.

Усього в об'єкті коней – 334 665 голів, великої рогатої худоби – 552 813, вівець і кіз – 169 565, свиней – 536 956.

Кількість тваринницьких ферм така: молочно-тваринницькі – 1657 на 159 249 голів, свине-тваринницькі – 1562 на 201 579 голів, вівце-тваринницькі – 1641 на 116 845 голів.

Кількість ветеринарних лабораторій – 6, ветеринарних амбулаторій – 88, зооветдільниць – 88, зооветпунктів – 124. Ветеринарних спеціалістів – 336 осіб, зоотехніків – 229 осіб.

Соціальна сфера.

Кількість навчальних закладів така: вищі навчальні заклади – 1 (Кам'янець-Подільський учительський інститут, 482 студента, 25 викладачів), педагогічні школи – 3 (? викладачів), технікуми – 5 (61 викладач), спеціалізовані середні школи – 14 (183 учителя), середні школи – 204 (3890 учителів), неповні середні школи – 609 (5698 учителів), початкові – 671 (1940 учителів).

Кількість культурно-просвітних закладів така: театри – 7, кінотеатри – 38, клуби – 25, сільські клуби та хати-читальні – 533.

Кількість медичних закладів – 888, у т.ч. лікарень – 86, амбулаторій – 162. Кількість дільничних лікарів та старшого медперсоналу – 3167.

Міста обласного підпорядкування.

Населення Проскурова – 37 505 мешканців, Кам'янець-Подільська – 36 413, Шепегівки – 24 830.

[1, арк.2-12]

Таким чином народне господарство новоутвореної Кам'янець-Подільська (нині – Хмельницька) області мало чітко виражений

сільськогосподарський напрямок, у якому домінувало рослинництво (зернові, картопля та цукрові буряки) та тваринництво (молочно-товарне, свинарство, вівчарство). Область мала доволі розвинуту залізничну мережу, але недостатню і недосконалу мережу шосейних шляхів. Промисловість була представлена переважно переробними підприємствами харчової галузі та будівельних матеріалів. Соціальна сфера була слабзорозвинутою.

Список використаних джерел та літератури:

1. Держархів Хмельницької обл., ф.Р.339, оп.1, спр.179
2. Каменец-Подольская область // СССР. Административно-территориальное деление союзных республик на 1 октября 1938 года. - М.: Изд-во Советов, 1938. - С.152-153
3. Каменец-Подольская область // СССР. Административно-территориальное деление союзных республик на 1 января 1941 года. - М.: Изд-во Вестомостей Верховного Совета СССР, 1941. - С.180-181
4. Червоний кордон. - 1937. - 24 вересня.

Костянтин ЗАВАЛЬНЮК,
кандидат історичних наук

ЦЕРКОВНИЙ І ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ АРХІЄПІСКОП МОДЕСТ (ДАНИЛО СТРЕЛЬБИЦЬКИЙ)

У статті розповідається про життєвий шлях та громадську діяльність архієпископа Волинського і Житомирського Модеста (Д. К. Стрельбицького), одного із засновників музейної справи на Волині.

Ключові слова: архієпископ, церква, єпархія, давньосховище, Модест.

Історію музейної справи на Житомирщині досить важко уявити без яскравої, благотворної постаті архієпископа Волинського і Житомирського Модеста (в миру Данило Костянтинович Стрельбицький). Саме він у 1893 р. у Житомирі організував давньосховище (музей старожитностей) та заснував Волинське Церковно-Археологічне Товариство, благословив відкриття Товариства дослідників Волині, керував Волинським

відділом Імператорського Православного Палестинського товариства, відкритого у Житомирі у 1894 р. [1].

Варто відзначити, що плодотворна краєзнавча діяльність архієпископа Модеста на Волині досить добре висвітлена у працях О. О. Бейдика та І. А. Нідзельської [2], а також М. Ю. Костриці [3]. Однак, поза увагою цих та інших дослідників залишилися маловідомі сторінки його біографії, особливо дитячого та юнацького періодів, а також громадська і культурна діяльність у різних регіонах Російської імперії. Тому-то автор даного дослідження, використовуючи невідомі широкому загалу твори церковної історіографії [4; 5; 6; 7], вирішив значно розширити наші уявлення про цю яскраву, непересічну постать в історії вітчизняної культури та релігієзнавчої думки.

Народився архієпископ Модест 17 (29) грудня 1823 р. в с. Зіновинці Літинського повіту Подільської губернії (нині – с. Шевченка Хмільницького району Вінницької області) у родині настоятеля місцевої парафії Костянтина Йосиповича Стрельбицького, який був одружений на доньці священика Марії Миколаївні Шайдевич. Відомо, що рід Стрельбицьких був досить давній, походив він із Червоної Русі, де володів багатьма маєтками. Наприкінці ХУІІІ ст., переслідувані за православну віру, Стрельбицькі переходять із Підгір'я на Поділля. На чолі їх був священик Федір Йосипович Стрельбицький (прадід архієпископа Модеста), який отримав освіту у Львівській колегії. Його син Йосип у зв'язку із втратою родових документів порушив відповідне клопотання перед дворянством Подільської губернії. Клопотання це було задоволене і, згідно імператорського указу 1801 р., Йосип Стрельбицький та його рід у 1803 р. визнані дворянами першого ступеня, а їх прізвище внесено до першої частини дворянської родовідної книги Подільської губернії. Диплом на дворянство разом із родовим гербом зберігався у протоієрея Хрисанфа Стрельбицького (брата архієпископа Модеста). Досить цікавим для нащадків є опис цього герба, що поєднував у собі духовні та військові (захист вітчизни) начала: підкова, в центрі хрест, навколо – гармати, знамена, мечі, труби; вгорі – яструб, що дивиться на підкову з хрестом [8].

Здавалося б, що ніщо не віщувало скромному хлопцеві із багатодітної священицької родини з невеликого, убогого

подільського села майбутньої слави та загальнолюдської вдячності і шани. Тим більше, що на 5-му році життя хлопчик серйозно захворів: після всеношної на новий рік у холодному дерев'яному храмі його вразив параліч правої частини тіла, а також після цього він онімів.

Усі зусилля батьків для лікування хворої дитини виявились марними. Тоді батько малого Данила вирішив звернутися до єдиної надії на порятунок. Цією надією була місцева ікона Богоматері, пожертвована благочестивим мешканцем сусіднього села Кожухів у Зіновинську церкву наприкінці ХУІІІ ст. з нагоди чудесного зцілення. При цьому жертводавець заявив, що ночами від цієї ікони помітне сильне сяйво, тому він не вважає за доцільне зберігати святиню вдома. Ось як виглядала ця ікона за тогочасними описами: «На жертвеннике новой церкви утверждена под балдахином местнотимая благодатная икона Богоматери, особенного вида, какового в числе известных чудотворных икон Богоматери нет. Богомладенец на иконе сидит на левой руке Богоматери; обе руки Богомладенца положены на левое плечо Богоматери; правая ладонь положена на левую, голова лежит на плечо и смотрит прямо вне; глава Богоматери склонилась к голове Богомладенца, а правая Ея рука простерта к плечу и руке Спасителя: к этой руке направлены опущенные и полуоткрытые глаза Богоматери. Икона написана на холсте, в круге, подобно Жировицкой иконе Богоматери» [9].

Так ось, саме перед цією іконою, зневірившись у всіх засобах зцілення, батько поклав хвору дитину, а сам почав здійснювати літургію про її здоров'я. Після здійснення літургії батько витер обличчя дитини губкою, якою перед тим протер зображення Богоматері, і сказав: «Мати Божа, зціли мого сина! Якщо він одужає, то я віддам його Тобі на службу». Потім, вже вдома, дитина несподівано для всіх увечері попросила їсти та пити, а згодом стала на ноги і почала рухати хворою рукою та ногою. Невдовзі від хвороби не залишилося і сліду.

Ця подія із дивовижним зціленням справила велике враження не лише на батьків та парафіян, але й на самого малолітнього Данила. З того часу душею завжди зосередженого, замисленого та самітного хлопчика назавжди оволоділа думка про храм, ікону Божої Матері та дивовижне зцілення перед нею [10].

Очевидно, що як підсвідоме втілення цих бажань та батьківського заповіту пройшла решта життєвого шляху Данила Стрельбицького. Після домашнього навчання, на 12-му році життя, він разом із братом Іваном вступає до Кам'янецького духовного училища. На останньому році навчання він був прийнятий на державне утримання і навчався у Приворотті, а звідти поступив у Подільську семінарію. Під час навчання у цих закладах, коли Данило повертався додому на канікули та свята, його найпершою думкою була думка про молитву Богоматері. Крім цього, у нього ще тоді виник нездоланий потяг до паломництва: за час навчання Данило Стрельбицький двічі відвідував Бершадський монастир і двічі бував у настоятеля Миколаївської церкви в м. Балті отця Феодосія Левицького, який славився святістю життя та особистим благочестям. Також, після закінчення курсу Подільської семінарії у 1847 р. Данило Стрельбицький пішов у Київ і залишився у лаврі послушником при митрополичій церкві для того, щоб отримати навички монашого життя і підготуватися до вступу у Київську духовну академію. У Києві в якості послушника він перебував із вересня 1847 до квітня 1848 р., після чого вступає у число послушників Свято-Троїцького першокласного монастиря у м. Кам'янці - Подільському. Настоятель цього монастиря архімандрит Йоасаф, який був також ректором Подільської духовної семінарії, здійснює постриг Данила в монахи 17 грудня 1848 р. і дає йому ім'я Модеста, святого архієпископа єрусалимського (день пам'яті його церква святкує 18 грудня) [11].

Після Кам'янця-Подільського ієромонах (з 2 лютого 1849 р.) Модест навчається у Київській духовній академії (1849-1853 рр.), закінчивши яку, пише твір «Про церковний октоїх». Невдовзі, в березні 1859 р. за роботу «Св. Григорій Палама, митрополит Солунський» удостоюється наукового ступеня магістра богослов'я.

З 1854 по 1858 рік ієромонах Модест перебував на посаді наглядача Слущького, а з 1858 по 1860 рік - Києво - Подільського училища. У Києві, на знак подяки печерським отцям за зцілення від тривалої хвороби, Модест пише працю «Краткое сказание о преподобных отцах дальних пещер» [12].

Наступними шаблями духовної кар'єри ігумена (з 25 грудня 1856 р.) Модеста була посада інспектора Мінської (1860-1863), Віленської (1863-1866) та Чернігівської (1866-1868) духовних

семінарій [13].

У 1868 р. архімандрит (з 3 квітня 1862 р.) Модест був призначений ректором Іркутської семінарії, де він пробув на зазначеній посаді вісім з половиною років. Разом із цим, архімандрит Модест займав також посаду редактора «Иркутских Епархиальных Ведомостей» і, крім цього, написав біографію («житіє») святителя Інокентія. До речі, останній досить часто являвся Модесту у сновидіннях, пророкуючи йому зміну місця служби. Так було, зокрема, і перед призначенням Модеста єпископом Катеринбурзьким (1877-1878). Згодом, 9 грудня 1878 р. преосвященного Модеста переводять на кафедру єпископа Люблінського, вікарія Холмсько - Варшавської єпархії [14]. Після цього він перебуває на аналогічній посаді в Нижньому Новгороді (1885-1889), а з 25 листопада 1889 р. переводиться на Волинську кафедру.

Варто також відзначити, що обіймаючи вищі щаблі церковної ієрархії, архієпископ Модест ніколи не забував про свій рідний край. Так, перебуваючи проїздом з Катеринбурга у Холм, Модест відвідав рідні Зіновинці, де прикрасив ікону Богоматері ризою, вишитою золотом та оздобленою сибірським дорогоцінним камінням (цю ризу він замовив у Катеринбурзькому жіночому монастирі). Також архієпископ Модест був ініціатором та організатором будівництва нового кам'яного храму у себе на малій батьківщині. Будівничим цього храму був мешканець Житомира Погорєлов, а наглядали за ходом будівництва протоієрей Хрисанф Стрельбицький, його зять, зіновинський священник Микола Смірнов та ієромонах Автоном (економ архієрейського Житомирського дому).

Закінчено було будівництво цього храму у 1893 році. Тоді ж 8 липня преосвященний Модест, прибувши із Житомира, освятив дзвони для нової церкви. Всіх дзвонів, піднятих на дзвіницю, було 11. Купили їх у Києві на заводі Фінляндського [15].

Новозбудований кам'яний храм в ім'я Пресвятої Трійці з боковим вівтарем Покрову Богоматері, з кам'яною огорожею, обійшовся благодійнику у 70 тисяч крб. Крім цього, на кошти архієпископа Модеста було збудовано і кам'яний будинок для священника вартістю 7 тисяч крб.

Однак, це була далеко не єдина добра справа, яку Модест

зробив для своїх земляків. Так, бажаючи забезпечити матеріально церкву та причет небагатого села Зіновинці, Модест поклав у Житомирське відділення Державного банку 4 тис. крб. на вічні часи з тією метою, аби половина процентів з капіталу йшла на користь церкви, а інша половина – на користь священика та псаломщика. Також архієпископ Модест при підтримці свого брата, протоієрея с. Дашківці Літинського повіту Хрисанфа Стрельбицького, купив у 1900 році в князя Льва Кочубея на користь церкви та причету за 21746 крб. ділянку землі розміром 150 десятин [16].

Душевна щедрість та жертвність натури архієпископа Модеста не залишились непоміченими серед його сучасників. «Для Подолии, - писав протоієрей Павло Вікул, - Архиепископ Модест особенно памятен своей благотворительностью. В семинарии и училища он пожертвовал капиталы на стипендии его имени и имени его родителей; в Каменецкую кладбищенскую церковь пожертвовал прекрасную ризницу и сделал вклад на помин души его брата и родных. Такие же вклады сделаны им в Архиерейскую церковь и Св. Троицкий монастырь. Нередко делал денежные пожертвования на некоторые учреждения епархии. Вообще Преосвященный Модест был весьма отзывчив к нуждам своей родины и постарался оставить здесь по себе добрую память» [17].

Добру пам'ять залишив по собі владика Модест і на Волині (24 грудня 1889 р. був призначений на Волино-Житомирську єпархію). «Владика, - писав відомий український краєзнавець М. Ю.Костриця, - доклав багато зусиль у реставрації і будівництві церков у містах та парафіях Волинської єпархії. З метою збереження унікальних пам'яток старовини краю на єпархіальному з'їзді 1891 р. архієпископ Модест порушив питання про організацію в Житомирі Давньосховища старожитностей. (...) Клопотання Модеста про створення подібної фундації в Житомирі знайшло підтримку в церковних ієрархів. Урочисте відкриття Волинського єпархіального давньосховища старожитностей відбулося 15 травня 1893 р. у приміщенні колишньої Христової церкви на території архієрейського подвір'я» [18].

Також «за розпорядженням Модеста духовенство єпархії було зобов'язане ретельно збирати та передавати до створеного давньосховища всі цінні предмети і пам'ятки старовини, які були в

церквах, монастирях, приватних збірнях священників» [19].

Плідна церковна та громадська діяльність архієпископа Модеста була перервана важкою хворобою: 6 березня 1902 р. він захворів на запалення легень, від якого ослаблений організм так і не зміг оправитися. 13 (26) квітня 1902 р. архієпископ Волинський та Житомирський Модест помирає. За свідченням лікарів, смерть настала від нападу, що супроводжувався крововиливом в мозок.

Похований архієпископ Модест був 18 (30) квітня 1902 р. у склепі кафедрального собору в Житомирі між гробницями своїх попередників, архієпископів Волинських Агафангела та Тихона [20].

Похорони владики Модеста були урочистими та велелюдними. Тогочасна преса, описуючи їх, відзначала: « На 3 часа дня назначен был вынос тела из крестовой церкви в кафедральный собор. С 2-х часов замечалось уже оживленное движение народа по улицам; спешно прибывали крестные ходы из разных церквей, воспитанники и воспитанницы всех учебных заведений с своими руководителями, духовенство, представители всех учреждений... К 3 часам не только улицы, но и дома были покрыты народом. В начале 4-го часа, после краткой литии, совершенной духовенством во главе с тремя Преосвященными иерархами, при пении «Христос воскрес» и пасхального канона, гроб почившего святителя был вынесен священнослужителями из церкви и открылась торжественно печальная процессия. (...)

За гробом шли: Начальник губернии, вице-губернатор, городской голова, все представители гражданских и военных чинов, родственники покойного Владыки и депутации от различных сословий. Шествие совершалось по Б.-Бердичевской, Михайловской, Киевской и Вильской улицам, при огромном стечении народа, не смотря на дождь, падавший почти все время крестного хода» [21].

Звістка про смерть владики Модеста досить швидко рознеслася по єпархії і далеко за її межами. Багато з людей, хто знав померлого, надсилали свої сердечні співчуття. Ось лише один із багатьох характерних відгуків на важку втрату для усієї Волині: «Из всех Волинских святителей – это был поистине великий святитель. Имя его будет вечно в истории Волинской Православной Церкви и духовного просвещения. Ни один из его предшественников не

принес столько существенно-полезного для Волини, как в Бозе почивший наш Владыка. Больше всего должна быть благодарна ему Волинская духовная семинария. Предстоящий перевод ее в Житомир – величайшее деяние Владыки нашего ... (...) Почивший Архипастырь был истинно-мудрый Владыка, и его Архипастырская деятельность может быть образцом для всех Архиереев» [22].

У свою чергу, нам лише залишається додати, що своєю благодійною діяльністю владика Модест заслужив на глибоку вдячність і пошану і серед своїх земляків, тим більше, що для нього завжди була дорогою для душі та серця його батьківщина – Поділля.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бейдик О. О. Видатні постаті національного музейного будівництва і Житомирщина / О. О.Бейдик, І. А. Нідзельська // Музейна справа на Житомирщині: історія, досвід, проблеми: Науковий збірник «Велика Волинь»: Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Житомир: М. Косенко, 2005. – С. 52.
2. Там само. – С. 46-55.
3. Костриця М. Ю. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті / М. Ю. Костриця. – Житомир: М.А.К., 2001. – 360 с.
4. В-л П. Высокопреосвященный Модест, Архиепископ Волинский и Житомирский (Некролог) / П. В-л // Подольские епархиальные ведомости. – 1902. – № 16-17. – Ч. неоф. – С. 380-382.
5. Погребение Архиепископа Волинского Модеста: [ред.статья] // Подольские епархиальные ведомости. – 1902. – № 22. – Ч. неоф. – С. 529-537.
6. Пожертвования Высокопреосвященного Модеста, Архиепископа Волинского и Житомирского, в пользу церкви и причта с. Зиновинец Литинского уезда // Подольские епархиальные ведомости. – 1900. – № 23. – Ч. оф. – С. 175-178.
7. С-цкий И. И. Краткая историческая заметка о селе Зиновинцах, Литинского уезда, Подольской губернии, о чудотворной иконе Богоматери, находящейся там в Иоанно-Богословской церкви, и о роде Стрельбицких / И. И. С-цкий // Подольские епархиальные ведомости. – 1894. – № 23. – Ч. неоф. – С. 405-421.
8. Там само. – С. 409-410.
9. Там само. – С. 407-408.
10. Там само. – С. 411.
11. Там само. – С. 412-413.
12. Там само. – С. 413-415.
13. Там само. – С. 416-417.
14. Там само. – С. 417-419.
15. Там само. – С. 420.
16. Пожертвования Высокопреосвященного Модеста, Архиепископа Волинского и Житомирского... – С. 175-176.
17. В-л П. Высокопреосвященный Модест, Архиепископ Волинский и

Житомирский (Некролог). - С. 382.

18. Костиця М. Ю. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті.- С. 44.

19. Там само.

20. В-л П. Высокопреосвященный Модест, Архиепископ Волынский и Житомирский (Некролог). - С. 380-381.

21. Погребение Архиепископа Волынского Модеста. - С. 532-533.

22. Там само. - С. 536-537.

Архієпископ Модест (Д. К. Стрельбицький)

Олександр ЗАВАЛЬНЮК,
доктор історичних наук, професор

КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ 1918-1920 рр. В ІСТОРІЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Висвітлюється питання про роль і місце Кам'янець-Подільського державного українського університету в історії освіти нашої країни початку ХХ століття. Показано механізм заснування цього вишу, його відкриття, особливості формування професорсько-викладацького складу і студентського контингенту, уведення в освітній процес державної української мови, комплексу українознавчих дисциплін. Звернено увагу на патріотичне виховання молоді, наукову діяльність вчених і студентів, запровадження автономних прав і академічних свобод у виші тощо.

Ключові слова: міське самоврядування, державна влада, Кам'янець-Подільський державний український університет, автономія, академічні свободи, професура, студентство, українська мова, українознавство, наукове товариство.

В історії освіти України початку ХХ століття важливе місце посідає один із оригінальних та унікальних її об'єктів – Кам'янець-Подільський державний український університет (К-ПДУУ), утворений в 1918 р. для підготовки національної інтелігенції, зокрема і для забезпечення висококваліфікованими кадрами мережі українських середніх шкіл, яка поступово розвивалася.

Попри чималі напрацювання вчених щодо з'ясування різних складових процесу творення і діяльності К-ПДУУ [4-7; 10-14 та ін.], зазначений аспект до цих пір цілісно не став предметом системного аналізу, що і актуалізує дослідження запропонованої теми, яка має цілу низку вартих уваги аспектів.

К-ПДУУ привертає увагу передусім успішним застосуванням новаторського на той час механізму творення. Ініціативу заснування університету офіційно взяла на себе міська дума, у якій працювала група прихильників українського відродження. Провівши 4 січня 1918 р. через міський представницький орган, який мав переважно неукраїнський склад, відповідне звернення до Генерального секретаріату освіти УНР, вона подбала про те, щоб цей документ потрапив до тих київських діячів, які були на вістрі формування тодішньої державної політики. Інтерес до пропозиції

кам'янчан був очевидним, однак через російсько-українську війну і евакуацію столичних установ, її офіційний розгляд відклали. З поверненням уряду і міністерств до Києва, було заслухано інформацію громадських активістів Кам'янця-Подільського щодо можливості відкриття вишу, діяльність спеціально утвореної для реалізації цього проекту університетської комісії, що складалася із гласних думи, вчених і представників різних організацій.

Згодом до міста прибула делегація, яка складалася з посланців Київського народного українського університету і Міністерства освіти УНР. Її очолював професор І. М. Ганицький. Гостям показали матеріальну базу під майбутній виш, пообіцяли виділити під спорудження його корпусів велику земельну ділянку, будівельні матеріали та позику в розмірі 1 млн. крб. на облаштування закладу. Саме ці запевнення, згодом оформлені юридично, а також рішення Подільського губернського земства про виділення майбутньому вишу упродовж трьох років 1 млн. крб., стали вирішальними при прийнятті позитивного рішення у верхах і підготовці «Закону про заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету» [8, с.35-42, 44-46, 47-51, 53-54, 206-208]. Співпраця відповідних державних структур, зацікавлених наукових кіл столиці, з одного боку, міського і губернського самоврядування регіону, з другого, у процесі реалізації університетського проекту в адміністративному центрі Поділля стала першим успішним українським досвідом, напрацьованим спочатку за Української Центральної Ради і завершеним за гетьманату Павла Скоропадського.

У підготовці до відкриття вишу основну роль відіграла «Комісія із збудування Кам'янець-Подільського державного українського університету» (складалася з місцевих діячів) на чолі з ректором Іваном Огієнком. Вона виконала лише частину своїх завдань – підготувала до роботи поруйнований триповерховий будинок. Що ж до зведення навчальних корпусів, житла для професури і студентської бурси, то у цій справі було зроблено лише підготовчі заходи, які не вдалося продовжити через воєнні події і, врешті-решт, поразку Української революції [8, с.74-77, 89-91, 104-107, 110-111]. Без перебільшення, якби міські інтелектуали, патріоти Подільського краю не підняли питання про заснування університету у губернському центрі, не згуртували навколо цієї ідеї

міську думу і не заручилися підтримкою подільських земців, українських вчених і освітніх реформаторів у Києві, то, скоріш за все, такий виш міг і не з'явитися.

Офіційне відкриття вишу 22 жовтня 1918 р., оголошене неробочим днем в міських інституціях і школах, перетворилося на справжнє свято національної культури, у якому взяли участь як викладачі і студенти К-ПДУУ, так і товариш міністра освіти Петро Холодний, працівники різних департаментів Міністерства освіти й мистецтва, представники інших державних структур, місцевого самоврядування, широкої громадськості, православні церковні ієрархи, журналісти, зарубіжні гості. Відбулися урочистий молебень, спеціальна хресна хода, рух святкових колон демонстрантів за участю 6 тис. учителів і школярів. Виш отримав благословення від київського митрополита Антонія (Храповицького) через єпископа Чигиринського Дмитрія (Вербицького). Головним у святкуванні стало урочисте засідання ради професорів університету, роботу якого супроводжували два українську національні хори. Зал, розрахований на 500 місць, був переповнений. Його святково прикрасили, в центрі подіуму розмістили портрет Тараса Шевченка в українських рушниках. Спеціальний посланець гетьмана генерал Лібов вручив він імені керівника держави ректорові І.І. Огієнку офіційну Грамоту, якою сповіщалося про рішення відкрити університет у Кам'янці-Подільському і висловлювалося сподівання, що цей заклад буде сприяти «широкому відродженню нашої національної культури». Виш отримав загалом понад 290 святкових адрес, листів, телеграм і газетних привітань, у т.ч. й із-за рубежу [16, с.148-264]. На підтримку незаможного студентства гості і різні інституції пожертвували 74,5 тис. крб., на розвиток вишу – 128 тис. крб. Університетська бібліотека отримала сотні цінних видань, потрібних для науково-освітньої роботи викладачів і студентів [7, с.159-160].

Досвід творення К-ПДУУ свідчить, що керівники освітнього відомства, знаючи про гостроту проблеми із викладацькими кадрами для цього вишу, яка на місці не могла бути вирішена навіть у середньостроковій перспективі, вважали за можливе підтримати цей проєкт, сподіваючись, що частина україномовних кадрів з різних наукових центрів країни і сусідніх державах, де

працювали вчені-українців різних спеціальностей, зголосяться на роботу у ньому. Також вважали за доцільне залучити до роботи професуру і молодих науковців із російських університетів України (вперше її застосували у Київському народному українському університеті). Розрахунок на «всеукраїнську допомогу» у формуванні професорсько-викладацьких кадрів себе цілком виправдав. Загалом вдалося оформити на роботу 123 професорів, приват-доцентів, лекторів, асистентів і професорських стипендіатів, хоча частина з них до роботи не приступила, а певна група пропрацювала недовго, звільнившись через більш привабливі пропозиції, воєнні події, сімейні проблеми тощо. З-поміж викладацького складу виділялися професори І.І. Огієнко, В.О. Біднов, М.М. Хведорів, М.О. Столярів, Є.К. Тимченко, М.Т. Геращенко, П.М. Бучинський, В.І. Петр, А.Е. Маліновський, приват-доценти С.В. Бачинський, Л.Т. Білецький, М.М. Васильківський, Н.Т. Гаморак, В.О. Геринович, Д.І. Дорошенко, М.О. Драй-Хмара, П.Г. Клепатський, Х.М. Лебідь-Юрчик, І.А. Любарський, Ю.Й. Сіцинський та ін. [8, с.197-199]. Через воєнні події мали місце плінність науково-педагогічних кадрів.

На 5 факультетах К-ПДУУ восени 1920 р. навчалось майже 2 тис. осіб. Вони представляли різні частини регіони: Поділля (60%), Східну Галичину (12%), Київщину (7%), Слобожанщину (5%), Степову Україну (4%), Волинь, Чернігівщині і Бессарабію (по 3%), Полісся (2%) і т.д. Це засвідчує, що виш був загальноукраїнським. За національним складом, станом на 1 липня 1920 р., 79,3% усіх студентів були українцями, 15,6% - єреями, 2,5% - поляками, 2,3% - росіянами, 0,6% - німцями, решта - білорусами вірменами. Тобто дискримінації абітурієнтів за національністю чи конфесійністю виш не допускав. Більшість студентів була чоловіками (майже 80%). За соціальним походженням виділялися вихідці з селян (34%), духовенства (25%), державних службовців і місцевого самоврядування (15%), ремісників (11%), учителів(8%), дворянства (6,5%) та ін. [5, с.399; 8, с.213-214].

Попри різнонаціональний склад студентської молоді, її готували до служіння українській справі. У виші відпрацьовувалася модель підготовки учителів середніх шкіл, агрономів, юристів, священників для Української автокефальної православної церкви. В основі підготовки майбутніх фахівців було

засвоєння ними предметів українознавства, починаючи з вивчення української мови. Нею послуговувалися при заповненні документів для зарахування під час вступу на навчання, оформленні заяви на вивчення обов'язкових та певних дисциплін за вибором, студентської книжки, спілкувалися з викладачами під час занять та екзаменів, засідань наукових, просвітніх і гуманітарних гуртків, зборів студентських організацій, в ході молодіжних маніфестацій тощо. Оскільки не всі студенти-неукраїнці, зараховані восени 1918 р., володіли державною мовою задовільно, згодом їх зобов'язали скласти іспит на елементарне володіння нею. Щоб покращити рівень володіння українською майбутніх здобувачів вищої освіти, у наступних вступних кампаніях запровадили відповідний іспит для усіх абітурієнтів без винятку [8, с.213-214].

Навчальний процес відбувався у традиційних для того часу формах – читанні лекцій, проведенні практичних, лабораторних занять, колоквіумів, консультацій. Працював філологічний семінарий. Підсумковий контроль відбувався у вигляді семестрових заліків та екзаменів. Виконання семестрового навчального плану давало підстави деканові зарахувати його відповідним заліком і перевести студента у наступний семестр. Серед дисциплін виділялося українознавство (на всіх факультетах вивчалася українська мова, українська література, історія України; на історико-філологічному факультеті глибоко подавалася історія України (за періодами), історія української церкви, історія братств, історія українського мистецтва, методологія історії (це стосувалося відділення історії); на філологічних відділеннях набагато більше часу відводилося на вивчення української мови і літератури, мов і літератур різних слов'янських народів тощо).

Для кращого засвоєння мови титульної нації України виш виписував україномовну пресу, яка виходила зокрема у Кам'янці-Подільському і 70 разів вміщувала широкі науково-популярні, краєзнавчі, біографічні, публіцистичні статті університетської професури, доцентури, професорських стипендіатів. Важливо було наповнити бібліотечний фонд україномовною літературою. З цим було чимало проблем, оскільки тодішнє книговидавництво орієнтувалося переважно на інтереси громадських організацій та пересічних громадян, а не вищої школи. Тож не випадково, що із 33258 примірників, які були до послуг читачів у фундаментальній

бібліотеці К-ПДУУ станом на 1 жовтня 1920 р. [7, с.247], абсолютну більшість становила література неукраїнська (російсько-, французько-, німецько-, англійсько-, польсько-, румуномовна тощо). Станом на липень 1920 р. видань українською мовою в бібліотеці нараховувалося щонайменше 967 [9, с.483-484]. Тож курс на підготовку і видання україномовних курсів лекцій викладачів був цілком правильним.

Велика увага приділялася патріотичному вихованню студентів під час занять і поза ними. Більша частина молоді позитивно сприймала українську державну ідею, національну державність, мріяли про її майбутнє. Студентки допомагали пораненим козакам, які проходили лікування в шпиталях, обс лугову вали їхні культурні потреби. Чимало юнаків пішли з аудиторій до Дієвої армії УНР, брали участь в боях проти ворожого війська, окремі з них загинули на полях битви (згодом їх урочисто похоронили на міському кладовищі у Кам'янці-Подільському; з ними прощався весь студентський загаль). У листопаді 1920 р. група студентів-воїнів, до кінця виконавши свій військовий обов'язок, вимушено покинули батьківщину і були інтерновані на території Польщі [5, с.402].

Виш став важливим науковим центром регіону. Тут діяло наукове товариство, яке складалося з двох секцій – історико-філологічної і точних наук. Періодично відбувалися їхні засідання, де виголошувалися змістовні доповіді на різноманітні теми та проводилися дискусії. На ці зібрання приходили зацікавлені представники міських педагогів. Науковці працювали над створення «Словника українських вчених та інших діячів», частково опублікували результати своїх досліджень у «Записках Кам'янець-Подільського Державного Університету», «Новій Думці». Окремі праці друкувалися у вигляді брошур. Утім через дефіцит паперу і дорогі поліграфічні послуги загалом вдалося опублікувати, враховуючи і підручники для школи, лише два десятки. Студенти намагалися брати приклад зі своїх наставників: організували своє наукове товариство, у яке об'єднали діючі гуртки, 10 його активних членів опублікували свої матеріали у різних громадсько-літературних та педагогічних виданнях [7, с.298-301, 304].

К-ПДУУ був одним із перших українських університетів, який

взяв курс на європейські стандарти вищої школи. Ректор І. І. Огієнко запевняв, що цей заклад «не буде звичайним університетом східного типу», а «вірний кращим традиціям європейських університетів» відкриває уперше на сході слов'янства богословський факультет та дві національні кафедри, чим засвідчує своє наближення «до високої західноєвропейської культури» [1, с.543-544; 7, с.95]. Виступаючи перед аудиторією, яка зібралася на свято відкриття вишу, керівник вишу заявив, що заснований у Кам'янці-Подільському університет закладений за зразком подібних закладів вищої освіти в Лондоні і Америці. Відкриті заяви відомих учасників урочистостей про майбутню приналежність щойно відкритого середку української вищої освіти до сім'ї європейських побратимів підсилювала присутність і вітальне слово ректора Чернівецького (німецького) університету В. Тарнавського. Під час свята лунав гімн європейських студентів «Gaudeamus» [2].

Про прогнозований європейський характер нового вогнища освіти і науки наголошувалось у низці зачитаних вітальних адрес під час свята відкриття вишу. У неофіційному спілкуванні гості заявляли, що у Кам'янці-Подільському, у зв'язку з відкриттям університету, прорубується вікно у Європу, до її науки [16, с.149-150; 14, с.153, 156, 158, 169, 180, 193, 250]. Новому освітньому центру пророчили славу, зокрема, німецького Гейдельберга [8, с.146]. Цьому мало посприяти, за І. І. Огієнком, налагодження постійного зв'язку «між професорами та студентами», як це практикувалося у європейських вищах [2]. У цьому плані попереду були викладачі, які закінчили у свій час Львівський університет (І. П. Крип'якевич, С. А. Рудницький, В. І. Бірчак, С. М. Балей, Ю. Й. Гірчак, В. А. Кучер, В. О. Геринович, Є. А. Завадський) і були добре обізнані з європейською практикою вищої школи [6, с.173]. Щоправда, не всі вони змогли прибути на роботу до університету. Цей ряд продовжили Н. Т. Гаморак, випускник Віденського університету, М. А. Чайковський (три роки навчався у Празькій (німецькій) вищій технічній школі, Празькому (німецькому) та Віденському університетах. Високим професіоналізмом виділявся російськомовний чех, випускник Празького (німецького) університету В. І. Петр. Європейської освіти або зарубіжного наукового стажування набули М. М. Хведорів, С. В. Бачинський, С.

С. Остапенко, А. Е. Маліновський та ін. викладачі [4, с.151, 191-192, 268, 316, 354-255, 273, 327]. Усі вони застосовували набутий досвід на вступних і поточних лекціях, на семінарських, практичних і лабораторних заняттях, під час науково-методичних заходів і підготовки навчальних та навчально-методичних посібників (було надруковано майже 25 таких видань [5, с.399]).

У дослідженнях вчених університету певне місце посідала європейсько-американська тематика. Так, на засіданнях секції точних наук наукового товариства, яке діяло при вищій, розглядалися питання про вивчення математичних і технічних наук у вищих технічних науках Німеччини, Франції, Італії, США [8, с.544, 548-554]. Студенти К-ПДУУ вирішили налагодити зв'язки з Другим Студентським інтернаціоналом у Страсбурзі і таким чином запозичити досвід європейських студентів. Однак через воєнні події в Україні реалізувати цей задум не вдалося [6, с.176].

Університет практикував академічні свободи, які стосувалися як викладачів, так і студентів. У лекціях вчені вільно викладали свої думки, обґрунтовували кожен з них, послуговувалися методиками викладання, які, на їх думку, найбільше відповідали характеру навчальної дисципліни і забезпечували відповідний дидактичний результат, вели зі студентами змітовні дискусії на різні наукові теми. Молодь з перших днів навчання почувалася в К-ПДУУ вільно, без утиску своїх академічних прав, зокрема, щодо вибору для студіювання необов'язкових дисциплін, користування бібліотечним фондом. Що стосується участі в громадському житті, то ні керівництво вищу, ні факультетські керівники жодного разу не обмежували їхнього права на утворення відповідних студентських організацій (рада старост, українська громада, рада студентських представників, студентські збори тощо). З думкою майбутніх фахівців рахувалися при організації навчального процесу, експертизі розкладу занять, з'ясуванні доступу до навчальної літератури, проведенні екзаменаційної сесії і т. п. Коли студенти попросили перенести складання одного із іспитів через брак необхідної літератури, то канцелярія деканату правничого факультету, не вагаючись, пішла назустріч прохачам. Відреагували і на їхню критику порушення тривалості лекційних занять в умовах комендантської години, що серйозно обмежувало час на останні за розкладом лекції [8, с.389].

У молодіжному журналі «Нова Думка» друкувалися різного роду критичні матеріали про роботу ректора, проректора, окремих професорів, що відображало позиції певних, політично заангажованих груп студентів. Для врахування думки молоді двох їхніх обраних представників ввели з правом дорадчого голосу до складу ради професорів, що не мало аналогів у практиці тодішньої вищої школи. Про побажання студентів, записані ними власноручно у «Книзі студентських пропозицій», директор цього підрозділу доповідав ректору, а вже потім спільно ухвалювали відповідні рішення на кожне із них (це стосувалося як температурного режиму у зимовий час, так і терміну опрацювання викладачами та іншими читачами дефіцитних видань). Представники студентства, уперше в практиці українських університетів, брали участь у виборах ректора вишу, проведених 8 травня 1920 р. [10, с.233]. При вирішенні питання розподілу державних стипендій та матеріальної допомоги керівництво закладу завжди враховувало думку студентів, хоча повністю задовольнити їхні побажання було неможливо через обмежене фінансування.

Молодий університет сповна скористався наданим йому українською владою автономними правами у вирішенні низки таких важливих питань внутрішнього життя, як таємне обрання радою професорів ректора вишу із наступним затвердженням Головою Директорії УНР; вибори факультетськими зборами і радою професорів претендентів на вакантні науково-педагогічні посади із наступним затвердженням у Міністерстві освіти; вироблення навчальних планів факультетських спеціальностей; розпорядження коштами, надісланими від держави тощо.

Молодь цінувала автономію *alma mater*, боляче відреагувала на спробу озброєних польських поліцейських проконтролювати академію на пошану видатного українського поета і мислителя Івана Франка, заплановану у стінах університету на 30 травня 1930 р. Активісти подали на ім'я ректора письмовий «Протест студентства», де засудили ці дії і наголосили, що «польське суспільство повинно звернути увагу на цей ганебний поступок, за який падає пляма сорому перед цілим культурним світом ... Проти таких вчинків ми апелюємо до всього культурного світу, бо не можемо допустити, щоб топтали і ганьбили те, що є найсвятішим

для студентів – незалежність їх *alma matris*» [3].

На початку 1921 р. більшовицька влада реорганізувала К-ПДУУ, який найдовше існував як національна вища освітня інституція, в два інститути – народної освіти і сільськогосподарський. У цих вишах було витравлено національно-патріотичний зміст, реформовано підготовку кадрів за комуністичними лекалами на відміну від університету, який вважали націоналістичним, петлюрівським, антирадянським. Ті, хто раніше працював чи навчався в К-ПДУУ, згадували демократичні засади організації вишу, невтручання влади у його життя, відсутність політизації підготовки фахівців, будь-якого насилля над учасниками освітнього процесу. Університет у Кам'янці-Подільському був ліквідований останнім серед усіх закладів університетського типу більшовицької України. Як український він проіснував найдовше (його столичний побратим перестав бути власне національним вишем ще наприкінці 1919 р., а як юридична особа припинив діяльність наприкінці літа 1920 р.). Тож К-ПДУУ зробив найбільший внесок у становлення національної вищої школи як в регіоні, так і Україні загалом, за що потребує належної оцінки і загальноукраїнського визнання.

Отже, в історії освіти нашої країни початку ХХ століття помітне місце посідає Кам'янець-Подільський державний український університет - первісток української, демократичної вищої школи, який появився завдяки успішній співпраці органів місцевого самоврядування, столичної наукової інтелігенції і державної влади та засвідчив здатність українців до творення своєї університетської освітньої системи, перші кроки з підготовки кадрів своєї інтелігенції, на основі національної духовності, патріотизму, із врахуванням певного європейського досвіду творення внутрішнього життя вишу. Заклад уперше повноцінно послуговувався українською мовою: в управлінській сфері, навчальному процесі, науково-дослідній роботі, громадському житті; здійснював патріотичне виховання студентської молоді, що позначилося у підтримці українських вояків, збройному захисті країни. Через поразку Української революції виш не зміг здійснити випуску фахівців, серйозно примножити нагромаджений досвід для майбутнього, що, однак, не применшує значення його діяльності у 1918-1920 рр.

Список використаних джерел та літератури:

1. ALMA MATER. Університет св. Володимира напередодні та в добу Української революції. 1917-1920. Матеріали, документи, спогади. У 3 кн. / упоряд.: В.А.Короткий, В. І. Ульяновський. Київ: Прайм, 2001. Кн.2. 704 с.
2. Відкриття Кам'янець-Подільського Державного Українського Університету // Відродження: щоденна безпартійна демократична газета. Київ, 1918, 24 (11) жовтня. Ч. 167. С.5.
3. Державний архів Хмельницької обл., ф.р-582, оп.1, спр.132, арк.1-1зв.
4. Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. 616 с.:іл.
5. Завальнюк О. М. Кам'янець-Подільський державний український університет: основні результати діяльності (1918-1920 рр.) // Матеріали XIII Подільської історико-краєзнавчої конференції / Редкол.: Завальнюк О.М. (голова), Войтенко В. І. (співголова), Баженов Л. В. (відп. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2010. С.398-409.
6. Завальнюк О. М. Українські університети 1917-1920 рр.: перші кроки із запровадження європейського досвіду освітньо-наукової діяльності // Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: зб. наук. праць / редкол.: В. С. Степанков (гол. ред.) та ін. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2021. Вип.9: на пошану члена-кореспондента НАН України С.В.Віднянського. С.165-180.
7. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917-1921 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 644 с.
8. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921 рр.) у документах і матеріалах / уклад. й автори статті С.А.Копилов, О.М.Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2016. 848 с.
9. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918-1921). Ювілейні спогади / упоряд. та автор передмови В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», 2015. 359 с.
10. Кам'янець-Подільський державний університет: минуле і сьогодення. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. С.7-40.
11. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка. Перші 100 років поступу / Авт.: С.Копилов, О.Завальнюк, А.Філінюк та ін.; ред. кол.: С.Копилов (голова), О.Завальнюк, Н.Коваленко та ін. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2018. С.9-42.
12. Колпакова О. В. Кам'янець-Подільський український університет (1918-1921) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки / Ін-т іст. Укр. НАН Укр. Київ, 1994. Вип.3. С.20-24.
13. Копилов А.О., Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський український університет: від ідеї заснування до ліквідації (1917-1921 рр.) // Укр. іст. журн. 1999. №4-с.41-50; №5. С.26-36.
14. Кукурудзяк М.Г., Собчинська М.М. Кам'янець-Подільський державний український університет як тип вищої школи в Українській Народній Республіці // Поділля і Волинь в контексті історії українського національного відродження: наук. зб Хмельницький: Доля, 1995. С.151-153.
15. Русова Софія. Мої спомини. Львів: видавнична кооперація «Хортиця»; Київ: Україна-Віта, 1996. 210 с.
16. Свято відкриття Кам'янець-Подільського державного українського університету: Дослідження. Документи. Матеріали / уклад., автор перед. слова і досліджень О. М. Завальнюк. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 280 с.

Liudmyla ZAKRENYTSKA,
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor

DEVELOPING THE 21ST CENTURY KEY COMPETENCES REGARDING LEARNING DOMAINS WITHIN NATIONAL AND INTERNATIONAL COMPETENCE FRAMEWORKS

Thesis deals with the issue of the 21st century key competences, their interpretation and reflexing in the national competence frameworks of EU member states. Some details of competence integration into national curriculum are given attention. Key competences indicated in the Ukrainian Standard of Primary/Basic Education are also under review.

1. Stating the problem

Key competences have become a feature of education policy in EU member states since the adoption of the first reference framework in 2006 [1, p. 4]. They have been defined as certain knowledge, skills, attitudes and values each European citizen needs for personal fulfilment and development, employment, social inclusion and active citizenship. The issues of the ways how to comprehend and then implement the recommendations in education and training systems of EU member states are studied and introduced in a number of European Commission and European Council documents [2; 3].

2. Review of the 21st century key competences

According to the Council Recommendation from 2006, the key competences for lifelong learning were communication in the mother tongue, communication in the foreign languages, mathematical competence and basic competences in science and technology, digital competence as well as the other four ones, covered by the term «transversal key competences" – learning to learn, social and civic competences, initiative-taking and entrepreneurship, cultural awareness and expression.

When the European Commission issued the Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning on 22 May 2018, some modifications to the key competences reference framework were introduced. So currently, national authorities and agencies in educational sector indicate the importance of developing such competences as literacy competence, multilingual competence, mathematical competence and competence in science, technology and

engineering, digital competence, personal, social and learning competence, civic competence, entrepreneurship competence, cultural awareness and expression competence [2].

To provide common understanding of transversal categories a set of their descriptive categories have been developed. In regard to «personal, social and learning competence», there should be mentioned the use of appropriate methods and strategies of learning, motivation and autonomy of learning, maintaining well-being, as well as social and interpersonal relations. By obtaining proper methods and strategies of learning one acquires the ability to set learning objectives and plan learning, to organize learning activities and also choose learning paths, sources, guidance. Students with sufficient degree of motivation and autonomy of learning are able to pursue and persist in learning, present willingness to learn, realize their learning process and needs, reflect on their learning activities and outcomes. The descriptive category «maintaining well-being» implies understanding of the components of a healthy mind, body and lifestyle, coping with stress and uncertainty, distinguishing between personal and professional spheres, presenting assertiveness and integrity with respect to others. As to the descriptive category «social and interpersonal relations», it may convey such abilities as understanding codes of conduct and manners accepted in different societies and environments, awareness of basic concepts relating to individuals, groups, gender equality and non-discrimination, society and culture, national and European identities, express and understand different viewpoints as well as valuing diversity and showing tolerance [4, p. 7].

Relevant for the present day «civic competence» entails understanding of society, participation in public affairs, including private civic values and identity.

Understanding of society includes awareness of basic concepts relating to individuals, groups, society, economy and culture, entailing European common values. It also suggests knowledge of contemporary events and understanding of the main developments in national, European and world history, as well as awareness of the aims, values and policies of social and political movements. Participation in public affairs refers to the ability to display solidarity and interest in solving problems affecting the local and wider community, critical and creative reflection and constructive participation in community. Civic values

and identity are observed in the respect for human rights and democracy, willingness to participate in civic activities, responsibility for the environment [4, p. 7].

Next, within «entrepreneurship competence», one should be trained in taking action and making decisions, and also in realization of initiatives. The emphasis should be placed on the ability to act upon opportunities and ideas and to transform them into values for others, to mobilize resources, take risks and make financial decisions relating to cost and value. Dealing with the realization of initiatives, besides the ability to plan, manage, delegate and mobilize resources, one is supposed to be able to work individually and collaboratively, and also to be innovative, pro-active, courageous and forward-looking [4, p. 7].

Both understanding and appreciation of culture and cultural expression characterize «cultural awareness and expression competence». Understanding of local, national, European and global cultures and expressions, including their languages, heritage and traditions is crucial. It is no less important to be able to communicate ideas within written or digital texts, theatre, film, dance, art and design, music, architecture etc. Cultural expression suggests the ability to express and interpret figurative and abstract ideas, experiences and emotions with empathy, and the ability to do so in a range of arts and other cultural forms, creativity, and responsible approach to intellectual and cultural ownership [4, p. 8].

Descriptive categories like critical thinking, problem-solving, media literacy, creativity and innovation are considered to relate to any of the four main transversal key competences [4, p. 6]. The ability to analyze, evaluate and make judgments about texts, arguments, interpretations, issues, events, experiences etc., as well as the ability to identify the intended and actual inferential relationships among statements, questions, concepts, descriptions feature in the category of critical thinking. Problem solving is based on understanding the problem situation and its step-by-step transformation due to planning and reasoning. Here one should be able to identify possible causes of a problem, break down complex problems into smaller parts and evaluate potential solutions. By means of media literacy one is able to evaluate the quality (accuracy, relevance, currency, reliability, and completeness) of information, distinguishing facts from opinion, create and share media content responsibly. Creativity and innovation can be observed

in striving towards a goal in a new way [4, p. 9].

3. Key competences in the national and international frameworks

Being inspired by the European Framework of Key Competences, many member states of the European Union have developed their national competence frameworks up to secondary education level. Some variations are observed as to identification of certain competences. In several frameworks «digital competence»

is defined as ICT competence, digital literacy, citizenship and digital creativity. In others it is also treated as part of the language/communication area. In France digital tools are included into «Methods and tools for learning».

Learning to learn competence is found in about half the frameworks. Interestingly, in Finland, learning skills are combined with critical thinking into multiliteracy, «the competence to interpret, produce and make a value judgement across a variety of different texts which will help the pupils to understand diverse modes of cultural communication and to build their personal identity».

Remarkably, civic competence is largely included in all frameworks, but with a slight change of terminology, that is: citizen competence (Estonia), citizen development (France), active citizenship (Italy).

Sense of initiative and entrepreneurship as a separate competence is only present in the frameworks of Estonia and Italy. Cultural awareness and expression is covered in all frameworks, except the Irish framework, but here terminology may also vary. The Estonian and Finnish frameworks refer to it as «cultural and value competence» and «cultural competence, interaction and self-expression», respectively. In French and Portuguese frameworks, this competence is referred to as «representations of the world and human activity» and «aesthetic and artistic sensibility» [2, p. 10-11].

Literacy and multilingual competences are given paramount importance in Italian, French, German and many other frameworks. The Austrian government has introduced legislation aimed at improving the German language skills of pupils struggling with proficiency levels in the national language of schooling [5, p. 25].

This tendency is supported by the quotation of David Crystal who notes that «Multilingualism – the normal human condition.

monolingualism is not a strength but a handicap.» [6, p. 409].

It is important that the coverage of the key competences is comprehensive and balanced in the curriculum of the European Schools. The key competences are being integrated in teaching and learning across all subjects at all levels. It should be mentioned that some aspects of the key competences are more relevant to certain subjects and certain areas within subjects.

During the process of syllabus provision, the key competences seem to be like a focal point in each subject area. They are reflected in the learning objectives of the syllabus and there is also reference to particular competences throughout the syllabus. Adjustments to all syllabi are made to align them with the European Reference Framework of Key Competences (2018). Revised syllabi encourage a variety of teaching and learning approaches and strategies, and a wide range of learning resources including [1, p. 41].

The study of the curriculum of the European Schools shows that some competences, namely the Literacy and Multilingual competences, are possible to develop through particular subjects. However, others, like the Personal, social and learning to learn competences are more suited to a cross-curricular approach [1, p. 4].

Suggestions for curriculum improvement made by the Joint Teaching Committee at the Office of the Secretary-General emphasize that both «Personal, social and learning to learn competence» and «Digital competence» should be a strong feature of all subjects. As to the latter competence, it is important to have «some curriculum space dedicated to learning about and how to use digital equipment and tools, about using the internet safely, data protection» etc. One of the suggestions is worth special attention, namely, the alignment of certain competences with some subjects should not be thought that this competence is only the responsibility of that subject. In fact, «all subjects can contribute to the development of all the competences» [1, p. 18-19].

Dealing with the Ukrainian competence framework it should be mentioned that new Ukrainian educational standards reflect the Recommendations of the European Parliament and of the European Council on key competencies for lifelong learning. The State Standard of Primary Education and The State Standard of Basic Secondary Education (applied for 12 years education term), adopted respectively in 2018 and 2020, formulate key competences for learners as follows:

communication in the national language, communication in native (if different from the state) and foreign languages, mathematical competence, competences in science, engineering and technology, innovation competence, environmental competence, information and communication competence, lifelong learning competence, civic and social competence, cultural awareness competence, entrepreneurship and financial literacy competences [8]. The State Standard of Basic and Complete Secondary Education (dated from 2011 and applied for 11 years education term) is aimed at developing mostly the same set of competences, with the exception of well-being competence.

To sum up, we should realize that accelerating globalization combined with a faster rate of technological developments predict the future of uncertainty, with «jobs that have not yet been created, for technologies that have not yet been invented» [9, p. 2]. The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) has launched The Future of Education and Skills 2030 project, that places a strong emphasis on competences and states that «A competence is the ability to mobilise knowledge, skills, attitudes and values, alongside a reflective approach to the processes of learning, in order to engage with and act in the world» [9]. As a result, learners are to be trained to navigate through any sort of uncertainty both at present and in the future.

References

1. Key Competences for Lifelong Learning in the European Schools. ScholaEuropaea. 118/47. 72 p. URL: http://www.fi.uu.nl/publicaties/literatuur/2018_eu_key_competencies_III.en.pdf
2. European Commission. (2018a). Commission Staff Working Document accompanying Proposal for a Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning. 2018. 144 p. URL: <https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j9vvik7m1c3gyxp/vk158h3b5hm0>
3. Council of the European Union. (2018). Council Recommendation of 22 May 2018 on Key Competences for Lifelong Learning. 2018/C 189/01-13. Brussels: European Council. URL: https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2018.189.01.0001.01.ENG&toc=OJ:C:2018:189:TOC
4. Stęchły, W., Dębowski H. (2020). Descriptive categories for Transversal Key Competences. Warsaw, SGH. 10 p.
5. Supporting Key Competence Development: Learning Approaches and Learning Environments in School Education. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020. 45 p.
6. Crystal, D (2006). How Language Works. New York: The Overlook Press. 486 p.
7. The New Ukrainian School. Ed. by M. Gryshchenko. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Book-ENG.pdf>

8. Державний стандарт базової середньої освіти/Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvitu. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/

9. OECD (2018). Future of Education and Skills: OECD Education 2030 Framework. URL: <https://www.oecd.org/2030-project>

Володимир ЗАХАР'ЄВ /ІЗ ВАТРАЛІВ/,
краснавець

ОСВІТА У «МИНЬКОВЕЦЬКІЙ ДЕРЖАВІ»

Йдеться про освіту серед селян, яку запровадив і поширював у «Миньковецькій державі» реформатор агровідносин на селі кінця XVIII – першої чверті XIX століття граф Ігнацій Сцібор Мархоцький.

Ключові слова: Поділля, «Миньковецька держава», І.Мархоцький, реформи, просвіта, освіта, друкарня, абетка.

Однію з першооснов реформ Ігнація Мархоцького у «Миньковецькій державі» було виведення місцевих хліборобів з нетрів безграмотності та неучтва. Цю ідею він почерпнув з вчень видатних Європейських філософів Томаса Мора, Жан-Жака Руссо, Вольтера, і першопрохідців змін у польських та литовських селах Ю.Р. Вибицького, А.І. Замойського, П.К. Бжестовського, І.Л. Хрептовича та В.В. Дзедушницького.

Ось як описує той час видатний польський дослідник Мар'ян Дуб'єцький: «...люди передової думки не переставали скаржитися, нарікати, передбачаючи, переходячи до дій: створюючи на обширах своїх маєтностей спроби реформувати подекуди дуже оригінальні, відомі, як такі, що підносили дух обивателів, здатність офірувати до того ж була великою. Індивіди-офіри прагнули окупити хоча б частину того зла, яке за попередню добу приватного піднесення ніс натовп на своїх плечах. Довга мовчанка перервала законотворчість, і в 1768 р. вийшла сеймова ухвала, яка забезпечила «цілісність *domini et proprietatis*» шляхетного стану над земельними маєтками та їхніми підданими, додаймо – про те «*ius...vitae et necis*» на руку спадщини не було, лише там де кримінал поповнив підданих, який повинен бути відданий до суду земського, сільського чи міського...

Єдиний крок на ниві поліпшення правових стосунків і загалом законності нашого люду, хліборобів, не менш важливий крок; тому що це сеймова ухвала, а після неї йдуть такі ж цікаві явища, як доручення, дане сеймом в 1776 р. Анджеєві Замоїському стосовно укладення нового законодавства, адаптованого до потреб віку, де він, виконуючи сеймове доручення, хоча й дуже обережно, порушив справи стосунків з влощанами.

Замоїський прагнув спростувати мури упереджень, що витворювали стани, наблизити до себе усі верстви населення. Захищав вільного селянина, жінок-селян звільняв, а передовсім робив акцент на освіті сільського люду. «Віра і суспільне добро, – писав він, – аби люди того стану в такій темноті далі не zostавалися; постановляємо тому, аби в кожній парафії, при костьолі була парафіяльна школа».

Внесені на сейм у 1778 р. законодавчі проекти Замоїського, занепали. Інакше і бути не могло, бо депутатські палати в сеймі обволокли темні думки й упередження юрми. Постаła галаслива опозиція, збірник цих прав відхилено, «бо, як зауважилось, не відповідав нашим намірам», його відхилено без дискусії, «аби навіть не чули найвіддаленіші покоління»...

Той необережний сеймовий окрик не зміг уже зупинити нові розуміння. Замоїський, усунутий в купі зі своїми законодавчими внесками із сейму, загалом не виявився відособленим у житті та на суспільному полі. Йозеф Вибіцький, через рік видає свої «Патріотичні листи», в яких стоїть на позиціях оборони законів сільського люду, Станіслав Понятовський, королівський племінник, Бжостовський, Хрептовіч виступають на дорогу більш-менш обширних реформ у сфері влощанських стосунків.

Одні з них пропонували тільки поліпшення, як-от, у Станіслава Понятовського, а раніше – ще у Чарторийських, інші, як-от в улаштуваннях Хрептовича, особливо, у Бжостовського, прагнули змінити основу устрою гмін у маєтках. Павло Бжостовський виробляв для підлеглого йому сільського люду відрубну посполитість влощан у Речі Посполиті, створював державу у державі, під Вільно, у Павлові (раніше Мереговщина). З вигляду ця гміна посідала обширні самоврядування, мала певний тип присяжних суддів, власну міліцію та арсенал, і навіть власну оборону своїх вольностей. Власник тих маєтків, він же реформатор,

застерігав собі повноправну владу довічного президента тієї речі посполитої.

Духовний рух у тому напрямку зміцнювався з кожним днем. Вчитися у потужних чужих умів радив Жан Жак Руссо, збагачуючись їхніми обачними, обережними порадами. На тлі обережних порад чужинських учених виникають різні думки, деколи найдивовижніші, як-от у Вяжевича, який намагався повернути селянську спільноту до стану природи, хотів колонізувати на закуплених просторах литовські пущі, особняки, що вели контемпліаційне життя. Думки, бодай найменш практичні, інституції, які відзначаються незвичайною характеристикою, галасливе і найменш помітне посеред тиші довершене життя люду – усе це не без впливу. Витворювався так з-поміж шляхетних верств щоразу ліпший засіб здоровших понять, які не лише приготували ґрунт для майнового закону, котрий опікувався правами селян, але й формували ближчих діячів-реформаторів, епохи, яка мала невдовзі настати, для епохи цілком змінених умів уже не достатньо було хотіти й уміти робити, виставлялась передовсім можливість дії.

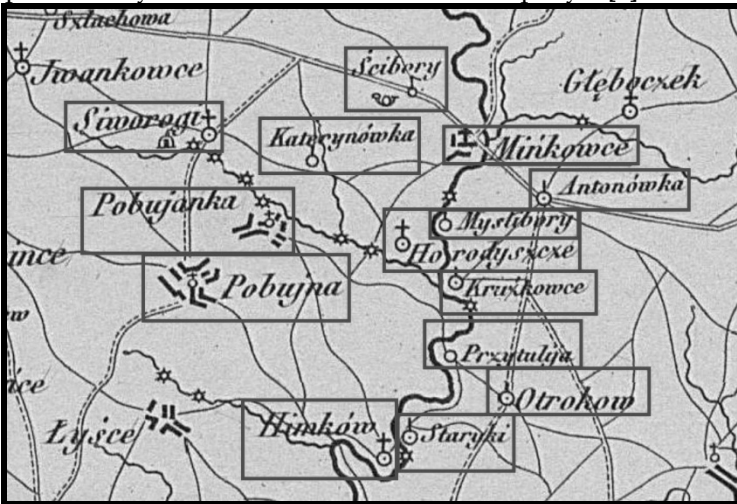
Ця зміна понять наступила швидко, тим більше не звикло, бо значна більшість шляхетних верств не визнавала нічого та нікого, окрім власного стану, а суспільне тло, було таке темне, просякнуте упередженнями, що як бачимо, ниспало прокляття на законодавчий проект Анджея Замойського, «Патріотичні листи» Йозефа Вебщького невідомі, а його самого відзначено на шаблях розносу, не бажали потім обирати, незважаючи на заступництво короля, волали: «це той пан, який хотів нас, шляхту, з хлопами поженити».

На глибині під бур'яном упереджень відтак уже проросли порослями ті зерна, які посіяла література, що старалася «пом'якшити серця, роз'яснювати думки». І, здається, за декілька років багато зробила. Про це у 1783 р. відомий публіцист Петро Світковський у своєму «Щоденнику», висловлюючи певну цехову радість, писав – «уже тепер серця ніжні і душі для усіх людей тонкі мати починаємо...». Ті тонкі серця, інші душі, а передусім помисли, розум ясніший, аніж був досі, спостерігаємо, якщо прийшло в перші пару років правління Станіслава Августа, коли уже не посягали на автора «Патріотичних листів», а з ним разом

закликали до реформ, розуміючи слова Коллатайовського, що вже «кожна людина в Речі Посполитій народжена, або до неї прибула – вільна є, нікому не вільно іншого брати у власність свою», що «стосунки між паном та хлопом опираються тільки на контракт»...

Що далі, то покоління буде підтримувати майновий устав, стане колонами оборони, буде придатним до прославляння, поширення, розуміння; якщо не знайде собі могили за дні дійового катаклізму, якщо матиме тілесні та духовні сили пережити упадок свободи, занесе до понурих днів неволі зародки ліпших понять, мудріших думок і засвітить добу демонтажу своєю працею на благо хліборобів на землях упалої Речі Посполитої.

Ігнацій Сцібор Мархоцький власне стоїть в терезі тих діячів, які працювали уже на могилі незалежності народу.» [1].

«Миньковецький ключ» на польській карті

Отримавши на рубежі 90-их років у власність так званий «Миньковецький куш» – понад 6 тисяч гектарів землі і стільки ж лісів у серединній течії р. Ушиця, на яких розташовувалося саме містечко, що дало назву об'єднанню та 15 навколишніх сіл, новоспечений поміщик, котрий за спиною мав біля 20 років військової служби у пруській та польській арміях, на посадах служби розвартирування і забезпечення офіцерів, екс-майор І.Мархоцький взявся втілювати там свою мрію про ідеальне суспільство.

То було досить непросто, бо будь що нове та складніше звичного завжди викликає супротив. Люди елементарно не розуміли, що реформи їм же на користь. Однак І.Мархоцький зумів, перш за все, переконати в тому керівний прошарок та духовенство. І спільно вони стали впроваджувати реформи.

Про те, що цікавить нас, у документах описано мало. Та й самих документів залишилося небагато, тому що архів «Миньковецької держави» було знищено після конфіскації маєтностей служачами російської окупаційної адміністрації – з губернської та повітової верхівки.

Дещо збереглося у колекції подільського поміщика Богдана Жебровського, якою скористався для написання свого історичного нариса твору «Граф Редукс» видатний історик і письменник з Кам'янця-Подільського Антоній Ролле. [2]. Саме з його твору пізніше черпали факти російські белетристи А. Копилов [3], Є.Євтіхiev [4], церковні автори, що сховалися за криптонімами А.Г. [5], О.Л. [6], і автори у Польщі, де ставлення до І.Мархоцького було двояким: позитивним, як послідовника постулатів Конституції 3-го Травня, і негативним, як поширювача язичництва, *(насправді – нарративу, насадженого російською ідеологією. автор)*, і противника католицького єпископа Мацкевича, котрий, слід тепер визнати, був знаним кар'єристом, що в угоду цій слабкості, зрадив польську ідею і вірою та правдою служив російському самодержав'ю [7-14].

Просвітництво у «Миньковецькій державі», певно, сприймалося як щось органічне – на кшталт сільгоспреформ. Побічним свідченням такого факту є умова, закладена в «Праві міста Миньковець», 1791 р. Там сказано, що на виборних посадах у «політично-економічна адміністрації», які міг посісти будь-хто з громадян «Миньковецької держави», тобто, президентом, писарем та іншими урядовцями, могли бути лише ті, хто *«добре вміє читати і писати»* [15].

За 5 років /1796 р./ в «Уставах для управління поміщицькими землями», вказано, що «Кінцевим є відкриття аптеки, лікарні, притулку для сиріт, а насамперед, *парафіяльних шкіл*» [16, с. 32-34]. Але очевидно, що поміщик-реформатор форсував поширення грамотності як серед дорослих, так і і дітей. Той же автор писав, що «Насамперед повстала парафіяна каплиця, а *при ній школа*, далі

каретна фабрика (фабрика екіпажів) з лакувальною, фабрика сукон та льону, що забезпечували працею близько 200 робітників, була вона надто відомою [17, с.18].

В пору, коли парафіяльний ксьонз був у опозиції до Графа-реформатора /1813-1819 рр./ *грамоти миньківчан навчали ченці-капуцини з Дунаєвець*. З дунаєвецьким капуцинським монастиром І.Мархоцький підтримував добрі стосунки і забезпечував його провізією і тканиною на одяг.

Згодом, у Миньківцях запрацювала школа, де учнів навчав і *учитель*, факт наявності якого засвідчено у матеріалах так званого свята Церери.

Польський дослідник з 80-90-их років минулого століття Р. Афтаназі повідомив, що І.Мархоцький: «Заклав шпиталь, до якого запросив двох лікарів – Петра Герінга і гомеопата Стефанія, а також аптекаря, цирульників і акушерку. Заснував *школи*, діяла музична академія, хор і оркестр. Для подорожніх збудував заїжджий двір, дороги велів обсаджувати фруктовими деревами» [18].

Сучасний доктор габітований з університетського вишу м.Ополіє /Польща/ Т.Цесельський: «...На території ключа виникли *школи*, шпиталь з аптекою і необхідним персоналом (2 лікарі, аптекар, цирульники і акушерки), польська та старосврейська друкарні, музична академія, діяли хор і оркестр. Було збудовано мережу аустерій /*austerii*/, а вздовж доріг насаджено фруктових дерев..» [19].

Поширенню освіти на Миньковеччині сприяли місцева папірня, де виготовляли папір для зошитів, та друкарня, в якій виготовляли різну продукцію. зокрема, і для використання у навчальних цілях. У аналітично-статистичній статті «Печатное дело в Малороссии в начале XIX ст.». про Миньковецьку друкарню читаємо: «Печатание производится на польском яз.: экономические регистры, формы рапортов, собственно для экономии Мархоцкого, *издан для малолетних детей букварь*, а с 1802 г. – только экономические регистры...» [20].

Ігнацій Мархоцький і Тадеуш Чацький

Згадний вище М.Дуб'єцький писав, що «Хвиля упадку незалежності Речі Посполитої спадає на тодішнє суспільство... Лише двоє людей метушилися на полі суспільної діяльності: Тадеуш Чацький та Ігнацій Мархоцький. Перший із глибини розбиття виніс ясну плідну думку, потребу просвіщати, нести світло порятунку; другий – на малому відносно острівку батьківської ниви хотів показати, як багато може індивид, піднести матеріальний стан селянина, залічуючи «любов рівну з-поміж усіх, правдиву справедливість для кожного, завше і повсюдно...» Обидвом світила натоді спільна думка, що не все ще загинуло.

В їхній діяльності первісток надій, який вже проявився, зник тоді з літератури та душі суспільства. Про тогочасний стан власних обов'язків свідчать слова одного з них: «Провидіння може покласти край нещастям, – казав Чацький, – може їх збільшити. Шануймо вирок неба, працюйте, щоб сумлінням нашим засвідчити, що ми гідні мати успіх долі... Доброчесність закладено в кожному; вона товарищує винувато від перших років до гроба, вона одна так чинить, що людина не може бути цілком нещасна... Служімо співвітчизникам! Нехай не буде у наших очах апатії, цноти обивательської... Є люди, є та ж сама земля, що предків наших живила і нас живить. Є і буде вічний той самий Бог, який між люди приносить допомогу і наваєм її каже обирати...»

Тоді, коли жменька молоді, з наймолодших, кров'ю, працею, підтвердженням, піснею врешті про ту, що «не згинула» служила

рідному краю, старі, чи старші загалом теж служили чином. Мархоцький із поділу виносить одну думку, але поважну, піднести стан селянства, спрямувати його із безодні втрат до роду людства, зробити громадянами краю» [21].

Стосунки цих двох аристократів духу були настільки сильними, що Чацький неодноразово проводив у «Миньковецькій державі» наради з префектами навколишніх сіл. Перший крім того навіть продав іншому дорогу серцю пам'яттю батьківську спадщину – села під Сквирою на Київщині.

Соратниками І.Мархоцького у втіленні його реформ був і директор публічних шкіл у м. Бар Якуб Підгородецький, який у промові у серпні 1804 р., зокрема, сказав . «...аби їли хліб добре вироблений і випечений, аби жили в світлих хатах з високими коминами над дахами, *аби діти ваші ходили до школи*, аби свої обов'язки перед Богом вірно виконували, аби в згоді жили, аби взаємно величалися, аби, на кінець, звичаїв в цілості дотримувалися – щоб жили в здоров'ї, вигідно і достойно [22, с. 58]. Пізніше і секретар едикаційної (освітньої) комісії Рудзький. Саме до нього в грудні 1817 року, коли І.Мархоцький повернувся до Отрокова з перебування під арештом у Кам'янці-Подільському, він звернувся з *проект*ом закладання вищої школи в Миньківцях, і «зав'язав досить інтенсивну кореспонденцію» [23, с. 70].

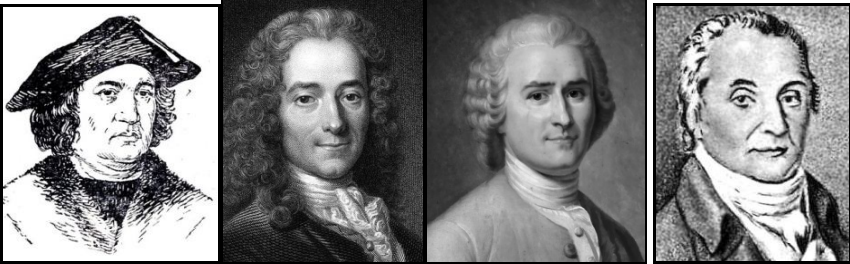
Ігнацій Мархоцький пішов далі простого загального всеобучу. На початку 1804 р. він перебачив у «Законах землеробів», що «якщо у когось із Землеробів виявиться схильність і геніальність до майстерності, наук, високого вільного мистецтва, і він хотів би прийняти найбільш відповідний його бажанню, покликанню, здібностям і таланту Стан, який сприяв би його славі, щастю і достатку, то бажання своє має засвідчити Господарю Землі і, коли те підтвердиться не тільки бажанням мандрувати, але й справжніми здібностями розуму, тоді, у відповідності до окремих умов, що постали між Дідичем і заявником, та їх здійсненням, забезпечивши податки, рекрутський набір, виконавши усі інші громадські повинності стосовно Землі, аби та теж без господаря не залишилась, будучи нічого нікому не винним in Dominiоз щодо чинців, відкупного і т. ін., зможе залишити Землю, осісти там, де подобається, жити, прийняти бажаний Стан і надалі займатись обраним ремеслом, на що для себе та

³ У Землеволодінні (лат.).

своїх нащадків отримає один раз і назавжди письмовий автентичний дозвіл Дідича. По отриманні його тим самим (приписаним до землі) бути перестане» [24].

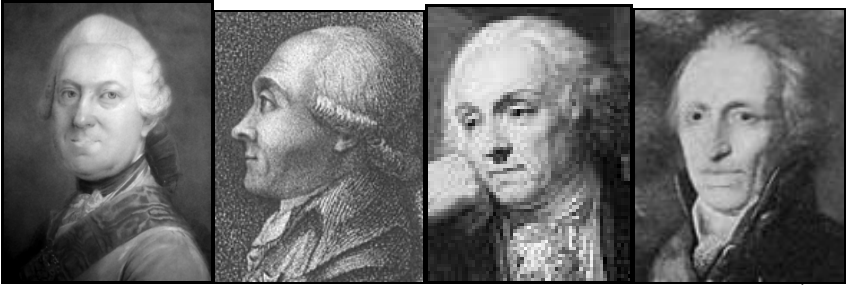
Однак, все це розсипалося після смерті графа у вересні 1827 р. та подальшої конфіскації державою маєтків Мархоцьких в середині 30-их років XIX століття – за участь Кароля Мархоцького у Першому польському повстанні 1830-31 рр. Настала епоха – остаточного подавлення Росією всього польського, а заодно і українського...

...В останнє десятиліття автором та іншими сучасниками виявлено ряд нових документів у архівах Львова, Вінниці, Києва, Одеси і Хмельницького. Відтак, розпочався новий етап з'яви у науковому обігу нових фактів про функціонування дітища В.Мархоцького – «Миньковецької держави» та можливість значно ширше розкрити усі аспекти її функціонування, зокрема, і розвитку освіти. Затримка лише за перекладами. Цим мають зайнятися молоді дослідники, які з'явилися останнім часом, і вже відчули смак «мархоцькознавства». Переконалий, будуть цікавинки та справжні відкриття, адже Миньковецька держава» та її засновник – справжні феномени України рубежу XIX століття, царина, на якій ми – старші покоління, як юний син І. Мархоцький Кароль на святі Обжинків або Церери, проклали лише перші борозни.

ІДЕЙНІ НАТХНЕННИКИ ІГНАЦІЯ МАРХОЦЬКОГО:

Томас Мор, Жан-Жак Руссо, Вольтер, Ю.Р. Вибіцький

ПРИКЛАДИ ДЛЯ НАСЛІДУВАННЯ У РЕЧІ ПОСПОЛІТИЙ: А.І.Замойський, П.К.Бжостовський, І.Л.Хрептович, В.В.Дзедушницький

Список використаних джерел та літератури:

1. *Dubieckie Maryan*. Przymierze dziedzica z poddanymi rolnikami // Archiwum do dziejow literatury i oswiaty w Polsce. - Krakow, 1914. - S.1-32 // Дуб'єцький М. Спілка спадкоємця з підданими землеробами. Переклад з польської Г.Черниш // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. - Т.6. - Хмельницький, 2014. - С.120-139.
2. *Dr. Antoni J. Grabia Redux* // Opowiadania. Seria czwarta. T.II. - Warszawa, 1884. - S. 3-75. // Антоній Юзеф Ролле. Граф Редукс /Переклад з польської мови В. Ганушака. - Дрогобич, 2008. - 81 с.
3. *Копылов А.* Миньковецкое государство. Исторический очерк // Русский вестник. - СПб, 1895. - № 1. - С. 175-195; № 5. - С.85-119.
4. *Евтихийев Е.* Миньковецкое государство // Новое слово. - № 3. - 1913. - С. 34-52.
5. *А.Г.* «Борьба местной епархиальной власти с языческим чествованием древней богини Цереры» / «Прибавления к «Подольским Епархиальным Ведомостям», № №33-43, 1889 года) // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. - Т.2. - Івано-Франківськ, 2010. - С. 35-76.
6. *О.Л.* Праздник Цереры (Из воспоминаний польского шляхтича о событиях в Юго-Западном крае 1819-1824 гг. // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. - Т.5. - Хмельницький, 2013. - С. 78-98.
7. *Jankowski W.* Kaplan Cerery na Podolu // Filomata, 1929, t.10. - S.195-202.
8. *Manja wielkosci. Ksianze udzelni, wladse s pan na... kilku wloskach* // Gazeta Bydgoska, 1923, № 247. - S. 5.
9. *Ze swiata. Z galereji naszych dziwakow* // Rozwoj, 1924, №170. - S. 4.
10. *Panstwo polskiego wladzki. Pzady weselogo dziwaka* // Echo wieczorne, 1928, №71.
11. *Ciekawa karta zamierzchlej przeszlosci* // Nowj Kurjer, 1928, №90. - S. 3.
12. *Osobliwy dziwak* // Gazeta Wagrowiecka, 1930, №38.
13. *I.G.M.* Awanturnicy i oryginaly przeszlosci. Pan na Minkowcach // Zycie, 1931, 24 maja // Dodatek do Nr.138 «Glosu Narodu».
14. *Polski Słownik Biograficzny*. - T.19. - Wrocław, 1974. - S. 550-553.
15. *Лукин В.* Евреи - подданные государства Миньковецкого (к истории еврейского книгопечатания на Украине) // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. - Т.1. - Миньківці на Ушиці, 2009. - С. 51-76.
16. *Dr. Antoni J. Grabia Redux* // Opowiadania. Seria czwarta. T.II. - Warszawa, 1884. - S. 3-75. // Антоній Юзеф Ролле. Граф Редукс /Переклад з польської мови В.

Ганущака. – Дрогобич, 2008. –С. 32-34.

17. Там саме. – С.18.

18. *Aftanazy R. Dzieje rezydencje na dawnich kresach Rzeczypospolitej.* – Т. IX. – Warszawa, 1996. S. 255-265.

19. *Цесельський Т.* На Поділлі і на Чорному морі – родина Сцібор-Мархоцьких // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Т.3. – Хмельницький, 2011. – С. 16-36

20. Печатное дело в Малороссии в начале XIX ст. Киевская старина. Ежемесячный исторический журнал. Год девятнадцатый. Том LXX. Сентябрь. – Киев, 1900. – С.88.

21. *Dubieckie Maryan. Przymierze dziedzica z poddanyimi rolnikami* // Archiwum do dziejow literatury i oswiaty w Polsce. – Krakow, 1914. – S.1-32 // Дубецький М. Спілка спадкоємця з підданими землеробами. Переклад з польської Г.Черниш // Наукові записки Центру Мархоцькознавства. – Т.6. – Хмельницький, 2014. – С.120-139.

22. *Dr. Antoni J. Grabia Redux*// *Opowiadania. Seria czwarta.* Т.ІІ. – Warszawa, 1884. – S. 75. // Антоній Юзеф Ролле. Граф Редук /Переклад з польської мови В. Ганущака. – Дрогобич, 2008. – 58 с.

23. Там саме. – С .70 .

24. Закони Землеробів./ Наукові записки Центру Мархоцькознавства, т.2. – С.13-30.

Юрій ЗЕМСЬКИЙ,

доктор історичних наук, професор

ПОЛІТИЧНО-АГІТАЦІЙНА ПОЕТИЧНА ТВОРЧІСТЬ ПОЛЬСЬКИХ ПАТРІОТІВ З ПОДІЛЛЯ НАПЕРЕДОДНІ ТА В ЧАС СІЧНЕВОГО ПОВСТАННЯ 1863-1864 РОКІВ

Підготовка та перебіг подій Січневого польського 1863-1864 рр. повстання спонукали його активних організаторів і діячів вишукувувати засоби навернення українських селян до прихильності та підтримки повстанців. Поетична агітаційна творчість, що була застосована на теренах Українського Правобережжя яскраво віддзеркалює зміст політичних прагнень діячів повстання, світоглядні особливості «народно»-польського трактування спільного з українцями історичного минулого, а також рівень емоційно-психологічного переживання тих реалій політичних порядків та повсякденної дійсності, що були тут впроваджені російською імперською владою.

Ключові слова: Січневе польське повстання, російська публіцистика, українське селянство, народна поетична творчість середини XIX ст.

У 2023 році маємо 160 річницю подій Січневого повстання польських патріотів у боротьбі за відродження власної державності. Важливість розуміння тих подій не втрачає своєї актуальності, оскільки й нині, попри чималий збіг часу та глобальні зміни, що відбулися в царинах економічно-виробничій, технологічній, науково-світопізнавальній, цивілізаційно-культурній, повсякденно-побутовій тощо, природа людської індивідуальної сутності, а також національно-світоглядна самотність окремих народів значною мірою (а іноді навіть цілком) – збереглися. Тож на прикладі тих віддалених подій добре прослідковується таке вічно-неперехідне явище як російський політичний імперіалізм, їхня жадаба усе загарбати і усіх поневолити. А водночас, бачимо свободолюбство українців та поляків, у яких, наявність навіть мінімальної освіти пробуджувала почуття власної людської гідності, національної свідомості та самоповаги, не бажання коритися сліпому й стадному догматизму поклоніння царю та його вірнопідданам прислужникам і чиновникам. Зрештою, показово, що 160-ти літня відстань у часі не відсунула амбітні претензії росіян у просторі, лише роль «головних ворогів», якими були на середину XIX ст. поляки, нині адресована українцям. Одначе, як зміст претензій, так і вживані засоби й інструменти їхнього досягнення виглядають нині напрочуд нам впізнаваними.

Найбільше поширюваною серед російської освіченої частини суспільства в період повстання 1863-1864 рр. була ідея, – писав сучасник тих подій С. Неведенський, – що, буцімто, із відновленням Польщі, Росія втратила би значення великої європейської держави, і знову стала би напівєвропейською-напівазіатською, якою вона була до імператора Петра I: «Між тим, значення великої європейської держави є для Росії питанням життя і смерті»[1, с. 182]. Нагадаймо, що саме на той час імперія переживала певну політичну кризу, обумовлену поразкою у Кримській війні 1853-1856 рр. Та поразка спричинила проведення ряду реформ, першою з яких була ліквідація кріпацтва 1861 р. А водночас, під враженням ослаблого міжнародного авторитету Росії, серед російської освіченої частини суспільства відбувалися дискусії, де звучала досить різка критика на адресу самодержавної форми правління. Саме за таких обставин польська еліта перейшла до активних дій домагання відновлення власної держави, але швидко

розчарувавшись у можливості повернути державу через реформу, даровану царем – шляхта взялася готувати повстання. У свою чергу, самодержавство скористалося вказаними домаганнями поляків, аби показати їх як «загрозу для Росії» й таким чином переорієнтувати увагу росіян із проблем внутрішнього устрою на «зовнішню небезпеку». Провідну роль впливу на свідомість росіян справила тоді публіцистика. Дописувачі- «патріоти» розпочали кампанію вишукування та виявлення як у середині Росії, так і навколо неї «відвертих» та «прихованих» «ворогів». До числа таких першочергово зараховувалися, звісно, усі, хто підтримував, або хоча би співчував полякам у їхній боротьбі за державність.

Одним із найбільш успішних у роздмухуванні «патріотичних почуттів» у росіян був Михайло Катков – публіцист та редактор найпопулярніших на той час видань – «Рускій вестнік» та «Московскіє ведомості». Уся публіцистика М. Каткова була повністю присвячена «викриттю ворогів», боротьба з якими, за його твердженнями – мала бути рішучою, безкомпромісною і навіть жорстокою. Що характерно, ворожим він змальовував цілий світ, що оточував Російську імперію, але персоніфікованим втіленням, самим осередком ворожості впродовж 1863-1864 рр. виступала, звісно, Польща. Тож боротьба зі всім, що «загрозувало вітчизні», а щонайперше, із ідеєю відродження Польщі – мала бути лише переможною, вести її потрібно було цілком впевнено та сміливо, з переконанням у «праведності» цієї боротьби. Саме такі почуття прагнув викликати у своїх читачів імперіаліст М. Катков: «Залишати за Польщею яку б то не було політичну особливість – значило б марно викликати в польській національності нездійсненні надії на відновлення Польського королівства і тим ставити її [польську націю – Ю.З.] у ворожі стосунки до Росії, робити її смертельним нашим ворогом і закладати в майбутньому можливість нових повстань, нових кровопролить»[2, с. 56].

А отже, наполягав М. Катков – жодних політичних поступок Польщі не може бути, тільки повне, безапеляційне відстоювання своєї позиції влаштує Росію: «В питанні між Росією та Польщею немає потреби знати, якого способу мислення і яких політичних чи релігійних переконань той або інший польський патріот, що пропонує нам мир чи перемир'я. Демократ чи аристократ, революціонер чи консерватор, атеїст чи католик, розумний чи

дурень, поміркований чи навіжений... тут мова йде не про польські основи та переконання. Це давня «зважена долею» суперечка поміж двома народностями. Необхідно, щоб одна із них [народностей – Ю.З.] відмовилася від політичної самостійності. Або Польща, або Росія – угоди бути не може... або Росія, або Польща – середини немає. Повинні ж ми нарешті зрозуміти, що немає ніякої людської можливості погодити російський патріотизм з польським. Найменша поступка на користь однієї є неминучою втратою для іншої ...або поляк повинен відмовитися від усякої можливості польської держави, або руский має примиритися з думкою про припинення політичного існування Росії» – писав у лютого-березневого 1863 р. числі «Русского вестника» М. Катков [2, с. 85].

Звісно, що читачами такої публіцистики було досить обмежене число освіченої частини російського суспільства, проте вказані настрої та ідеї поширилися тоді практично на усі верстви росіян. Це досить красномовно засвідчив в своєму Щоденнику сучасник тих подій Олександр Нікітенко. Його запис 9 квітня 1863 р.: «В неділю, на площі біля Зимового палацу була величезна маніфестація. Незліченний натовп народу зібрався перед балконом, що виходить до Адміралтейства, і підняв страшенне «ура», таке, що государ вийшов, нарешті, на балкон. Натовп зустрів його із надзвичайним захопленням. Народ просив показатися також царицю. Вона з'явилася на балконі – таке ж піднесення і радісні вигуки.»[3, с. 324]. Запис 19 квітня: «У Москві 17-го був невимовний народний ентузіазм. Народ витребував, щоб молебень був відправлений на площі проти вікон тих кімнат палацу, де народився государ. Народ впав на коліна і молився за Росію і государя з глибоким почуттям. Очевидці кажуть, що це було видовище чудове і зворушливе»[3, с. 326].

Таким чином, створення у російському суспільстві атмосфери «загрози вітчизні», страх перед «ворогами-поляками», що піднялися на повстання (а також, нагадаємо, що польське повстання було підтримане тоді громадськістю у ряді європейських країн, і як наслідок, уряди зокрема Англії, Франції та Австрійської імперії виступили навіть з вимогою до російської влади припинити невинуваті вбивства поляків) [4, с. 227-230] – усе це було використане імперською владою та її прислужниками в своїх інтересах. Самодержавство, за вказаних обставин, виступило

єдиною, надійною, консолідуючою силою, що постала в обороні «вітчизни-імперії». Відтак, було активізовано почуття імперського «патріотизму» й саме навколо царату та на його захист згуртувалися усі верстви росіян. Таким чином, про недавно оголошені претензії до самодержавної влади усі забули, політична криза в імперії була подолана.

Водночас, польська шляхта, готуючи повстання та пам'ятаючи про досвід невдалих подій 30-ти літнього минулого (Листопадового повстання 1830-1831 рр.) намагалася залучити на свою підтримку широкі верстви українського селянства. Надзвичайно показовим у цьому сенсі є анонімний лист, що був виявлений у перлюстрованому листуванні, датованому 1861 р., де невідомий автор просив адресата переказати якомусь пану Якубовському, що «мета нашої корпорації, виїжджаючи на провінцію, проголошувати любов ближнього і братерство селян з поміщиками, а не бути апостолами розбрату і канчука, ...вже була б пора зрозуміти поміщикам (звісно, йдеться про польських поміщиків – Ю.З.) їхній теперішній стан у відносинах до селян і пізнати, як дико і нелогічно застосовувати збройну силу наших гнобителів (тобто, російської влади – Ю.З.) для влаштування взаємин між поміщиком і народом, з яким ті ж власники зросли, котрий на них працює, із котрим, як дітям однієї годувальниці матері-землі, належить жити мирно та дружно. Поки ми тісно не з'єднаємося з народом, до тих пір ми не маємо навіть мріяти про військові дії. Селяни це основа народності, дворяни ж і середній клас це лише верхні поверхи будови. Струс основи може змінити всю будову, інакше нам не можна й думати про це...»[5, арк. 63-63 зв.]

Щодо різноманіття методів та засобів до яких вдавалися шляхтичі Українського Правобережжя, намагаючись налагодити товариські й навіть дружні відносини із місцевими українськими селянами, зберігся надзвичайно цікавий документальний матеріал. Так, зокрема, начальник Житомирської земської поліції у січні 1863 р. доповідав Київському генерал-губернатору, що «поміщики – частини села⁴ Авратина, відставний штабс-капітан Мецевський, а

⁴ Такий «власник частини села», часто, лише умовно називався поміщиком, бо насправді володів кількома десятками селянських дворів або й лише кількома дворами. -Див.: Бовуа Даніель. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом і українськими масами (1831 – 1863). К., 1996. С. 341-344.

також частини села Стетковець Карл Піотровський і частини містечка Янушполя Стефан Пігловський – почали активно вживати заходи для наближення до себе тимчасово зобов'язаних селян⁵, а саме: приходять до них на заручини, на сватання, ходять і їздять на вечорниці, хрестять навіть у самих найбідніших селян дітей, разом з селянками, аби покумитися; проводять з ними час по цілих ночах і пиячачи, переконують селян, що вони тепер всі між собою рівні. Так, Мецевський, був на хрестинах у селянина села Авратина Семена Самолюка, який здивувався, що той заїхав до нього, найбіднішого селянина, гостювати, і навіть не смів запропонувати свої пригостання, на що Мецевський, підбадьорюючи всіх присутніх там гостей-селян, звернувся, щоб і його прийняли за гостя. «Я такий же як ви, ми тепер всі рівні», і звернувся до Семена: «Уже з цього часу, Семене, робимо так, як у тебе народиться дитя, то ти мене проси за кума, а як народиться у мене, то я буду просити тебе за кума». А Семен йому на те відповів: «А не брешеш же ти, пане?» Мецевський, зовсім не образившись, обняв його і сказав: «Ні, тепер так завжди буде» і для переконання їх у своїй щирості скинув з себе сюртук і надів його на Семена, а сам одягнувся у його свиту... А 20-го числа цього місяця він же, Мецевський, був кумом в іншого селянина... Селяни ж, хоч і приймають подібне з ними обходження, але їм ні в чому не вірять» – такими висновками, на підставі власних спостережень завершив свій донос поліцейський [6, арк. 25-27].

Типово-характерною в розкритті особливостей підготовчих дій до повстання була й справа, яку розглядав Літинський повітовий суд, із подальшою передачею в польову судову комісію, створену в Кам'янці-Подільському. Судовий слідчий у липні 1863 р. подав до

⁵ Такі прецеденти “наближення” шляхтою до себе селян мали місце й раніше і завжди вони викликали особливе занепокоєння російської адміністрації. Ще в грудні 1859 р. Подільському губернатору доповіли, що поміщик села Покутин Ямпільського повіту, покликавши до себе селян, повідомив їм, що з нового року вони будуть вільні і цілувався з ними. – Див.: Держархів Хмельницької області, ф. 228, оп. 2, спр. 88, арк. 4, 11-11 зв.

Не склалося у житомирських дворян із організацією в святу неділю Великодня 1861 р. для “простого люду” святкового обіду. Умовою влади було запросити на такий обід представників місцевої російської адміністрації та виголосити перший тост за здоров'я його імператорської величності. Організатори благодійного обіду відмовилися від свого наміру. – Див.: ЦДІАК, ф. 442, оп. 811, спр. 77, арк. 4; спр. 95, арк. 2.

суду справу про «підмову економічним прикажчиком села Чепелів Літинського повіту однодворцем Яковом Федоровим Кохановським тамтешніх тимчасово зобов'язаних селян Власа Якимова Коника (він же Панчук Охота) і Луку Матвієва Муху до вступу в ряди польських повстанців». Крім того, суд встановив, що в ряди повстанців «вже вступили економ села Тарасок дворянин Владислав Стефанів Левицький і його дядько – Михайло-Леопольд (подвійне ім'я – Ю.З.) Амбросів Кропельницький, який проживав в селі Ворошилівцях»[7, арк. 2]. Прикметним є те, що Я. Кохановський вів свої «звабливі» розмови про повстанців у жартівливій формі, а тому і не приховувався, однак селяни на всі розмови реагували рішучими відмовками, і зрештою – донесли на Я. Кохановського [7, арк. 4-9].

Окрім звичайних «дружніх» розмов, «родичань» (через кумівство), спільних гулянок, вечорниць тощо задля зближення, роз'яснень, вмовлянь, переконань селян до участі у польській справі, доволі потужно та яскраво працювала також агітаційно-пропагандистська та просвітницька народна літературна творчість. В окремих справах фонду канцелярії Київського генерал-губернатора збереглися надзвичайно цінні та самобутні пам'ятки народної творчості, як у прозі, так і віршованій формі. На жаль, неможливо достеменно встановити їхнє авторство, з'ясувати соціальний статус, рівень освіти, причину вболівання за справу повстання тощо. Однак, стиль написання, мова, її лексичні, орфографічні, пунктуаційні особливості, дозволяють припустити, що авторами були «вихідці з народу», надзвичайно близькі за способом життя до селян представники дрібної та мало- чи безземельної шляхти, які найдошкульніше відчували на собі пресинг адміністративно-чиновницької системи, створеної самодержавством, що всіх у суспільстві «вимірювало» за критеріями майнових статків та вірної служби імперії, а разом з тим, не визнавало за можливе шанувати свободу та гідність особи, яка не належала до числа «обраних» – привілейованих, тобто до числа російських дворян.

Ці анонімні твори дозволяють визначити рівень суспільно-політичної свідомості активістів-патріотів Польщі, знання та розуміння ними основних подій і процесів в історії українсько-польсько-російських відносин, поцінування суспільно-правових

ідеалів, зокрема – ідеї свободи людини, та навпаки – ставлення до самодержавно-деспотичних порядків в Російській імперії. Разом з тим, ці твори передають величезний рівень емоційно-психологічного напруження, яке переживали здатні «бачити та розуміти» зміст порядків, що принесла з собою в Україну російська влада.

Так, іще у лютому 1862 р. подільський губернатор надіслав генерал-губернатору українські вірші, констатуючи, що вони були знайдені 22 грудня 1861 р. у дверях водяного млина поблизу дороги у містечку Івангороді (Гайсинського повіту). Їх знайшли неграмотні селяни і передали дячку Лотоцькому, той – священику Модинському, а останній – благочинному м. Гранова, який віддав вірші начальнику повітової поліції [8, арк. 36]. Твір називається: «Туча прошедших і настоящих времен»⁶. Починається твір лірично – про хмари і прикмети на дощ. А далі:

«... Один з нас питав другого // Чого так сумує
Отвічав вся що для того // Бо цар нам панує...»

Далі автор, апелюючи до мудрості давніх розповідей свого діда, пояснював, що усі складнощі життя українських селян (а у минулому – козаків) обумовлені тим, що вони перебувають у давній суперечці й незгоді із поляками:

«Так і ми як із ляхами // Сваритись почали
То і вони і ми сами // В неволю попали
Москаль на то постарався // Щоб нас посварити
А потому обібрався // Буцім то годити.
Так погодив як всіх в матню // Загорнув тай каже
Тепер з вас шкуру останню // Здеру лихий враже...»

Далі йдеться про злу царицю, яка підманула короля (Понятовського), ніби поллюбила. А коли «ляхи» схаменулися, хотіли воювати, їм почали перешкоджати магнати, а цариця на додачу «підіслала розбійника (Залізняка), котрий почав лити кров». Саме в покарання за це братовбивство «ляхів» із козаками – Господь, як на відступників від Його «Заповіту Любови» наклав на обидва народи кайдани. З того часу Москва почала душити і все тягнути з України.

⁶ Подаю із повним збереженням орфографії та пунктуації (якщо вона є), замінюючи лише російські И та Ё, на українські відповідники – І, Ї та Й, а також опускаю в кінці окремих слів знак – Ъ та відділяю прийменники від слів.

«Ляхи були нам як брати // Ми за них кров ляли
Тепер хлопці гид сказати // Злі часи настали
Не раз ми чуємо від старця // Лучше колись було
Чом же нам не постаратись // Щоб добро вернуло
Ляхи нам колись прияли // І ми їх любили
Короля одного мали // В згоді з ними жили
Тепер ми і наші діти // Їх ся відцурали
Як вам казав з ними жити // Ми б щастя зазнали...»

Далі автор згадує, що тридцять років тому (натяк на події повстання 1830-31 рр.) пани (поляки) хотіли нас увільнити і свою кров лили, а ми (українці), їх не зрозумівши, ловили й передавали російській владі. Але тепер інший час:

«Ляхи то нас хотят увольнити // Не московський цар
З ними то нам треба жити // Щоб знав не був свар...
Вони з нас більш не жаляют // От як тільки згоди
Кажуть нех нам лиш прияють // І не мають злоби
Позабудьмо що минуло // Возмісь рука в руку
Простим то що колись було // Так всю скінчим муку
Бо як будем возновляти // То Москаль поволі
Знов нас почне завертати // До давной неволі
Памятайте вражі діти // Що нам сами Пани
Не хтіли б і не могли б вдіти // Сі тяжкі кайдани...
Москаль все робить лестками // Хоть ся підсідає
Побачите що зробить з нами // Як нас загнуждає
Бо він завше хитрощами // Всі діла провадить
Гірше з ним як із Ляхами // Мужикові зладить...»

Далі йдеться про неправду в московському правлінні, безлад у московських законах, брехню, лукавство та обдирання в судах, а також про прислужництво московської церкви на користь царської влади.

«Що цар має рідні силу // Траж їм звідкись жити
От він всю країну Милу // Мусить так душисти
Знаєте, як піп їх стане // В церкві поминати
Хрестянин аж обівяне // Докучить стояти
Щоб мав Богу честь віддати // Царя помитає
Правду треба Вам сказати // Що не оден лає
Тай так гріха наберешся // Прости лиш нам Боже
Підеш з скуки тай уг'єшся // Що ж не правда може

Вони навіть нашу віру // Зовсім змінили
Описать то жаль папіру // Чого ми дожили
Служба Божа не набожна // Попи сякі такі
Ского тільки іно можна // Рвуть як кість собаки
Но ми люде неграмотні // Не пізнали сього
Кажу вам сей раз остатні // Що все іде до злого».

Далі, на завершення твору, знову автор каже про переваги та доцільності польських порядків та законів. Підписано твір – Фрем Запорожець [8, арк. 37-42 зв.]

В іншому, подібному творі, також анонімний автор пояснює, що велике військо, яке тримає цар, служить лише для підтримки його корони та війни з тими, хто хоче волі. А далі застерігає:

«Москалям вірить не можна // Ляхів більш питайте
Все то робіть з осторожка // Та й свій розум майте
А для того я вам кажу // Щоб ляхів питали
Бо й вони московську вражу // Неволю зазнали
Хто сам злого запробує // Не жичить другому
Всяк з вас сеє поміркує // І повірить тому
Ляхи волю колись знали // То й нам не одкажуть
В Москві ей нігди не мали // Так і нас привяжуть
Віл робочий із гулящим // Не смко береця
Або добрий із ледащом // Швидко підірветься
Так же ж і ми як спаруємсь // З народом невольним
То не в часі поміркуєм // Всяк з нас недовольним»[8, арк. 43-44

зв.]

Ще один, інший твір, надзвичайно просторий, прозовий, але із віршованими вставками, також було надіслано з Вінницького повіту Подільської губернії, у травні 1863 р., під назвою: «Голос Шевченка із Сибіру до братів своїх українців, волинянів і подолян»⁷. Автор, заховавшись під ім'ям Шевченка, суржиком оповідає селянам історію тих подій, що привели Україну до гнітючої, сумної та тривожної дійсності. Починається оповідь преамбулою короткої самопрезентації Шевченка, із відвертими елементами міфологізації образу:

«Брати мої! Не всі ви знаєте, хто був Шевченко, окрім рідної

⁷ В цьому випадку бачимо класично польський варіант іменування населення Українського Правобережжя, коли українцями називали лише мешканців тодішньої Київщини, а точніше – Правобережної Наддніпрянщини.

моєї України, де мене добре знають. Я уродився підданим як Ви, зносив нужди недолі як Ви, пан мій, москаль віддав мене на науку до самої столиці Петербурга, где живе цар, надивився я там на всю ледач котра як тьма голодних собак окружає царя і разом з царем ссе кров нашу. Вернувшись я на Україну і побачивши братів моїх, Вас в тяжкої неволі зачав по се писати і говорити щоб братьям моїм открить очі на їх недолю і научити як скинути те ярмо неволі...». Далі, автор оповідає як він (псевдо-Шевченко) перебував у Київській фортеці та солдатом на Кавказі. «Александр дозволив вернутися мені на родину, думав, що я старий і змучений неволею забув про нашу давню Свободу. Але я знов зачав промовляти до народу... Цар вислав мене до Сибіру, а так пустили вістку, що я вмер і прислали с чиновником дубовину запечатовану і списком і з великою парадом поховали ніби мене коло Каньова. І народ которий знав мене ібо чув об мені ходить на мою могилу молитися і плакати бо знає що я за него страдал, а не знає того що я і тепер при старості тяжку терплю муку і гіркими слезами заливаюсь коли згадаю о моеї родині, о моїх братах в нещасній неволі, которий не мають нікого хто би їх научив, що мають робити...»[6, арк. 95-96]. Далі псевдо-Шевченко говорить, що написав листа до братів рідного краю і посилає з ним вірного чоловіка – Йосипа Осику, який розішле всім листи і навчить, що треба робити, щоб вирватися з неволі. Закликає слухати тільки Осику і більше нікого, а особливо не вірити попам і чиновникам, бо вони найбільше брешуть. Коли Осика побачить, що всі вже готові до діла, тоді об'явиться і стане начолі. Підпис – «1862 года дня 20 Юлья Нерчинськ»[6, арк. 96].

Подальша оповідь, власне, міфологізовано-емоційна історія українців у стосунках із поляками та росіянами, поділяється на розділи, кожен з яких має заголовок та підзаголовок, в дужках. Перший з них: «Хто Ви? (Були вольним Словянським народом)». Оповідає про родову слов'янську спорідненість русинів із ляхами та чехами, і чужинність москалів. Про союз русинів з ляхами, через Литву і вільне життя в тому союзі. «Позавідовали москалі нашої долі і вольності, они привикли до татарської неволі, бо 200 год татари над ними панували і мучили їх так як тепер вас москалі»[6, арк. 97]. Далі, про «лютих» царів та «ледачих» польських королів, через яких дійшло до Коліївщини, а після неї між ляхом і козаком вже не було згоди.

Розділ другий: «Що Ви? (царські невольники)». Поки держалась Польща, то Москва боялась козаків, щоб не злучились з ляхами. А забравши Польщу, зруйнувала Січ і записала козаків в невольники. Москалі бояться вільного народу. Далі йдеться про козака Некрасу, який вивів із Запорозжя багато козаків в Туреччину, де тепер вони вибрали собі отаманом ляха Чайковського⁸ і ждуть тільки слушного часу, щоб відплатити за знуцання над народом. Віршована вставка:

«Плаче бідна Україна гіркими сльозами
Настала лиха година над єї синами
Москалі все загорнули в тверді свої руки
І весь народ повернули на тяжкі муки
Українець на свободі цвів як в саду рожа
Мав свій голос, у народа душа була Божа
Москалі душі згубили, настала власть барська
Всіх людей закрестили, душа стала царська
Своїх попів нам наслали, книги замінили
І замість Божой хвали, царську умістили
Послухай, що в церкві правлять не поймеш як в рогу
Тільки знай, що царя славлять, як би в урок Богу
...Панщиною обложили, подушним, чиншами
Живу шкуру з нас лупили, ровняли з скотами
Боже! Боже! Милосердний жалься нашей долі
Докучив нам Москаль скверний, визволь од неволі

⁸ Йдеться про Міхала Чайковського, відомого шляхтича-козакофіла з біографією класичного романтика-авантюриста. Після участі у повстанні 1830-31 рр. вимушено емігрував до Парижа, а згодом поселився в Туреччині, де прийняв іслам та взяв ім'я Садик-Паша. Написав ряд козакофільських творів в яких проводив ідею братання українців з поляками задля спільної справи. Перед Кримською війною переконав турецький уряд та польську еміграцію в можливості реставрування на території України антиросійського козацького руху. Під цю ідею отримав кошти для формування добровольчих козацьких загонів; тоді й з'явилися загони Запорозжців, Добружців та Некрасовців. Про життєвий шлях Міхала Чайковського, зі слів його сина – Адама, писав до Михайла Грушевського Євген Рудницький. – Див.: Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, ф. Х, спр. 14753-14754 Рудницький Євген. До історії козакофільства, арк. 1-4.

Про особисте знайомство із М. Чайковським згадував у біографічних спогадах Володимир Антонович, який також характеризував його фантазером та романтиком. – Див.: Антонович В. Мемуари. *Твори: повне видання*. К., 1932. Т. 1. С. 9, 30-31.; див. також: Михаил Чайковский и козакофильство. *Киевская старина*. К., 1886. Апрель. С. 763-777.

Прийми за гріх наших дідів тяжку нашу муку
Визволь Ляхів, наших братів і подай нам руку
Дай нам мирно в згоді жити, Москалів прогнати
Вольно жити, не тужити, Тебе прославляти»[6, арк. 96 зв.-98 зв.]
Наступний розділ – «На що Ви? (Щоб бути вольним народом)».

Автор починає цей розділ дошкульно: «Все не на те, щоб як скоти не виходить з ярма, тилько щоб бути вольним народом, так як були Ваші діди і прадіди, толковал я Вам на початку, що Ви Русини, а Москалі зовсім чужі для Вас...». Далі, половина обсягу цього розділу присвячена аргументам на доказ чужинності «москалів», а інша половина обґрунтовує доцільність союзу із «ляхами». На останок, автор закликає приєднатися до «ляхів», які вже розпочали виборювати вольність, але застерігає до обережності, особливо з попами. Коли ж рух стане масовим, тоді об'явиться Осика і дасть всім раду.

Останній розділ має лише підзаголовок «(Що робити)», і є по-суті віршованим бойовим закликком:

«...Ану ж брати Українці що маєм робити
І нам в московській неволі трудно довше жити
Побратаймося з ляхами, даймо собі руки
Поробим їх старшинами, то нас визволять з муки
Трудно самим зриватися ватажок не маєм
Бо ми темні як зробити і сами не знаєм
А як Лях не схоже перший побрататись з нами
Викинем як жабу з верши⁹, одепхнем ногами
Лях ледачий на геляку, що цурався нас
Повішаем як собаку, коли прийде час».

Останній дворядок рефреном повторюється після кожного окремо тематичного стовпчика цього вірша і адресований, окрім «ляхів», також «царю», «справникам», «попам», «москалям» і, зрештою, всім, хто не пристане до повстання [6, арк. 98 зв.-100].

Ще один прикметний заклик поширювався в Черкаському та Вінницькому¹⁰ повітах. Він був адресований разом і шляхті, і

⁹ Верша – риболовна снасть, схожа на, більш відомий сучасним рибалкам, ятір.

¹⁰ У Вінницькому повітовому суді в лютому 1863 р. було розпочато розгляд справи щодо поширення книжки “Pieredśmiertnyj rozhovor pustelnika Pietra”. Книжечка збереглася в оригіналі у самій судовій справі (це кишенькового розміру брошура на 15 стор.), а також російськомовний її переклад. За змістом слідства добре

селянам під назвою: «Передсмертна розмова пустельника Петра». Тут також апелювали до славного минулого та сумного теперішнього: «...Був час, коли люди на польській землі були рівними та щасливими... Австріяк, Прусак і Москаль разом напали на землю польську і розділили її між собою. Від того настала неволя. Стали касувати Уніатські церкви, поставили в них царські ворота і престол, силою гнали народ в казенну віру, наказали молитися царю московському, а не Богу, веліли робити панщину, попам з дяками грабити народ, з віку народ вільний записали в сказки¹¹...», – а далі автори закликали, – Ви, брати-шляхта, покажіть, що Ви сини давніх легіонерів, котрі стали за вольність. Ви, дітки-мужики, ідіть допомагати полякам за шляхтою. Через них тільки дістанете землю, подайте один одному руки, а німці і москалі побіжать поперед Вами...»[б, арк. 63-64 зв.]

Про рівень масовості поширення подібного характеру закликів до селян, свідчить рапорт чиновника з особливих доручень Кульчицького до Подільського цивільного губернатора щодо інформації, зібраної ним в середині 1863 р. лише по Могилівському повіту. Чиновник чітко вказав у рапорті – де було знайдено, хто виявив папери та кого можна підозрювати із місцевих поляків, чи, ймовірно, співчуваючих їм українців або євреїв: «1-е, в селі Тропова... прокламація знайдена селянином Костем Пир'яним, вранці, в п'ятницю, серед села, під хрестом. В селі цьому, із поляків проживає поміщик Яловицький і управляючий його Щенний Мялковський, цей останній, ходить в світі селянського сукна і мужичій вишитій сорочці, представляє з себе великого польського патріота... 2-е, в селі Попелюхах, за показаннями волосного старшини Веселенчука, знайдено заклик селянами Омельяном Дудкою і Федором Дудником, вдень, під хрестом, на Ярішевській дорозі за селом, під лісом. В селі цьому живуть поміщик Ге¹², управляючий його Юстин Мялковський, брат того, що є управляючим у поміщика Яловицького. Поміщик Ге ходить явно в

відстежується як відрізнялося ставлення представників різних верств місцевого населення до польських агітаційних закликів. – Див.: Держархів Вінницької області, ф. 470, оп. 1, спр. 1070, арк. 1-26; 462-471.

¹¹ Йдеться про “ревізські сказки” – книги з перепису населення, на підставі яких збирали подушний податок. “Сказка”, тобто “сказання”, оповідь, розповідь.

¹² Поміщик Могилівського повіту Ге – рідний брат видатного художника Миколи Ге.

селянському одязі, у мужичій сорочці, синіх шароварах, підперезаний кушаком і в солом'янім селянським капелюсі, каже селянам: «Ми всі рівні, а з Мялковськими поміщиками Яловицький і Ге живуть не як зі слугами, а як з рівними товаришами...» – і далі, в такому ж алгоритмі чиновник згадує про села Вендичани, Ольчедаєв, Хранівку, Лозову, Лучинчик, містечка Озаринці та Шаргород, називаючи всього дев'ять випадків [9, арк. 10-14 зв.]

Щоправда, вплив на селян всіх цих агітаційних закликів, залишався переважно не помітним. Майже повна неграмотність селянства не лише була перешкодою до ознайомлення з текстами прокламацій, але й, можна припустити, обмежувала зацікавленість до будь-яких проблем історичного, правового, морального тощо змісту. А ще важливіше – безпосередній, щоденний, успадкований від дідів-прадідів контакт із польським шляхтичем: поміщиком, прикажчиком, управителем, орендарем, а іноді й чиновником на державній службі, який завжди був паном, зверхником, а часто й понукачем, людиною іншої культури, іншої церкви, чужої мови – все це формувало на всіх рівнях людської чуттєвості повну відчуженість селянина від шляхтича. Тож жодні агітаційні заходи не могли бути дієвими. Російська влада, яка завжди дуже ревно реагувала на кроки зближення шляхти з селянами, щоразу констатувала у своїх звітах про відсутність значних успіхів у польських агітаторів [6, арк. 22-22 зв.; 8, арк. 107; 10, арк. 1 зв.]

Своєрідним апогеєм агітаційних зусиль поляків стало поширення так званої «Золотої грамоти» (або іще її називали «Красною грамотою»). Вже в часі перебігу повстання, тобто у 1863 р., озброєні повстанці їздили селами і зачитували безпосередньо перед зібраннями людей цю грамоту про «справжню волю», а іноді вона поширювалася таємно серед селян. Відомо, що маніфест Олександра II про звільнення з кріпацтва, читаний по церквах напровесні 1861 р. був зустрінутий селянами досить скептично, з недовірою та незадоволенням, бо складний текст важко розумівся, а тим більше, в ньому говорилося про ті ж відробітки (введено було поняття «тимчасового зобов'язання») та необхідність сплати за землю. Тож разом із незадоволеннями поширилися чутки, що цей «указ не справжній», що пани та попи «приховали свободу», що має ще прийти «слухний час». На хвилі таких селянських настроїв намагалися зіграти польські повстанці, а

відтак – з'явилася «Грамота селянському народу», писана «золотими» літерами [11; 12].

Вона починалася закликом: «Разом з Польщею і Литвою, піднявшись проти Московського панування, щоб добути вічну свободу і щасливу долю цілої нашої країни, заявляєм перед Богом, цілим світом і народом, що другого щастя не жадаєм для дорогої нашої країни і не вишукуємо його ніде більше, як тільки в волі, свободі, рівності і щасті всіх мирян, якої б вони віри і стану не були...», – а далі, йшлося про найважливіше для селян: «а) Сільський люд в селах і хуторах панських і казенних, однодворці, чиншовики і так далі, від цього дня вольні, свободні і рівні в правах другим обивателям країни; б) Можуть і мають право переходити з місця на місце...; в) Можуть і мають право вчитися в усяких школах...; г) Разом з другими, мають право вибиратися...; д) Будуть судитися і правитися нарівні з другими, тільки своїми судами і властями...; е) Податі... будуть давати тільки за постановою і дозволу найвищої крайової ради...; ж) Землі орні, сіножаті і садиби панські і казенні, котрі за чинш, відробітки або на викуп тримали селяни, будуть від цього дня на вічні часи власністю кожного господаря без жодної за них плати...»[11; 12].

Реакція селян на ці проголошення була різною. Так, начальник Васильківської повітової поліції повідомляв цивільного губернатора Київщини 7 квітня 1863 р., що у Волинській губернії, серед селян неспокій, вони відмовляються сплачувати оброк і виконувати відробітки. Причина того – «поява там Красних грамот, написаних золотими літерами, в яких оголошується, що їм дарується земля та садиби»[6, арк. 179-180]. Щодо вжитих заходів, київський губернатор 11 квітня повідомляв генерал-губернатору про підписаний ним усім начальникам поліції наказ оголосити своїм волосним старшинам та сільським урядникам, що поширення серед селян Красних грамот є справою польських бунтівників, які хочуть у такий спосіб виставити селян непокірними «височайшій» волі государя імператора і змусити уряд жжити проти селян жорстких заходів [6, 182-182 зв.] У свою чергу, генерал-губернатор звернувся до єпископів Київської, Подільської та Волинської єпархій, з проханням доручити сільським священикам, щоб вони, у випадку появи між селянами подібних грамот – відразу давали знати про те поліції, а водночас,

пояснювали селянам «несправжність і всю безглуздість таких документів, вказуючи особливо на те, що в них зовсім відсутні священні і обов'язкові для руського народу слова: «Во ім'я Отця, і Сина, і Святого Духа», а також в них зовсім не згадується про православного Царя»[6, арк. 189-189 зв.]

Отож, події підготовки та реалізації Січневого повстання 1863-1864 рр. спонукали до активного інформаційного зіткнення на теренах Російської імперії двох протилежно налаштованих ідеологій. З одного боку, самодержавству вдалося зорганізувати на свою підтримку російську публіцистику, через яку «патріоти»-захисники імперії пробуджували в усіх верствах вірнопідданого російського народу «страх загрози рідній вітчизні», а причиною тієї загрози проголошувалися поляки, що прагнули відродження своєї державності, за рахунок відторгнення частини території від Росії. А з іншого боку, польська шляхта, усвідомлюючи нерівність своїх сил із російським імперським військом прагнула заручитися підтримкою селян (у тому числі, українських в Правобережжі України). Неможливість відкрито та вільно вести роз'яснювальну агітаційну роботу, повна неграмотність селян, а тому і відсутність у них політичної свідомості, а також історична спадщина верстових протиріч (поляки протягом кількох століть традиційно сприймалися панівними над українцями) – сукупно ці чинники прирекли Січневе повстання на поразку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Неведенский С. Катков и его время. СПб., 1888. 328 с.
2. Катков М.Н. 1863 год. Собрание статей по Польскому вопросу, помещавшихся в Московских ведомостях, Русском вестнике и Современной летописи. Выпуск первый. М., 1887. – 662 с.
3. Никитенко А.В. Дневник. В трех томах. Под. общ. редакц. Н.Л. Бродского, Ф.В. Гладкова и др. Госуд-е изд-во художеств. литер-ры, 1955. Т. 2: 1858-1865. 780 с.
4. Ревуненков В.Г. Польское восстание 1863 г. и Европейская дипломатия. Л.: Издат. Ленингр. ун-та, 1957. 358 с.
5. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі: ЦДАК), ф. 442, оп. 811, спр. 50 Дело о перлюстрации писем, получаемых Киевской губернской почтовой конторой, 67 арк.
6. ЦДАК, ф. 442, оп. 369, спр. 291 Перписка о принятии мер к запрещению распространения воззваний, 235 арк.
7. Держархів Хмельницької області (далі: ДАХМО), ф. 656, оп. 1, спр. 1 О политических письмах, находившихся у помещицы с. Чепелей Софии Юрковской и о подговаривании крестьян экономом имения Кохановским к польскому восстанию, 18 арк.

8. ЦДІАК, ф. 442, оп. 812, спр. 4 Переписка с Министерством внутренних дел, киевским и подольским губернаторами о распространении неустановленными лицами среди жителей Киевской и Подольской губерний листовок с призывом к выступлению против царского самодержавия, 174 арк.

9. ДАХмО, ф. 228, оп. 1, спр. 3495 Переписка с Киевским военным, Подольским и Волыньским генерал-губернатором, уездными полициями, рапорты чиновника особых поручений о найденных в Могилевском уезде воззваний на польском языке, извещающих о прекращении действий революционных комитетов в Волыни, Подолии и Украине, и учреждении так называемого Народного правительства, 16 арк. (Справи ф. 228 були опрацьовані до пожежі у Кам'янець-Подільському міському архіві).

10. ЦДІАК, ф. 442, оп. 811, спр. 27 (Устав) общества для распространения грамотности в губерниях Киевского учебного округа, 6 арк.

11. Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі: ІР НБУВ), ф. II, спр. 20521 Золота грамота українському народу.

12. Сенгалевиц Хведір. Золота Грамота. *За сто літ*. К., 1927. Кн. 1. С. 69-71.

13. Бовуа Даніель. Шляхтич, кріпак і ревизор. Польська шляхта між царизмом і українськими масами (1831 – 1863). К., 1996. 415 с.

14. ДАХмО, ф. 228, оп. 2, спр. 88 Об устройстве быта вольных людей, 65 арк.

15. ЦДІАК, ф. 442, оп. 811, спр. 77 Переписка с Волыньским губернатором о проверке сведений о намерении поляков, проживающих в г. Житомире Волынской губернии организовать нелегальное собрание у доктора Новицкого под видом пасхального обеда, 5 арк.

16. ІР НБУВ, ф. X, спр. 14753-14754 Рудницький Євген. До історії козакофільства, 4 арк.

17. Антонович В. Мемуари. *Твори: повне видання*. К., 1932. Т. 1. С. 3-65.

18. Михаил Чайковский и козакофильство. *Киевская старина*. К., 1886. Апрель. С. 763-777.

19. Держархів Вінницької області, ф. 470, оп. 1, спр. 1070 Дело по обвинению крестьян Гаврилюка, Новицкой в хранении запрещенной литературы, призывающей к выступлению против русского правительства, 562 арк.

Лілія ІВАНЕВИЧ,
доктор історичних наук

НАШИВНІ ТА НАБИВНІ ПРИКРАСИ В ОЗДОБЛЕННІ НАРОДНИХ СТРОЇВ УКРАЇНЦІВ ПОДІЛЛЯ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Мета дослідження: проаналізувати відомі та маловідомі праці й музейні фондові колекції і дослідити питання різновидів нашивних і набивних прикрас як поширеного способу декорування подільського традиційного вбрання другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Методологія дослідження базується на принципах історизму, всебічності, системності та об'єктивності. Останні в свою чергу реалізуються за допомогою поєднання загальнонаукових, історичних та етнологічних методів з іншими міждисциплінарними методами, зокрема, статистичним, описовим, системно-структурним, а також методами музейного джерелознавства, візуальної антропології й техніко-технологічного дослідження. **Наукова новизна** полягає у тому, що вперше подається спроба визначення регіонально-локальних особливостей нашивних і набивних прикрас у вигляді аплікацій чи окремих деталей для оздоблення народного одягу українців усіх субрегіонів Поділля. **Висновки.** Отже, з метою прикрашання складових компонентів народного костюма подільських українців другої половини XIX – початку XX ст. застосовували такі прийоми й техніки нанесення та розміщення декору, як ткання, вибійка, вишивка, нашивки й набивки у вигляді аплікацій чи окремих деталей. Нашивні й набивні оздоби як спосіб декорування мали поширення серед натільного, поясного, нагрудного й верхнього одягу, уборів голови, поясів, прикрас, взуття та доповнень до одягу. Нерідко нашивні й набивні прикраси виконували центральну роль у цілісній композиції, сприяючи врівноваженню й об'єднанню одягових елементів традиційного комплексу вбрання подолян. Причому в зазначених типах прийомів оздоблення народного одягу українців Поділля проглядалися впливи сусідніх історико-етнографічних регіонів та районів, зокрема, Буковини, Волині, Опілля, Покуття, Наддніпрянської та Південно-Степової України. Таким чином, різновиди подільських нашивних і набивних оздоб можна розглядати як цінне джерело порівняльної інформації стосовно матеріальної й духовної культурної спадщини Поділля зокрема та України загалом.

Ключові слова: традиційне вбрання, народний одяг, українці Поділля, субрегіони, регіонально-локальні особливості, способи декорування, нашивки (нашивні прикраси), набивні прикраси, аплікації, деталі для оздоблення.

Постановка проблеми. Побутуючі на території історико-етнографічного регіону Поділля різновиди матеріалів для виготовлення одягу, технік їх оздоблення, орнаментальних мотивів, кольорової гами та розміщення wzorів на виробках безпосередньо пов'язані з самими компонентами народного вбрання подолян, що декорувалися, їх функціональним використанням, способом носіння, гармонійним поєднанням у

цілісні комплекси та ін. У другій половині XIX – на початку XX ст. колористика й фактура доморобних матеріалів українців Поділля були повністю прийнятними для різних прийомів і технік нанесення та розташування декору. Тому для прикрашання традиційних одягових складових подільського костюма застосовувалися такі прийоми, як: тканиня, вибійка, вишивка, нашивні (нашивки) та набивні прикраси. У статті ми детальніше зупинимося на нашивних і набивних прикрасах, які розміщувалися безпосередньо на готових виробах подолян у вигляді аплікацій чи окремих деталей за допомогою смужок тканини, стрічок, тасьми, шнурів, шкіри, металевих і дерев'яних елементів тощо.

Аналіз досліджень і останніх публікацій. Частково інформація про загальнонаціональні й деякі регіональні ознаки різновидів нашивних і набивних прикрас як поширеного способу декорування традиційного вбрання українців подана у працях і статтях таких учених, етнографів, істориків, мистецтвознавців та краєзнавців другої половини XIX ст. – початку XXI ст., як: П. Чубинського [45], В. Шавріна [43], П. Штельмаха [46], Х. Вовка [26], К. Матейко [36; 37], Г. Горинь [29], Я. Кожолянка [32], М. Костишиної [35], Т. Ніколаєвої [38; 39], Г. Кожолянка [31], М. Білан і Г.°Стельмащук [23], Л. Булгакової-Ситник [24], З. Васиної [25], О.Косміної [34], Г.°Стельмащук [44], В. Косаківського [33], Л. Пономар [40; 41], Л. Гальчевської [28], Г.°Савки [42], О. Воробей [27], Л. Іваневич [30] та ін. Однак, залишається не в повній мірі вивченим питання локальних (субрегіональних) і локально-зональних (вузьколокальних) особливостей оздоблення народного одягу українських селян усіх субрегіонів Поділля другої половини XIX – початку XX ст. Означеній проблематиці присвячується наша стаття.

Дослідження побудоване на детальному аналізі як наявної історіографії, так і широкої джерельної бази. Остання охоплює власноруч опрацьовані матеріали фондів колекцій подільського традиційного строю Національного музею народної архітектури та побуту України [11], Національного музею українського народного декоративного мистецтва України [12], Українського центру народної культури «Музей Івана Гончара» [18] (м. Київ), Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України [7], Національного музею ім. А. Шептицького [10]

(м. Львів), Вінницького [2], Житомирського [5], Тернопільського [15], Хмельницького [19] та Чернівецького [21] обласних краєзнавчих музеїв, Вінницького [3] та Чернівецького [22] обласних художніх музеїв, Чернівецького музею народної архітектури та побуту [20], Одеського державного історико-краєзнавчого музею [13], Борщівського обласного краєзнавчого музею (Тернопільщина) [1], державного історико-культурного заповідника «Межибіж» [4], Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника [6] та навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка [8] (Хмельниччина), Оратівського [14], Тиврівського [16] і Тульчинського [17] районних краєзнавчих музеїв (Вінниччина) й навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського [9].

Мета статті. На основі оцінки історіографії й джерельної бази роботи, розкриємо регіональні, локальні та локально-зональні особливості нашивних і набивних прикрас як способу декорування традиційного вбрання українців Буковинського, Західного, Східного й Центрального Поділля другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Нашивні прикраси як спосіб нанесення декору безпосередньо на готові вироби широко використовувався подолянами усіх локальних зон досліджуваного історико-етнографічного регіону у вигляді аплікацій [15, Т - 1693] чи окремих деталей [6, КТК - 1437] за допомогою китиць [15, Т - 2240; 21, ЧКМ - III - 16822] (бахроми [36, с. 69–70], вовняних кульок, кутасів [2, Т - 1774], тороків [15, Т - 1171], френзелів [15, Т - 2411]), мережива плетеного вручну [20, ОДВ - 336, 957] або фабричного [4, Т - 137, 143], смужок тканини [15, Т - 3437; 5, Т - 1546], смужок хутра [15, Т - 2240], стрічок [27, Т - 3682; 44, Т - 1749], тасьми [15, Т - 896], шкіри [20, ОДВ - 1072], шнурів плетених з ниток [6, КТК - 524], шнурів плетених зі шкіри [11, О - 362], дзеркалець [31, с. 257, 295], зубців часнику [11, О - 357], ковили [11, О - 938], металевих монет (медальйонів) [19, III - 12745], металевих смужок [11, О - 1736], мідних бляшок [11, О - 358], намистин [11, О - 363], пір'я (качині, павині) [7, ГУ - 320] тощо. Різновид оздоблення залежав від типу одягу (натільний [45, ОДВ - 336, 957], поясний [44, Т - 575],

нагрудний [15, Т - 2834], верхній [36, НД - 11/109], головні убори [11, О - 363], пояси [27, Т - 2920], взуття [11, О - 3634], прикраси [20, ПР - 63]) його призначення (буденний, святковий, обрядовий) та, звичайно, віку носія, сімейного, майнового й соціального становища людини. Окрім нашивних прикрас, подільські селяни застосовували для таких типів одягу як взуття, шкіряні пояси та шкіряні доповнення до одягу набивні прикраси, а саме: дерев'яні кілочки [11, О - 4090], дерев'яні цвяшки [11, О - 3634; 22, Ш - 48/1-2.], металеві підкови [11, О - 3183; 22, Ш - 48/1-2.], металеві цвяшки, [11, О - 362] і мідні бляшки (капслі) [11, О - 3204]. Варто наголосити, що нашивні й набивні оздоби місцеві майстри та майстрині завжди підбирали у гармонії відповідно до фактури, кольорової гами й орнаментики тканини чи шкіри як основного фону виробу. За допомогою багатовікового досвіду, художнього смаку та власних естетичних вподобань подоляни намагалися вдало вибрати матеріал, техніку виконання, розміщення, композиційну побудову й колористичне вирішення нашивок і набивок для того, щоб підкреслити форму та пропорції одягу, а також виокремити певні деталі чи компоненти традиційної ноші загалом.

Як матеріал для декорування українці Поділля використовували нитки, мереживо, тасьму, стрічки, тканину, шкіру, хутро та шнурі (шнурки). Вовняними, конопляними, лляними й шовковими нитками вони вишивали, а пізніше й обстрочували різноманітні складові костюма. Із вовняних або шовкових (згодом бавовняних) ниток робили зав'язки й китиці (кутаси) для сорочок, із вовняних ниток - також китиці (кульки або кутаси) для оздоблення плечового й верхнього одягу. Одночасно китицями (бахромою, вовняними кульками, кутасами, тороками, френзелями (френзлями)) доповнювали головні жіночі убори та пояси, а бахромою (тороками, френзлями) - поясні жіночі вироби. Допоміжним способом прикрашання суконного та хутряного нагрудного й станового одягу було розташування китиць із різнокольорової вовни на талії (у відрізнних кожухах) [44, Т - 1693], на вставних клинах, кишнях тощо.

Крамним мереживом переважно білого (зрідка молочного) кольору подоляни декорували поділ жіночих сорочок та фартухи [27, Т - 3384, 3389; 29, Т - 137, 143].

Тасьму (обшивку), різнотипну за шириною, формою,

малюнком і кольором, жінки використовували для завершення (викінчення) країв зшитого поясного, нагрудного й верхнього одягу. Так, за допомогою яскравих барв вузенької тасьми, а з часом фабричного в'юнчика (кіски, косника), народні майстри й майстрині Східного та подекуди Центрального Поділля оздоблювали керсетки, камізельки, опанчі [44, Т - 2806], чугаї [44, Т - 758], кожухи та інші компоненти не лише лінійними, але й складнішими орнаментальними композиціями. Ворсистою тасьмою «щіточка», здебільшого темно-зеленого кольору, обшивали низ глухих, зібраних у зборки чи складки спідниць (Підволочиський р-н [15, Т - 2409], Західне Поділля; смт Крижопіль, Вінниччина, Східне Поділля; Волочиський р-н, Центральне Поділля).

Різнокольоровими атласними й шовковими стрічками доповнювали у вигляді горизонтальних смуг зшитий стеговий одяг (спідниці й фартухи) або іноді урізноманітнювали жіночий нагрудний одяг. До прикладу, чорна спідниця з бавовняної тканини у шість пілок, зібраних, крім передньої, у дрібні складки, по низу прикрашена двома синіми атласними стрічками (с. Бірків [27, Т - 3682], Літинський р-н, Вінниччина, Східне Поділля), чи чорна сатинова спідниця у зборки з атласними стрічками жовтого, зеленого, малинового і синього кольорів по низу (с. Слобідка, Новоушицький р-н, Центральне Поділля), чи коричнева вовняна спідниця у складки з шовковими стрічками по низу (с. Песець [44, Т - 1658], Новоушицький р-н, Центральне Поділля) і т. п.

Серед фабричних тканин матеріалом для оформлення глухого поясного одягу, а також плечового й станового, слугували атлас, вельвет, оксамит (плис) бавовняний, плюш, сатин, сукно вовняне, пізніше ситець та інші. Однією або декількома горизонтальними смугами оксамиту оздоблювали рясовані спідниці (с. Горбівці, Літинський р-н, Вінницька обл. та Благовіщенський р-н, Кіровоградська обл., Східне Поділля; с. Адамівка [44, Т - 575], Віньковецький р-н, Центральне Поділля). Крім того, подільські селяни часто підшивали («підбивали») спідниці зі споду широкою лиштвом з візерункового ситцю (смт Літин, Вінниччина, Східне Поділля) чи інших кольорових тканин (лиштва з червоного матеріалу - с. Уяринці, Тиврівський р-н, Вінниччина, Східне Поділля; лиштва з орнаментованого сатину - с. Кацмазів,

Жмеринський р-н, Вінниччина, Східне Поділля; лиштва з сірого матеріалу – с. Слобідка, Новоушицький р-н, Центральне Поділля). А в селах Кодимського району Одеської області (Східне Поділля) лиштвою з кольорової тканини підшивали так звані шарафани. Нашивки з названих тканин мали оригінальний вигляд на керсетках Вінниччини й Черкащини (Східне Поділля) та Хмельниччини (Центральне Поділля).

Шкірою, зокрема, найчастіше м'яким різнокольоровим сап'яном, прикрашали нагрудний хутряний [15, Т – 1145, 2949; 45, ОДВ – 40, 1004] та верхній зимовий [45, ОДВ – 128, 129, 984, 995, 1025, 1072, 1627, 1775], рідше – осінньо-весняний [27, Т – 3849] одяг. Так, яскраві нашивки у вигляді аплікацій зі шкіри або зі шкіри й сукна майстрині розташовували у куточках чи вздовж пілок кептарів (кожушків, лейбиків, мунтянів), у верхній частині клинів, по лінії відрізної талії, у кутах полів, по низу рукавів, іноді по лінії горловини й вздовж полів у свитах, кожухах та інших виробах.

Овечим хутром (каракулем, смушком) подолянки полюбляли оздоблювати хутряний плечовий та становий одяг з метою художнього завершення та утеплення вбрання. До прикладу, з хутра виготовляли коміри й манжети, а смушком коричневого, сірого і чорного кольорів обшивали поли та поділ вищеназваних компонентів традиційного костюма селян [15, Т – 437, 894, 1145, 2942, 2949, 3388; 27, Т – 2621; 29, Т – 146, 147, 148, 151, 438; 45, ОДВ – 40, 128, 129, 984, 995, 1004, 1025, 1072, 1627, 1775].

Декорування шнуром (шнуркування) також займало важливе місце в естетичному вирішенні нагрудного й верхнього одягу українців усіх локальних зон Поділля. Колір шнурів місцеві майстри підбирали, відповідно до гармонійного сполучення із забарвленням сукна (у сукняних виробів) або шкіри (у хутряних виробів). Зокрема, білі, зелені, оранжеві й червоні шнури вони поєднували з матеріалом білого, коричневого чи сірого кольорів, чорними шнурами доповнювали білий та сірий матеріали, зеленими й червоними шнурами підкреслювали одяг із білого матеріалу, а білими й/або синіми шнурами – з коричневого матеріалу. Нашивали шнури переважно по лінії з'єднання швів і горловині, уздовж піл, на комірі та по низу рукавів. Наприклад, побутували варіанти жіночих гуньок з коричневого домотканого сукна, обшитих оксамитом і вовняними шнурами білого,

червоного й зеленого кольору (с. Пашківці, Хмельницький р-н, Центральне Поділля) [44, Т - 731] або лише зеленим шнуром (с. Кадиївці, Кам'янець-Подільський р-н, Центральне Поділля). У вжитку також була чоловіча опанча з коричневого сукна, прикрашена крученим шнуром синього кольору (с. Малинці, Хотинський р-н, Буковинське Поділля) [31, КТК - 92]. Траплялося й декорування виробів з коричневого сукна шнуром коричневого кольору та гудзиками або кутасами з різнобарвної вовни (Борщівський і Буцацький р-ни, Західне Поділля та ін.).

Загалом, нашивні оздоби подільські селяни використовували для виокремлення певних елементів крою або конструктивних ліній одягу. Так, у натільних виробах роль прикрас виконували стрічки (у т. ч. гарусні), китиці й плетені зав'язки з ниток, якими зв'язували горловину або пришите фабричне чи плетене мереживо [46, Т - 138]. Натомість наголос декору в плечових та станових виробах, як зазначалося вище, робився на талії вздовж підрізних бочків і верхньої поли, в нижній частині рукавів, на кишнях, комірі або по лінії горловини, пройм рукавів, пілок тощо. Регіональні, локальні та локально-зональні особливості визначалися у розміщенні нашивних прикрас, техніці їх виконання й композиційній побудові.

Аплікація з кольорової шкіри, сукна, пшису та інших матеріалів, відповідної форми шматочки або смужки яких нашивалися на одяг, формуючи конкретний малюнок, була широко розповсюджена в селах Поділля, Буковини, Середньої Наддніпрянщини та в Карпатах. На Поділлі аплікацію, особливо на хутряних виробах, найбільше любляли майстри в Буковинській і Західній локальних зонах та в наддністрянських районах Східного й Центрального Поділля [15, Т - 2806]. На правобережній Черкащині (у т. ч. Христинівському р-ні, Східне Поділля) аплікація здебільшого була однотонною чи двобарвною. Зазвичай аплікація мала вигляд складного рослинного орнаменту, розташованого на верхньому одязі з хутра вздовж правої поли та у нижньому її куті, на грудях, подолі, манжетах. На становому одязі з сукна селяни віддавали перевагу аплікаціям з геометричними орнаментами.

Важливе місце поряд з аплікаціями в оздобленні одягу займала фурнітура, виконуючи одночасно з утилітарною роллю й

естетичну функцію. До прикладу, саморобні гудзики, петлі тощо, плетені зі шкіри, шнура або виконані з дерева, кольорових вовняних ниток оригінально й гармонійно доповнювали цілісну композицію вбрання [36, НД - 11/103; 15, Т - 437, 894, 2942, 3388]. Подекуди фурнітура ставала головною прикрасою виробу (зокрема, «круглі кохти» з Черкаської обл.). Однак, починаючи з кінця ХІХ ст., подоляни почали поступово замінювати саморобну фурнітуру її фабричними зразками.

Розглянемо детальніше поєднання означених вище способів декорування на плечових хутряних виробках та верхніх виробках із тканини й хутра. Отож, жіночі та чоловічі хутряні безрукавки побутували на території Буковинського Поділля [45, ОДВ - 40, 1004], в наддністрянських районах Західного (Борщівський, Бучацький і Заліщицький р-ни) [15, Т - 1145, 2949] та подекуди Центрального (Кам'янець-Подільський р-н) [29, Т - 648] Поділля. Причому буковинські подоляни носили хутряні безрукавки різної довжини й крою під назвами «кептар» («кептарець», «кептарик», «киптар», «кіптар», «кожуш», «кожушок», «лейбик»), як на Гуцульщині, та «мінтян» («минтян», «мунтян», «цурканка» («гуцуляк»)). Українці Західного Поділля хутряні безрукавки здебільшого йменували «лейбиками» та іноді - «брушлаками», «кептарями», «кептариками», «кожушками», «куцими кожушками», «півкожушками». Зрідка хутряні «лейбики» траплялися і в Кам'янець-Подільському районі Центрального Поділля.

Загалом регіональні, локальні та вузьколокальні (локально-зональні) риси оздоблення вищевказаних хутряних нагрудних виробів найбільш чітко проглядалися у комплексній сукупності матеріалу, крою, техніки й художніх особливостей їх прикрашання. Виокремимо за поданими ознаками три типи подільських хутряних безрукавок: буковиноподільський (заставнівський і хотинський), західноподільський (борщівський, бучацький і заліщицький) та центральноподільський (кам'янецький).

Буковиноподільські прямоспинні кептарі, «перегинкового» крою зі стоячим коміром і довжиною до пояса або трішки нижче пояса та кептарі з плечовим швом, невисоким коміром-стійкою, розширені до низу й довжиною до стегон навколо горловини, пройм рукавів («пахів») і вздовж нижнього краю виробу

обшивались чорною або сірою овчиною (смушком чи каракулем). Декорували обидва різновиди кептарів також аплікаціями зі шкіри («саф'яновий кіптарь») зазвичай жовтого й коричневого кольорів або тканого чи вив'язаного полотна («гульова» тканина, «насиляний смушок»), виготовленого переважно з чорних або вишневих вовняних ниток. Як святкові, так і буденні кептарі однозначно оздоблювалися в більшій або меншій мірі вишивкою різнокольоровими вовняними нитками або муліне («драмики»). Вишивку виконували на дуже м'якій шкірі чотириденного ягняти, а потім вшивали у поле хутряного виробу поруч зі смушком. Так, кептар із с. Хрещатик Заставнівського р-ну Чернівецької обл. (1850–1899^орр. походження) прямого крою, довжиною до пояса з білої шкіри був обшитий шкіряною смужкою вишневого (темно-коричневої) кольору та чорним каракулем навколо його горловини, пройм рукавів, вздовж пілок і по низу. А також прикрашений двома кишеньками, зшитих з двох шматочків чорної й двох шматочків вишневої шкіри та аплікацією вздовж обох пілок із чорного сап'яну («софіяну») у вигляді геометричних орнаментальних мотивів – «зубчиків» («зубців») навколо пройм рукавів, вздовж пілок і нижнього краю виробу та паралельної шкіряної смужки з геометричними мотивами типу гостроконечників із бічними, закрученими досередини, різками («кучерями») й прямими різками. Між цими орнаментами розміщувалися ще й смуги хутра та рядок білої шкіряної силянки – вертикальна смуга шкіри з густими горизонтальними розрізами, між які почергово впліталася вишнева вовняна нитка, утворюючи таким чином геометричний орнамент. Причому кишені та смуги «зубчиків» і «кучерів» були обшиті навколо червоними, зеленими та фіолетовими вовняними нитками, які одночасно закручували в петельки. До аплікованих елементів вовняну бавну пришивали фабричною ниткою способом у прикріп. Крім того, на спинці кептаря по низу майстрині додатково розташовували три кушчики аплікації з трьох листочків, обшитих зеленими й фіолетовими вовняними кружечками. Шкіряні вузлики виконували роль гудзиків [45, ОДВ – 1569].

Натомість мунтяни довжиною до колін, трапецієподібної форми, з плечовим швом і невисоким коміром стійкою буковинські подоляни обов'язково прикрашали навколо горловини, пройм

рукавів, вздовж пілок і по низу хутром тхора та переважно білою шкіряною силянкою з кольоровими вовняними орнаментами, аплікацією з полотна або шкіри мотивами «зубчики» й «кучері» та вишивкою на полотні чи шкірі, а також на бічних і плечових швах. Зокрема, мунтян 1890-х рр. вжитку з с. Горошівці Заставнівського району, оздоблений, як зазначалося вище, хутром тхора й силянкою. До того ж вздовж пілок і по низу виробів розміщували подвійні смуги хутра та силянок із червоними й зеленими вовняними нитками, а між ними подвійні смуги тканого чи вив'язаного полотна червоного кольору, вишитого зверху козликом жовтими нитками. Одинарні смуги хутра, силянки та вишитого полотна декорували горловину, пройми рукавів, плечові й бічні шви. А смуга полотна вздовж застібок була оформлена у вигляді «зубчиків», з вишитими кутиками рослинними білими, синіми й червоними мотивами листочків стебнівкою та жовто-зеленими рядками козлика й жовто-блакитними та жовто-зеленими квіточками-сонечками стебнівкою. Водночас мунтян у кутиках пілок був аплікований мотивом «кучері» з того ж червоного полотна, окантованим вовняними нитками коричневого кольору, з подекуди закрученими у петлі, й пришиті кранною ниткою методом у прикріп, вишитим всередині рядочком козлика й квіточками-сонечками стебнівкою. Застібкою слугували шкіряні вузлики [45, ОДВ – 40].

Західноподільські хутряні нагрудні вироби мали як схожі, так і відмінні риси від буковиноподільських. Так, у Борщівському районі безрукавки шили «перегинкового» крою, здебільшого без коміра, короткі (довжиною 32–42 см), із приспущеними проймами, до яких зрідка пришивали короткі рукави (максимум до ліктя). У ролі застібки використовували нитяні гудзики або шкіряні вузлики. Виріз горловини, пройми рукавів (або низ коротких рукавів), передні пілки (одинарними або подвійними смугами вздовж орнаменту) та низ виробів обшивали обов'язково чорним смушком (рідше каракулем), а також голеною шкірою («боксом») або тканим чорним чи вишневим полотном, аплікацією зі шкіри, декоративними швами тощо. Борщівський підтип безрукавок з хутра за способом прикрашання й орнаментикою характеризувався трьома варіантами: - декорування аплікацією з геометричними або рослинними орнаментальними мотивами; -

прикрашання вишивкою з рослинними орнаментальними мотивами; - комбінування оздоблення аплікацією та вишивкою одночасно [15, Т - 1145].

Декорування хутряних безрукавок аплікацією з геометричними орнаментами було поширеним у більшості сіл Борщівщини. Оздоблювальні елементи вирізували або «тесали» (вузьколокальна назва, яку вживали місцеві кушнірі) з тонкого фабричного сукна брунатної, вишневої чи зеленої барви. Зачасти наголос у декорі лейбиків робили на орнаментальних смугах (одинарних або подвійних) уздовж застібок на передніх пілках. Додатково прикрашали й бічні шви та кишені (одну, дві, три або чотири) декоративними швами козлик («кіска»), кривуля (кривулька, штапівка) та стебнівка, чи виріз горловини, пройми рукавів і низ виробу – аплікацією мотивами «зубчики», а бічні шви – мотивами «кучері» (або «баранячі роги»). Орнаментальні смуги також склалися з окремих чи з'єднаних поміж собою геометричних «кучерів» («баранячих рогів»), як і на кептарях Буковинського Поділля. Знову ж таки, борщівські майстри апліковані елементи й мотиви оконтурювали (обводили, обшивали) вовняною ниткою бавною (приховуючи заразом лінію зшивання) переважно чорного кольору, яку пришивали до виробу досить міцною кранною «котушковою» ниткою, теж способом у прикріп. Одночасно бавну закручували в петельки – так зване петелькування. Крім того, апліковані орнаментальні мотиви всередині іноді вишивали рядком стібків козликом і квітами стебнівкою, а кишеньку, в даному випадку – з чорного тканого полотна, – рядками техніки козлик і кружечками технікою стебнівка в куточках кишені (с.°Дзвинячка, Борщівський р-н) [15, Т - 1427].

Аплікаціями з геометричними зображеннями оздоблювали також «бунди», «кожушки», «кожушини» або «куці кожушки», котрі побутували здебільшого в північно-західних та центральних селах Борщівщини. Проте їх орнаменти на грудях склалися тільки з кількох, не сполучених між собою, зубчастих мотивів зі шкіри або сукна, подібних до наконечників стріл (чи трилисників) і подекуди з кутиками, вишитими стебнівкою. Бічні шви, краї коротких рукавів та поли внизу зазначених хутряних виробів обрамляли зубчастою смугою. Так, «кожушина» з с. Шупарка була обшита

навколо вирізу горловини, країв коротких рукавів, уздовж передніх пілок і по низу чорним смушком, вишневою тасьмою (з тканого полотна), чорною бавною у прикріп та декоративним зигзагоподібним швом – кривулька. Бічні шви декоровані аплікацією зі шкіри мотивами «зубчики», окантованими чорною й червоною бавною у прикріп, яка закручена в петельки, орнамент уздовж застібок містив окремі апліковані зубчасті мотиви типу наконечників стріл, а її три шкіряні кишеньки – вишивку козликком і стебнівкою [15, Т – 5510]. В свою чергу «бунда» («кожушок») з с. Пищатинці мала обшивку навколо вирізу горловини чорним смушком, зеленою шкіряною смугою й вишневою тасьмою (з тканого полотна), вишитою козликком та смугою шва кривулька, а навколо країв коротких рукавів, уздовж передніх пілок і по низу – чорним смушком, зеленою шкіряною смугою та аплікацією зі шкіряними «зубчиками», окантованими чорною бавною у прикріп, яка закручена в петельки. Бічні шви декоровані силянкою з рідкими горизонтальними розрізами й аплікацією зі шкіри «зубчиками», з аналогічним окантуванням. Аплікований орнамент уздовж застібок був сформований із роз'єднаних шкіряних мотивів трилисників із вишитими стебнівкою куточками. Дві шкіряні білі кишеньки прикрашалися шкіряною обшивкою та «зубчиками» чорного кольору, а також вишивкою козликком, кривулькою й стебнівкою – на кишеньку й стебнівкою рослинного мотиву – над кишеньками [15, Т – 245].

Водночас, саме тоді до першого варіанту оздоблення борщівських безрукавок дослідниця Л.°Булгакова-Ситник віднесла так звані «ремісницькі лейбики» (від назви місцевих кушнірів-ремісників), які були у вжитку в багатьох селах довкола смт Мельниця-Подільська. Названі вироби декорувалися нашитими уздовж застібки шкіряними або сукняними смужками, вишитими рядком стібків швом козлик різнобарвними вовняними нитками [3, с. 161].

Другий варіант прикрашання хутряних безрукавок Борщівщини вишивкою з рослинними орнаментальними мотивами носили в селах Германівка, Дзвинячка й Кривче, смт Мельниця-Подільська та сусідніх із ними населених пунктах. До речі, їх крій і розташування декору збігалися з кроєм і декоруванням лейбиків із геометричною аплікацією. Рослинні

взори мали вигляд квіткових гірлянд 4–6 см завширшки, які виконували здебільшого прямою гладдю, гаптом і стебнівкою або лічильною (прямою чи косою) гладдю й стебнівкою кольоровими вовняними нитками або дрібним бісером («кораликами», «цятками»), склярусом і дрібними дутими скляними намистинами. Краї пілок обшивали чорним смушком (каракулем) та кольоровою тасьмою чи плетивом (в'язкою) з чорної вовни і декоративним швом. Накладні або прорізнi кишеньки окантовували чорною вовною у прикріп із закрученими петлями та тканим полотном з рядками шва козлик, на кишеньках вишивали «сонечка» або букетики квітів, а над кишеньками – часто букетики квітів прямою чи лічильною гладдю зі стебнівкою. Зокрема, у с.°Терманівка білий лейбик навколо вирізу горловини та передніх пілок (подвійними смугами) був обшитий чорним каракулем, швом козлик і вишневою вовняною ниткою у прикріп, довкола пройм рукавів і по низу – в'язкою з чорної вовни й також козликом і вишневою вовняною ниткою у прикріп, а на бічних швах – рядками козлика та вовною у прикріп. Уздовж застібок лейбик був декорований окремими квітковими мотивами, вишитими лічильною гладдю й стебнівкою зі шкіряним кружечком всередині квіточки або без. Проте виріб містив дві прорізнi кишеньки, прикрашені вгорі широкою смугою білого полотна, окантованого чорною вовною у прикріп, яка закручена в петельки, й оздобленого геометрично-рослинним візерунком технікою лічильна гладь бавовняними нитками. Над кишеньками розташовувався букетик квітів, виконаний лічильною гладдю й стебнівкою [15, Т – 419]. Прикладами доповнення вишивки вовняними нитками рослинних орнаментів бісером та/або склярусом і дрібними дутими скляними намистинами слугують хутрянi безрукавки з с. Кривче та смт Мельниця-Подільська. Так, лейбик з с. Кривче довкола вирізу горловини, пройм рукавів, вздовж передніх пілок (подвійними смугами) та по низу виробу був обшитий чорним каракулем, рожевою й чорною (остання вишита склярусом оранжевого кольору) тасьмами, блакитною вовняною ниткою у прикріп і швом козлик зеленою ниткою, а на бічних швах – чорною тасьмою зі склярусом, блакитною вовняною ниткою у прикріп і козликом зеленою ниткою. Уздовж застібки пілки були прикрашені гірляндою рослинного орнаменту, виконаного лічильною гладдю

й стебнівкою різнокольоровими вовняними нитками. З тієї ж вовни були виготовленні й чотири гудзики. Дві накладні кишеньки були обшиті вгорі широкою смугою чорного тканого полотна, вишитого козликом, окантовані чорною вовною у прикріп, яка закручена у петельки й оздоблена стебнівкою на мотив «сонечко». А над кишеньками розміщувався букетик квітів, виконаний стебнівкою [15, Т - 2898]. У свою чергу лейбик із смт Мельниця-Подільська мав аналогічне оздоблення, лише рослинні гірлянди вздовж пілок містили вишиті квіти не тільки нитками, але й прозорим білим і непрозорим жовтим, синім і червоним бісером та дрібними дутими скляними намистинами темно-сірої барви. Різнилися й техніки вишивки на двох нижніх - більших - кишеньках. Так, вони нагадували раніше описані прорізні кишеньки з широкою смугою білого полотна вгорі. Кишеньки окантовувалися чорною вовною техніками у прикріп (петельками) та обметицею, бавовняними кольоровими нитками - напівхрестиком та прозорим бісером. Техніки виконувалися геометрично-рослинним узором. Дві верхні накладні кишеньки за формою та декором відповідали вищезазначеному прикладу, лише були доповнені дутими намистинами й технікою крученка [15, Т - 1024].

Лейбики, декоровані комбінуванням аплікації та вишивки одночасно здебільшого траплялися в наддністрянських та центральних селах Борщівського району. Вишиті й апліковані орнаментальні мотиви розташовували в двох паралельних рядках упродовж застіжки. Зазвичай у зовнішньому рядку нашивали аплікації («кучері», «сонечка» тощо) з сукна або шкіри, а у внутрішньому - вишивали вовняними різнобарвними нитками квіти з листочками. А бічні шви та крайові зрізи цих так званих «лейбиків з листям» прикрашали за прикладом лейбиків з аплікацією. Крім цього, побутували й інші способи розміщення та характер мотивів прикрас у названого варіанту нагрудного одягу. Зокрема, лейбик з с.°Кривче довкола вирізу горловини, пройм рукавів, по низу та вздовж передніх пілок (подвійними смугами) був обшитий чорним каракулем, зеленою вовняною ниткою у прикріп і швом козлик чорного кольору, а на бічних швах - трьома рядками козлика чорного й червоного кольорів та зеленою вовною у прикріп. Уздовж застіжок лейбик був оздоблений окремими мотивами «сонечко» зі шкіряних кружків, доповнених навколо

вовняною ниткою у прикріп, яка була закручена в петельки та п'ятьма гудзиками з кольорових вовняних ниток. Також безрукавка характеризувалася двома прорізними кишеньками, утвореними широкою смугою вишневого тканого полотна, окантованого чорною вовною у прикріп із петелькуванням та вишитого рядками швом козлик і листочками лічильною гладдю кольоровими вовняними нитками [15, Т - 1145].

У Буцацькому районі Західного Поділля хутрянні безрукавки використовувалися у вжитку, починаючи з південних сіл Берем'яни, Возилів, Губин, Миколаївка, Сновидів і аж до північного населеного пункту^о – смт Золотий Потік, який вважався осередком творення лейбиків. Тут переважали хутрянні плечові вироби одного варіанту – прямоспинні, подовжені (50–54 см), з плечовими швами та зі стоячим смушевим коміром, крайові зрізи яких обшивали голеною кольоровою шкірою, «щіточкою» з телячої шерсті, також часто кольоровою вовною в прикріп і швом козлик, а вздовж застібок ще й чорним овечим смушком. Бічні та плечові шви буцацьких лейбиків декорували різнобарвною вовняною ниткою швами косичка й козлик (або хрестик) та вовною у прикріп або нашивали вузькі смужечки шкіри. Окрім того, до прикладу, упродовж передніх пілок золотопотоцьких безрукавок з хутра декорували аплікованими сап'яновими «зубцями» у вигляді наконечників стріл, які вертикально перемежовували рядками вишивальних швів козлика або кривулі (штапівки). На кінчиках зубців вишивали мотиви «мотилики», а наприкінці рядків – «сонечка». Накладні, заокругленої форми, кишеньки оздоблювали композицією із кружечків, вишитою стебнівкою чи кривулею тонкими вовняними нитками «коцик». Схожі за способом прикрашання хутрянні плечові компоненти мали поширення в окремих придністровських селах Городенківського району Івано-Франківської області. Натомість лейбики з буцацького с. Берем'яни різнилися від вищезазначених лише декором пілок і кишень. Тут також застосовували вздовж застібки чергування аплікації зі шкіряних мотивів «зубчиків» типу наконечників стріл зеленого й червоного кольорів, окантованих вовною у прикріп і вишитих на кінчиках «мотиликами» з короткими рядками шва козликом й також «мотиликами» на його кінцях. А в накладних, заокругленої форми, кишеньках спостерігалося поєднання аплікованих

звичайних «зубчиків» із червоного сап'яну з вишитими козликом і кривулькою рядками та стебнівкою трьох окремих «сонечок» зеленою вовною [15, Т - 2914].

I, нарешті, у Заліщицькому районі Західного Поділля поширення мали два варіанти хутряних безрукавок: короткі (38–40 см), без плечових швів, з розширеною лінією плеча та подовжені (58–62 см), з плечовими швами, дещо розширені внизу. Загалом місцеві майстри оздоблювали їх за допомогою аплікації з'єднаними чи окремими геометричними («баранячі роги» («кучері»), «зубчики», «кривульки», «сонечка») або рослинними (дубові листочки, «квітки-сонечка», трилисті квіти («лілії»)) мотивами із шкіри (сап'яну («софіяном») чи тисненої шкіри) та/або з тонкого фабричного сукна (зазвичай вишневої барви), вишитих декоративними швами (вовною в прикріп, козликом і стебнівкою) [15, Т - 275, 2069, 2949].

Зокрема, крайові зрізи коротких хутряних лейбиків прикрашали смушком, голеною шкірою й аплікацією сукном або сап'яном мотивом «зубчики», часто з декоративними швами кривулька (с.°Торське) або вовняною ниткою у прикріп, яка закручена в петельки (с. Лисичники) чи без петелькування. Уздовж застіжки зазначені нашивні прикраси доповнювалися тасмою із сукна, вишитою кривулькою (штапівкою), рядком шкіряної селянки («переборки») та смужкою з'єднаних між собою аплікованих шкіряних мотивів «кучері» або «баранячі роги», «зубчики» й «кривульки». Бічні шви оздоблювали селянкою (із зубчиками з боків, на три ремінці по середині) чи смужечкою кольорового сап'яну, які з обох боків вишивали двома рядками козлика («путаного») або двома скрученими вовняними нитками в прикріп. Дві або чотири накладні кишеньки напівкруглої форми виконували зі звичайної чи тисненої шкіри або їх комбінацією. Верхні краї кишенок були оформлені зубчастою чи прямою смужкою із голеної шкіри або вирізані зубцями, навколо окантовані вовною у прикріп з петелькуванням, а всередині часто вишиті козликом і стебнівкою. Лейбики з с. Лисичники нерідко містили декоративний виложистий смушевий комір, зовні обрамлений смугою подвійних зубців - з вишневого сукна та тисненої шкіри [15, Т - 2069].

Хутряні плечові вироби другого варіанту, які були у вжитку

лише в південних селах району Виноградне, Зозулинці, Синьків (колишня Богданівка), мали плечові шви, як і буковиноподільські мунтяни. На подовжених заліщицьких безрукавках орнамент аплікації вздовж застібки складався з нез'єднаних геометричних мотивів «кучерів» та окремого рослинного мотиву «квітки-сонечка», розташованого в нижньому куті поли. Подекуди «кучері» могли чергуватися з аплікованими рослинними елементами дубових листочків або трилистими квітками («ліліями»). Таким же чином подільські майстри оформляли й бічні шви. Натомість плечові шви, пройми рукавів та поли виробів із хутра декорували комплексним поєднанням шкіряної силянки й зубчастого бордюру. Водночас усі апліковані орнаментальні мотиви оконтурювали чорною вовняною ниткою, закрученою у петельки («ключки») та пришитою крамною ниткою в прикріп. І обов'язково краї зрізів на полах та проймах рукавів лейбиків обшивали чорним смушком [3, с. 162]. Про спільні риси в оздобленні заліщицьких хутряних безрукавок Західного Поділля та заставнівських кептарів Буковинського Поділля зазначала й вітчизняний науковець Г.°Горинь [8, с. 67].

Зрідка хутряні подовжені лейбики (біля 65 см) без плечових швів, дещо розширені до низу, траплялися й у Кам'янець-Подільському районі Центрального Поділля. Їх шили з пофарбованої у світло-коричневий колір шкіри та доповнювали крайові зрізи хутром яскравої коричневої барви. Окрім того, довкола вирізу горловини, пройм рукавів і вздовж передніх пілок прикрашали рядком декоративного шва козлик червоною вовняною ниткою, а по низу трьома рядками козлика червоним й синім кольорами [29, Т – 648].

В оздобленні верхнього одягу з сукна та хутра українці Поділля також використовували комбінування нашивних прикрас і вишивки. Спочатку розглянемо три найбільш характерних подольнам варіанти прикрашання станового вбрання з домотканого, рідше фабричного, сукна. Перший варіант полягав у декоруванні зазначених компонентів традиційного костюма плетеними шнурами з кольорової вовни. Ними обшивали навколо стикових швів та крайових зрізів на полах, рукавах і комірі у вигляді прямих або зубчастих ліній чи з петелькуванням. Таким чином оздоблювали сардаки й сірійки в Заставнівському та

Хотинському районах Буковинського Поділля, гуньки й сардаки в наддністрянських районах Західного Поділля, свити, манти-гуньки й чугаїни з Бершадського, Жмеринського і Тульчинського районів на Вінниччині Східного Поділля, гуньки, чемерки й чугаїни з Кам'янець-Подільського, Новоушицького й Хмельницького районів Центрального Поділля тощо. До прикладу, буковиноподільський сардак з с. Орестівка Хотинського району містив декорування темно-коричневим (чорним) вовняним шнуром прямою лінією по всіх крайових зрізах, а шнуром з його петелькуванням навколо стикових швів на передніх пілках і по лінії пришивання коміра-стіжки. Застібки мали вигляд трьох вузликів зі шнура під локальною назвою «бовтички» [45, ОДВ - 273]. Аналогічно прикрашені темно-коричневим вовняним шнуром і західноподільські сардак (сердак) з с. Торське Заліщицького району та гунька з с. Пилипче Борщівського району [15, Т - 2627]. Проте, крім застібок зі шнура, в сардака були ще й горішні зав'язки з того ж матеріалу, з різнокольоровими вовняними кутасами (кульками) на кінцях, а в гуньки, замість застібок зі шнура, використовувалися гудзики з кольорової вовни (оранжеві й фіолетові). Центральноподільська гунька з с. Кадиївці Кам'янець-Подільського району, з відкладним коміром була щедро оздоблена зеленим шнуром подвійними рядками вздовж усіх крайових зрізів, ліній вшивання бічних клинів і накладних клапанів з чорного оксамиту та короткими горизонтальними рядками біля застібок. Рядки шнурів у своїй більшості завершувалися зеленим китичками (кутасами) [31, КТК - 92].

Другий варіант прикрашання сукняних верхніх виробів - це комбінування аплікації шнурами з вишивкою кольоровими вовняними та подекуди шовковими нитками траплявся на мантах Буковинського Поділля, свитах і опанчах з Бучацького й Гусятинського районів Західного Поділля, чугаїнах центральних і південних районів Східного Поділля (Жмеринський і Могилів-Подільський р-ни, Вінниччина) та опанчах, чугаїнах центральних і південних районів Центрального Поділля (Деражнянський, Кам'янець-Подільський, Новоушицький і Хмельницький р-ни). В цілому шнурами обшивали знову ж таки крайові зрізи та лінії вшивання окремих деталей, а за допомогою вишивки головний декоративний наголос майстри робили на капюшонах (башликах,

бородицях, богородицях, відлогах, вилогах, каптурах, кобках), відкладних комірах (вилогах), нагрудній правій пілці та по низу рукавів. Зазвичай подоляни вживали прості геометричні орнаментальні мотиви, а саме – коло, квадрат, трикутник, ромб, решітки, вісімки, зигзаг, паралельні лінії та ін. Так, опанча з с. Кривче [37, В – 3327], Борщівського району Західного Поділля оздоблена білим шнуром. Чугаїна жіноча з с. Носківці Жмеринського району, що на Вінниччині, зі Східного Поділля, декорована червоним вовняним шнуром і вишивкою козликком зеленими нитками [27, Т – 2783]. Темно-коричнева святкова чугуїна з с. Пашківці Хмельницького району Центрального Поділля характеризувалася наявністю пришитого прямокутного коміра, вишитого швом козлик нитками білого й зеленого кольорів, що перемешувався аплікаціями вовняним шнуром червоної барви у вигляді прямих, зубчастих та ліній із петелькуванням. Також на накладних оксамитових клапанах, пришитих з обох боків, і оксамитових закачаних манжетах поєднувалася аплікація червоним шнуром та вовняними кутасами з вишивкою техніками козлик і стебнівка й вовною у прикріп [44, Т – 731]. Загалом зазначена подільська чугуїна нагадувала притаманні риси лемківської «чуги».

Третій варіант полягає у поєднанні нашивок з тонкого фабричного сукна (нерідко вишитих) із аплікацією шнуром. Такі вироби побутували на Буковинському Поділлі та здебільшого у північних районах Західного, Східного й Центрального Поділля, хоча подекуди траплялися й у інших районах зазначених локальних зон. Наприклад, буковиноподільська манта з с. Орестівка Хотинського району оздоблена довкола всіх крайових зрізів та вздовж великого відкладного чотирикутного коміра шнуром синього кольору. Також у кутиках відкладного коміра спереду і ззаду розташовувалася аплікація з сукняних трикутників і кружечків жовтого, зеленого й червоного кольорів у гармонійній композиції [45, ОДВ – 59]. В свою чергу східноподільська жіноча свита з с. Кобелецьке Тиврівського району Вінницької області, з вузьким шалевим коміром, характеризувалася декором за допомогою кольорового канту, темно-коричневого сутажу й зеленого вовняного шнура [27, Т – 2049]. А центральноподільська опанча з Новоушицького району із коміром-стійкою та

прямокутною відлогою, довжиною до талії, була обшита чорним шнуром навколо крайових зрізів, а на відлозі містила комбінування аплікації шнуром і сукняними кольоровими трикутниками із вишивкою технікою стебнівка мотивів «сонечка» [44, Т – 2806].

Щодо верхнього одягу з хутра, то особливо щедро декорували кожухи українські селяни Буковинського й Західного Поділля та в меншій мірі майстри Східного й Центрального Поділля. Загалом усі кожухи обшивали овчинним смушком, каракулем, хутром тхора або «щіточкою» з телячої шерсті довкола крайових зрізів, на комірі та подекуди прорізних кишнях. Крім того, існувало два варіанти додаткового оздоблення подільських кожухів: - комбінування аплікації полотном, сукном або шкірою (кольоровим сап'яном чи тисненою шкірою), тасьмою, шкіряною силянкою, вовняними кульками (китицями з бавовняних ниток або шкіряними китицями), а подекуди ще й вичиненою шкірою «юрівка» та фарбованою голеною шкірою «флейтівка» або «бокс» (Західне Поділля) з вишивкою техніками козлик (плетінка), ланцюжок, лічильна або художня (гапт) гладь, ретязь, стебловий шов, стебнівка, штапівка (кривуля), у прикріп із петелькуванням або без, машинною строчкою; - за допомогою овчинного смушку по лініях зшивання деталей на нагрудних пілках виробу й зрідка незначною аплікацією зі шкіри довкола низу рукавів (або шкіряними китичками трішки нижче лінії талії тощо) чи вишивкою вовною в прикріп уздовж крайових зрізів. Місцезнаходження декору було у взаємозалежності від різновиду крою кожухів (прямоспинні чи відрізні по талії). Так, прямоспинні кожухи прикрашали здебільшого смушком, аплікацією чи вишивкою на комірі, довкола рукавів, прорізних кишень, низу виробу, передніх пілок та іноді у нижньому куті, зазвичай правої пілки (вона дещо заходила на ліву), а відрізні – вздовж крайових зрізів, на комірі, по лініях талії й пришивання деталей (вставок на грудях чи спині, бічних клинів, прорізних кишень), зрідка в нижніх кутках обох передніх пілок, і додатково внизу рукавів вище оздоблення їх крайових зрізів.

Зокрема, буковинські подоляни полюбляли кожухи без плечових швів, короткі прямоспинні (довжиною трохи нижче пояса) та довгі з відрізною талією (довжиною нижче колін або до долу). Їх прикрашали за першим варіантом – багатою аплікацією з

силянок, «кавулями», квітами з кольорового сап'яну та або геометричними мотивами з тканого полотна вишневого чи чорного кольору («зубчики» й «кучері»), окантованими вовною в прикріп із петелькуванням та часто доповненими декоративними швами козлик, кривуля. Також місцеві майстри плели з вовни або шкіри китиці («дармовіси», «поводи»), вшали їх на мотузки або ремінці, зав'язували спереду й перекидали за спину. Крайові зрізи кожухів обшивали смушком або хутром тхора. До прикладу, кожух з відрізною талією, довжиною нижче колін із с.°Добринівці Заставнівського району, оздоблений навколо вирізу горловини, низу рукавів, низу виробу та передніх пілок чорним смушком, силянкою (із зелено-червоним вовняним орнаментом), аплікацією зі смуги шкіри «зубчиками», обкантованими декоративним швом у прикріп із петелькуванням (чергуванням подвійних петель та петель у вигляді трилисників) зеленими й червоними вовняними нитками. Уздовж застібок була нашита аплікація у вигляді вишитої козликом смуги тканого полотна вишневого кольору з мотивами «кучері», окантованими кольоровою вовною в прикріп із петелькуванням. Такою аплікацією, але зі шкіри, були оздоблені й бічні клини, а також доповнені силянкою та вертикальними рядками мотивів типу наконечників стріл із вишневого й чорного полотна та сап'янових квіточок. Лінія відрізної талії кожуха містила аплікацію з чергуванням вишневих полотняних ромбів з вишитими вовною в прикріп, із петелькуванням кутиками та, окантованою тим же способом, силянкою, ще й зі шкіряними листочками. Бічні шви також декорувалися силянкою з окантованими сап'яновими «кучерями». В нижніх кутках передніх пілок і внизу рукавів вище аплікації на крайових зрізах розташовувалися апліковані вишневі троянди з коричневими листочками із сап'яну. І, нарешті, лінія пройм рукавів та вшивання бічних клинів до аплікацій була обведена хвилеподібним швом типу кривулі вовняною ниткою червоної барви [45, ОДВ – 59].

Схожими до різнобарв'я прикрашаня буковиноподільських хутряних виробів були традиційні короткополі білі кожухи, довжиною до колін або до стегон (близько 60–108 см) наддністрянських районів Західного Поділля (особливо Борщівського й Заліщицького р-нів), а також Гуцульщини, Покуття та інших районів Буковини. Ці перегинкового типу, відрізні по

талії кожухи з призбираними полами, виложистим коміром або коміром-стійкою характеризувалися декоруванням тоненькою смужкою (шириною 0,8 см) білої, гарно вичиненої шкіри («юрівки») або шкіряною силянкою усіх швів на вставках виробу. Крайові зрізи й коміри селяни обшивали смушком, каракулем, іноді «щіточкою» з телячої шерсті чи подекуди прямою або зубчастою смужкою тасьми з сукна. А крайові зрізи, коміри та лінії пройм рукавів нерідко облямовували фарбованою голеною шкірою під локальною назвою «флейтівка» (або «бокс» – с. Дністрове, Борщівський р-н). Оздоблювали тут теж за першим варіантом у вигляді комплексу вишивки та аплікації (тонким фабричним сукном вишневого, зеленого або чорного кольору, сап'яном, тисненою шкірою) мотивами «баранячі роги» («кучері»), «в'юнчики», «зубчики» й «кривульки», чи типу наконечників стріл уздовж застібки на грудях і лінії талії. До того ж усі апліковані мотиви були окантовані кольоровою вовною в прикріп із петелькуванням. Найголовнішою деталлю у декорі західноподільських кожухів Борщівського, Бучацького, Заліщицького й Чортківського районів вважалися бічні клини від лінії талії з короноподібною композицією, вишитих або аплікованих зазначених мотивів, та оздоблення вздовж застібки, бічних швів, подекуди в нижніх кутках передніх пілок і внизу рукавів вище аплікації на крайових зрізах (зачасту в борщівських кожухах). Вишивку виконували вовняними чи шовковими кольоровими нитками техніками гапт, плетінка, ретязь та декоративними швами козлик, стебнівка, штапівка (кривулька) чи вовною в прикріп із петелькуванням. Гудзики робили зі стрижених вовняних нитяних китиць (кульок) або шкіряних вузликів, прикрашених барвистими вовняними нитками або без них. Варто зауважити, що кожухи Борщівського й Заліщицького районів характеризувалися більшим багатством нашивних прикрас, ніж ті ж самі кожухи Бучацького та Чортківського районів [15, Т – 214, 390, 2085, 2086, 2108, 2224, 2240, 2942, 3035, 3036, 3388, 9094; 43, КН – 12448].

Окрім того, на Борщівщині з початку ХХ ст., одночасно з «ремісницькими» лейбиками, ввійшли до вжитку так звані «ремісницькі» кожухи – здебільшого це вироби містечкових кушнірів з населених пунктів Борщів і Мельниця-Подільська.

Головний акцент їх оздоблення був спрямований на створення простої композиції з паралельних вишитих козликом або аплікованих смужечок із сукна на грудях довкола застібки та смуг вишивки і сукняної тасьми довкола талії. Усі деталі були окантовані вовняною ниткою методом у прикріп, а на спині по лінії талії ще й аплікацією «зубчиками» та вовною в прикріп з петелькуванням [15, Т - 437].

До першого варіанту способу декорування хутряних верхніх виробів належать також довгополі кожухи (довжиною близько 150 см), котрі побутували в центральних (Гусятинському й Тербовлянському) та північних (Підволочиському й Тернопільському) районах Західного Поділля. Їх робили з плечовими швами, приталеною спинкою, виложистим коміром або коміром-стійкою, прорізними бічними кишнями й також обшивали смушком або каракулем чорного (сірого - с. Довжанка, Тернопільський р-н) кольору навколо крайових зрізів, коміра й кишень чи подекуди «щіточкою» з телячої шерсті по долу або довкола кишень і всіх крайових зрізів, окрім коміра. А для прикрашання кожухів місцеві подоляни застосовували значно простіші від наддністрянських технічні прийоми оздоблення й не завантажені значною кількістю орнаментальних мотивів композиції. Наприклад, облямовування фарбованою голеною шкірою крайових зрізів, коміра, лінії пройм рукавів, талії, бічних швів, бічних прорізних кишень і лінії пришивання конструктивних деталей на спинці (Тербовлянський р-н). Вишивка на таких кожухах вживалася тільки для виділення конструктивних форм виробу за допомогою технік гапт, козлик, стебнівка, штапівка, у прикріп переважно шовковистими нитками зеленого, червоного й чорного кольорів та часто завершувалася різнокольоровими вовняними або шовковистими китицями (с. Полупанівка, Підволочиський р-н). Адже нею декорували практично всі з'єднувальні шви (тобто на плечах, талії, боках) та крайові зрізи на полах, рукавах, комірі тощо. У с. Васильківці Гусятинського району трапляються вироби з оздобленням типу борщівських «ремісницьких» кожухів у вигляді паралельних вишитих козликом і стебнівкою смужечок із білої, гарно вичиненої шкіри на грудях довкола застібки, а також однієї смуги довкола талії, кишень, бічних швів, пройм рукавів і лінії пришивання

бічних клинів шовковистими нитками зеленого й червоного кольорів. Цікавим доповненням у цьому кожусі є два довгі білі шкіряні шнури з вишитими козликом китицями на кінцях, що звисали ззаду виробу та прикрашання його крайових зрізів «щіточкою» з телячої шерсті коричневої барви [15, Т – 2495]. Натомість білий довгополий кожух з с. Довжанка Тернопільського району був вишитий гладдю, козликом, стебнівкою й вовною у прикріп нескладною композицією шовковими зеленими й червоними нитками на грудях довкола застіжки, а вздовж лінії талії декорований смугами вишивки й аплікації. Орнамент вишивки на грудях мав вигляд геометричних мотивів, розташованих у прямокутниках, які розділялися шкіряною силянкою. У порівнянні з наддністрянськими кожухами, котрі аплікували кольоровим сукном, у західноподільських центральних районах хутряні станові вироби оздоблювали аплікацією кольоровою шкірою прорізним і поверхнім способом, зрідка поєднуючи цей декор вишитими ланцюжком рослинними мотивами на спині [15, Т – 253].

Українські селяни Східного [27, Т – 2058, 2282, 2600, 2621, 2783] та Центрального [29, Т – 146, 147, 148, 151, 438] Поділля, аналогічно до жителів центральних і північних районів Західного Поділля та Середньої Наддніпряни, полюбили приталені кожухи «під стан», з розширеними донизу й призбираними в талії полами або довгополі, невідрізні у талії, «гулуб'ясті кожухи». В обох випадках переважно з відкладними комірами й лише подекуди з високим коміром-стійкою. Але, якщо в другій половині ХІХ ст. східні та центральні подоляни віддавали перевагу білим кожухам, то вже з початком ХХ ст. виробництво кожухів і овчини білого кольору починає занепадати через їх більшу вартість та менший попит ніж червонодублених хутряних виробів і овчини.

Східноподільські та центральноподільські кожухи прикрашали двома вищезазначеними варіантами. Зазвичай перший варіант декору за допомогою вишивки техніками козлик, плетінка, стебнівка, штапівка й у прикріп чи машинною строчкою, аплікації з кольорового сап'яну чи смужок білої шкіри, вовняних кульок [28, НК – 174], тасьми був характерний для білих кожухів. Зокрема, кожухи північних районів Вінниччини (Східне Поділля) нагадували собою сусідні київські хутряні вироби (Середня Наддніпрянищина). Наголос художнього оформлення у них

робився також на аплікованих мотивах, розміщених у нижньому куті правої поли. Проте, на відміну від складних орнаментальних композицій гуцульських, буковинських, західноподільських (наддністрянських) або покутських кожухів, тут переважали прості vzори, утворені переважно з прямих ліній, виконаних техніками плетінка (козлик) або стебнівка різнокольоровими вовняними нитками.

Так, білий тулуб'ястий кожух з центрального району Вінницької області – Оратівського був обшитий уздовж крайових зрізів чорним смушком та прикрашений аплікацією зі смужок білої шкіри й вишивки кольоровою вовною у прикріп довкола низу рукавів і долу виробу [39, Книга вступу. Кожух без номера з етнографічної експозиції]. А білий весільний тулуб'ястий жіночий кожух з південного району (сmt Чечельник) Вінницької області містив оздоблення чорним каракулем, аплікованими прямими і хвилястими смугами й рослинними мотивами кольорового сап'яну та хвилеподібною різнобарвною крамною тасьмою навколо крайових зрізів, а сірим і чорним каракулем – на відкладному комірі. Також вздовж застіжки й частково по низу правої пілки розташовувалася стрічкоподібна аплікація червоним і вишневим сап'яном зі складними рослинними мотивами (квіти з листочками й яблучками), а у нижньому куті правої пілки – ще й аплікація з вазоподібним і стрічковим рослинним орнаментом [27, Т – 2058].

У центральноподільських білих перегинкового типу кожухах, відрізнiх по талії, з виложистим коміром або коміром-стійкою, довкола передніх пілок, низу рукавів і самого виробу, кишень та на комірах також обшивали чорним або сірим смушком чи каракулем. У свою чергу шви по лінії пройм рукавів, талії, бічних клинів, прорізнiх кишень та часто й крайових зрізів містили декорування аплікацією тоненькою смужкою білої, добре вичиненої шкіри, подекуди доповненої вовняними кульками (зокрема, чорного кольору – с.°Слобідка, Новоушицький р-н) [44, Т – 1693]. Крім аплікації, такі кожухи могли оздоблюватися вишивкою довкола вирізу горловини, пройм рукавів, лінії талії, пілок, бічних деталей спини й долу у вигляді одного чи двох рядків кольорової вовняної нитки способом у прикріп, вздовж застіжки, низу рукавів, бічних швів і лінії пришивання бічних клинів – рядками козлика, й у прикріп та геометричним мотивом «кривульки» вовною у прикріп,

а на бічних клинах – ще й рядками стеблового шва, геометричних мотивів «кучерів» вовною в прикріп і рослинного вазоноподібного мотиву гладдо. Прикладом такого художнього оформлення є білий кожух із коміром-стійкою з с. Бакота (затопленого в 1981 р.) Кам'янець-Подільського р-ну [31, КТК – 1749].

Другий варіант прикрашання, а саме вовняним смушком (каракулем чи «щіточкою» з телячої шерсті) не лише довкола крайових зрізів, на комірі та прорізних кишнях, але й по лініях зшивання деталей, на нагрудних пілках виробу й зрідка незначною аплікацією зі шкіри довкола низу рукавів (або шкіряними китичками нижче лінії талії) чи вишивкою вовною в прикріп уздовж крайових зрізів, здебільшого траплявся в червонодублених кожухах. До прикладу, жіночий «червоний» кожух, відрізний по талії з коміром-стійкою з с. Немерче Мурованокуриловецького району Вінницької області (Східне Поділля), декорований лише вовняним смушком чорного кольору навколо крайових зрізів, на комірі, прорізних кишнях та двох нагрудних вертикальних конструктивних лініях зшивання [27, Т – 2621]. Центральноподільський червонодублений тулуб'ястий кожух зі с. Слобідка Новоушицького району облямовували «щіточкою» з телячої шерсті вздовж передніх пілок, низу рукавів і долу – однією смугою, а навколо коміра-стійки та застібки – двома смугами цієї шерсті, а також шкіряними китичками трішки нижче лінії талії. Натомість «червоний» кожух, відрізний по талії, з коміром-стійкою із південних районів Центрального Поділля, крім обшивки чорним смушком довкола пілок, низу рукавів, долу й на комірі, містив у цих місцях вишивку вовною способом у прикріп та був доповнений китицями з білих ниток, що звисали від верхньої застібки до лінії стегон [31, КТК – 898].

Висновки. Отже, з метою прикрашання складових компонентів народного костюма подільських українців другої половини ХІХ – початку ХХ ст. застосовували такі прийоми й техніки нанесення та розміщення декору, як ткання, вибійка, вишивка, нашивки й набивки у вигляді аплікацій чи окремих деталей. Нашивні й набивні оздоби як спосіб декорування мали поширення серед натільного, поясного, нагрудного й верхнього одягу, уборів голови, поясів, прикрас, взуття та доповнень до одягу. Нерідко нашивні й набивні прикраси виконували центральну роль

у цілісній композиції, сприяючи врівноваженню й об'єднанню одягових елементів традиційного комплексу вбрання подолян. Причому в зазначених типах прийомів оздоблення народного одягу українців Поділля проглядалися впливи сусідніх історико-етнографічних регіонів та районів, зокрема, Буковини, Волині, Опілля, Покуття, Наддніпрянської та Південно-Степової України. Таким чином, різновиди подільських нашивних і набивних оздоб можна розглядати як цінне джерело порівняльної інформації стосовно матеріальної й духовної культурної спадщини Поділля зокрема та України загалом.

Список використаних джерел та літератури:

Фонди Борщівського обласного краєзнавчого музею Тернопільської області. Група «побут, етнографія». ПЕ – 99-1166.

Фонди Вінницького обласного краєзнавчого музею. Група «тканини». Т – 280-3799; група «дерево-камінь». ДК – 96, 751, 752, 821, 969, 976, 994, 1101, 1106, 1130, 1131, 1230, 1258, 1292, 1382; група «метал-зброя». Мз – 1417-1419.

Фонди Вінницького обласного художнього музею. Група «народний костюм». НК – 2, 29, 30, 31, 140, 155, 193, 240; група «тканини». Т – 250, 738.

Фонди державного історико-культурного заповідника «Межибіж». Книга надходжень. КН – 21, 22, 26, 29, 40, 41, 76, 77, 81,86-88, 98, 104, 217, 255, 276, 283, 289, 290, 291, 292, 295, 296, 298, 304, 3721, 3722, 3723, 3725.

Фонди Житомирського обласного краєзнавчого музею. Група «тканини». Т – 3570-3690.

Фонди Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника. Книга тканин. КТК – 23, 52, 56, 104, 604.

Фонди Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України (Львів). Група «етнографія і промисли». ЕП – 20559, 20579, 21573, 21582, 21606, 21971, 21972, 21997, 22037, 22096-23005, 69325; група «головні убори». ГУ – 2-381.

Фонди навчально-наукової лабораторії етнології Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка. Книга вступу. КВ – 122, 129, 146, 161, 315, 320, 381, 382, 386, 494, 529, 563, 573, 794, 883, 1058.

Фонди навчально-наукової лабораторії з етнології Поділля Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Книга вступу. КВ – 261-3511.

Фонди Національного музею ім. А. Шептицького (Львів). Група «народне мистецтво, тканини». НМТ – 113, 658, 854, 1251, 1234/2, 1778, 1800, 2372, 2384, 2794, 2800, 2802, 2807, 2808, 2811, 3012, 3172, 3181.

Фонди Національного музею народної архітектури та побуту України (Київ). Група «одяг». О – 789, 894, 1392, 1409, 1549, 1551, 1680, 1712-1720, 1871, 1872, 2450-2457, 2655-2682, 2765-2792, 2886-2896, 3204, 3619-3634, 3640-3642, 4544, 5143, 7781-7788; група «тканини». Т – 3251; група «науково-допоміжний фонд». НД – 9/34, 11/82, 490, 687, 1564, 2068, 3234, 4863.

Фонди Національного музею українського народного декоративного мистецтва України (м. Київ). Група «вишивка». В – 2734, 2743, 2762, 2771, 2782, 2789, 2800, 2805, 2807, 2808, 2815, 2837, 2839, 2852, 2853, 2858, 2821, 2852, 2853, 2861, 2873, 2874, 2878, 2895,

2800, 2815, 2816, 2895, 2902, 2913, 2917, 2948, 3066, 3208, 3924, 4003.

Фонди Одеського державного історико-краєзнавчого музею. Група «побутові речі». Б – 37–39, 43–46, 2674, 2675, 3322, 3323, 3368, 3369, 3370, 3392, 3416, 3417, 3422, 3423, 3424, 3464, 3486, 4155, 4156, 5192.

Фонди Оратівського районного краєзнавчого музею Вінницької області. Книга вступу. КВ – 20–1460.

Фонди Тернопільського обласного краєзнавчого музею. Група «тканини». Т – 1–9532.

Фонди Тиврівського районного краєзнавчого музею Вінницької області. Книга вступу. КВ – 200, 206, 213, 2047, 2048, 2673, 2709, 2782, 2889.

Фонди Тульчинського районного краєзнавчого музею Вінницької області. Група «тканини». Т° – 207, 207а, 298, 299, 468, 502, 505, 511, 511а, 544, 546, 570, 586, 587, 609, 658, 726, 758, 773, 778–780, 791, 796, 797.

Фонди Українського центру народної культури «Музей Івана Гончара» (м. Київ). Книга надходжень. КН – 975, 985, 1111, 8275, 8816, 9812, 12458, 13021, 13902, 13904, 13906, 15461, 15462, 15916, 16410, 16414, 17304, 17305, 17528, 18283, 18503, 18560, 18576, 21990, 22329, 23043, 23061, 23063, 23064, 23094, 23109.

Фонди Хмельницького обласного краєзнавчого музею. Група «тканини», Т – 17, 59, 61, 247, 570, 754, 2794, 2786, 3304.

Фонди Чернівецького музею народної архітектури та побуту. Група «одяг і взуття». ОДВ – 35–134, 259–261, 275, 327–333, 683–685, 962–973, 1051–1095, 1182, 1275, 1364–1370, 1493–1578, 1628–1650, 1695, 1974.

Фонди Чернівецького обласного краєзнавчого музею. Група «ЧКМ – III (історико-речова група)». III – 2027, 2036, 4141–4156, 4161–4164, 4270, 4277, 4585–4587, 5166–5174, 7333–8837, 10855; група «тканини». Т – 77–79, 136–262, 509, 573, 657, 881, 886.

Фонди Чернівецького обласного художнього музею. Група «тканини». Т – 11, 31, 55, 56, 63, 77, 78, 101, 129, 148, 403, 1103, 1192, 1207, 1208, 1216, 1232, 1244, 1407; група «шкіра». Ш – 48.

Білаш, М. & Стельмашук, Г. (2000). *Українській стрій*. Львів: Фенікс, 328 с.

Булгакова-Ситник, Л. (2005). *Подільська народна вишивка (Етнографічний аспект)* / [ред. О. М. Козакевич]. Львів: Ін-т народознавства НАН України, 328 с.

Васіна, З. О. (2006). *Український літопис вбрання : [Книга-альбом]*. Т. 2. XIII – початок XX ст. : Наук.-худож. реконструкції. Текстівки, рез. англ., рос. Київ: Мистецтво, 448 с. : іл.

Вовк, Х. К. (1995). *Студії з української етнографії та антропології*. Київ: Мистецтво, 336 с. : іл.

Воробей, О. В. (2017). *Народне вбрання Поділля : регіональна специфіка, трансформаційні процеси (XX – початок XXI ст.) : дис. ...канд. іст. наук : 07.00.05*. НАН України. Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського. Київ, 215 с.

Гальчевська, Л. (2008). *Традиційні головні убори українців Східного Поділля кінця XIX–XX ст. Народний костюм як виразник національної ідентичності : збірник наук. праць / [за ред. М. Селівачова]*. Київ: ТОВ «ХІК», 177–195.

Горинь, Г. Й. (1986). *Шкіряні промисли західних областей України (Друга половина XIX – початок XX ст.)*. Київ: Наукова думка, 94 с. : іл.

Іваневич, Л. А. (2021). *Традиційний одяг українців Поділля (друга половина XIX – початок XXI ст.): історія, класифікація, конструктивно-художні та регіонально-локальні особливості: монографія*. Хмельницький: ФОП Мельник А. А., 797 с. : іл.

Кожолянко, Г. (1999). *Етнографія Буковини : монографія*. Чернівці: Золоті

литаври, Т. 1, 384 с. : іл.

Кожоляно, Я. (1994). *Буковинський традиційний одяг*. Чернівці-Саскатун, 262 с. : іл.

Косаківський, В. (2002). *Народний одяг жителів містечка Чечельник на Східному Поділлі*. Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині : історія і сучасність : наук. зб. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 133-141.

Косміна, О. (2008). *Традиційне вбрання українців*. Київ: Балтія-Друк, Т. І. Лісостеп, 160 с. ; іл. Рез. англ.

Костишина, М. (1996). *Український народний костюм Північної Буковини. Традиції і сучасність*. Чернівці: Рута, 190 с.

Матейко, К. (1977). *Український народний одяг*. Київ: Наук. думка, 224 с. : іл.

Матейко, К. (1996). *Український народний одяг : етнографічний словник*. Київ: Наук. думка, 196 с.

Ніколаєва, Т. (1994). *Історичні передумови формування традиційного одягу Поділля*. Поділля / [під ред. Артюх Л. Ф., Балушка В. Г., Болтарович З. Є. та ін.]. Київ: Видавництво НКЦ «Доля», 260-276.

Ніколаєва, Т. (2005). *Український костюм. Надія на ренесанс*. Київ: Дніпро, 320 с. : іл.

Пономар, Л. (2010). *Народний одяг*. Легенди з-над сивого Бужка : природа, археологія, історія, етнографія та фольклор сіл Митинці, Хотьківці, Веремійка і Заруддя Красиївського р-ну на Хмельниччині / [ред. В.°А. Косаківський, А. В. Гудзевич, З.°С.°Гудченко, С. О. Гусев та ін.]. Київ: Майстерня книги, 253-264.

Пономар, Л. (2003). *Традиційний одяг (кінець XIX - середина XX ст.)*. Одвічна Русава (етнографія та фольклор с. Стіна на Поділлі) / [наук. ред. В. А. Косаківський, відповід. ред. Т. О. Цвігун]. Вінниця: Вінницький обл. центр народної творчості, 63-80.

Савка, Г. (2008). *Одяговий жіночий комплекс південних районів Тернопілля (за матеріалами збірки Тернопільського обласного краєзнавчого музею)*. Народний костюм як виразник національної ідентичності : збірник наук. праць / [за ред. д-ра мист-ва М.°Селівачова]. Київ: ТОВ «ХІК», 253-257.

Селянський одяг на Поділлі. Автолітографії В.°Шавріна по фотографіях 1899/1900 рр. Є.°Й.°Сіцінського / репринтне видання ; [упорядн. та автори передм. А. М. Трембіцький, Л.°А.°Іваневич, В. С. Іваневич]. (2016). Хмельницький: ІРД, 48 с. (XII + 36), іл.

Стельмащук, Г. (2013). *Українські народні головні убори*. Львів: Апріорі, 276 с.

Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край, снаряженной Русским географическим обществом : Материалы и исследования, собранные д. чл. П. П. Чубинским. (1877). Санкт-Петербург, Т. 7, Ч. 2. - Малоруссы Юго-Западного края, 374-452.

Штельмах, П. (1916). *Овчинно-тулупное (кушнирное) производство в Подольской губернии*. Кустарные промыслы Подольской губернии. Киев, 235-412.

Ольга КОБИЛЯНСЬКА,
студентка

ОРГАНІЗАЦІЯ ЗАОЧНОЇ ФОРМИ НАВЧАННЯ У ПРОСКУРІВСЬКОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УЧИЛИЩІ В 1945–1953 РОКАХ

У повідомленні аналізується відновлення навчального процесу в Проскурівському педагогічному училищі за заочною формою навчання. Охарактеризовано базу районів, які направляли до навчального закладу вчителів-заочників, специфіку в організації навчальних сесій та роботу вчителів у міжсесійний період, виокремлено комплекс матеріальних та фінансових проблем, які впливали на підготовку фахівців.

Ключові слова: *радянська влада, педагогічне училище, заочна форма навчання, матеріальна база, сталінізм, вчителі-заочники.*

Підготовка вчительських кадрів на Поділлі в добу пізнього сталінізму в історико-педагогічній літературі, як правило, розглядалася опосередковано, в контексті розгляду більш загальних освітніх процесів [1; 2; 3; 4]. При цьому дослідницька увага зосереджувалася переважно на стаціонарній формі навчання. Заочний компонент здебільшого випадав з наукового аналізу.

Відтак у пропонуваному повідомленні ставиться за мету розглянути підготовку вчителів за заочною формою навчання, яка проводилася в Проскурівському педагогічному училищі у 1945–1953 рр. Дана проблематика актуалізована також потребою наукового аналізу радянського освітнього простору, якому був притаманний тоталітарно-авторитарний характер, що не могло не впливати на організацію навчально-виховного процесу педагогічного училища. Заочний відділ навчального закладу охарактеризовано з позиції соціального інституту, життєдіяльність якого забезпечувалась у матеріальному, навчально-методичному та науковому відношенні.

Заочний відділ Проскурівського педучилища обслуговував 14 районів Кам'янець-Подільської області. Це, зокрема, Базалійський, Волочиський, Вовковинецький, Деражнянський, Городоцький, Гвардійський, Красилівський, Летичівський, Михайлівський, Меджибзький, Ружичнянський, Чорно-Острівський та Ярмолинецький райони. В 1948–49 навчальному році було додано

Старосинявський район, а в 1952-53 рр. – м. Проскурів [5, арк. 4].

Важливе значення для організації навчального процесу мали матеріальні умови. У повоєнний період досить гостро постала проблема з майновим фондом. Без даху над головою залишилися майже 10 млн осіб, що було показовим для України після Другої світової війни. Дану проблему не вдалося вирішити навіть до кінця 1950-х рр., а тому приміщення для навчання заочників постійно змінювались. Заочний відділ розміщувався в будівлях Проскурівських шкіл № 1, № 3, № 4, № 5, № 6 та № 10. Саме відсутність постійного приміщення була найбільшою перешкодою у навчанні. Директори, бажаючи якнайшвидше провести ремонт шкіл, весь час намагалися позбутися заочників, тим самим створюючи багато труднощів у навчанні [6, арк. 8].

Гуртожиток заочників частково знаходився в приміщенні педучилища та в школах № 3, № 4, № 5 та № 8. Технічний персонал, який обслуговував гуртожиток, цілком забезпечував санітарно-гігієнічні вимоги життя.

Харчувались заочники в їдальні при педучилищі, у міській їдальні № 8 та буфеті педучилища. Випускники одержували гарячу страву тричі на день, а решта заочників двічі на день.

При підготовці студенти користувалися літературою бібліотеки педучилища та міської бібліотеки. Її катастрофічно не вистачало. У звіті дирекції навчального закладу за 1946-47 навчальний рік з цієї нагоди відзначалося: «Відсутність підручників, художньої літератури – основного джерела знань – найбільша перешкода в роботі заочників над собою. Під час сесій заочники користувалися послугами бібліотеки при педучилищі, Проскурівської міської бібліотеки, а в періодах між сесіями вони зовсім позбавлені можливості самостійно готуватися до складання заліків через відсутність необхідної літератури» [6, арк. 12].

Ця проблема залишалася актуальною і в подальші роки. «Зошитами заочники були цілком забезпечені, – зазначено у звіті за 1950-51 навчальний рік. – Підручною літературою заочники були забезпечені недостатньо, особливо не вистачало підручників з історії педагогіки, географії СРСР, основ дарвінізму, зовсім немає підручників з історії України» [7, арк. 8].

Вагомого значення в навчальному закладі надавалося навчально-методичному забезпеченні. Наприклад, за I півріччя

1948-49 рр. програмами з дисциплін заочники були забезпечені в повній мірі, за винятком програм з української мови та української літератури. Методичні вказівки до вивчення геометрії та фізики також були надіслані в достатній кількості. Натомість не вистачало методичних вказівок з української мови, російської мови та арифметики. Слід відмітити, що ні програм, ні контрольних робіт зовсім не одержано в 1952-53 рр. для I і IV курсів фізичного виховання [5, арк. 8].

В II півріччі 1952-53 навчального року ситуація не покращилась. Програмами заочники були забезпечені не достатньо. Зовсім не було програм з арифметики, природознавства, історії УРСР.

Отже, за усі проаналізовані роки відчувалась потреба в методичних розробках з багатьох дисциплін. Для якісної роботи педучилища, на переконання адміністрації навчального закладу, необхідно було, аби методичні розробки надсилались з усіх дисциплін у такій кількості, щоб кожний заочник міг одержати по примірникові.

На I курсі студенти-заочники слухали такі предмети: українську та російську мови, українську літературу, арифметику, алгебру, нову історію та психологію. На II курсі: українська та російська мови, українську літературу, арифметику, алгебру, геометрію, історію СРСР, географію СРСР, географію капіталістичних країн, біологію тварин, біологію рослин та педагогіку.

На III курсі вивчалась українська мова, методика української мови, російська мова, методика російської мови, дитяча література, арифметика, методика арифметики, педагогіка, психологія, методика історії, методика географії, методика природознавства, історія СРСР, фізика, малювання, співи та каліграфія. Врешті, на IV курсі студенти прослуховували курс з української мови, методики української мови, російська мови, методики російської мови, української літератури, арифметики, методики арифметики, педагогіки, психології, методики історії, методики географії, методики природознавства, каліграфії, каліграфії з методикою та малювання з методикою [6, арк. 11].

В роботі з заочниками під час сесії використовувались

педагогічний, фізичний та біологічний кабінети педучилища.

На уроках під час сесії з заочниками проводились лабораторні заняття, використовувались наочні посібники, муляжі, таблиці, малюнки.

Проводились демонстрації:

- з фізики (взаємодія неелектризованих тіл, будова гальванічних елементів), лабораторні роботи (складання найпростішого кола, дослідна перевірка явищ індукції);

- з основ дарвінізму використовувалось багато унаочнення (гербарій рослин, колекції тварин, таблиці до теми «Походження людини» та інше);

- з зоології (зоологічні таблиці, скелети риби тощо); з хімії (розгляд колекцій хімічних сполук, добування хлору, сублімація йоду, розгляд колекцій солей карбонатної кислоти);

- з біології рослин (розглядання рослинних тканин, ознайомлення з частинами (органами) рослин на живих об'єктах, ознайомлення слухачів з рослинами на пришкольній ділянці);

- з анатомії і фізіології людини використовувались муляжі, таблиці, анатомічний альбом, практичні роботи (визначити склад кістки, визначити чутливість шкіри за допомогою циркуля та інше) [6, арк. 14].

Починаючи з 1947-48 навчального року проводився аналіз виконання заочниками контрольних робіт з української мови та літератури, російської мови та літератури, арифметики. Аналіз перевірених робіт з української мови та літератури свідчив про те, що заочники майже не виконували завдання наперед, не проявляли самостійності. Заочники робили багато орфографічних помилок у правописі апострофа (морквяний, розм'як, верф'ю). Виникали проблеми з розставленням ком для виділення дієприслівникових зворотів. Погано визначали відмінки іменника та виду дієслів. Проте задовільно розв'язували завдання з орфографії, справлялися з граматичним розбором, знали основні правила з мовознавства.

У контрольних роботах з літератури заочники задовільно розкривали тему твору, показували виховний характер відповідних творів, робили аналіз переважно на основі прочитаних текстів. Найбільшим недоліком при виконанні робіт виступало те, що заочники мало використовували додаткову літературу,

рекомендовану викладачами під час консультацій. Крім того, непоодинокими були факти списування один в одного та допускання стилістичних помилок.

Виконання контрольних робіт з російської мови та літератури засвідчувало, що слухачі найкраще розставляли розділові знаки, проте граматичний розбір речень робили значно гірше. Важко вдавалося виконання завдань, пов'язаних з лексикою. У своїх роботах заочники наводили приклади, що носили надто примітивний характер.

Підсумкові роботи з літератури переважно виконувались акуратно. Багато студентів використовувало у своїх роботах «рекомендовану новітню критичну літературу, оцінки, що були дані класиками марксизму-ленінізму, революціонерами-демократами» [8, арк. 7].

Водночас найбільш поширеними недоліками при написанні творів виступали наступні фактори: не достатньо чітке розкриття ідеї, відсутність логічної послідовності, часто приділялася надмірна увага другорядним питанням.

При виконанні контрольних робіт з арифметики слухачі показали уміння розв'язувати задачі на проценти, пропорціональне ділення. Слухачі в основному уміло складали план розв'язування задач, вірно оформляли розв'язування.

Проте роботи мали й певні недоліки, що носили системний характер:

1) Слухачі недостатньо ефективно розв'язували задачі на знаходження трьох чисел за їх сумою і різницею, інколи користувалися алгебричним способом складання рівнянь і їхнє розв'язування.

2) Слабо розв'язували задачі на рух.

3) При складанні пропорцій брали відношення неоднорідних величин: центнерів до гектарів та інше.

4) При додаванні і відніманні мішаних чисел перетворювали їх в неправильні дроби та інше [8, арк. 10].

На усіх цих недоліках спеціально наголошувалося під час сесій та з метою їх виправлення проводилися консультації, аби не допускати при виконанні нових робіт.

Починаючи з II півріччя 1947-48 навчального року складались плани підготовки та проведення сесій, а також плани міжсесійної

роботи заочного відділу Проскурівського педучилища. Структурно вони склалися з наступних розділів: організаційна робота (передбачала направлення листів-викликів заочникам на сесію, виділення викладачів, які відповідали за групи на час сесії, складення графіків відвідування уроків викладачів дирекцією педучилища для здійснення контролю за педагогічним процесом, складення розкладу занять, консультацій і т. д.); політ-виховна робота (передбачала організацію доповідей про міжнародне становище, внутрішню політику, походи в кіно та театр).

У плани міжсесійної роботи заочного відділу входили такі розділи: організаційна робота (передбачалося заведення журналів обліку успішності заочників та інше), консультаційна та навчальна робота при райпедкабінетах (складення плану-тематики згідно навчального плану з кожної дисципліни, організація при консультпунктах консультацій до виконання заочниками контрольних робіт та інше), самостійна робота заочників (налагодження постійного контролю самостійної роботи заочників шляхом перевірки їх конспектів, вправ, диктантів, заслуховування звітів окремих заочників про їх самостійну роботу), робота з випускниками (проведення з випускниками консультацій з предметів, які виносяться на державні екзамени, організація виїздів викладачів педучилища в райони з великою кількістю випускників для проведення консультацій та написання диктантів) [8, арк. 13].

Для своєчасної явки на сесію заочникам надсилалися виклики на екзаменаційну сесію. Завідуючі РВНО повідомляли кожного заочника про необхідність його явки на сесію, а директорів шкіл зобов'язували прослідкувати за своєчасним виїздом заочників на сесію.

Сесія цілковито забезпечувалася кваліфікованими викладачами. З заочниками у цей час працював практично увесь педагогічний колектив училища. В окремих випадках до роботи залучалися співробітники Інституту удосконалення кваліфікації вчителів та обласного відділу народної освіти.

Під час відвідування дирекцією уроків викладачів педучилища можна побачити, що останні старанно готувались до уроків, застосовували різні ефективні прийоми і методи викладання. Викладачі в стислій формі подавали найважливіші та найважчі для засвоєння розділи програм. Проводилась перевірка засвоєння

заочниками пройденого матеріалу та оцінювались знання заочників.

За перші три роки відновлення навчального процесу в звітах подано характеристики на викладачів, відзначено кращих із них. Високими показниками в організації навчального процесу вирізнялися Г. І. Гелібтерман, Г. О. Дзіно, О. П. Равицька, Е. О. Гуревіч, Е. В. Козовий, В. О. Дибський та інші. «Усі викладачі, які працювали з заочниками під час літньої сесії, – відзначалося в одному із звітів, – мають великий педагогічний стаж (від 10 до 25 років) та вищу педагогічну освіту, майстерно володіють методами роботи. Працювали невтомно, максимально уважно ставились до заочників; не рахуючись з часом, вони завжди давали консультації, відповіді на питання тощо. До оцінок знань заочників ставилися з усією відповідальністю» [6, арк. 4].

У II півріччі 1948-49 навчального року проводились консультації викладачів з заочниками I-IV курсів. У листопаді проведено консультацію з заочниками IV-го курсу (з української та російської мов); у грудні з заочниками III-го курсу (з російської мови та фізики); в лютому – з заочниками IV-го курсу (з російської мови та психології); у березні проведена 5-тиденна консультація з випускниками (з дисциплін, які виносилися на державні екзамени, тобто: українська мова, російська мова, арифметика, педагогіка та історія ВКП(б)); в квітні – з заочниками 4-х курсів (з дитячої літератури та конституції) та з заочниками I-II курсів (з української та російської мов); у травні – з заочниками III-го курсу (з арифметики та історії СРСР) [9, арк. 7].

За деякі навчальні роки можна ознайомитись із змістом побажань та пропозицій щодо покращення роботи з заочниками. Ось, наприклад, зразок окремих рекомендацій за 1950-51 навчальний рік:

«3. На районних учительських нарадах поширювати досвід самостійної роботи над собою кращих учителів-заочників та досвід роботи кращих райпедкабінетів.

4. Бажано, щоб у педучилище були надіслані методичні розробки з усіх дисциплін у такій кількості, щоб кожний заочник міг одержати по примірникові.

5. Необхідно, щоб завідувачі РВНО, інспектори, завідувачі методкабінетів, завідувачі та директори шкіл систематично

контролювали роботу заочників на нарадах РВНО, педрадах тощо; добитись, щоб заочникам були виділені 4 вільні вечори для самостійної роботи» [7, арк. 9].

Із усіх проаналізованих звітів можна побачити, що з «метою підвищення ідейної обізнаності» в період пізнього сталінізму постійно проводилася політ-виховна робота. Вона включала організацію теоретичних конференцій, співбесід, заслуховування тематичних лекцій та доповідей. Основною метою таких заходів виступало формування «якнайбільшої кількості патріотів СРСР, відданих комуністичним ідеалам» [7, арк. 11].

У період завершення 1946-47 навчального року, а власне 8-го і 10-го липня лекторами ЦК КП(б)У та Міністерства вищої освіти УРСР було прочитано дві лекції. Одна із них присвячувалася аналізу постави ЦК ВКП(б) «Про журнали «Звезда» та «Ленінград», інша – постанові ЦК КП(б)У «Про перекручення й помилки в історії української літератури». У цей же період було організовано два колективних походи в кіно.

20-го липня 1947 р. була прочитана доповідь «Ухвали Лютневого пленуму ЦК ВКП(б) про заходи до піднесення сільського господарства в післявоєнний період», а також слухачів ознайомили з Указом Президії Верховної Ради СРСР про нагородження передовиків сільського господарства. 25-го липня лектором Міністерства вищої освіти була прочитана доповідь про міжнародне становище. Всі доповіді на політичні теми студенти слухали з винятковою увагою, задавали лекторам ряд питань.

З метою інформування слухачів про політичні та освітні процеси на заочному відділі випускалась стінгазета «За високі знання». Газета висвітлювала роботу заочників, їх успішність, гостро критикувала тих, хто вчасно не справлявся із виконанням завдання, значну увагу приділяючи політичному вихованню заочників [9, арк. 15].

У зазначений період партійно-радянський апарат жорстко контролював підготовку молодих фахівців, що здійснювалася через педагогічні училища та інститути. Педагоги мали «проводити систематичну боротьбу проти залишків рецидивів буржуазно-націоналістичних «теорій» та вульгарного соціологізму у викладанні літератури; показувати світове значення російської літератури, її добродійний вплив на розвиток української

літератури» [9, арк. 16].

Адміністрації навчального закладу пропонувалося «...звернути особливу увагу на те, як викладачі перебудували всю навчальну роботу у світлі геніальних праць Й. В. Сталіна «Марксизм і питання мовознавства», «Економічні проблеми соціалізму в СРСР», опрацювати історичні промови Сталіна на XIX з'їзді партії та вивчити основні рішення цього партійного форуму» [5, арк. 19].

Отже, повосення робота заочного відділу переживала складний процес відбудови. Було відновлено освітній потенціал, розпочався набір вчителів-заочників. Матеріальні труднощі істотно впливали на навчально-методичне та кадрове забезпечення. Навчальний процес загалом спрямовувався на формування одностайності, уніфікованого світогляду, колективістських цінностей, дозованої самостійності. Освітня політика здійснювалася через організаційні, регулятивні, контролюючі, процесуальні заходи. Забезпечення навчально-методичними матеріалами вирішувалося поволі. Протягом зазначеного періоду зазнавали змін навчальні плани та програми, які повністю відповідали потребам розбудови радянського суспільства. Перебуваючи у полі зору партійно-державної системи, вчителі мали виконувати покладену на них місію – підготовку освічених, відданих «комуністичним ідеалам» громадян, патріотів СРСР, і аж ніяк патріотів УРСР.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дарманський М. М., Телячий Ю. В., Шумлянська Л. Ф. 80 років освітнього шляху. Сторінки історії Хмельницького педучилища, педколеджу, гуманітарно-педагогічного інституту. Хмельницький: Поділля, 2001. 132 с.
2. Телячий Ю. В. Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія: сторінки освітнього шляху (1921–2006 рр.) // 85 років освітнього шляху. Сторінки історії Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії: матеріали всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 5-6 жовтня 2006 р.). Хмельницький: ХГПА, 2006. С. 5–8.
3. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Хмельницька область / ред. рада вид.: В. Г. Кремінь (гол.) та ін.; редкол. тому: О. М. Завальнюк (гол.) та ін. Київ: Знання України, 2010. 447 с.
4. Шоробура І. М. Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія: 95 років освітнього шляху // Педагогічний альманах. 2016. Вип. 32. С. 243–250.
5. Хмельницький міський архів. Ф. «Проскурівське педагогічне училище», оп. 1, спр. 55, 22 арк.
6. Там само, спр. 9, 17 арк.
7. Там само, спр. 32, 19 арк.
8. Там само, спр. 15, 24 арк.
9. Там само, спр. 20, 23 арк.

ЧЕХОСЛОВАЦЬКИЙ ДИПЛОМАТ ВАЦЛАВ ГІРСА

У чесько-українських відносинах новітньої доби важливе місце належить чеському політику, дипломату, партнеру від влади у житті української еміграції у міжвоєнній Чехословаччині Вацлаву В. Гірсі (1875-1954). Діяльності цієї визначної постаті торкалися у своїх працях Н. Григоріїв [4], І. Євсеєнко [5], М. Обідний [9], О. Пеленська [10], Л. Плотникова [12], М. Шаповал [17] та інші. Втім, у вітчизняній історіографії кінця ХХ – початку ХХІ ст. роль В. Гірси в організації допомоги українській еміграції у Чехословаччині у 1920-х рр. спеціально не висвітлювалася, що є метою статті.

Вацлав Гірса походив з волинських чехів. Народився 28 листопада 1875 р. у містечку Шепетівка на Волині (нині – Хмельницька область). «Чарівна природа і добродушність українського народу викликали в його душі велику любов до України, яка стала для нього ніби другою батьківщиною», зазначав М. Обідний [9]. Середню освіту В. Гірса здобув у Чехії, вищу – у 1900 р. на лікарському факультеті Празького університету. У 1900-1901 рр. служив в Австро-Угорській армії. З 1910 р. працював хірургом у Києві у клініці В. Караваєва при Університеті Св. Володимира, Кирилівській лікарні та у Корсуні (тепер – м. Корсунь-Шевченківський) у лікарні князя А. Лопухіна-Демидова [5]. Н. Григоріїв зауважив: «Вихований під безпосереднім впливом гуманістичних ідей проф. Т. Масарика, д-р Гірса, дивився на свій фах, як на засіб не лише прожиття, а і громадської служби, полегшення людських страждань взагалі. Певний день на тиждень був у нього зарезерований для немаючих, яких він лічив безплатно, помімо того що й кожного дня приймав багато таких, од яких міг одержати в подяку лише добре слово. Не раз на свої кошти купував він і ліки для своїх пацієнтів» [4, с. 123].

Із початком Першої світової війни В. Гірса активно включився до визвольного руху чехів і словаків. Із 1914 р. був членом Військового комітету при товаристві Яна Амоса Коменського, у 1917-1918 рр. – головою Союзу чехословацьких товариств у Росії.

Він належав до республікансько-демократичної течії визвольного руху і всебічно підтримував її чільного репрезентанта Т. Г. Масарика [9]. За його дорученням В. Гірса разом з чехословацькими легіонами в 1918 р. пройшов шлях від України до Владивостока. У цьому місті у листопаді 1919 – серпні 1920 рр. він був повноважним представником уряду Чехословаччини. Прикметно, що за проєктом В. Гірси 18 листопада 1919 р. відкрито «Легіонерський банк», відомий згодом в ЧСР [7, с. 20-21].

Після повернення до Праги, за рекомендацією Т. Г. Масарика із лютого 1921 р. став заступником міністра закордонних справ Чехословаччини [20]. У лютому 1927- червні 1935 рр. – посол у Польщі, з акредитацією в Латвії, Естонії та Фінляндії, у липні 1935-травні 1938 рр. – в Югославії. Під час Другої світової війни брав участь у русі опору [8, с. 66].

До обов'язків В. Гірси на посаді заступника міністра закордонних справ Чехословаччини належало «ведення справ, що стосуються Сходу Європи» [4, с. 128]. Він відповідав за відносини з радянською Росією, радянською Україною, з УНР і ЗУНР, опіку над українською еміграцією у державі чехів і словаків.

М. Шаповал у своїх працях докладно висвітлив розгортання допомоги українській еміграції у Чехословаччині та роль В. Гірси у цьому процесі. Їх перша зустріч у Празі відбулася 15 березня 1921 р. У своєму щоденнику М. Шаповал відзначив: «Їхня політика – не втручання у внутрішні справи. Вихід для Чехії – на Схід. Тому потрібні стосунки. Поміч з їх боку для економічного відродження можлива ... [Гірса] Зворушливо дякував Україну за підтримку їх легіонерів і за 43 школи в чеських колоніях. Цих двох фактів забути не можна. ... Українські змагання «толерує», визнає їх природність і законність. «За Брест-Литовський мир ніхто з чехів не може жадного докору кинути українцям» ... » [18, с. 57-58]. М. Шаповал виклав В. Гірсі виклав основи свого проєкту допомоги еміграції: «Вони були прості: у визвольній боротьбі ми понесли поразку, за кордоном опинилася величезна еміграція, для котрої прошу допомоги. Передовсім права захисту (азилу), та допомоги трудової, моральної і матеріальної для ведення чисто-культурної праці на чеській землі. ... Я був незвичайно втішений одним фактом: міністр Гірса в дуже теплих виразах згадував Україну, своє перебування в ній і виявив при тім поважне знання нашого народу: на стільки, що

говорив *по українському*» [17, с. 2-3].

За підтримки вищого керівництва ЧСР у липні 1921 р. розпочав свою діяльність Український громадський комітет на чолі з М. Шаповалом, за посередництвом якого влада Чехословаччини допомагала українській еміграції.

Водночас, В. Гірса підтримував контакти з представниками різних українських державних утворень. С. Смаль-Стоцький – представник ЗУНР – інформуючи голову її зовнішньополітичного відомства К. Левицького навесні 1921 р., зокрема, зауважив: «Мушу сказати, що мені доси не доводилося чути від жадного чеського урядовця з тільки гарних і нам прихильних слів. Найважніше те, що і він підчеркував, що найбільший інтерес Чехо-Словаччини є, щоби Східна Галичина не пропала Польщі а також бажане, щоб вся наша еміграція, вернувши до рідного краю, завсігди тільки приємно згадувала свій побут в Чехо-Словаччині» [16, арк. 88].

У липні 1921 р. голова дипломатичного представництва радянської України у Чехословаччині Михайло Левицький заявив на зустрічі з В. Гірсою, що «необхідно встановити наші взаємовідносини договором і у цьому відношенні, ви повинні ліквідувати всі інші петлорівські місії у першу чергу, тим самим визнати нас як єдиний законний уряд України». «На це Гірса відповів, що петлорівський уряд вони ніколи не визнавали і тепер петлорівський представник Славінський йде і про це він повідомив у Міністерство», зауважив М. Левицький у листі до голови уряду радянської України Х. Раковського [3, с. 22]

24 серпня 1921 р. С. Смаль-Стоцький писав К. Левицькому: «... Міністер Гірса виправдувався перед Славінським, що чеська влада мусить з большевицькими представниками України досить чемно поступати, а то з тої причини, що на Україні ще є доси до сорок тисяч чеських полонених і тим под., яким треба дати охорону. Але Чехи мають докладні відомости про дійсний стан річи на Україні і для того їх політика не може бути і ніколи не буде антиукраїнська. ... Чесько-Словацька держава повстала на засаді самовизначення і для того Чехи не можуть свого права відмовляти другим, передусім Українцям. ... » [16, арк. 124-125].

Власне така налаштованість вищого керівництва Чехословаччини сприяла підтримці української еміграції, що набула загальнодержавного масштабу. Власне для підтримки

біженців із колишньої Російської імперії, влітку 1921 р. Прага розпочала спеціальну програму – «Російську допомогову акцію», реалізація якої була покладена на В. Гірсу. У зв'язку з цим, 23 жовтня 1921 р. він брав участь як представник міністра закордонних справ на святі відкриття Українського вільного університету в Празі [6]. В. Гірса підтримав прохання Українського громадського комітету від 25 жовтня 1921 р. до Т. Г. Масарика про різні форми підтримки, зокрема, щодо поширення на українську молодь пільг, які мали російські студенти [13, с. 108-109; 1, с. 122]. Допомога поширювалася на українських емігрантів – вихідців з колишніх Російської та Австро-Угорської імперій. Новоутворений Чехословацько-український комітет із листопада 1921 р. почав отримувати державні кошти для підтримки українських студентів. Допомога здійснювалася для підтримки культурного сегменту еміграції з метою їх подальшої рееміграції в Україну [18, с. 70].

У зв'язку з цим, В. Гірса йшов на зустріч проєктам емігрантів щодо відкриття власних навчальних закладів. Зокрема, надав допомогу в підготовці аудієнції 25 лютого 1922 р. членів української організаційної комісії у справі відкриття Української господарської академії у Подєбрадах з президентом Чехословаччини Т. Г. Масариком [10, с. 67]. М. Шаповал записав у своєму щоденнику: «25 лютого були у Масарика (я, Григорійів, Матюшенко, а Старосольський спізвився). Прохали про допомогу ученим про сіл.-господ. курси, про видавництво. Обіцяв подумати і порадитись з Бенешем і Гірсою про конкретні форми здійснення» [18, с. 71]. На основі зазначених домовленостей, у 1922 р. засновано Українську господарську академію. Надалі підтримка продовжувалася, зокрема, було створено Український високий педагогічний інститут (1923 р.).

У червні 1922 р. В. Гірса від імені ЧСР підписав тимчасові торговельні договори з радянською Росією та радянською Україною [7, с. 21]. Прикметно, що коментуючи їх, В. Гірса зауважив М. Шаповалу: «Значіння договорів з Росією і Україною мале. Є можливість тільки посилати людей туди. Фактично ніщо не зміниться. Культурну працю чехи вестимуть далі. До Українського Громадського Комітету і Української Господарської Академії відношення прихильне. Українські большевики не виступили ні-разу проти культурної праці чехів для українців» [18, с. 75].

Завдяки особистій підтримці В. Гірси у грудні 1922 р. засновано Спілку українських лікарів у Чехії. У 1923-1928 рр., коли В. Гірса очолював допомогову акцію еміграції, спілка отримала від уряду Чехословаччини значні кошти на підтримку роботи (551 950 крон) і видавничу діяльність (120 000 крон) [8, с. 220-221; 10, с. 67].

У березні 1923 р. Прагу відвідав президент ЗУНР Є. Петрушевич. В. Гірса завірив його, що «чехи не припинять підтримувати українців культурно і політично» [11, с. 141]. Відзначимо, що у тому ж місяці В. Гірса сприяв наданню в'їзних віз до Чехословаччини поетові Олександрю Олесеві (Кандибі) з дружиною Вірою і сином Олегом, який згодом прибрав псевдонім Ольжич [10, с. 67].

У численних розмовах з В. Гірсою М. Шаповал з'ясував його прихильне ставлення до України. У щоденнику 30 червня 1923 р. М. Шаповал записав: «Проблема державного буття України, це питання є проблемою не тільки національної свідомости, а й національного буття, існування в дійсности. Вважає, що Україна буде самостійною (після упадку большевицького режиму), а потім знайде формулу якогось порозуміння, «більше ніж простого союзу» (проти германського імперіялізму). Найбільш натуральні союзники для України – Росія і Чехословаччина. З Польщею Україна мусітиме порозумітися після розв'язки західньо-української проблеми. ... ». Стосовно політики службовців ЧСР в Закарпатті, то В. Гірса «критикував політику пасивності, і створення «окремої» русинської мови, що штучно триматиме народ в ізоляції від великої культури. Мовляв – «нема путнього губернатора» [18, с. 90].

28 листопада 1925 р. з нагоди 50-ліття В. Гірсу привітали представники, зокрема, Українського вільного університету, Українського Інституту Громадознавства, Українського високого педагогічного інституту, Українського Громадського Видавничого Фонду, Української реальної гімназії. Відповідаючи на привітання делегації українських емігрантів, В. Гірса відзначив: «Ви ... переживаєте ті часи відродження, які ми пережили трохи раніш. Українська еміграція творить для свого народу те, що для чехів зробили «будителі» ... Мені радісно бачити, що серед української еміграції є люди, які розуміють свій історичний обов'язок перед народом і віддають на виконання його всі свої сили. ... ». Дякуючи за привітання студентам Українського високого педагогічного

інституту, В. Гірса зауважив: «... Україна потребує багато людей з фаховою освітою і певні галузі заповните ви. Мусите докласти всіх старань, щоби з найбільшим запасом знання повернутися до-дому і найкраще прислужитися для добробуту свого народу ... » [19].

Українська господарська академія провела урочисте засідання з нагоди ювілею В. Гірси, на якому доцент О.-І. Бочковський виголосив доповідь про діяльність ювіляра та її значення для розвитку української культури [10, с. 67].

Наприкінці 1925 р. у празькому емігрантському виданні «Нова Україна» М. Шаповал опублікував статтю «Приятель української культури», присвячену В. Гірсі. Оцінюючи його участь у підтримці емігрантів, М. Шаповал відзначив: «В усій організаційній праці Д[окто]р Гірса брав і бере найблизчу участь: нема не то що «дрібною справи», а навіть дрібної деталі в якійсь малій чи великій справі, з якого не можна б піти до міністра Д-ра Гірси – він кожною справою цікавиться, виучує, досліджує, обдумує, але вирішує швидко і переводить в життя без зволікання» [17, с. 7]. Автор виділяв передумову державної підтримки еміграції – подібність історичного досвіду слов'янських націй: « ... Республіка повстала з великої національно-культурної творчої енергії, що народ перейшов довші шляхи своєї будівничої праці, переболів питання, якими боліємо ми, то й повстала така Республіка, такий її провід, що зрозумів нас, наші потреби, наші болі. Нашим щастям є те, що повстала така республіка в Європі, і нашим щастям є, що родженому на українській землі чехові доручено опікуватись емігрантською культурною працею. Тому й сталось, що на чеській землі поруч з чеськими школами споруджено українські, що ту ми, українці, маємо таку свободу праці і нашого культурного в ній самоозначення, якої ... не маємо на рідній землі» [17, с. 8-9].

Незважаючи на подальше поступове згортання «Російської допомогової акції», українські емігранти й надалі зверталися за допомогою до В. Гірси. Діяч ОУН О. Бойків згадував, що восени 1928 р. полковник Є. Коновалець «просив Дмитра Палісва та Остапа Луцького, щоб вони поїхали до Праги та склали візиту в чехо-словацькому міністерстві закордонних справ. Здається, вони були прийняті заступником міністра Вацлавом Гірсою. Цей останній народився в Києві і по закінченні медичних студій у Празі у чеському університеті знову повернувся був до Києва, де відбував

свою практику. Міністер Гірса ставився з винятковою приязню до українців, і якщо так щедро плила допомога для української численної еміграції в Чехо-Словаччині, то це завдяки президентові Т. Г. Масарикові і В. Гірсі. Один знав українців з Галичини, другий з Наддніпрянщини. Який був докладний перебіг розмови на побаченні, я не знаю, але після того побачення чехи ставились не так уже вороже до тих наших, які приїздили з Чехії на Закарпаття. Полковник добре розцінював, що чехи не є ворогами самостійної України, і тому треба було вміло використовувати їхню допомогу та ту терпеливість, з якою вони сприймали всякі протести поляків проти активності УВО і частої втечі її членів до Чехо-Словаччини. ... » [2, с. 633-634].

12 вересня 1929 р. з листом до В. Гірси звертався М. Шаповал з проханням про підтримку [15, арк. 27-33].

Саме В. Гірсі українські депутати парламенту тодішньої Польщі передали у березні 1930 р. листа Т. Г. Масаріку з привітанням його із 80-річчям [14].

Отже, В. Гірса особисто відіграв значну роль у підтримці українських емігрантів в ЧСР у 1920-х рр. Його діяльність у контексті українсько-чехословацьких відносин потребує подальшого дослідження на основі вивчення чеських та українських архівів, періодики, спогадів тощо.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бетлій, О. В. Доба Українського Громадського Комітету в ЧСР (з історії українсько-чехословацьких стосунків). Наукові записки НаУКМА. Спеціальний випуск, т. 18, ч. I. 2000. С. 120-128.
2. Бойків О. Моя співпраця з Полковником. // Євген Коновалець та його доба. Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. С. 621-653.
3. Горбатюк М., Жукова О. Листи Михайла Левицького до Християна Раковського як джерело для вивчення історії діяльності дипломатичного представництва УСРР у Чехословаччині та українсько-чехословацьких відносин у 1921 році. // Пам'ятки. 2012. Т. 13. С. 3-60.
4. Григорієв Д-р В. Гірса // Нова Україна. 1925. листопад-грудень. Ч. 7-8. С. 126-129.
5. Євсеєнко І. В. Гірса (Girsa) Вацлав. // Енциклопедія історії України. К., 2004. Т. 2. С. 109.
6. Лозинський М. Святочне отворенне Українського Вільного Університету в Празі // Свобода. 1921. Ч. 267. 16 падоліста. С. 2.
7. Муратов А., Муратова Д. Дипломаты Йосеф и Вацлав Гирса. // Русское слово. Прага, 2011. № 5. С. 18-21.
8. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Прага: «Книhtisk», 1942. Ч. 1. 336 с.
9. Обідний М. Вацлав Гірса. // Діло. 1925. Ч. 280. 15 грудня. С. 1.

10. Пеленська Оксана. Україна поза Україною: Енциклопедичний словник мистецького, культурного і громадського життя української еміграції в міжвоєнній Чехословаччині (1919-1939). Прага: Národní knihovna České republiky-Slovanská knihovna, 2019. 331 с.

11. Петерс И. А. Чехословацко-советские отношения (1918-1934). К.: Наукова думка, 1965. 346 с.

12. Плотникова Л. Волинський чех Вацлав Гірса – соратник Т. Г. Масарика. // Внесок українських чехів у створення Чехословаччини. К., 2019. С. 173-181.

13. Томаш Масарик і українці. Архівні документи / Уклав та необхідні пояснення й переклади зробив Є. Топінка. Л.: «Видавництво «Центр Європи», 2010. 440 с.

14. Українська Парл. Репрезентація през. Масарикові. // Діло. 1930. Ч. 53. 9. березня. С. 1.

15. ЦДАВО України, ф. 3563, оп. 1, спр. 240.

16. ЦДАВО України, ф. 4440, оп. 1, спр. 16.

17. Шаповал М. Приятель української культури // Нова Україна. 1925. листопад-грудень. Ч. 7-8. С. 1-10.

18. Шаповал М. Щоденник від 22 лютого 1919 р. до 31 грудня 1924 р. І частина. Упор. Інж. Сава Зеркаль. Нью Йорк, 1958. – 157 с.

19. Ювілей Д-ра В. Гірси. // Нова Україна. Прага, 1925. Ч. 7-8. Листопад-Грудень. С. 142.

20. Dejmek J. Girsra Vaclav. // Politická elita meziválečného Československa. 1918 – 1938 Kdo byl kdo za první republiky. Praha: Pražská edice, 1998. S. 65.

Світлана МАРКОВА,
доктор історичних наук;
Світлана МИХАЙЛОВА,
методист

ДИСКУРС ПРО УНР, СИСТЕМУ НАЦІОНАЛЬНИХ КООПЕРАТИВНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ФУНДУВАННЯ КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО КООПЕРАТИВНОГО ТЕХНІКУМУ

Розглянуто фіндування національної системи кооперативних організацій і становлення соціального прошарку «кооперативна інтелігенція». Виявлено факти служби першого директора Кам'янець-Подільського кооперативного технікуму І. Флоринського в державних установах УНР.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. активізувалася громадсько-політична, самоврядна та державотворча діяльність українців,

важливим результатом якої стало створення 7 (20) листопада 1917 р. УНР як форми державного самовизначення української нації. 9 (22) січня 1918 р. у Четвертому Універсалі проголошено УНР «самостійною, ні від кого не залежною, вільною, суверенною державою українського народу». За Гетьмана П. Скоропадського назву УНР змінено на Українську Державу, уряд якої продовжив правонаступництво в питаннях державотворення та закордонної політики. 26 грудня 1918 р. Директорія ухвалила Декларацію про *відновлення УНР* з республіканською формою державного устрою. УНР була визнана повноцінним суб'єктом міжнародного права. Її міжнародна правосуб'єктність реалізовувалася через укладання міждержавних угод, участь у міжнародних конференціях, встановлення двосторонніх дипломатичних і консульських відносин. Україна в 23 державах мала свої дипломатичні представництва і 50 консулатів.

Риси національного характеру українців, їхні природні таланти, схильність до освіти й самоосвіти за сприятливих умов дозволяли досягати успіху і здійснити вертикальну та горизонтальну соціальну мобільність. Поступово формувався суспільний прошарок – українська інтелігенція (еліта). Не тих, хто були «вищими за походженням», а тих, котрі плекали ідеї еволюції, прогресу, Соборної України. М. Грушевський, Є. Коновалець, С. Петлюра, М. Шаповал, В. Винниченко, Ф. Швець, А. Макаренко, П. Андрієвський, Д. Дорошенко, І. Огієнко та багато інших зайняли стратегічні позиції в новостворених державних структурах.

Поступово формувався соціальний прошарок «кооперативна інтелігенція». Виникнення кооперативних товариств як таких припадає на 1860-ті рр. [10, с. 18]. Відомий український кооператор Д. Маркович пропагував діяльність кредитних кооперативів товариського типу (на паях) [8, с. 129]. Багато «кооперативного народу» з'явилося після 1905 р. У 1907 р. Київська губерньська земська управа почала розсилати зразкові статuti та інші необхідні кооперативам матеріали, скликала кооперативні з'їзди та наради [6, с. 185]. У 1913 р. було проведено губерньські з'їзди діячів кооперації, що мали посприяти організації та розвитку сільськогосподарських товариств [3, арк. 2].

Проте саме у 1917 р. почалося фіндування національної кооперативної інтелігенції, як от, К. Мацієвич, Б. Мартос, Д. Коліух,

М. Туган-Барановський та ін. Визначальними характеристиками фундаторів було вміння, професіоналізм, воля, ідейні переконання. Так Кость Мацієвич (в уряді УНР обіймав посаду товарища Генерального секретаря земельних справ) виступав за посилення національного кооперативного руху на основі функціонування самодіяльних (самоврядних) місцевих організацій, національної культури, розробив навчальний курс та підручник із сільськогосподарської кооперації, в еміграції, долучився до створення видавництва «Кооперативний фонд імені Василя Доманицького», яке займалося друкуванням кооперативної літератури тощо.

Варто зауважити, що лише у березні 1917 р. (після творення УНР) українцям вдалося затвердити статут Дніпровського союзу споживчих товариств («Дніпросоюзу»), що був суспільно-економічним та культурним центром української споживчої кооперації (торгівля, розподіл товарів населенню, збирання книг для бібліотек тощо). У квітні 1917 р. у Києві відбувся Перший з'їзд кооперативних спілок України, невдовзі організовано кооперативну школу для підготовки кооперативних працівників, інструкторів, рахівників. На грудень 1917 р. членами «Дніпросоюзу» стали понад 500 окремих товариств та 32 районні союзи, зокрема на Поділлі 53 товариства та 9 союзів. На жаль, більшовицька окупація завадила налагодженню роботи національної системи кооперативних організацій. З метою поліпшення ситуації 13–16 липня 1918 р. в м. Києві було скликано Перший всеукраїнський кооперативний інструкторський з'їзд [7, с. 16]. У 1918 р. було проведено три Всеукраїнських кооперативних з'їзди, створено Український кооперативний народний банк, Центральний український кооперативний комітет (в жовтні 1918 р. головою ради цієї організації було обрано М. Туган-Барановського, головою правління – Б. Мартоса) [9, с. 276-277]. У січні 1918 р. К. Мацієвич долучився до створення Першого всеукраїнського сільсько-господарського союзу – «Централ», а навесні вже активно співпрацював із С. Петлюрою.

Для легітимації «Дніпросоюзу» як всеукраїнського центру було скликано Всеукраїнський з'їзд представників спілок споживчих товариств (20–22 квітня 1918 р.). Найбільший вплив «Дніпросоюз» мав на Київщині, Поділлі, Чернігівщині та Полтавщині. На Поділлі

Деражнянський та Полонський районні об'єднання, що входили до складу «Дніпросоюзу» активно нарощували свій потенціал. У 1918 р. вже майже в кожному селі були споживчі товариства або інші кооперативні установи, які об'єднувалися у союзи. Кооперація на селі тісно співпрацювала з «Просвітою» та народними школами [3, с. 12-13].

5 січня 1919 р. відбулося засідання Кооперативного фінансового комітету, до складу якого входили представники різних кооперативних центрів: Українського народного кооперативного банку, «Дніпросоюзу», Центральної української сільськогосподарської кооперативної спілки. Вони фінансово підтримали козаків української республіканської армії. Представники більшовицького режиму Д. Мануїльський, І. Саммер, коли писали про українську кооперацію «Дніпросоюз», ідентифікували її як «центр національного відродження; прихильників державницьких прагнень С. Петлюри».

У 1917–1921 рр. відбулося фондування української кооперативної освіти. У 1917–1921 рр. в Україні проводилися численні кооперативні курси при союзах (від кількох днів до 3–4 місяців), створювалися кооперативні школи, кооперативні курси проводилися у державних школах, у початкових школах мали викладати споживчу кооперацію, у вищих – споживчу та кредитну, в гімназіях – сільськогосподарську кооперацію. У червні 1920 р. при культурно-просвітницькому відділі «Дніпросоюзу» створили окрему лекційну секцію. До розробки та викладання долучилися М. Туган-Бароновський, К. Мацієвич, Б. Мартос, Є. Филипович. Український «Дніпросоюз» заснував кооперативну школу ім. В. Доманицького.

Варто зауважити, що співпраця з Московським союзом споживчих товариств, вже у червні 1917 р. закінчилася зрадою і крадіжками, представники Правління «Дніпросоюзу», виявили, що Московський союз споживчих товариств через свого уповноваженого В. Сандулова розпродав найкращий товар зі складів, який згідно з умовами не міг розпродаватися; підступом змусили звернутися українських кооператорів до кредитових кооперативних установ для отримання позики. Російські окупанти відразу прагнули знищення «Дніпросоюзу». Проте лише 18 червня 1920 р. витворили Тимчасове правління Вукоопспілки, невдовзі

Дніпровський союз перетворили на структурну одиницю – Київський губсоюз.

15 червня 1922 р. у м. Кам'янець-Подільськ (нині Кам'янець-Подільський) вже за більшовицького режиму почав функціонувати Кооперативний технікум [4, арк. 9]. Варто зауважити, що Кам'янецький кооперативний технікум фондували високоосвічені українські викладачі, майже всі лектори та завідувач технікуму мали університетську освіту. Перший директор Іван Флоринський (Флорук-Флоринський), ідентифікував себе як українець, розмовляв українською мовою, служив в державних установах УНР, був професійним лектором соціально-економічних дисциплін та адміністративного права.

Варто зауважити, що в 1921 р. «уповноважені» від більшовицького режиму намагалися контролювати та нищити українську інтелігенцію, зокрема освітян). «Більшовицькими комісарами» в освіті були інструктори, що «проводили свою роботу на основі... викорінювання буржуазно-націоналістичних, лівих перекручень, правого опортунізму, живих носіїв петлюрівщини тощо». У звіті Подгубчека (Подільської губерньської ЧК) 1921 р. зазначалося, що «...губернія населена найбільш шовіністичною в усій Україні петлюрівською інтелегенцією, яка мала вплив на селян» («петлюрівцями» переважно маркували українців, котрі виступали за відновлення Української Народної Республіки) [1, арк. 5; 43]. В цьому негативному конотативному визначенні відбулася подальша підміна понять «петлюрівці», «петлюрівець», «петлюрівка» комуністичним режимом.

Варто зауважити, що І. Флоринський 12 березня 1921 р. був заарештований чекістами (причину арешту з'ясувати не вдалося), на наступний день був звільнений [5, арк. 45]. На запитання совецької анкети 1922 р., чи «служив він [Флоринський] при Польсько-Петлюрівській владі», завідувач технікуму відповів позитивно та зазначив роботу на керівній посаді у Фінансовій палаті часів УНР. Отож перший завідувач був людиною проукраїнською, високоосвіченою, «петлюрівцем».

Список використаних джерел та літератури:

1. Галузевий державний архів Служби безпеки України. Ф. 16. Спр. 514. Арк. 5; 43.
2. Годованець М. Негайна справа. *Село*. 1918. № 30, 31. С. 12–13.
3. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). Ф. 233. Оп. 1. Спр.

2926. Арк. 2.

4. ДАХмО. Ф. Р. 6. Оп. 1. Спр. 223. Арк. 9.
5. ДАХмО. Ф. Р. 6. Оп. 1. Спр. 223. Арк. 45.
6. Демидас Ю. І. Революція 1905–1907 років і розвиток кооперативного руху в правобережній Україні. Історія України. Маловідомі імена, події, факти (Збірник статей). Київ-Хмельницький, 2005. С. 185.
7. Про з'їзд інструкторів по кооперації. *Село*. 1918. № 18. С. 16.
8. Рекрут В. «З людьми і для людей...» (Дмитро Маркович в українському національно-визвольному русі: кінець XIX – початок XX ст.). Вінниця, 2006. С. 129.
9. Споживча кооперація України. Від зародження до сьогодення: монографія / За заг. ред. С. Гелея. Львів: Вид-во Львівської комерційної академії, 2013. 976 с.
10. Фареній І. А. Кооперативний рух у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX століття: автореф. дис. ... д-ра іст. Наук : спец. 07.00.01. Ін-т історії НАН України. К., 2009. С. 18.

Леонід МІСІНКЕВИЧ,

доктор історичних наук, професор

**РОКИ ПОДВИЖНИЦТВА ТА ЗДОБУТКІВ
(ДО 30-РІЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА ІМЕНІ ЛЕОНІДА
ЮЗЬКОВА)**

У статті досліджено етапи становлення та діяльності Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова – першого гуманітарного вищого навчального закладу в місті Хмельницькому з підготовки висококваліфікованих правознавців та управлінців. Зроблено оцінку обставин реорганізації інституту в державний вищий навчальний заклад. Розкриті сторінки великої університетської родини, яка єднає студентів, аспірантів, науково-педагогічних працівників та співробітників навчального закладу.

Ключові слова: *Хмельницький філіал Одеського відкритого університету, Хмельницький інститут регіонального управління та права, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, сподвижництво, навчально-виховний процес, ліцензування, акредитація, наукова робота, юридичний факультет, правознавці, управлінські кадри.*

У вересні 2022 року виповнилося тридцять років від дня заснування Хмельницького університету управління та права імені

Леоніда Юзькова. Історія навчального закладу – яскраве підтвердження того, що перспектива вишу перебуває в динаміці розвитку та активному пошуку, завдяки чому можна досягти високих результатів у складних умовах, працюючи на перспективу.

Важко повірити, що тридцять років тому, у далекому 1992 році, обласний центр м. Хмельницький уславлював лише один вищий навчальний заклад технічного спрямування. З проголошенням незалежності України створилися умови, які сприяли формуванню вищих навчальних закладів, що стали альтернативними в єдиній системі вищої освіти, сформованій в Радянському Союзі. Відкриття Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова було цілком логічним і відповідало нагальним потребам забезпечення Хмельниччини висококваліфікованими юристами для вирішення важливих питань правового обслуговування населення, укомплектування правознавцями судових та правоохоронних органів області.

Оцінивши означені обставини, кандидат економічних наук В. К. Андрушко у тісній співдружності з кандидатом історичних наук Л. І. Чорним розпочали реалізацію надзвичайно сміливої ідеї – створення в регіоні вищого навчального закладу юридичного профілю. На початковому етапі вирішення, здавалося б, абсолютно нездійсненного задуму в багатьох хмельничан та й керівників виникало чимало сумнівів, адже не було ні коштів, ні приміщень, ні науково-педагогічних працівників. Одержимі своєю ідеєю, до кінця не уявляючи всієї складності привабливого рішення, вони звернулися до Одеського відкритого університету про сприяння організувати у м. Хмельницькому філіал університету. 6 липня 1992 року за наказом ректора В. О. Медведєва було створено філіал Одеського відкритого університету, а рішенням Хмельницької міської ради народних депутатів за №172-а від 16 липня 1992 року зареєстровано філіал Одеського відкритого університету (попередника сьогоднішнього вищого навчального закладу), затверджено Статут філіалу та його директора Л. І. Чорного [2, с. 2].

Відповідно до правил прийому вишу, які були затверджені 10 серпня 1992 року, та рішення приймальної комісії за результатами вступних екзаменів на перший курс філіалу було зараховано 94 студенти. Враховуючи відсутність штатних науково-педагогічних

кадрів, у навчальному закладі був розроблений особливий графік занять на 1992/93 навчальний рік, яким навчання у філіалі університету розпочиналось 21 вересня і заняття проводилися в будні дні з 16 до 20 години, а щосуботи – з 9 до 15 години [3, с. 22].

Отож 21 вересня 1992 року розпочав роботу Хмельницький філіал Одеського відкритого університету (сьогодні – Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова) – перший гуманітарний вищий навчальний заклад в обласному центрі, ініціаторами і засновниками якого стали вчені Поділля Василь Климович Андрушко та Леонтій Ілліч Чорний.

Отримавши підтримку в організації навчального закладу від обласної державної адміністрації та обласної ради, керівництво філіалу розпочало роботу з вирішення найскладнішого питання – формування викладацького корпусу. Першим, хто дав згоду працювати в новоствореному філіалі, був доктор юридичних наук, професор Петро Федорович Щербина. погодилися працювати у філіалі на правах сумісництва науково-педагогічні працівники Київського національного університету імені Тараса Шевченка Опанас Андронович Підпригора – академік Академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, та Аркадій Петрович Ткач – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України [4, с. 26 - 27].

Залучивши кращих науково-педагогічних працівників Києва та Хмельницького, у філіалі формуються чотири кафедри: кафедра спеціальних юридичних дисциплін, яку очолив заслужений юрист України, начальник Головного управління юстиції у Хмельницькій області Олексій Миколайович Леванчук; кафедра економічних дисциплін, керівництво якою здійснював кандидат економічних наук, доцент Володимир Леонідович Співачук; кафедра фундаментальних та загальногуманітарних наук, яку очолив кандидат історичних наук, доцент Анатолій Григорович Філінюк; кафедра іноземних мов, керівництво якою здійснював кандидат психологічних наук, доцент Валерій Дементійович Федорів. Організацію навчального процесу забезпечували 37 науково-педагогічних працівників. Для забезпечення наукового керівництва навчальним процесом та координації дії кафедр з виконання навчального плану була створена вчена рада ХФОВУ, яку очолив доктор юридичних наук,

професор Петро Федорович Щербина [5, с. 25].

Налагоджуючи навчальний процес, керівники філіалу чітко усвідомлювали, що без повноцінного кадрового забезпечення науково-педагогічними працівниками новосформований навчальний заклад буде неспроможним вести підготовку висококваліфікованих фахівців. Отож у полі їхнього зору постійно перебували питання комплектації повноцінних кафедр науково-педагогічними працівниками та активна співпраця з вищими навчальними закладами держави, з метою вивчення в них досвіду підготовки майбутніх правознавців. Для цього В. К. Андрушко та Л. І. Чорний визначили для себе два пріоритетних напрямки. Перший напрямок – робота з юридичним факультетом Київського національного університету імені Тараса Шевченка, який взяв на себе В. К. Андрушко, отримавши при цьому підтримку нашого земляка, уродженця Кам'янецьчини – декана юридичного факультету, доктора юридичних наук, професора Володимира Івановича Андрейцева, та нашого земляка, уродженця Полонського району першого Голови Конституційного Суду України – Леоніда Петровича Юзькова. Л. І. Чорний розпочав активну співпрацю з юридичним факультетом *Львівського національного університету* імені Івана Франка, заручившись підтримкою земляків, уродженців Ізяславщини – доктора юридичних наук, професора Віктора Климовича Грищука та доктора юридичних наук, професора Радомира Івановича Кондратьєва.

Вивчаючи досвід роботи вищих навчальних юридичних закладів Києва, Харкова, Одеси, Львова В. К. Андрушко та Л. І. Чорний прагнули не тільки запозичити все цінне в організації роботи навчально-виховного процесу, але й сформуванню відповідне навчально-методичне та інформаційне забезпечення. Чимало зусиль було докладено на формування наукової бібліотеки та комплектації книжкового фонду. Практично все доводилося розпочинати з нуля. Досить активну допомогу в справі організації бібліотеки навчального закладу надав голова Федерації профспілок області Харківський Геннадій Петрович. Ним було безкоштовно передано у власність новоутвореної бібліотеки устаткування та понад 3 тисячі примірників книжкового фонду.

У квітні 1993 року Хмельницький філіал Одеського відкритого

університету успішно пройшов перевірку експертної комісії, яка була сформована у такому складі: Ю. М. Комара – головного спеціаліста Головного управління акредитації та атестації навчальних закладів Міністерства освіти України, кандидата економічних наук (голова); Н. Р. Нижник – професора Національної академії управління, доктора юридичних наук; В. Б. Андронові – завідувача кафедри іноземних мов Харківського педагогічного інституту, кандидата філологічних наук, доцента; М. Х. Гуменного – професора кафедри української літератури Херсонського педагогічного інституту, доктора філологічних наук; М. М. Дученко – доцента кафедри економіки і організації промислового виробництва Київського політехнічного інституту, кандидата економічних наук; Т. С. Кириленко – доцента кафедри загальної та інженерної психології Київського університету ім. Тараса Шевченка; І. І. Мархеля – доцента кафедри транспортних машин Одеського інституту інженерів водного флоту, доктора педагогічних наук; О. П. Степанова – ректора Чернігівського інституту регіональної економіки та управління, доктора економічних наук, академіка Української академії наук національного прогресу (члени комісії) [6, с. 1].

За рішенням колегії Міністерства освіти України від 23 червня 1993 року було затверджене рішення Міжгалузевої акредитаційної комісії про внесення Хмельницького філіалу Одеського інституту підприємництва та права (до 20 травня 1993 р. мав статус філіалу Одеського відкритого університету) до державного реєстру закладів освіти України, з видачею права ліцензії на здійснення освітньої діяльності за третім рівнем акредитації за напрямками (спеціальностями) і ліцензованими обсягами прийому: правознавство – 75 осіб; економіка та управління виробництвом – 75 осіб [1, с. 3], що дало можливість у 1995 році провести набір студентів на факультеті управління та економіки за спеціальністю «Адміністративний менеджмент».

Успішне ліцензування дало можливість керівникам навчального закладу сконцентрувати увагу на вирішенні проблем навчально-матеріальної бази, зокрема розширенні аудиторного фонду та формування колективу штатних викладачів, яких можна було запросити на постійну роботу новосформованого філіалу інституту. В. К. Андрушко та Л. І. Чорний розпочали активний

пошук залучення фінансів для подальшого розвитку навчального закладу. Отримавши підтримку керівників області та міста, вони надіслали десятки листів районним державним адміністраціям, виконавчим комітетам рад міст обласного значення, підприємствам, установам та підприємницьким структурам для створення із зацікавлених осіб координаційного комітету становлення Хмельницького юридичного вищого навчального закладу з метою формування фонду безповоротної фінансової допомоги для придбання житла науково-педагогічним працівникам філіалу, запрошених з інших міст України. За умов участі у вирішенні питання формування фінансового фонду керівництво навчального закладу зобов'язалось надавати меценатам право рекомендувати абітурієнтів з їх трудових колективів на позаконкурсній основі та навчати їх на пільгових умовах.

З розумінням і зацікавленістю допомогти становленню вищого навчального закладу відгукнулися керівники підприємств області: І. І. Дунець – президент Хмельницького союзу промисловців та підприємців, А. М. Яхієв – президент ВАТ «Адвіс», В. Ф. Коцемир – директор Хмельницького спеціалізованого АТП «Агропромтранс» В. О. Данілов – директор Хмельницького міського виробничо-технічного вузлу електрозв'язку «Хмельницьктелеком», А. І. Кучер – голова Кам'янець-Подільської міської ради та інші.

Започатковані заходи дозволили сформувати певну навчально-матеріальну базу. За рахунок коштів філіалу було придбано чотири квартири для викладачів, обладнано два комп'ютерних класи та два лінгафонні кабінети, криміналістичну лабораторію та фотолабораторію, кодифікаційне та копіювальне бюро, укомплектовано наукову бібліотеку.

У 1993 р. наші земляки, уродженці Ізяславщини – доктор юридичних наук, професор Віктор Климович Гришук та доктор юридичних наук, професор Радомир Іванович Кондратьєв з Львівського національного університету імені Івана Франка – підтримали ініціаторів створення навчального закладу В. К. Андрушка та Л. І. Чорного.

Першим відгукнувся надати допомогу землякам у становленні навчального закладу доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, член-кореспондент Національної

академії правових наук України, академік Академії наук вищої освіти України Віктор Климович Грищук, який присягнувся перед хмельничанами докласти всіх зусиль для розбудови юридичного вищого навчального закладу на теренах Подільського краю. З вересня 1993 р. він почав працювати на посаді професора кафедри кримінального права, процесу та кримінально-виконавчого права. Маючи великий досвід викладацької роботи на юридичному факультеті Львівського університету ім. Івана Франка, він надавав практичну допомогу юристам-практикам К. А. Голдзиському, В. П. Колгану, В. І. Назаренку, О. Л. Задворному та іншим, які погодились працювати в навчальному закладі. Віктор Климович і нині щиро ділиться своїм педагогічним досвідом, науковими та методичними напрацюваннями, готуючи кандидатів та докторів юридичних наук для нашого університету. Виступаючи 17 квітня 2015 р. на університетській конференції «Теоретико-прикладні проблеми юридичної науки на сучасному етапі реформування кримінальної юстиції», він зазначив: «...у свій час ми проводили заняття в орендованих холодних приміщеннях з великою вірою в те, що досягнемо того, що зараз маємо. Це чудові навчальні корпуси, бібліотека, криміналістична лабораторія, гуртожитки, юридична клініка та бізнес-центр. Зараз студенти навчаються в аудиторіях, котрі оснащені сучасною мультимедійною системою та системою кондиціонування. Комп'ютерні класи дають змогу використовувати в навчальному процесі різноманітні види програмних продуктів, зокрема інформаційні – «Ліга: Закон», «НАУ-Експерт» та мережу Уран, через яку студенти мають персональний доступ до наукових часописів та інформресурсів провідних видавництв світу. Усе це дає змогу нашим студентам навчатися в одну зміну, сприяє науково обґрунтованій організації навчального процесу».

У далекому 1993 р. Віктор Климович Грищук, звертаючись до своїх львівських колег юристів-науковців, переконував їх у необхідності надати допомогу новоутвореному в м. Хмельницькому вищому юридичному навчальному закладі. Відверта і щира розповідь про навчальний заклад і його відчайдушних організаторів почули Павло Федорович Гураль – доктор юридичних наук, професор, Мирослав Григорович Дячок – кандидат юридичних наук, професор, Борис Олександрович

Киресь – доцент, Володимир Петрович Лісичин – кандидат юридичних наук, доцент, В'ячеслав Олександрович Навроцький – доктор юридичних наук, професор, Василь Тимофійович Нор – доктор юридичних наук, професор, Віталій Іванович Чушенко – кандидат юридичних наук, професор, які прийшли на допомогу керівництву навчального закладу, викладаючи галузеві юридичні дисципліни. Саме вони надали величезну допомогу з вирішення кадрових питань на етапі становлення вищого навчального закладу, забезпечуючи викладання лекційних курсів галузеві права. З легкої руки Віктора Климовича погодилися працювати в нашому навчальному закладі доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України Володимир Михайлович Коссак та кандидат юридичних наук, доцент, заслужений юрист України Любомир Володимирович Бориславський, який очолив кафедру конституційного, адміністративного та фінансового права. Під його керівництвом підготувала і захистила кандидатську дисертацію Ірина Леонідівна Литвиненко (нині – заступник декана юридичного факультету).

У 1996 р. Радомир Іванович Кондратьєв пов'язав своє подальше життя з рідним Поділлям. В університеті він очолив кафедру теорії та історії держави і права, заклав підвалини наукової школи, працюючи упродовж 1996 – 2010 рр. проректором з наукової роботи та першим проректором. Досліджуючи проблемні питання трудового права, теорії та історії держави і права, охоче ділився теоретичними знаннями та практичними навичками зі своїми учнями. Він підготував трьох кандидатів наук за спеціальністю 12.00.05– трудове право; право соціального забезпечення. Розроблений курс «Філософія права». З його ініціативи постійно проводилися конференції, методологічні семінари та різного роду наукові заходи. Очолюючи редакційну колегію часопису «Університетські наукові записки», Радомир Іванович приділяв велику увагу популяризації наукових досліджень як відомих учених України, так і молодих дослідників.

З позиції оцінки становлення навчального закладу зазначимо, що розбудова університету проходила за активної участі Віктора Климовича Грищука та Радомира Івановича Кондратьєва. Саме вони доклали чимало зусиль для формування кафедр навчального закладу науково-педагогічними працівниками, дбаючи про їх

забезпечення навчальними та методичними матеріалами. Активну допомогу у становленні університету доклав наш земляк із Кам'янецьчини – доктор юридичних наук, професор, академік Академії правових наук України, заслужений юрист України Володимир Іванович Андрейцев, який зумів мобілізувати науковців вищих навчальних закладів м. Києва для підтримки і налагодження навчального процесу. У складний час організаційного становлення навчального закладу до цієї роботи долучилися Ніна Романівна Нижник – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, Михайло Йосипович Штефан – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, Ігор Анатолійович Безклубий – доктор юридичних наук, професор, Валерій Степанович Картавцев – кандидат юридичних наук, професор, заслужений юрист України, Віктор Миколайович Баранчук – кандидат юридичних наук, доцент, Микола Олексійович Бондаренко – кандидат юридичних наук, доцент, Василь Степанович Гопанчук – кандидат юридичних наук, доцент, Сергій Олександрович Єфремов – кандидат юридичних наук, доцент, Юрій Миколайович Комар – доктор наук з державного управління, професор, Євген Володимирович Першиков – суддя Вищого господарського суду, Віктор Володимирович Трутень – кандидат юридичних наук, доцент.

В. І. Андрейцев стояв біля витоків зародження кафедри цивільного права та процесу, організації її роботи, налагодження навчально-методичної роботи в навчальному закладі. Наші випускники зі словами великої вдячності згадують проведення ним лекційних, практичних та семінарських занять, які наближали їх до майбутньої професії правознавця. Знання, здобуті на цих заняттях, стали надійною опорою у практичній діяльності після завершення навчання в університеті. Володимир Іванович Андрейцев доклав чимало зусиль для розвитку юридичної науки у вищому навчальному закладі. З його допомогою здійснювалась організація міжнародних правових конференцій, які певною мірою сприяли успішній акредитації вищого навчального закладу в 1997 році. Будучи деканом юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, він зробив вагомий внесок у підготовку науково-педагогічних працівників

нашого університету. У 2001 – 2007 рр. у спеціалізованих вчених радах юридичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка захистили кандидатські дисертації шість аспірантів Хмельницького університету управління та права.

У 1995 р. ректорат університету приймає ще одне надзвичайно сміливе рішення – відкриття факультету адміністративного менеджменту (нині – факультет управління та економіки), який мав вирішити питання підготовки фахівців для органів державного управління та місцевого самоврядування області. Отримавши підтримку обласної державної адміністрації та обласної ради, керівництво навчального закладу спрямовує роботу на формування викладацького складу кафедр навчального закладу, які забезпечили б підготовку управлінських кадрів. Першою на факультеті була сформована кафедра економічної теорії та підприємництва, яку в червні 1994 року очолив один із засновників навчального закладу кандидат економічних наук, доцент Василь Климович Андрушко. Наступним кроком на шляху розвитку науково-педагогічних потенціалу факультету було формування кафедри математики, статистики та інформаційних технологій під керівництвом доктора економічних наук, професора Омеляна Івановича Кулинина. Кафедра загального менеджменту та менеджменту організацій запрацювала під керівництвом доктора наук з державного управління, професора Юрія Миколайовича Комара, а кафедру регіонального та муніципального управління очолила доктор економічних наук, професор Лідія Іванівна Нейкова.

Велику підтримку новосформованим кафедрам факультету надали знані в нашій державі науковці: доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України Ніна Романівна Нижник, доктори економічних наук, професори Дмитро Миколайович Стеченко, Василь Іванович Піла, Олена Сергіївна Чмир та Олена Віталіївна Панухник. Щиро ділилися своїми знаннями та досвідом практичної роботи науково-педагогічні працівники Хмельницького національного університету доктор економічних наук, професор Валентина Василівна Стаднік, кандидати наук, доценти Галина Олександрівна Дарманська, Євгенія Григорівна Рясних, Людмила Павлівна Швець,

Руслан Васильович Бойко, Ольга Іванівна Гончар, Світлана Миколаївна Тараненко, Володимир Пилипович Вельбой, Ганна Василівна Блажівська.

Розбудовуючи навчальний заклад, В.К. Андрушко та Л. І. Чорний приймають виняткове рішення про реорганізацію його в державний вищий навчальний заклад. Позиція була підтримана обласною радою. 14 лютого 1995 р. виконком прийняв рішення про створення на базі приватного навчального закладу – першого державного вищого навчального закладу з одночасною передачею у спільну власність територіальних громад області всього майна і коштів, які були на рахунках філіалу. На клопотання обласної ради, обласної державної адміністрації, за погодженням з Міністерством освіти, Міністерством економіки, Міністерством фінансів та Міністерством праці Кабінет Міністрів України постановою від 4 серпня 1995 р. № 606 створив Хмельницький інститут регіонального управління та права (нині – Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова), врахувавши при цьому, що для відкриття навчального закладу не було потреби виділення коштів з державного бюджету. Такого прецеденту в Україні не було: приватний вищий навчальний заклад подарували державі. Так, за ініціативою В. К. Андрушка та Л. І. Чорного територіальні громади області отримали вищий навчальний заклад на госпрозрахунковій основі з 25-відсотковим державним замовленням, а інститут отримав статус державного і був внесений до Державного реєстру вищих навчальних закладів України.

Такий результат додав сил та рішучості керівництву інституту в подальшій розбудові вузу. Хмельницька міська рада сприяла передачі навчальному закладу триповерхового приміщення загальною площею 1451,7 кв. м. Було виготовлено документацію і добудовано навчальний корпус площею 445 кв. м, у якому розмістилися два лекційні зали на 80 місць кожний, видавничий цех та кафедри факультету управління та економіки. Зусилля В. К. Андрушко та Л. І. Чорного спрямовувались на вирішення питання передачі навчальному закладу гуртожитку для студентів з інших міст. Неодноразово з допомогою керівників області та міста, директорів підприємств Хмельницького вирішувалися проблеми щодо отримання ще десяти квартир для викладачів з метою

подальшого зміцнення колективу навчального закладу провідними вченими.

Навчальний заклад поступово зростав, запрошуючи до співпраці викладачів-науковців зі Львова, Києва, Кіровограда, Кривого Рогу, які повірили в перспективи його розвитку. До навчального закладу прийшли працювати доктор економічних наук О. І. Кулинич, який став завідувачем кафедри математики, статистики та інформаційних технологій, кандидати юридичних наук В. М. Котенко, В. М. Баранчук та Р. С. Огірко, кандидат історичних наук Ю.О. Тополь. На початок 1996–1997 н.р. в інституті лекційні заняття проводили провідні вчені України, з яких 37,6 відсотка – доктори наук та професори, 50 відсотків – кандидати наук. Керівництво навчального закладу й надалі продовжувало працювати над покращенням складу науково-педагогічних працівників.

При підготовці фахівців значна увага зверталась не лише на теоретичні знання, а й на отримання практичних навичок. Навчальні відділи та кафедри факультетів послідовно втілювали в життя основні вимоги положення про проведення практики після закінчення кожного курсу. Для цього був сформований відділ практики, який забезпечував студентам змогу апробувати свої знання під час проходження стажування у Верховній Раді України, Кабінеті Міністрів України, Конституційному Суді України, місцевих органах виконавчої влади, органах місцевого самоврядування, правоохоронних органах та господарюючих суб'єктах. Прагнучи вдосконалити практичні навички студентів, керівництво інституту створило юридичну клініку, до роботи в якій активно залучалися викладачі та студенти четвертих – п'ятих курсів. Юридична клініка стала однією з баз практики студентів юридичного факультету, а у 2010 р. – виборола першість серед юридичних клінік вищих навчальних закладів України. У квітні того ж року представляла Україну на Всесвітньому конкурсі юридичних клінік, який відбувся у м. Гонконг (КНР). Нині клініка працює за програмою розвитку ООН «Сприяння неупередженості рад Хмельниччини». Юридична клініка і студентський бізнес-центр як структурні підрозділи юридичного факультету та факультету управління та економіки надають безкоштовні економічні та юридичні послуги малозабезпеченим верствам

населення області.

Реалізуючи в життя клопотання управління Міністерства юстиції у Хмельницькій області, обласного відділу державної реєстрації актів громадянського стану, правоохоронних органів та органів місцевого самоврядування і підприємств області, керівництво інституту розпочало роботу з підготовки до відкриття факультету післядипломної освіти та заочного відділення юридичного факультету. З цією метою запросили на посаду декана Володимира Тадеушовича Савицького, кандидата наук з державного управління. Для реалізації цього завдання, передбачалось вирішити питання забезпечення навчального закладу аудиторним фондом, приміщенням для бібліотеки та укомплектування її підручниками і навчальними посібниками, завершити укомплектування кафедр факультету навчально-педагогічними кадрами та матеріалами навчально-методичного забезпечення. Активна робота очільників інституту разом з педагогічним персоналом сприяла успішному ліцензуванню навчального закладу. Рішення ДАК від 10 лютого 1998 року дозволяло відкрити в інституті у 1998 – 1999 навчальному році факультет другої вищої освіти та заочне відділення на базі середньої спеціальної освіти для перепідготовки та навчання державних службовців [7, с. 127].

У важких і складних умовах становлення навчального закладу керівництво та науково-педагогічні працівники постійно дбали про студентів. Так, вшановуючи пам'ять видатного юриста сучасності, нашого земляка, доктора юридичних наук, професора, академіка правових наук України першого Голови Конституційного суду України Леоніда Петровича Юзькова, який надавав всебічну підтримку при вирішенні питань формування навчального закладу, на початку 1999 – 2000 навчального року була започаткована студентська стипендія імені Л. П. Юзькова [8, с. 82]. За положенням іменна стипендія першого Голови Конституційного суду України виплачувалася кращому студенту на кожному факультеті та студентам – круглим сиротам, які домоглися високої якості успішності та приймали активну участь у науковій роботі та громадському житті інституту. Першими іменними стипендіатами на юридичному факультеті стали студенти другого курсу Прокопишина Н. Ю. і Ситницька О. А., студентка четвертого курсу

Парахіна Л. А. та студентка п'ятого курсу Смаглюк О. І. На факультеті управління та економіки іменну стипендію імені першого Голови Конституційного Суду України Л. П. Юзькова отримав студент Кирикищук О. А [9, с. 132].

Наполегливий пошук щодо формування викладацького складу, здатного здійснювати навчально-виховний та науковий процес, посів чільне місце. Для його реалізації керівництво прийняло рішення готувати викладацький склад із випускників першого випуску та викладачів інституту. Дванадцять випускників інституту було направлено в аспірантуру провідних навчальних та наукових закладів України. Ще шестеро викладачів інституту були прикріплені здобувачами. Стратегічний задум співдиректорів щодо розв'язання кадрового питання успішно був реалізовано. Уже в травні 2000 року відбувся перший захист кандидатської дисертації. У наступному році ще три викладачі інституту захистили кандидатські дисертації.

Рішенням десятої сесії Хмельницької обласної ради від 29 лютого 2000 року було затверджено Статут Хмельницького інституту управління та права, за яким управління його діяльністю здійснює уповноважений засновником ректор. За статутом два його засновники – співдиректори В. К. Андрушко та Л. І. Чорний усувались від керівництва навчальним закладом. Натомість дванадцята сесія Хмельницької обласної ради 6 липня 2000 року призначила ректором інституту В. М. Олуйка [10, с. 69]. Андрушко В. К. був призначений проректором з нормативного та науково-методичного забезпечення підготовки спеціалістів, а Чорний Л. І. став проректором з навчальної роботи [11, с. 108 - 113].

Увага керівництва спрямовувалася на виконання Указу Президента України від 29 березня 2001 року «Про додаткові заходи щодо реалізації державної молодіжної політики», з метою створення більш сприятливих умов для здобуття молоддю області вищої освіти. Кафедри навчального закладу спільно з відділом виховної роботи інституту відпрацювали механізм співробітництва з Хмельницьким спеціалізованим ліцеєм інтернатом поглибленої підготовки в галузі науки, Кам'янець-Подільським ліцеєм, Шепетівським навчально-виховним комплексом № 1 та Хмельницькою спеціалізованою школою № 8 для виявлення обдарованих випускників, через залучення їх до роботи у

студентських гуртках [12, с. 88 - 90]. Досвід співробітництва дозволив інституту започаткувати проведення обласних відкритих учнівської олімпіад у випускних класах і виявити кращих майбутніх студентів для навчального закладу. Такі заходи дозволили керівництву інституту внести пропозиції облдержадміністрації та обласній раді щодо цільової підготовки юристів та управлінців для потреб органів місцевого самоврядування серед обдарованих випускників шкіл за бюджетні кошти [13, с. 169 - 170].

Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 року № 866 «Про військову підготовку студентів вищих навчальних закладів за програмою офіцерів запасу» дала можливість ректору навчального закладу В. М. Олуйку ініціювати створення на базі Національної академії Прикордонних військ України ім. Б. Хмельницького кафедри військової підготовки студентів навчального закладу за програмою офіцерів запасу. Військова підготовка студентів включалася до освітньо-професійних програм інституту як самостійна дисципліна і складалася з теоретичного і практичного курсів навчання та навчальних зборів упродовж третього та четвертого курсів [14, 158 - 163]. За двадцять років кафедру військової підготовки закінчили понад 500 випускників, отримавши при цьому офіцерське звання молодшого лейтенанта. І сьогодні багато з них беруть участь у російсько-українській війні, захищаючи незалежність нашої держави.

Планова, цілеспрямована науково-дослідна робота в університеті розпочалась зі створенням у жовтні 2002 р. науково-дослідного сектору в складі 4 осіб під керівництвом кандидата юридичних наук Р. О. Стефанчука. За короткий час сектор став справжнім осередком наукового життя університету. Його співробітники разом із студентами, які проявляли зацікавленість до наукової роботи, активно включились до організації та проведення наукових заходів. Першим фундаментальним та широкомасштабним науковим заходом, який був проведений у жовтні 2002 року, стали перші Всеукраїнські юридичні читання студентів та аспірантів, що отримали постійну прописку в університеті. Упродовж 20 років науковий захід постійно проводиться в навчальному закладі. «Осінні юридичні читання» трансформувалися у повноцінний науковий форум міжнародного

рівня, в якому щорічно беруть участь як студенти, так і досвідчені, знані науковці нашої держави, Білорусі, Польщі, Казахстану та інших країн СНД. З кожним роком інтерес до юридичних читань постійно зростає з боку науковців – як кандидатів, так і докторів наук.

У 2002р. у навчальному закладі засновано науковий часопис «Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права», в якому могли друкувати свої наукові здобутки як науково-педагогічні працівники навчального закладу, так і науковці з інших регіонів нашої країни. Згодом вісник був перейменований на «Університетські наукові записки», співзасновниками якого стали Хмельницький університет управління та права, Національна академія державного управління при Президентові України, Інститут законодавства Верховної Ради України.

Часопис «Університетські наукові записки» включено до переліку наукових фахових видань України, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня доктора й кандидата юридичних, економічних наук та наук з державного управління. У ньому, крім праць представників провідних вітчизняних наукових шкіл, широко репрезентовані наукові праці зарубіжних авторів, серед яких праці представників навчальних та наукових закладів Любліна та Гданська (Польща), Нового Саду (Сербія), Мінська (Білорусь), Астани та Алмати (Казахстан), Баку (Азербайджан), Душанбе (Таджикистан).

Разом з часописом у 2002 р. був зареєстрований науково-редакційний відділ, який очолив кандидат юридичних наук, професор Юрій Валерійович Білоусов. Одночасно з науково-редакційним відділом в університеті відбулась реєстрація видавничого відділу під керівництвом Віри Яківни Чорної. Робота видавців університету оцінюється щорічним випуском до 40 найменувань наукової продукції.

У січні 2003р. на засіданні вченої ради навчального закладу під час розгляду питання наукової роботи була внесена пропозиція щодо затвердження планових тем науково-дослідної роботи факультетів з подальшою реєстрацією в Українському інституті науково-технічної експертизи та інформації. Для юридичного факультету затверджена тема «Правові й управлінські засади

розбудови Української держави та забезпечення прав громадян» (державний реєстраційний № 0104U004239), а факультету управління та економіки – тема «Проблеми трансформації регіональної економіки та механізми стимулювання сталого соціально-економічного розвитку» (державний реєстраційний № 0104U010899).

Науково-дослідний сектор у 2003 р. реорганізований у науково-дослідну частину, в якій було сформовано два науково-дослідні відділи – з питань нормопроектної роботи та науково-дослідний відділ з питань координації наукових заходів та міжнародного співробітництва. Подальша діяльність науково-дослідної частини призвела до її реорганізації, яка була проведена через три роки. Це сприяло відкриттю п'яти відділів: координації наукових заходів та проведення наукових експертиз; міжнародного співробітництва та грантової діяльності; відділу з питань законотворчості «Центр громадських законодавчих ініціатив»; науково-редакційного відділу та відділу аспірантури. Реорганізація науково-дослідної частини якісно покращила та поживила роботу наукового підрозділу. Про це свідчить тісна співпраця з органами юстиції, судовими та правоохоронними органами області у проведенні наукових заходів, експертиз та розробці нормативно-правових актів.

Спектр наукових університетських конференцій дозволяє констатувати про становлення навчального закладу як наукового центру, де проходить підготовка фахівців високого рівня та формуються наукові школи. До прикладу, науково-практична конференція «Державна регіональна політика України в умовах проведення адміністративної реформи» була підготовлена і проведена за активної участі науковців Адміністрації Президента України, Кабінету Міністрів України, Головного управління державної служби України, Української академії наук з державного управління, Хмельницької обласної державної адміністрації та обласної ради, Хмельницького регіонального відділення Асоціації міст України.

До міжнародного управлінського форуму «Управління сьогодні та завтра», крім співорганізаторів Головного управління державної служби України, Національної академії державного управління при Президентові України, Інституту законодавства

Верховної Ради України, Української академії наук з державного управління, обласної державної адміністрації та обласної ради активно долучилися представники з Франції, Німеччини, Польщі, Білорусі, Казахстану та Таджикистану.

Проводячи наукові заходи, науково-дослідна частина співпрацює з освітніми та науковими осередками нашої держави. Зацікавлена робота провадиться із Академією правових наук України, Інститутом держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Київським національним університетом ім. Тараса Шевченка, Львівським національним університетом імені Івана Франка, Національним університетом «Одеська юридична академія». Значним досягненням стала співпраця з Науково-дослідним інститутом приватного права та підприємництва АПрН України, яка втілилась не лише в підписанні договору про співробітництво, але й у відкритті на базі університету Подільської лабораторії з питань адаптації цивільного законодавства України до стандартів Європейського Союзу від Академії правових наук України.

З 2006 р. у роботі науково-дослідної частини університету започатковується новий перспективний напрям діяльності – проведення наукових експертиз. Рішенням вченої ради університету була створена рада науково-правових експертиз при Хмельницькому університеті управління та права. Започаткування проведення наукових експертиз у навчальному закладі засвідчує не лише про наукове визнання вищого навчального закладу, але й високий його науковий рівень, який підтверджує формування наукової школи та наявних фахівців, котрі володіють системним баченням своєї галузі права і в той же час здатні дати оцінку конкретній ситуації та запропонувати правовий вихід з неї або визначити альтернативні шляхи її вирішення. Координацію цієї роботи здійснює відділ з питань законотворчості та наукових експертиз, який організовує науковців навчального закладу для проведення експертиз на замовлення державних та недержавних установ і організацій. Замовниками наукових експертиз виступили Конституційний Суд України, Міжнародна організація праці, управління Хмельницької обласної державної адміністрації, обласна рада, прокуратура області та м. Хмельницького, адвокати, громадські та творчі спілки, приватні особи.

Науково-дослідна частина університету стала генератором нормопроектної роботи в навчальному закладі. Ініціатива викладацького складу щодо підготовки нормативно-правових актів всебічно підтримується ректоратом університету. Науковцями навчального закладу розроблено понад 160 законопроектів, які були внесені на розгляд Верховної Ради України народними депутатами України. Окрім цього, науково-дослідна частина стала справжнім осередком підготовки наукових кадрів. Упродовж роботи в науково-дослідній частині були захищені дві дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Р. О. Стефанчуком та О. А. Музикою-Стефанчук. Під впливом наукової атмосфери, створеної в науково-дослідній частині формувався характер молодих науковців: М. Б. Гарієвської, І. Ю. Михайлової, Д. А. Монастирського, А. В. Нижного, С. В. Нижного, О. О. Посикалюка, О. А. Ситницької, М. О. Стефанчука та О. Ю. Черняк, – які в подальшому захистили дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук, а В. А. Ватрас та В. І. Нагнибіда – докторські дисертації.

У березні 2011 р. було проведено оптимізацію структури науково-дослідної частини. Крім науково-редакційного відділу та відділу аспірантури, до складу науково-дослідної частини входять відділ з координації наукових заходів, міжнародного співробітництва та грантової діяльності та відділ з питань законотворчості та наукових експертиз.

Знаковим для навчального закладу став 2004 р. Пройшовши атестаційну та акредитаційну експертизи, на підставі висновків Державної акредитаційної комісії та на пропозицію Хмельницької обласної державної адміністрації, обласної ради Хмельницький інститут регіонального управління та права було реорганізовано у Хмельницький університет управління та права.

Підготовка висококваліфікованих юристів, державних службовців та управлінців не можлива без необхідної наукової та навчально-методичної джерельної бази. Керівництво навчального закладу проводить цілеспрямовану роботу щодо забезпечення необхідним приміщенням наукової бібліотеки та формування бібліотечного фонду. У 2007 р. для бібліотеки придбано спеціально облаштоване приміщення, в якому розміщений книжковий фонд у понад 65 тисяч примірників сучасної навчальної та наукової

літератури, що видається в Україні, з правознавства, економіки, фінансів та управління. Через світову мережу «Інтернет» та інформаційно-пошукову систему «Ліга-закон» науково-педагогічні працівники та студенти університету мають доступ до електронних наукометричних баз даних Scopus, W&S, віддалений доступ до Science Direct з використанням доменного імені установи.

У грудні 2008 р. відбулася зміна керівництва університету. Виконуючим обов'язки ректора було призначено Л. І. Чорного, а з травня 2009 р. обласна рада доручила очолити навчальний заклад декану юридичного факультету, кандидату юридичних наук, доценту О. М. Омельчуку. У вересні 2015 р. на перших виборах ректором навчального закладу на альтернативній основі обрано доктора юридичних наук, професора О. М. Омельчука. У березні 2021 року він був переобраний на наступних п'ять років.

Починаючи з 2013 року, університет спільно з Євразійською асоціацією правничих шкіл та правників проводить конкурс на присудження щорічної премії імені Святого Володимира за краще науково-правниче видання у тринадцяти номінаціях галузей правничих наук. На присудження премії висуваються монографічні та колективні наукові праці (наукові та науково-практичні видання, навчальні підручники та посібники з авторським колективом не більше п'яти осіб), які видані з дотриманням видавничих вимог не пізніше п'яти останніх років і не були номіновані в інших преміях та конкурсах, що проводяться в Україні.

Вручення щорічної премії імені Святого Володимира проводиться під час урочистих заходів, присвячених Дню науки Хмельницького університету управління та права, в ході пленарного засідання Міжнародної науково-практичної конференції «Осінні юридичні читання». За цей період лауреатами премії імені Святого Володимира стало понад 200 науковців та науково-педагогічних працівників.

У 2018 році в університеті започаткувала роботу Навчально-наукова лабораторія з дослідження проблем публічного адміністрування та децентралізації влади. Її діяльність спрямовується на реалізацію обласних програм, які передбачають підвищення ефективності здійснення публічної влади на місцевому рівні, забезпечення прав та свобод людини і

громадянина органами державної влади та місцевого самоврядування.

Аналізуючи роботу науково-педагогічних працівників, керівництво університету відзначало, що політика залучення викладачів вищої кваліфікації з інших навчальних закладів та міст України не слугувала формуванню стабільного науково-педагогічного колективу, адже, пропрацювавши, кілька років і отримавши квартири, вони, як правило, повертались назад у великі міста. Ректоратом було прийнято рішення про збільшення питомої ваги викладачів із науковими ступенями та науковими званнями за рахунок обдарованих і талановитих випускників та викладачів навчального закладу, як це було у свій час задумано В. К. Андрушком та Л. І. Чорним. Сподівання справдились. За 22 роки понад 100 випускників та викладачів навчального закладу захистили кандидатські, 21 – докторську дисертацію. Зараз освітній процес забезпечують 132 науково-педагогічні працівники, з яких – 33 доктори наук, 78 кандидатів наук, у тому числі 23 професори, 62 доценти, 9 науково-педагогічних працівників із почесними званнями заслуженого юриста України, заслуженого працівника науки і техніки, соціальної сфери та освіти.

Готуючи викладачів вищої кваліфікації в аспірантурах наукових установ та вищих навчальних закладах України, керівництво університету започатковує відкриття у 1998 році разової аспірантури. Наказом міністерства освіти і науки України від 23 жовтня 2003 року № 716 університету було дозволено здійснити разовий прийом до аспірантури зі спеціальності 12.00.05 – трудове право, право соціального забезпечення. Згодом за рішенням Атестаційної колегії від 21 лютого 2006 року продовжено діяльність аспірантури зі спеціальності 08.00.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит. У цьому ж році було відкрито разову аспірантуру зі спеціальностей 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право, 25.00.03 – державна служба та 09.00.11 – релігієзнавство, а у 2007р. відкрита разова докторантура за спеціальністю 25.00.03 – державна служба.

2010 рік для університету став особливим щодо затвердження постійної аспірантури зі спеціальності 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право», та 08.00.08 – гроші, фінанси, кредит. Через чотири роки в

навчальному закладі відкрита постійно діюча аспірантура зі спеціальності 08.00.10 – статистика та спеціальності 12.00.12 – філософія права (юридичні науки).

За наказами Міністерства освіти і науки України «Про ліцензування освітньої діяльності на третьому освітньо-науковому рівні освіти» від 15.09.2016 року №1111 та «Про затвердження рішень Ліцензійної комісії Міністерства освіти і науки України» від 3.03.2017 року отримані ліцензії на здійснення підготовки наукових кадрів за такими спеціальностями: 081 Право, 051 Економіка, 072 Фінанси, банківська справа та страхування, 281 Публічне управління та адміністрування у загальній кількості 50 осіб.

мУ вересні 2021 року аспірантура університету успішно пройшла акредитацію освітньо-наукової програми за спеціальністю 081 Право (Доктор філософії з права) в Національному агентстві забезпечення якості вищої освіти.

2017 рік став знаковим для аспірантури університету. За наказом Міністерства освіти та науки України від 10.05.2017 р. № 693 у навчальному закладі створена спеціалізована вчена рада К70.895.01 з правом прийняття до розгляду та проведення захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальностями 25.00.02 – механізми державного управління та 25.00.05 – державне управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку. Через рік в університеті запрацювала спеціалізована вчена рада К 70.895.02 (наказ Міністерства освіти та науки України №775) з правом прийняття до розгляду та проведення захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за такими спеціальностями: 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право; 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право; 12.00.12 – філософія права.

Діяльність спеціалізованих вчених рад сприяли відкриттю докторантури за спеціальностями: 25.00.02 – механізми державного управління, державне управління у сфері державної безпеки та охорони громадського порядку та за спеціальністю 081 Право.

30 березня 2018 року Конституційним Судом України спільно з Інститутом держави і права імені М. В. Корецького НАН України проводився академічний науково-практичний семінар на

вшанування пам'яті та з нагоди 80-ї річниці з дня народження видатного конституціоналіста, доктора юридичних наук, професора, академіка – засновника НАПрН України, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова «Людська гідність як конституційна цінність», на якому була висловлена пропозиція про присвоєння його імені Хмельницькому університету управління та права.

Виходячи з вимог Закону «Про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій» та постанови Кабінету Міністрів України на підставі рішення Хмельницької обласної ради від 27 вересня 2018 року було проведено громадське обговорення з цього важливого питання.

У ході громадського обговорення судові та правоохоронні органи області одностайно підтримали пропозицію Конституційного Суду України про присвоєння Хмельницькому університету управління та права імені Леоніда Юзькова. Оцінюючи діяльність вишу президент Національної академії правових наук України О. В. Петришин відзначив, що університет заслуговує присвоєння імені видатного науковця Леоніда Юзькова, адже є одним з найпрестижніших закладів юридичної і управлінської освіти, де на високому професійному рівні, здійснюється підготовка юристів і управлінців. Це сучасний вищий навчальний заклад, який є найвідомішим осередком правничої та управлінської освіти і науки, що справедливо посів у широкій палітрі організаційних форм забезпечення юридичної і управлінської освіти своє місце, набувши авторитетності та значення у вищій школі України.

Відповідно до рішення Хмельницької обласної ради від 21 березня 2019 року за № 30-25/2019 Хмельницькому університету управління та права було присвоєно ім'я Леоніда Юзькова.

Упродовж трьох останніх навчальних років керівництву навчального закладу та науково-педагогічним працівникам довелось працювати у складних та важких умовах пандемії covid-19 та російсько-української війни. На сьогодні університетське життя підтримується двома ІТ-сервісами найпопулярніших транснаціональних корпорацій Google LLC та Microsoft. Навчально-виховний процес та наукову роботу університету

забезпечують два хмарні сервіси – Google Workspace та Microsoft Office 365. Саме ці сервіси дозволяють перенести програмне забезпечення й документи та обчислювальні ресурси на віддалені інтернет-сервери і не зберігати великі обсяги інформації на своїх комп'ютерах.

Microsoft Office 365 дав можливість створити хмаро орієнтоване навчальне середовище, яке забезпечило навчальну мобільність та об'єднання групової співпраці викладачів і студентів для досягнення навчальних цілей, використовуючи при цьому різноманітні можливості різних гаджетів (ноутбуки, планшети, звичайні комп'ютери та смартфони) незалежно від типу операційної системи. Під час перебігу навчального процесу для науково-педагогічних працівників та студентів забезпечені доступні сервіси: електронна пошта Outlook, електронний календар, текстовий редактор Word Online, електронні книги Excel Online, електронний записник OneNote, редактор презентацій PowerPoint Online, соціальна мережа Yammer.

Запроваджена у виші мережа уможливила розміщення навчальних матеріалів «у хмарі», що забезпечила як індивідуалізований, так і колективний доступ до процесу навчання у будь-якому місті й у будь-який час. Студенти за допомогою чату, відеосеансів, електронної пошти мають змогу отримувати миттєві повідомлення та результати перевірки навчальних завдань.

Через центр командної роботи в Office 365 від Microsoft – Teams створена можливість для роботи курсів та груп у відеоконференції або наради одним натисканням. Цей режим роботи уможливив об'єднати все в спільному робочому середовищі, яке містить чат для нарад, файлообмінник та корпоративні програми. Інструментами проведення онлайн-зустрічей, лекцій та семінарів виступають Google Meet, Microsoft Teams, Zoom. Під час проведення лекцій і семінарських занять науково-педагогічні працівники активно використовують онлайн-дошки (miro, idroo) та онлайн-інструменти формуючого оцінювання (опитування, тести, вікторини).

До свого тридцятиліття навчальний заклад прийшов з новими здобутками. Випускниками юридичного факультету вперше стали 11 осіб за спеціальністю «Соціальне забезпечення» та 15 фахівців з «Міжнародного права», 106 випусників за спеціальністю

«Правоохоронна діяльність» та 7769 осіб отримали дипломи за спеціальністю «Право». Загалом юридичний факультет закінчила 7901 особа. Факультет управління та економіки дав можливість отримати вищу освіту 3124 випускникам, з них за спеціальностями «Адміністративний менеджмент» – 301, «Менеджмент» – 1930, «Публічне управління та адміністрування» – 853, «Фінанси, банківська справа та страхування» – 30. Дипломи про вищу освіту вперше отримали 10 осіб за спеціальністю «Туризм».

Серед відомих випускників вишу Голова Верховної Ради України Стефанчук Р. О.; Міністр внутрішніх справ України Монастирський Д. А.; народні депутати Верховної Ради України Бакунець П. А., Ватрас В. А., Манзій С. В., Марчук І. П., Маслов Д. В., Осипенко І. В., Стефанчук М. О.; заступник Голови Державної служби України з надзвичайних ситуацій з питань цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації Примуш Р. Б.; голова Хмельницької військової адміністрації Гамалій С. В., його заступники Тюрін С. Г., Юр'єв В. В., та Ткачук С. П., заступники голови Хмельницької обласної ради Зеленко Т. І., Соколюк В. І., керівник апарату обласної ради Лещишина О. В., заступник Хмельницького міського голови Ваврищук М. В., керівники інших місцевих органів публічної влади. Радіємо успіхам наших вихованців, які, примножуючи авторитет і славу рідного вишу, займають провідні посади, працюють прокурорами, суддями, адвокатами, бізнесменами, керівниками виконавчих органів влади та самоврядування.

Своє тридцятиліття колектив Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова зустрів заслуживши високий авторитет та здобувши широку популярність і наукове визнання. Про колектив, як і про людину, судять не за тим, як він про себе думає і говорить, а за тим, що і як робить. Тридцятилітня діяльність університету колоритна на яскраві особистості науково-педагогічних працівників, насичена вагомими подіями і здобутками та багата на щедрий творчий ужинок.

Навчальний заклад, кожен його співробітник сповнені сил та насаги продовжувати свою діяльність на підготовку національних кадрів управлінців та правознавців вищої кваліфікації, формування фахівців із глибокими знаннями та широким сучасним мисленням. А студентська допитливість слугує

невичерпним джерелом сили та натхнення для кожного науково-педагогічного працівника і всього колективу університету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ:

1. Акредитаційна справа Хмельницького університету управління та права щодо проведення чергової акредитації діяльності з надання освітніх послуг у сфері вищої освіти з підготовки фахівців фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра з галузі знань 0304 Право напряму 6.030401 Правознавство, підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліста з галузі знань 0304 Право спеціальності 7.03040101 Правознавство та перепідготовки спеціалістів за спеціальністю 7.060101 Правознавство напряму підготовки 0601 Право і 7.03040101 Правознавство галузі знань 0304 Право. – Хмельницький 2003. – С. 3.

2. Відомчий архів Хмельницького університету управління та прав (далі ВА ХФОВУ). Наказ № 1 від 16 липня 1992. – С. 2.

3. ВА ХФОВУ. – Наказ № 7 від 10 серпня 1992. – С. 11 – 12. Наказ № 10 від 10 серпня 1992. – С. 22.

4. ВА ХФОВУ. – Наказ № 14 від 15 жовтня 1992. – С. 26 – 27.

5. ВА ХФОВУ. – Наказ № 13 від 15 жовтня 1992. – С. 25.

6. ВА ХФОВУ. – Висновок експертної комісії по ліцензуванню Одеського Відкритого університету та Хмельницького філіалу Одеського Відкритого університету. – 2 квітня 1993 р. – С. 1.

7. ВА ХІРУП. – Наказ № 90-н від 8 квітня 1998. – С. 127.

8. ВА ХІРУП. – Наказ № 69 від 19 серпня 1999. – С. 82.

9. ВА ХІРУП. – Наказ № 459 від 15 листопада 1999. – С. 132.

10. ВА ХІРУП. – Наказ № 266 від 18 липня 2000. – С. 69.

11. ВА ХІРУП. – Наказ № 494 від 25 жовтня 2000. – С. 108 – 113.

12. ВА ХІРУП. Наказ № 710 від 16 жовтня 2001. – С. 88 – 90.

13. ВА ХІРУП. Наказ № 84 від 19 квітня 2002. – С. 169 – 170.

14. ВА ХІРУП. Наказ № 81 від 10 квітня 2002. – С. 158 – 163.

Микола ОЛІЙНИК,

доктор історичних наук, професор

МІСЦЕ ПОДІЛЛЯ В ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІЙ СТРАТЕГІЇ СОВІЦЬКОЇ ВЛАДИ В 1920-х рр.

Розглянуто місце Поділля в реалізації стратегічного курсу більшовиків на світову революцію. З'ясовано роль антибільшовицької повстанської боротьби в зрив планів колоніальної влади з організації військової інтервенції. Підкреслено неспроможність совіцької влади створити позитивного образ «країни рад» на прикладі краю.

Ключові слова: *Поділля, світова революція, повстанський рух, контрабанда, криза.*

THE PLACE OF PODILLYA IN FOREIGN POLICY STRATEGY SOVIET AUTHORITIES IN THE 1920s.

The place of Podillya in the implementation of the strategic course of the Bolsheviks for the world revolution is considered. The role of the anti-Bolshevik insurgent struggle in disrupting the plans of the colonial authorities to organize a military intervention is clarified. The inability of the Soviet authorities to create a positive image of the "land of Soviets" on the example of the region is emphasized.

Key words: *Podillya, world revolution, insurgent movement, smuggling, crisis.*

Захоплення Поділля червоною армією в червні-листопаді 1920 р. означало перетворення краю, як і всієї України, у внутрішню колонію російського більшовицького режиму. Нові колонізатори та їхні посіпаки твердили про «диктатуру пролетаріату» у формі «радянської влади», яку в багатьох селах на Поділлі називали «совіцькою». Щоб приховати колоніальний статус захоплених земель, до грудня 1922 р. Українська Соціалістична Радянська Республіка вважалася незалежною державою, а із створенням радянського союзу – рівноправною його частиною. Але вся «рівноправність» і «незалежність» перетворювалася у фікцію тим, що одноосібна влада в ній належала компартії (більшовиків) України, яка мала права лише обласної організації російської компартії (більшовиків) і зобов'язана була виконувати всі рішення її керівництва.

Особливе місце в планах нової влади займало прикордонне Поділля, яке межувало на заході з Польщею, а на півдні – з Румунією. Зазначимо, що різні аспекти реалізації внутрішньополітичної стратегії більшовиків у регіоні аналізує багата історіографія. Натомість місце Поділля в зовнішньополітичній стратегії совіцької влади ще не досліджувалося в науковій літературі. Саме цим зумовлено вибір теми даної статті.

Стратегічною зовнішньополітичною метою більшовицького режиму була світова соціалістична революція та створення Всесвітньої Федеративної Республіки Рад [18, с. 75-79]. Коли перші спроби перенести вогонь революції на Європу зазнали краху, спочатку в Угорщині в серпні 1919 р., а затим під Варшавою в серпні 1920 р., Москва не відмовилася від цієї мети, а лише

вирішила краще підготуватися для нового «визвольного» походу на Захід. В загальнодержавному масштабі необхідно було здолати післявоєнну кризу, створити потужний військово-промисловий комплекс, гармонізувати відносини між містом і селом тощо. Задля цього, з ініціативи лєніна, в березні 1921 р. X з'їзд ркп (б) й ухвалив нову економічну політику.

Одночасно з цим, велика увага приділялася створенню потужних військових угруповань на західних кордонах совітської імперії, здатних за першої нагоди розпочати наступ на Захід. Одним з найвигідніших плацдармів для нього було Поділля. Звідси були найкоротші шляхи на Галичину й далі в Європу та через Румунію на Балкани. Саме тому тут після завершення війни з Польщею залишили, за даними Р. Подкура, три стрілецькі дивізії та корпус Червоного козацтва під командуванням В. Примакова, окремі батальйони Петроградської дивізії військ ВЧК і частини особливого призначення. Загальна кількість, за різними підрахунками, становила 35–50 тис. багнетів і шабель. [17, с. 176]. Проте, катастрофічне економічне становище та масові селянські повстання порятували європейські країни від нової агресії совітів.

Особливо складним становище для них було на Поділлі, де з весни 1921 р. розгорнувся масовий антибільшовицький повстанський рух. На його придушення були кинуті регулярні війська. Зазначимо, що поява значної кількості невеликих повстанських загонів змусила владу визнати їхнє використання неефективним. Відтак почали створювати винищувальні загони чисельністю в 300 вершників і 150 піхотинців, з легкою артилерією, двома бронемашинами, на тачанках [20, арк. 68]. Попри це, повстанський рух посилювався, щ вплинуло на темпи виконання продовольчого податку. Так, станом на 10 листопада 1921 р. в Подільській губернії було зібрано 39,2 % від плану. Для порівняння: в Київській та Волинській губерніях, де повстанський рух був суттєво меншим, зібрали відповідно 77,8 %, та 79,8 % [4, с. 62]. Не менш промовисто про рівень опору колонізаторам свідчать дані про виконання продподатку на кінець грудня 1921 р. в повітах Подільської губернії: в Ямпільському – 6,2 %, Гайсинському – 17,1 %, Летичівському – 17,4 %, Ушицькому – 24,8 %, у Вінницькому – 52,5 %, а в Брацлавському – 62,5 % [21, арк. 136]. З настанням зими повстанські загони зменшили свою

активність. Значна кількість козаків розійшлася зимувати по домівках. Ядро ж загонів, завдяки підтримці населення, майже без боїв перезимувало зиму 1921-1922 рр. [1, с. 189]. На radoщах газета «Вісті ВУЦВК» 15 лютого 1922 р. написала про повну ліквідацію всіх повстанських загонів [19, с. 54].

Однак радість владців була передчасною. Навесні 1922 р. боротьба відновилася. З метою мобілізації повстанців отаман Орел (Яків Гальчевський) у квітні провів пропагандистський рейд по території Поділля. Важливе значення для подальшої боротьби мав з'їзд представників повстанських організацій регіону 1 травня 1922 р. в лісі біля Летичева. На ньому делегати з майже усіх повітів краю організували Подільську повстанчу групу в складі 10 загонів, обрали її командиром отамана Я. Гальчевського, створили штаб групи, надзвичайний суд і чоту повстанчої жандармерії [1, с. 218-219, 247-262]. За кілька днів вже невдовзі це дало сподіваний результат. Об'єднаний загін у півтори сотні кіннотників на чолі з Гальчевським, Хмарою та Голуком несподівано увірвався до повітового м. Летичева. Більшовики після короткої стрілянини розбіглися. Як писали С. Єсюнін і Д. Красносілецький, повстанці звільнили з катівні в'язнів, а чекістів – розстріляли. У місті був розклеєний «Наказ № 1 по Червоній Армії, розташований на території Поділля», з вимогою до червоноармійців негайно переходити на бік повстанців і вбивати комісарів, комуністів і краскомів, які «5 років вже розорюють рідний край (Україну)» [11, с. 6; 14, с. 157]. Невдовзі повстанці захопили Бар [1, с. 276-278].

Щоб зупинити наростання повстанського руху, посилила терор проти мирного населення, зокрема розпочала масові розстріли заручників (відповідачів). Звернімо увагу, що рішення про їхній розстріл ухвалювалося не судом, а повітовою військовою нарадою (повітвійськнарадою) з наступним затвердженням губернською військовою нарадою (губвійськнарадою) [15, с. 33]. Але навіть терор не заспокоїв місцеві органи совіцької влади. Так, Новоушицької повітвійськнарада 26 липня 1922 р. панічно зверталася до губвійськнаради з проханням надіслати війська, бо «без негайної присилки військ радвлда в повіті впаде» [16, с. 144-145]. Тривога передалась і центральній владі. На боротьбу з повстанцями в краї було спрямовано, за даними Я. Гальчевського, не менше 3-х дивізій кінноти і 3-х дивізій піхоти, з яких дві піхотні

дивізії з Одеси, бронепоезд тощо. В умовах, коли повстанці були фізично та морально втомлені, піддавалися спокусі отримати мирне життя, прийнявши амністію, продовжувати відкриту боротьбу було б самогубством. Тому, не маючи жодних надій на допомогу з-за кордону та з метою порятунку життя патріотів, повстанці, під загальним командуванням отамана Орла, 2 вересня 1922 р. перейшли Збруч. На початку вересня це ж зробили й інші загони [1, с. 340, 346].

Щоб остаточно паралізувати волю подолян і вибити навіть думку про продовження збройної боротьби, губвійськнарада поставила завдання «негайно ліквідувати залишки банд і провести ретельну чистку серед співчуваючого бандитам населення та радпарату, посилити апарат ДПУ присланими працівниками». Відповідно до телеграми голови ДПУ УСРР та штабу Української Військової Округи від 11 вересня 1922 р. територію, де діяли повстанці Я. Гальчевського, оголосили спеціальною територією, а перебування там військ розцінювалось як перебування на ворожій території [2, арк. 16, 3-3 зв.] Під керівництвом створеної 13 вересня 1922 р. губерньської надзвичайної трійки в складі Костандогло, Осадчого та Форовича, за офіційними даними, було «розстріляно 580 заручників, а за неофіційними, понад 1000, віком від 17 до 90 років» [12, с. 23].

Здавалося, що остаточне придушення повстанського руху на Поділлі восени 1922 р. відкрило шлях для силового експорту революції. Однак совіцька імперія для цього не мала сил. До прикладу, про який військовий похід можна було говорити, якщо прикордонникам, які вважалися елітою, грошове забезпечення за вересень 1923 р. видавали своєчасно, зазначалося в «Зведенні особливого оповіщення інформаційного підвідділу управління справами РНК СРСР про політичний і економічний стан губерній України» з продуктове – із запізненням й не завжди якісне, то до 29 вересня обмундирування їм видали лише 28 % від належного. До того ж через важкий характер служби воно не витримувало встановлених нормативних термінів і на 50 % було непридатне для використання. Шинелі та зимової білизни не видавали зовсім, як і простиралі і матраці. Тому в політичному і бойовому плані стан частин був украй слабкий [5, арк. 2].

Тому більшовики задіяли резервний план – показати світу

переваги соціалістичної держави. В цьому важливе місце відводилося й Поділля. Тут передбачалося створити зразкові прикордонні села. На нараді голів райвиконкомів Проскурівської округи 23 липня 1923 р. ухвалили широку програму створення таких сіл. Вона передбачала покращення діловодства в сільських радах і установах, запровадження показових полів у цих селах, проведення кооперування селянських господарств, зменшити на 50 % податки, передачу кращих будинків школам і їхнє вкомплектування вчителями. Крім того, передбачалося організувати селянські будинки (сельбуди), провести роботу з ліквідації неписьменності, зокрема серед «жіночої молоді», щоб до «десятиліття жовтневої революції не було жодного безписьменного» [9, арк. 79-79 зв.].

Задля створення позитивного образу «країни рад» всіляко пропагувалася програма репатріацію вимушених біженців періоду Великої війни (1914-1918 рр.) на батьківщину. Такі бажаючі мали написати відповідну заяву до відділу управління відповідного виконкому, зареєструватися, пройти перевірку на благонадійність і чекати своєї черги [10, арк. 17-18]. А щоб хтось не захотів перевезти на Захід якусь зайву інформацію, то наказом губвиконкому в квітні 1923 р. всі, хто виїжджав за межі СРСР зобов'язані були надати для перевірки подільському відділу ДПУ всі друковані матеріали: книги, документи, газети, журнали фотографії тощо. Без його візи вони підлягали конфіскації прикордонниками [4, арк. 4]. Складність отримання дозволів породжувала пошук обхідних шляхів. Про те, що були бажаючі надати незаконні дозволів на виїзд за винагороду свідчать архівні документи. Інколи ДПУ навіть затримувало на цьому посадовців [8, арк. 18].

Зауважимо, що ніякі заборони не могли приховати правду про справжнє становище в підсовітській Україні. Справа в тому, що вкрай складне економічне становище змушувало майже все населення прикордонних містечок, як зазначали офіційні джерела, «з початку революції займається контрабандою», а селяни прикордонних сіл «починають звикати ходити на базари та ярмарки тієї сторони, – підкреслювалося в звіті про роботу Кам'янецького окрвиконкому за червень 1923 р., – навіть не з метою контрабанди, а з метою збуту своєї продукції. Так, наприклад, в районі Гусятина селянки йдуть цілими стаями за

купівлею керосину, солі, легкої мануфактури тощо» [15, с. 34, 39, 40, 42, 43, 53; 6, арк. 35 зв.] Найбільше контрабандою були «заражені» прикордонні містечка та міста Городок, Гусятин, Дунаївці, Кам'янець-Подільський і Могилів-Подільський, Зіньків, Фрампіль, Смотрич, Ямпіль тощо [15, с. 34, 39, 40, 42, 43, 53;]. Масштаби контрабанди були такими, що у прикордонній смузі організовувалися відділення найбільших польських фірм, «які ставили собі за мету, – як зазначалося в літерній телеграмі №5248 від 10 грудня 1921 р. Подільського губвиконкому всім повітвиконкомам, – не зупиняючись ні перед якими затратами, вилучити кращу нашу експортсировину з Поділля». Оскільки запропонувати економічні альтернативи влада не могла, то «каральні органи, які охороняють кордон, оголосили вищу міру покарання за контрабанду експортсировини за кордон. Такі ж заходи застосовані до осіб, які ведуть злісну скупку по містечках, волостях і селах для контрабандистів [...] нашої найціннішої російської експортсировини» [3, арк. 53].

Звернімо увагу, що більшовицька влада не менш пильно слідкувала, щоб слово правди про справжнє життя на заході не потрапило в «країну трудящих». Зокрема, суворо секретною пошто-телеграмою від 3 березня 1923 р. начальникам окружних прикордонних відділів наказувалося всіх, хто пересікає кордон з Польщі чи Румунії незалежно від їх партійності, розглядати як агентів Антанти й обов'язково спрямовувати до Подгубв'їдділу ДПУ. Там їх необхідно допитати, щоб вияснити політфізіономію й завести справу [7, Арк. 2].

Таким чином, можемо зробити висновок, що роль плацдарму для світової революції через колоніальну політику совіцької влади Поділля об'єктивно не могло виконати.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гальчевський Я. Проти червоних окупантів. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори-2006», 2011. 360 с.
2. Держархів Вінницької області. Фр. 925. Оп. 8. Спр. 28.
3. Держархів Вінницької області. ФР 925. Оп. 2. Спр. 34;
4. Держархів Вінницької області. Фр. 925. Оп. 1. Спр. 186;
5. Держархів Хмельницької області.. Фп. 3. Оп. 1. Спр. 12;
6. Держархів Хмельницької області. Фп. 3. Оп. 1. Спр. 44;
7. Держархів Хмельницької області. Фп. 3. Оп. 1. Спр. 6.
8. Держархів Хмельницької області. Фр. 337. Оп. 2. Спр. 2;
9. Держархів Хмельницької області.. Фр. 337. Оп. 1. Спр. 11;

10. Держархів Хмельницької області. Фр. 337. Оп. 1. Спр. 219.
11. Єсюнін С. Провісники волі: до історії українського повстанського руху на Поділлі. *Є! Поділля*. 2011. 19 серп.;
12. Завальнюк К. В., Стецюк Т. В. Червоний смерч над Поділлям. Вінниця: ДП «Державна картографічна фабрика», 2008. 248 с.;
13. Корновенко С. В., Лазуренко В. М. Село. Хліб. Гроші. Податкова політика радянської влади в українському селі в період НЕПу. Черкаси: «Ваш Дім», 2004. 188 с.;
14. Красносілецький Д. П. Антибільшовицький рух селян в Правобережній частині УСРР у 1920-1924 роках: монографія. Хмельницький: ХНУ, 2009. 276 с., іл., табл.;
15. Політ-економічний опис Проскурівської округи за даними 1930 року. [Автор-упорядник, передмова, коментарі М. П. Олійник]. Хмельницький: ХмЦНТЕІ, 2010. 80 с.;
16. Поділля та Південно-Східна Волинь у перші роки радянської влади (в документах та матеріалах). [Автор-упорядник, передмова, коментарі М. П. Олійник]. Хмельницький: ХНУ, 2008. 268 с.;
17. Подкур Р. Місто на кордоні: Кам'янець-Подільський на початку 1920-х рр. *Регіональна історія України*. Зб. наук. статей / Гол. ред. В. Смолій; відпов. ред. Я. Верменич. Вип. 8. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2014. С. 169-188;
18. Турченко Г. Ф., Шпак Ю. Г. Розробка ідей світової революції у творах російських соціал-демократів початку ХХ століття. *Історичний архів*. 2009. Вип. 3. С. 75-79;
19. Україна: хроніка ХХ століття. Довідкове видання. Рік 1922. / Ольга Мовчан / Ред. рада В. М. Литвин (гол.) та ін.; Ред. колегія В. А. Смолій (гол.) та ін. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2005. 335 с.;
20. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 614. Арк. 68;
21. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 616. Арк. 136.

Йосип ОСЕЦЬКИЙ,
кандидат юридичних наук

МИКОЛА ДАРМАНСЬКИЙ – ДЕРЖАВНИК, ОСВІТЯНИН, УЧЕНИЙ: ФОРМУВАННЯ ДУХУ ОСОБИСТОСТІ В ДИТЯЧІ І ЮНАЦЬКІ РОКИ

У роботі досліджуються теоретичні проблеми щодо духу особистості як внутрішньої енергії індивіда та обставини позитивного впливу національного духу українського народу, духовних традицій родин Дарманських і Долишних та шкільних колективів на формування у дитячі та юнацькі роки (1945-1963 рр.) особистісного духу майбутнього державника і громадського діяча, освітянина й організатора освіти,

педагога-ученого Миколи Миколайовича Дарманського.

Ключові слова: Микола Миколайович Дарманський, національний дух, дух особистості, с. Іванківці Дунаєвецького району, Іванковецька 7-річна школа, Гірчичнянська середня школа, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія.

Постановка проблеми. Дослідження новітньої історії України та її значної частки – Хмельниччини неминуче вимагають об'єктивного розкриття ролі видатних особистостей, що власним прикладом і працею зробили особливо помітний внесок в державну розбудову незалежної України, становлення певних суспільних сфер та сприяли їх поступу педагогічної справи не тільки у свій час, але й на довгі майбутні роки. Саме до таких постатей належить Микола Миколайович Дарманський – подольанин за походженням, патріот України за переконаннями, державний і громадський діяч – за обов'язком та педагог, учений і організатор освіти – за духом.

Наукові дослідження різних аспектів життя й багатопланової діяльності Миколи Миколайовича Дарманського та його наукової спадщини здійснили В.Є. Берега, О.М. Галус, І.М. Дарманська, О.М. Завальнюк, Н.В. Казакова, Н.Г. Ничкало, Л.С. Пісоцька, В.С. Прокопчук, Ю.Ю. Собко, Ю.В. Телячий, І.М. Шоробура, Г.В. Яковчук, І.П. Ящук та інші вчені. При цьому предметом уваги учених є окремі періоди діяльності ученого-педагога, його особистий вклад у теорію і практику освітнього і виховного процесу, реалізовані або тільки плановані його новаторські ідеї у сфері управління освітою.

Разом з тим, ще не зустрічаються праці з вивчення неповторного у своїй сутності особистісного духу М.М. Дарманського – його життєвої енергії, що слугувала постійним рушієм багаторічного подвижницького служіння своїй Вітчизні та обраній професії. З цього погляду, також не вистачає фахового наукового аналізу обставин і чинників формування основ духовних якостей майбутнього ученого ще в його дитячі і юнацькі роки.

Виходячи із зазначеного, *метою* цієї роботи обрано з'ясування обставин позитивного впливу українського національного духу, духовних сімейних традицій, соціального і шкільного оточення на

зародження і формування особистісного духу Миколи Миколайовича Дарманського в його дитячі та юнацькі роки (1945-1963 рр.).

Фактичну основу дослідження складають результати авторського системного аналізу інформації за темою роботи, документальні матеріали, у тому числі з архіву родини М. Дарманського, спогади його односельців і однокласників про часи дитинства, юності та спільного навчання в Іванковецькій неповно-середній та Гірчичнянській середній школах Кам'янець-Подільського (тоді – Дунаєвецького) району, а також власні спогади автора про зустрічі з М. Дарманським в дитинстві та упродовж життя.

Основний виклад. Згідно засадам психологічної науки та філософії мови, з самого початку появи людства на Землі у природі людської особистості об'єктивно функціонує особливий вид внутрішньої енергії, яку прийнято іменувати *духом*. Крім духу суто індивідуального тобто належного окремій особі, в залежності від гуртування індивідів з ідентичними або схожими ознаками, дух також може бути родинним, груповим (для фахових, конфесійних, творчих та інших груп), а на найширшому, етнічному рівні – народним чи національним. Різні за походженням і поширенням види духу можуть взаємодіяти між собою, взаємно впливати один на іншого, передаватися взаємодіючим носіям цієї енергії чи наступним поколінням безпосередньо чи через різні носії інформації. Особливістю духу є те, що його прояви можна реально спостерігати у життєздатності осіб чи суспільних структур та різних видах їх розумової і фізичної діяльності. При цьому усе існування людського духу об'єднує мовна діяльність, оскільки лише мова здатна постійно відображати стан, можливості і спрямування духу як у минулому чи сучасному, так і в очікуваному майбутньому часі. Але оскільки різні народи сприймають навколишню дійсність і себе у ній по-своєму, то і їх дух відображає це світобачення відмінними одна від іншої мовами, індивідуальними для кожного народу. Така системна єдність духу індивіда чи цілого народу та мови як зовнішнього прояву цієї енергії забезпечує об'єктивну основу для наукових студій з буття народів чи життєдіяльності конкретних осіб через призму проявів їх духу та його мовного відображення.

Зазначені методологічні засади дають змогу перейти до безпосереднього вирішення завдань запропонованої роботи.

Життєвий шлях майбутнього педагога-новатора і ученого розпочався у с. Колодіївка Староушицького (нині Кам'янець-Подільського) району, що лежить понад схилами лівого берега річки Дністер [6]. Його батьком був уродженець цієї іодільської місцини учитель Микола Михайлович Дарманський, а матір'ю – сільська акушерка Дарманська (*див. прізвище* Долішна) Євгенія Василівна, що походила із с. Іванківці тодішнього Дунаєвецького району, прилегле до автотраси Дунаївці – Нова Ушиця. Цікаво, що хлопчик з'явився на світ 14 березня 1945 року, але з невідомих причин його не вдалося зареєструвати саме цим днем. То ж, попри реальні відомості, надалі хлопчика Миколку назавжди офіційно позначили як народженого аж 1 квітня.

Розглядаючи обставини формування основних якостей особистісного духу героя нашого дослідження, вважаємо слушним звернути увагу на доведені археологами факти заселення людьми придністерського регіону Поділля, включаючи землі с. Колодіївка, ще у період найдавнішого кам'яного віку. Тут, на низці прибережних місцин уздовж течії Дністра, зафіксовано понад чотири десятки древніх поселень, вік яких сягає не менше 300 тисячоліть. Безперечно, що дух цих первісних придністерських людностей проявився, насамперед, у високій життєздатності. Він був спрямований на створення безпечних умов для виживання і на освоєння й постійне ефективне застосування первісних технологій полювання, рибальства і збиральництва – особливо в умовах тривалих зледенінь – Рисського або Дніпровського (230 – 128 тис. до н. е.) та Останнього (110 – 11,5 тис. до н. е.). Варто думати, що жорсткі кліматичні обставини неминуче диктували первісному соціуму складний процес пріоритетного виживання індивідів з кращими імунними задатками і більш розвиненими фізичними та інтелектуально-психологічними здібностями, що сприяли доланню кліматичних катаклізмів і успішно продовженню роду.

При цьому, як доводять фахівці з давньої історії та філософії мови, природна сутність людини зумовлювала такий специфічний вид діяльності духу доісторичного населення як розрізнення членів спільнот за їх родинними, віковими й іншими ознаками, соціальними функціями або особистими здібностями. Завдяки цим

процесам, різні особи ідентифікували себе засобами праісторичної мови, яку прийнято називати індоєвропейською (чи її попередницею – протоіндоєвропейською), й отримували для розрізнення власні імена чи загальні назви. При цьому окремі громади ідентифікувалися за їх пріоритетним заняттям чи ландшафтними ознаками заселених місцин. Зрозумілість семантики цих назв і суспільна повага до їх носіїв сприяли закріпленню цих термінів у мовному вжитку настільки, що через десятки тисячоліть частину цієї архаїчної лексики успадкували українці, заклавши підґрунтя для засадничого висновку І. Огієнка про те, що українська мова зі своїми чіткими ознаками існувала ще у доісторичній прабатьківщині приблизно на тих же теренах, де українці були зафіксовані у перших історичних згадках землях [3]. Якраз часточкою одного з таких древніх теренів на лівому Придністер'ї і була Колодіївка – первісний протоукраїнський рід, згуртований між собою та із сусідніми спільнотами регіону однією індоєвропейською мовою чи її місцевим діалектом. Цей факт засвідчує здійснене на основі теорії систем, математичного моделювання і системного аналізу моделювання автором словотвору топоніму с. *Колодіївка* і прізвищ *Дарманські* та *Долішні*.

Зокрема, у назві *Колодіївка* виявлені релікти суми значень індоєвропейських лексем *кхула* (схил, горб, берег [2, 170]) + *дакшінья* (південь, південніше, з півдня [2, 256]) + *івікаа* (життя, спосіб життя, життєві засоби) [2, 225] – «ті, що живуть на південному схилі». Цю древню семантику відображає і сучасна географічна дислокація цього населеного пункту біля протяжного сонячного лівого схилу берега р. Дністер.

Водночас на доісторичне походження прізвища *Дарманські* вказують його індоєвропейські складові – *дарі* (печера) [2, 261] і *ман*, *маана*, що передавали значення *думка, погляд, знати, думати, вважати* [2, 494]. В індоєвропейській мові також функціонували слова *манас*, *ману* (дух, душа, розум), *манішін* (мудрий), *мана-да* (доброзичливий, прихильний), *манусьїа* (людяний), *мантар*, *манту* (мудрець, порадник, наставник), *манасá* – духовний [2, 494; 495], а також *дарман*, *дарма* і *дартар* у значенні «здатний дати відсіч» [2, 508; 509]. Звідси, у древні часи імення *дарман* могли отримати лише індивіди з особливо помітними інтелектуальними здібностями, прихильні й доброзичливі до людей, здатні розумно вирішувати

питання безпеки громади.

За спогадам старожилів с. Колодіївки і родичів М.М. Дарманського, вже у ХХ ст. багатьма такими позитивними рисами запам'ятовся односельцям дух багатьох представників роду Дарманських. Це були працьовиті успішні аграрії та менеджери, окремі з них у певний час очолювали громади і сільськогосподарські підприємства. В нелегких умовах колоніальної російської радянської влади й панування у 20-ті рр. ХХ ст. політико-ідеологічної компартійної системи вихідці з цієї родини відзначалися відповідальністю, розумом, умінням правильно вирішувати виробничі й соціальні питання, людяністю у стосунках з підлеглими і населенням. Своїми позитивними якостями вони щедро ділилися з нащадками та оточенням.

З іншого боку, терени с. Іванківці з Дунаєвеччини, де жили предки Миколи Миколайовича по матері – *Добішні*, теж освоювалися в доісторичну добу, але лише приблизно з ІХ тис. до н. е. тобто в епоху мезоліту. Тодішніх мисливців-лучників ця місцевість могла привабити джерелами питної води і багатими ресурсами здобичі на кількох сотнях гектарів рівнинних та хвилясто-пологих полів, обмежених трьома лісами. Вже будучи дипломованим ученим, М.М. Дарманський зазначав, що прямо в центрі його села пролягає вододіл з джерелами, звідки чотири струмки збігають у р. Студеницю, а інших два прямують до р. Ушиці. Ці первісні поселенці за духом і в соціальному відношенні були значно досвідченішими за палеолітичних предків. За три наступні тисячоліття це мисливське плем'я освоїло одомашнення деяких тварин, справжнім переворотом у його побуті й харчуванні стало випалювання й використання глиняного посуду. А на початку VI тис. до н. е., вступивши разом з більшістю населення Праукраїни у вир неолітичної економічної революції, тут теж перейшли від неефективного пошуку дармових природних ресурсів до продуктивної праці з приручення і розведення молочної і м'ясної худоби та до зернового хліборобства.

Древність іванковецької громади засвідчують як археологи і краєзнавці, так і відображений у назві с. *Іванківці* народний дух цієї спільноти. Незважаючи на певні фонетичні зміни, у топонімі чути відгомін індоєвропейських слів *iv* або *iva* (жити; основи існування)+*vana* (ліс)+*ravi*, *rava* (корова, бик)+*kshi* (мешкати;

володіти) [2, 224; 562; 191; 181]. Зазначена лексична сума вказує на дух неолітичних і трипільських іванківчан як «мешканців, що розводять худобу біля лісу» чи «мешканців біля лісу, що володіють худобою».

Але родинне прізвище предків і матері – *Долішні* не відповідає семантиці індоєвропейської назви тваринників. До того ж, в реальності ця родина споконвіків мешкала не в низовинній місцині (*долішні* – антонім до *горішні*, *верхні*), а саме на підвищеній частині села біля вододілу. Результати системного аналізу словотвору прізвища *Долішні* вказують на наявність у ньому реліктів індоєвропейського слова-речення, утвореного сумою лексем *дха́ання* (зерно, врожай)+*луу* (збирати)+*шьааши* (ячмінь, ячмінні крупи)+*і* (ходьба) у значенні «*ходять збирати ячменю врожай*» [2, 303; 556; 640; 107] або *дхаання+луу+шьааши+сасні* (той хто роздає; той, хто здобуває [2, 717]) – «*здобувають і роздають зерно і крупи ячменю*». Не слід виключати і варіант ідентифікації цієї родини з використанням прислівників місця *да́кии́ньа́* (південніше) [2, 261] та *ні* (напрямок вниз) [2, 324], що деталізувало розташування поля, на якому хазяйнував цей рід. У цьому разі ймення могло утворюватися з *да́кии́ньа́+луу+шьааши+ні*, а вимовлятися скорочено як *да-лу-шь-ні* – «*у південній долині збиральники ячменю*». До речі, дійсно південніше села лежить родюче поле, яке пересічене із заходу на схід розлогою улоговиною-долиною. Втім, усі три реставровані варіанти імення *долішні* хоча й різнилися за лексичним значенням, але в індоєвропейській мові передавали спільну ознаку – відображення землеробського духу його носіїв.

Можна обґрунтовано припускати, що іще з трипільської пори у цій родині з покоління в покоління передавалися такі позитивні прояви хліборобського духу як шанобливе ставлення до об'єктивних законів природи та вдумливе їх застосування, любов до рідної землі, працелюбність і терпіння в очікуванні результатів своїх зусиль. У цьому сенсі у перші десятиліття ХХ ст. взірцем землероба для односельців був Василь Долішний, батько матері Миколи Миколайовича. За спогадами старожилів, у перші десятиліття ХХ ст. – ще до насильницького обезземелення селян в ході сталінської колективізації, іванковецькі хлібороби ретельно стежили за календарем усіх польових робіт В. Долішного і практично копіювали на своїх ділянках його діяльність з обробітку

землі та строки посіву і збирання врожаю.

Безперечно, що з перших своїх кроків по землі, генетично талановитий, розумний і кмітливий Миколка постійно перебував у позитивному оточенні родичів з с.с. Колодіївки і Іванковець, вбираючи в себе позитивні засади, традиції і спрямованість духу обох родин. При цьому, звичайно, найчастіше безпосередніми носіями цієї інформації для нього були його батьки.

Його мати у другій половині 40-х років ХХ ст. працювала акушеркою в розміщеному за 5 кілометрів від дому с. Держанівка, де також опікувалася здоров'ям дітей-дошкільнят. З фахового боку, це була дисциплінована й відповідальна медпрацівниця, серйозна, акуратна і зібрана в роботі, чуйна й доброзичлива у стосунках з пацієнтами. Водночас вона багато душі віддавала синові, тишилася його дитячими і шкільними успіхами.

Неординарною за духом особистістю постав батько – Микола Михайлович Дарманський. Будучи нащадком духу предків-аграріїв, усе ж з дитинства він захопився українською мовою і літературою та цілеспрямовано розвивався у цьому напрямі. У 1940 році здобув фах учителя цих предметів в учительському інституті, а вже після II світової війни отримав повноцінну вищу освіту на історико-філологічному факультеті Кам'янець-Подільського педінституту. З 1949 року і до виходу на пенсію у 1979 році він 30 років і 5 днів працював учителем і директором Іванковецької неповно-середньої школи Дунаєвського району. Колишні учні, їх батьки і педагоги пам'ятають Миколу Михайловича відданим обраній праці педагогом, здібним, організованим і дисциплінованим керівником очолюваного колективу. Відзначався вимогливістю до себе та інших, не цурався ні розумової, ні фізичної праці на благо школи, вважав ефективним для колег власний позитивний приклад у роботі.

Свій професіоналізм, високу методичну озброєність і педагогічний такт він спрямовував на впровадження у звичайній сільській школі передових методів навчального і виховного процесу, вимагав від колег проникнення у дитячу психологію з метою зацікавити дітей до навчання згідно з їх природженими здібностями та інтересами, а не під потреби погоні за показниками в оцінюванні знань чи для участі у різних, нерідко штучно нав'язаних освітніх конкурсах та змаганнях. Щоліта він був

організатором цікавих екскурсій і мандрів по найвизначніших містах і зустрічей з видатними мешканцями України. До його заслуг слід віднести створення першої у районі шкільної деревообробної майстерні, наповненої модерними для того часу промисловими верстатами, які функціонують ще й досі. У селі квітує і родить посаджений Миколою Михайловичем разом з учнями шкільний яблуневий сад. Тому й не дивно, що очолену ним Іванковецьку неповну середню школу часто величали «Школою Дарманського».

Але головне, що своєю багаторічною працею Микола Михайлович сформував єдність педагогічного та дитячого колективів, що сприяла результативному зростанню випускників школи, успішному входженню їх у доросле життя і досягненню ними соціального статусу згідно їх здібностям і знанням. Тож недарма серед випускників школи є науковці – доктор математичних і доктор юридичних наук, декілька докторів філософії в різних галузях знань, біля двох десятків керівників господарських об'єктів, освітніх і медичних закладів, успішні офіцери-військовослужбовці, у тому числі генерал-лейтенант Прикордонної служби України.

Становлення духу Миколки Дарманського в його перші сім років життя було також ошчасливлене присутністю і піклуванням про хлоп'я бабусі Долішньої Домки – жінки мудрої, навченої життям, щирої й доброзичливої як у стосунках з усіма домашніми, так і з сусідами, що, за відгуками старожилів с. Іванковець, у повоєнні роки та під час голодомору 1947 року щедро ділилася хлібом-сіллю з нужденними.

Саме в такій родинній атмосфері, збагаченій родинною пам'яттю про предків і їх здобутки, у багатогранній діяльності батька й матері, їх доброти й повазі до людей усіх поколінь збігали дошкільні роки Миколки Дарманського. А з вересня 1952 року він став учнем, де з першого по четвертий клас його навчала талановита учителька Олена Олександрівна Безпалько. З тих років він запам'ятався своїм однокласникам стриманістю і уважністю на уроках, добре читав, якісно розв'язував завдання з арифметики, акуратно виконував класні і домашні письмові роботи. В іншому не відрізнявся від ровесників – мав дружелюбний і веселий характер, охоче грався з ровесниками в дитячі ігри. При цьому був

хлопчиком скромним і ніколи не хизувався тим, що його батько займає посаду директора школи. Відомо також, що він охоче допомагав рідним у господарських справах, а в теплу пору року пас бабусину корову.

Далі з вересня 1956 року хлопчина навчався у предметних п'ятому-сьомому класах. Опитаний автором його однокласник і ровесник А. Кшановський пригадує, що вже тоді наче відчувалося, що Микола правильно розумів значення шкільних знань для майбутнього дорослого життя. Він відзначався особливою старанністю в навчанні, що давало йому змогу легко оволодівати матеріалом практично з усіх предметів. Та усе ж найбільше цікавився уроками математики і фізики Ганни Федорівни Скринської. Своєю манерою викладання учителька допомагала школяреві удосконалюватися там, де його підлітковий дух вже відчував підвищену потребу – розвивати логічне мислення та розуміння закономірностей складних процесів на прикладах з предмету фізики. А 12 червня 1959 року директор Іванковецької 7-річної школи Дарманський-батько своїм рукописним Наказом № 20 серед інших 20 однокласників, що успішно склали випускні іспити, видав синові (у списку-сьомому) свідоцтво про закінчення VII класів.

Далі у прямому і переносному значенні життєва дорога 14-річного Миколи пролягла у середню (11-річну) школу «з виробничим навчанням» у сусіднє с. Гірчичну, розташовану за 4-5 км від дому. Хлопець входив у шкільну юність зі сформованим духом наполегливості й прагненням досягти здійснення життєвих мрій завдяки міцним знанням. Це вже був авторитетний для ровесників та нового педколективу школяр, що зарекомендував себе працелюбністю і відповідальністю в навчанні. Водночас, при виконанні учнівських робіт у нього стали все частіше проявлятися елементи творчого підходу і нестандартного мислення. Знову ж таки, як і в школі-семирічці, він проявив особливий інтерес до оволодіння знаннями з предметів фізико-математичного циклу, у чому його підтримала педагог високого рівня Палас Ганна Самійлівна. За спогадами однокласника В.М. Попеля, ймовірно, його зростанню в цьому напрямі сприяло ще й те, що на її уроках юнакові також доводилося конкурувати з групою інших сильних учнів. Так, напівсирота Адольф Кшановський, батько якого загинув

під час війни, виділявся високою продуктивністю і швидкістю розв'язування математичних завдань, а Сашко Степанов взагалі не відставав від Миколи з усієї шкільної програми. Проте вже в цей час Дарманський почав виділятися в Гірчичнянській школі неабиякими організаторськими здібностями. Завдяки своїй розсудливості, він завжди знаходив спільну мову і легко підтримував контакти як з учителями, так і з ровесниками, вмів переконувати та власним прикладом формувати позитивну думку і правила гідної поведінки інших учнів. Крім цього, у позаурочний час він почав співати народних пісень у шкільному гуртку. Очевидно, цей талант передався йому як часточка духу дідуся В. Долішного, який, як відомо, у 20-х рр. XX ст. був одним із лідерів самодіяльного хору при Іванковецькій православної церковній громаді.

Разом з цим, його не обминув вплив юнацького максималізму. Так, надивившись на статуру і силу старших хлопців, що поверталися з армійської служби, Микола десь роздобув 16-кілограмову гирю, якою кілька тижнів виснажував себе з метою прискороеного накачування м'язів. Втім, як він якимось згадував цей епізод у розмові з автором, йому вдалося прислухатися до порад учителя-батька і медика-матері по те, що стан здоров'я визначає не груба фізична сила, а гнучкість тіла і суглобів. Усвідомивши ці поради, він перейшов від переобтяжливих занять з гирею до помірних вправ на перекладині, що йому пізніше навіть пригодилося під час власної строкової військової служби.

Зрештою, першою вагомою нагородою в житті Миколи Дарманського-сина стала отримана ним з гідністю й гордістю за себе і свою родину після закінчення середньої школи у червні 1963 року золота медаль, що характеризувала його дух, проявлений у відмінних здобутках в навчанні і зразковій поведінці упродовж 11 років шкільного життя.

Висновки. Отримані в ході цього дослідження результати засвідчують, що особистісний дух тобто внутрішня енергія людини у найбільш загальному аспекті має дві структурних складові – генетично-природну та соціально-психологічну. Перша з них охоплює анатомо-фізіологічні якості людини і генетично зумовлені кількісно-якісні показники протікання в організмі фізіологічних і психічних процесів, що визначають фізичні й інтелектуальні

здібності індивіда та його природжену здатність до певної діяльності, особливо – до роботи у творчому режимі. Інша складова особистісного духу – це системно упорядкована сумарна внутрішня енергія, передана індивіду в просторі і часі як частини духу народу або нації, з якими ідентифікує себе суб'єкт, різних видів енергії його родини, духу осіб чи груп людей з його соціального оточення за місцями перебування й діяльності, а також елементи суто персональної енергії, сформованої у собі індивідом особисто.

Студіювання дошкільного і учнівського періодів життя Миколи Миколайовича Дарманського показало, що генетичною основою його особистісного духу стала психофізіологічна здатність до всебічного сприйняття і осмислення інформації про навколишню природну і соціальну дійсність в їх об'єктивності і різноманітності. Надалі його природна внутрішня енергія удосконалювалася завдячуючи духу батьків, бабусі та інших людей з близького оточення і виявлялася в його внутрішній самоідентифікації як носія української мови, у сприйнятті власної належності до родини Дарманських-Долішних та в усвідомленні їх основних господарських і духовних традицій і правил соціальної поведінки.

У шкільний період потужними чинниками закріплення існуючих та формування нових якостей духу цієї особистості стали учительські й учнівські колективи. У молодших класах його життєва енергія знаходила вияв у старанному навчанні, допомозі старшим у домашніх роботах, умінні спілкуватися з оточенням. У середніх і старших класах кількісне і якісне нарощування духу цієї особистості проявилось у формуванні стійких переконань належності до українства, самодисциплінованості, працелюбності, здатності до ефективної розумової роботи і творчої інтелектуальної діяльності, в громадській роботі. На етапі завершення навчання в школі це був юнак і громадянин зі стійкими основами свого духу, готовий до його максимального вдосконалення шляхом здобуття вищої освіти та реалізації цих життєвих сил.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гумбольдт В. фон. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человечества. Избранные труды по языкознанию / общ. ред. Рамишвили Г.В. Москва, 2000. С. 37-298.

2. Кочергина В. А. (2005) Санскритско-русский словарь : Около 30000 слов / В.И. Кальянов (ред.). Москва, 2005. Академический проект : Альма Матер. 944 с.
3. Огієнко І. Українська культура. Київ, 1918. С. 239-240.
4. Паспорт Колодівської сільської ради – Хмельницька обласна рада [Електронний ресурс] – Режим доступу : [oblrada.km.ua/userfiles/ Колодівка.doc](http://oblrada.km.ua/userfiles/Колодівка.doc).

Володимир ОСТРОВИЙ,
кандидат історичних наук, доцент

ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ЩОДО ІНОЗЕМНИХ ВИХІДЦІВ ВОЮЮЧИХ ДЕРЖАВ НА ПРИКЛАДІ РОДИНИ НІМЕЦЬКОГО ПОХОДЖЕННЯ РЕТЦ

У статті проаналізовано вплив узаконень Російської імперії від 2 лютого 1915 р. на іноземних вихідців воюючих держав в часі Першої світової війни на прикладі родини німецького походження Ретц, що мешкала в Подільській губернії.

Ключові слова: *Перша світова війна, Закон від 2 лютого 1915 р., секвестр, Російська імперія, Подільська губернія, діюча армія, німецькі вихідці, родина Ретц, Австрійський фронт, поранення.*

Перша світова війна (1914–1918 рр.) стала трагедією для всіх народів Російської імперії, а для представників німецької нації, історична батьківщина яких практично очолила союз ворогів Російської імперії – особливо. Німецькі колоністи, поселенці, а також вихідці з Німеччини стали заручниками великої політики, яку провадив імператор Микола II.

3 грудня 1914 р. за постановою Ради Міністрів від усіх німецьких вихідців, які не були підданими Російської імперії, вимагалось негайно залишити межі імперії. Ті, хто не встигав розпродати власне рухоме й нерухоме майно позбавлялися його на підставі конфіскації, або продажу за безцінь. Якщо вказані власники не позбавляли себе «добровільно» майна у визначений термін, наприклад у межах Київського військового округу, могли бути піддані в адміністративний спосіб ув'язненню до 3-х місяців, або штрафу в розмірі 3000 рублів з подальшою конфіскацією майна. І це незважаючи на те, що в лавах Російської імператорської армії служило рядових та офіцерів німецької національності біля

300 тис. осіб [8. С. 19].

На початках Закон від 2 лютого 1915 р. обмежував права «непріятельських виходцев», тобто переважно етнічних німців і австрійців які мали на початку війни підданство Російської імперії. А вже до кінця зими 1915 р. відношення до «непріятельських подданих» трансформувалася на політику по відношенню до «непріятельських виходцев», тобто в минулому підданих Німеччини, Австро-Угорщини, що отримали підданство Російської імперії до 1880 р. [1-5].

За обмежувальними законами від 2 лютого та 15 грудня 1915 р. усе нерухоме майно німецьких «вихідців» підлягало конфіскації. Подільське губернське правління, на яке було покладено це зобов'язання, настільки наполегливо виконувало державні настанови, що запровадило до секвестру навіть кірху та лютеранський цвинтар містечка Дунаївців [9. арк. 68 зв.].

В зв'язку з цим, показовою стала історія німецької родини Матильди Ретц, яка мешкала в містечку Дунаївці Ушицького повіту Подільської губернії (тепер Україна, Хмельницька область). Як зауважував її син Альберт, у зверненні до Міністра Внутрішніх Справ: «...матір від початку війни мешкала під постійною загрозою виселення, та все ж таки була змушена залишити власне майно і виїхати у глиб Росії...» [7. арк. 14].

Сама Матильда Ретц відносилася до купецької гільдії 2-го класу та мала двох синів: Альфреда-Еміля та Альберта-Оскара, які до початку Першої світової війни знаходилися на військовому обліку прапорщиками запасу Російської імператорської армії. Коли 1914 р. розпочалися воєнні дії, Альфред-Еміль Ретц навчався в університеті Лейпцига. Незважаючи на це, залишив навчання та повернувся через нейтральну Швецію до Російської імперії. Одразу вступив до лав діючої Російської імператорської армії, а саме до 18 запасного піхотного полку та взяв участь у багатьох боях на Австрійському фронті. Однак, невдовзі у Карпатах захворів на холеру та помер в польовому шпиталі [6. арк. 10, 20].

Його молодший брат Альберт, 1892 р. народження, закінчив Одеське комерційне училище Г.Ф. Файга у 1912 р. У вересні того ж року добровільно вступив рядовим на військову службу до 47 піхотного Українського полку. У квітні 1913 р. був нагороджений медаллю «В пам'ять 300 річчя царствування Дому Романових». У

червні отримав звання єфрейтора, а невдовзі і молодшого унтер-офіцера. В серпні успішно склав іспити при штабі 12-го Армійського Корпусу на звання прапорщика запасу армійської піхоти [7. арк. 19]. З початком мобілізації 29 липня 1914 р. був зарахований молодшим офіцером до 1-ї роти 258 піхотного Кишенівського полку. Брав участь у боях проти військ Австро-Угорщини з 29 липня по 29 серпня 1914 р., та з 18 по 27 березня 1915 р. Разом з полком 7 серпня 1914 р. перейшов державний кордон в рні с. Тарноруди. Полк захопив с.с. Альшковець, Великі Луки, Острів, потім бій на р. Серет 10 серпня 1914 р. З 16 по 17 серпня брав участь в боях біля р. Гнилої, с.с. Дусанів, Гульків, Ферлеївка. Далі захоплення с.с. Боянівки, Стремські-Старої, Фраги. 25 серпня вперше поранений в бою біля м. Яніва. Кульове поранення дістав у грудну клітину нижче ділянки серця [7. арк. 20]. Знаходився на лікування (пересувний 110-й шпиталь м. Самбір), після одужання знову повернувся до війська [6. арк. 9]. З 18 по 20 березня 1915 р. брав участь в обороні Боринських позицій на посаді молодшого офіцера 11-ї роти. Вдруге поранений 27 березня 1915 р. під час наступу на висоту 825 [7. арк. 20]. Знаходився на лікуванні (лазарет № 1 Житомирської Маріїнської общини Червоного хреста, з наскрізним вогнепальним враженням лівої великої гомілкової кістки). 16 квітня 1915 р. був виписаний на амбулаторне лікування [6. арк. 9-10].

Необхідно відзначити, що Альберт Ретц «Височайшим» наказом від 5 лютого 1915 р. був нагороджений орденами «Святої Анни 4-ї степені», с надписью «За храбрость», «Святої Анни 3-ї степені с мечами і бантом», «Святого Станіслава 3-ї степені с мечами і бантом». За «отлічіє» в боях з 19 по 29 березня 1915 р. в підрозділі генерал-майора Л.В. Ніщенскаго представлений до нагородження орденом «Святої Анни 3 степені с мечами і бантом». В замін ордену «Святої Анни 3-ї степені», як повторного нагородження, 14 листопада 1915 р. за № 111 подано прохання перед Начальником 34-ї піхотної дивізії про призначення Альберта Ретца взводним командиром 336-го воєнного транспорту 68-го Обозного батальйону. Наказом Начальника Етапно-Транспортного відділу Управління Військових Сполучень Армії Південно-Західного фронту від 30 серпня 1915 р. за № 177 А. Ретц був зарахований до 3-го розряду 3 категорії поранених. Наказом по Другій Армії від 25

жовтня 1915 р. за № 663 йому присвоєно звання підпоручика. В період із 13 січня по 20 травня 1916 р. А. Ретц виконував обов'язки командира воєнного транспорту [7. арк. 17]. Зважаючи на вищезазначене родина Альберта мала більш ніж достатньо прав, аби бути звільненою від дії Закону 2 лютого 1915 р. До того ж уся родина Ретц мала підданство Російської імперії. До прикладу, чоловік Матильди – Фридрих Ретц від 1875 р.

Зазвичай, подільських німців висилали до Зауральської частини Пермської губернії. Таким чином мати російських офіцерів вислала в глиб Російської імперії, зокрема до м. Саратова, де вона мешкала на вулиці Знаменській № 6, очевидно до кінця серпня 1916 р. [6. арк. 17]. Звісно, Альберт Ретц звернувся до командування зі скаргою і проханням роз'яснити ситуацію. На що отримав відповідь, що на підставі закону особи, прямі родичі яких служать у діючій армії, а тим більше мають поранення, бойові нагороди, або загинули на фронті звільняються від примусового продажу рухомого і нерухомого майна та не підлягають виселенню. Це означало, що дії місцевої Подільської адміністрації було явно протизаконними.

Першу офіційну скаргу Матильда Ретц надіслала до Урядового Сенату 24 травня 1915 р. [6. арк. 1]. Незважаючи на це, відповіді тривалий час не надходило. Перебуваючи вже в Саратові 23 травня 1916 р. Матильда Ретц звертається з проханням до Подільського Губернського Правління з вимогою виключити зі списку від реквізиції і ліквідацію свого майна і синів за № 57 і 61 [6. арк. 20 зв.]. Однак, Подільське Губернське Правління отримало наказ від «Правительствующего Сената» про звільнення майна Матильди Ретц від арешту і продажу лише 15 червня 1916 р. [6. арк. 18].

Зрозуміло, що рішення було відверто запізнлим. Родинна суконна фабрика Ретців перебуваючи без нагляду зазнавала методичного розграбування. У приміщенні періодично розміщувалися воєнні частини. Усі дерев'яні конструкції були розтягнені місцевими мешканцями. У підсумку від будівлі, окрім напівзруйнованих стін нічого не залишилося [10. арк. 4].

Подібна ситуація спостерігалася по всій губернії, а також за її межами. Практично на першому етапі війни дії місцевої адміністрації нанесли непоправну шкоду суконній промисловості

краю, яку заснували німецькі колоністи та поселенці, значна частина яких на період початку Першої світової війни мала російське підданство. Але це не врятувало їх від катастрофи. Імперська влада незважаючи на демонстрацію відданості новій батьківщині іноземними вихідцями зухвало порушувала усі зобов'язання перед новими підданими, власне, що і підтверджує тезу про непохитність великодержавного російського шовінізму за будь яких умов і обставин, навіть воєнної небезпеки.

За безпрецедентної лояльності окремих представників німецької нації царська влада не збиралася враховувати їх інтереси. Очевидно, що система заручництва яка вкорінена і тягнеться з часів золотоординського панування не змінювалася протягом століть. Згадаймо традицію сталінських часів, про те що діти не відповідають за дії батьків та масові репресії на цьому підґрунті щодо прямих та далеких родичів «ворогів народу».

Насправді і сьогодні в політиці РФ як правонаступниці Російської імперії мало що змінилося. Традиції царської влади продовжують функціонувати. Досі людське життя знецінене та віддане на поталу імперській політиці. Зараз в Україні, російські окупанти під виглядом «евакуації» з Херсонщини та інших окупованих територій незаконно, зухвало порушуючи міжнародне право, переселяють українське цивільне населення та військово-полонених в глиб РФ, невідомо куди. Злочинна політика продовжується. Минають епохи, тільки нелюдські закони існування московської імперії не змінюються. Можна підсумувати, що правовий нігілізм за будь-яких обставин залишається політичним кредо Московщини.

Список використаних джерел та літератури:

1. Закон о землевладении и землепользовании некоторых разрядов состоящих в русском подданстве австрийских, венгерских или германских выходцев (ст. 350); Закон о прекращении землевладения и землепользования австрийских, венгерских или германских выходцев в приграничных местностях (ст. 351) / Собрание узаконений и распоряжений правительства, 1915 г., отдел I, Петроград, 1915, С. 564-568.

2. Закон о некоторых изменениях и дополнениях узаконений 2 февраля 1915 года о землевладении и землепользовании подданных воюющих с Россией держав, а также австрийских, венгерских или германских выходцев (ст. 2749) / Собрание узаконений и распоряжений правительства, 1915 г., отдел I, Петроград, 1915, С. 3545, 3549-3551.

3. Высочайшее повеление, предложенное Правительствующему Сенату

Министром Юстиции, (ст. 1278); Об утверждении Положения об Особом Комитете по борьбе с немецким засильем / Собрание узаконений и распоряжений правительства, 1916 г., отдел I, Петроград, 1916, С. 1511-1513.

4. Положение Совета Министров о воспрещении преподавания на немецком языке. (ст. 1882) / Собрание узаконений и распоряжений правительства, 1916 г., отдел I, Петроград, 1916, С. 2342.

5. Распоряжение предложенное Правительствующему Сенату Министром Юстиции об утверждении инструкции о применении узаконений 2 февраля 1915 года. (ст. 1933); Из Инструкции о применении узаконений 2 февраля 1915 года. (Собр. узак. ст. ст. 349-351 и 2742) / Собрание узаконений и распоряжений правительства, 1916 г., отдел I, второе полугодие Петроград, 1916, С. 2410, 2416-2422.

6. Державний міський архів міста Кам'янець-Подільського. – Ф. 227. – Оп. 1. – Од. зб. 1248. По ликвидации недвижимого имущества принадлежащего Матильде Адольфовне Ретц.

7. Державний міський архів міста Кам'янець-Подільського. – Ф. 227. – Оп. 1. – Од. зб. 1248. Справа № 2. По ликвидации недвижимого имущества принадлежащего Матильде Адольфовне Ретц.

8. VOLK AUF DEM VEG. DEUTSHE IN RUBLAND UND IN DER GUS 1763 – 1997. Stuttgart, 6 Auflage 1998.

9. Державний міський архів міста Кам'янець-Подільського. – Ф. 227. – Оп. 2д – Од. зб. 1162.

10. Державний міський архів міста Кам'янець-Подільського. – Ф. 227. – Оп. 2. – Од. зб. 1247. О ликвидации имущества бывших германских подданных Фридриха Кинцле, Фридриха Ретца.

Віктор ПРОКОПЧУК,

доктор історичних наук, професор

МИХАЙЛО КОСТЯНТИНОВИЧ ЧЕКМАН: РОЛЬ І МІСЦЕ В ІСТОРІЇ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

Його життєвий шлях почався 16 серпня 1946 року з села Чаньків, де мешкали і трудилися батьки сільський

механізатор Костянтин Семенович, фронтовик, інвалід війни II групи, та мати Ганна Михайлівна, працівник споживчої кооперації, де пройшло і дитинство. Тут навчався в неповній середній школі, з друзями Віктором Корніловим, Михайлом Семковим та іншими сільськими хлопцями пас корів, грався у «німців» і «наших». Тут отримав перший життєвий досвід, навчився працювати і поважати людей праці. Завершив середню освіту в Дунаєвецькій СШ №1. 1964 року з вступом до Кам'янець – Подільського індустріального технікуму дорога простелилася в широкий світ.

Михайло Чекман з родиною

1967 року, після закінчення технікуму, за направленням попав у Запорізьку область, на Токмацький гранітний кар'єр. Працював начальником електроцеху, головним енергетиком виробництва. Заочно навчався у Львівському політехнічному університеті і 1973 року здобув повну вищу освіту.

1969 року перебрався до Хмельницького, започаткувавши найбільш тривалий і плідний період життя. Одружився з однокласницею по індустріальному технікуму Галиною Сергіївною, яка на той час жила і працювала в Хмельницькому. Починав слюсарем на одному з найбільших у Хмельницькому заводі «Катіон» - гордості хмельницької оборонки. А далі кар'єра пішла стрімко вгору: за 12 років на заводі пройшов сходами техніка, інженера, старшого інженера, заступника начальника п'ятого цеху.

Один рік, оскільки мав вищу освіту, відслужив в армії. Очоловав відділ промисловості і транспорту виконкому міської ради, а 1981 року був висунутий на посаду заступника голови

виконкому Хмельницької міської ради, курував промисловість і транспорт. Обком партії відстежував діяльність перспективного управлінця, навіть направив на навчання у Вищу партійну школу при ЦК КПУ. Однак М.К. Чекман надто підкреслено виявляв самостійність мислення, був не прогнозованим у своїх діях для тих, хто хотів мати в його особі послухного функціонера. Тому після закінчення навчання йому відвели роль голови міського комітету народного контролю, посаду відповідальну, але не вельми престижну, яку обіймав упродовж 1985 - 1990 рр.

Ситуація в країні, та і Хмельницькому, все більше втягувала в політичну боротьбу. З перебудовою, яка частково демократизувала життя, та гласністю, що привідкрила завісу над злочинами сталінського режиму, ставало ясно, що тільки у власній незалежній державі можна уникнути повторення таких злочинів, як голодомор, репресії, масові депортації. Він підтримав рух за незалежність, що абсолютно співпадало з позицією більшості хмельничан. Тому весною 1990 року понад 70 відсотків виборців віддали голоси за Михайла Костянтиновича, і він став першим у добу незалежності головою виконкому Хмельницької міської ради, а з 1998 року - міським головою. Протягом 12 років кілька разів переобирався на цій посаді.

Був людиною діловою – обіцяне доводив до логічного завершення, вимогливим до себе і колег. Кожен знав, що поставлене завдання чи доручення голови слід виконати вчасно і якнайкраще, про зроблене – доповісти. У роботі спирався на колективну думку, особливо у визначенні стратегії, основних напрямів розвитку. Вибір способів реалізації прийнятих рішень – то вже справа заступників, керівників підрозділів, яких дбайливо підбирав, учив, підтримував.

А час був непростий, в країні наростали кризові явища, з кожним роком погіршувалася фінансово - економічна ситуація. І тільки його далекоглядність, уміння аналізувати і передбачати, створення тисяч робочих місць наповнювали бюджет, давали можливість місту живити, вчасно виплачувати зарплати, пенсії. Важливу роль у цьому відіграла підтримка приватного підприємництва, розбудова комплексу речових ринків, забудова нового мікрорайону Ракове - 2.

За спогадами Олександра Пирожка, Михайло Костянтинович

мав дуже гарну інтуїцію, яка майже ніколи його не підводила. «У роботі був вимогливий, інколи - жорсткий. Але намагався пояснити так, щоб не образити людину... Ми тоді на роботу приходили о сьомій і заставляли голову вже на робочому місці. Якщо дозволяв час, Михайло Костянтинівич йшов до міськвиконкому вулицею Гагаріна пішки. Був комунікабельним. Прямо по дорозі до нього підходили люди. Він вислуховував їх, аналізував звернення, виявляв вузькі місця й оперативно реагував. Завжди давав дорогу молодим - брав їх на роботу, допомагав міцно стати на ноги».

Переїмався М.К. Чекман проблемами відродження культури, духовності. У місті були побудовані величні пам'ятники Тарасу Шевченку, Богдану Хмельницькому, воїнам - афганцям, відкриті народний дім «Просвіти», три музеї, дитяча школа мистецтв, музичні школи та бібліотеки, монотеатр «Кут», засновано муніципальний хор, створено міську громадську літературно - мистецьку спілку «Поділля». Хоча не все вирішувалося просто, а нерідко зустрічало й опір.

Показовим є відкриття у сквері Горького, в районі, де сталінські репресанти закатували тисячі невинних людей, «Ангела скорботи» - пам'ятника жертвам репресій, який за його наполяганням був освячений 7 листопада 1997 року, у день 80-х роковин жовтневих подій у Петрограді. Ніхто не вірив, що пам'ятник, під який нещодавно звели лише основу, може бути встановлений. Тільки наполягання мера, помножене на усвідомлення важливості освятити його саме в цей день, зробили чудо. Цілу ніч кипіла робота з монтування меморіалу роботи Миколи і Богдана Мазурів, відлитого у київському комбінаті «Художник». Автор роману - есе «Хроніка пересмішника» Богдан Теленько, учасник тієї події, згадує: «Напередодні на бетонному постаменті було закріплено лише бронзову плиту, а за вечір та ніч при світлі прожекторів було здійснено унікальний за складністю монтаж бронзової скульптури Ангела», яка складалася з кількох компонентів. Зрештою місто і не здогадувалося, який символічний за глибиною змісту сюрприз чекав його того листопадового ранку...». Складність полягала і в протистоянні сил, тих, хто можливо й щиро вірив в ідеали «Жовтня», і тих, хто безапеляційно відкинув їх на етапі розбудови незалежності. Комуністи і їх прихильники зібрались біля театру Петровського, а порівняно невеликий гурт - біля тільки що встановленої скульптури. Підійшов М.К. Чекман з першим

заступником Олександром Пирожком, секретарем міської ради Миколою Тацієм та керуючою справами Лідією Біленькою, приєдналися службовці з інших міських структур. Михайло Костянтинівич поклав квіти до підніжжя Оберега пам'яті невинно убієнних. Відбулася поминальна молитва, освячення пам'ятника. Присутні містяни відкрили для себе нового за переконаннями і рішучістю керівника міста [1, с.132].

Зміна суспільного устрою вимагала оновлення знань. Тому поглиблював їх у царині сучасного менеджменту і права, навчаючись у Хмельницькому інституті регіонального управління і права, який закінчив 1999 року.

Дбав Михайло Костянтинівич про освіту, зміцнення матеріальної бази навчальних закладів – будівництво та реконструкцію шкіл, дошкільних, позашкільних, професійно – технічних та вищих навчальних закладів обласного центру. Вникав у зміст перебудовних процесів у сфері навчання і виховання підрастаючого покоління.

Автору цього нарису довелося особисто бачити, з яким інтересом слухав Михайло Костянтинівич доповідь міністра освіти, виступи делегатів II з'їзду педагогічних працівників України, Президента України та інших офіційних осіб, щось уточнював, ділився враженнями з присутніми на з'їзді М.М. Дарманським, В.І. Войтенком, О.М. Коханком та іншими делегатами.

У палаці «Україна» під час II з'їзду педагогічних працівників України. 9 жовтня 2001 р.

Діяльність Михайла Костянтинівича виходила далеко за межі Хмельницького. Він був членом Національної ради з узгодження діяльності загальнодержавних і регіональних органів влади та місцевого самоврядування при Президенті України, членом Координаційної ради з питань місцевого самоврядування. Він налагодив зв'язки та співпрацю з колегами майже усіх обласних

центрів України. За його ініціативи була створена Асоціація міст Хмельниччини, згодом очолив регіональне відділення, а далі став членом правління Асоціації міст України.

З особливою увагою і любов'ю ставився до рідних Чанькова і Дунаєвеччини, надавав різноманітну допомогу керівникам села та району у вирішенні складних проблем кризового періоду, у тому числі й школі. Ще на зорі комп'ютеризації привіз у Чаньківську ЗОШ I-III ст. нового ПК, що викликало в колективі емоційне піднесення, зміцнило віру в можливість перейти на нові технології здобуття і передачі наукової інформації.

Він старався консолідувати земляцький загал навколо вирішення нелегких проблем перехідного періоду. 1998 року запросив у Хмельницькій на так зване земляцтво дунаївчан і вихідців з Дунаєвеччини – керівників різних хмельницьких обласних та міських структур. Його виступ і знайомство з щойно побудованими чи відкритими в місті об'єктами були проінняті ідеєю єдності і земляцької взаємопідтримки у вирішенні завдань нової доби.

Йому вистачало – і в будні, і в свята – витримки і уваги, доброти і душевності для всіх. Пам'ятаю, як тоді організував Михайло Костянтинівич скромний, але повний романтики обід на катері на Південному Бузі, прямо біля міського парку, який нині носить його ім'я. Гості погруппувалися за інтересами, обідаючи, спілкувались, обмінювались думками, домовлялися про сприяння у вирішенні тих чи інших питань. За нашим столиком було четверо – я, М.П. Чорнобривий, доктор медичних наук, професор, М.Н. Магера, письменник, і О.Д. Полянський, співак, Заслужений артист України. *«Радий вас бачити в такій компанії»*, – ще на підході до столика піднесено мовив Михайло Костянтинівич. Привітався, окинув усіх поглядом і зупинився на мені: *«Віктор Степанович, напишіть про доктора Чорнобривого книжку. Восени Миколі Петровичу – 80, він буде радий такому подарунку»*. Я почав відмовлятися – мені необхідно було терміново завершувати докторську дисертацію. Попробував перевести увагу на М.Н. Магеру, він же письменник. Микола Никанорович парировав тим, що, мовляв, документалістика – не його справа. А Михайло Костянтинівич наполягав, до нього підключився й О.Д. Полянський. *«А може ювіляр не хоче книжки»*, – застосував я свій

останній аргумент. Усі перевели погляд на Миколу Петровича, пересіклись поглядами і ми. Він був розчулений увагою, очі зросились – у них була написана і згода, і бажання. *«Ось бачите, Микола Петрович хоче потримати в руках книгу»*, – підсумував нашу коротку дискусію Михайло Костянтинівич. Він пам'ятав про ювілей славетного земляка, знайшов спосіб зробити йому пам'ятний подарунок. А мені довелося потратити півроку, щоб виконати доручення голови дунаєвецько – хмельницького земляцтва [2].

Михайло Костянтинівич був різнобічною людиною. Гарно співав, любив українські пісні, у тому числі й дунаївчанина Владислава Заремби *«Дивлюсь я на небо»*. Ще в дитинстві навчився грати на гармошці, опанував і баян – у товаристві з ним було цікаво. Багато читав, любив і знав історію, у тому числі – свого села. Принаймні, коли в січні 1997 року в монотеатрі *«Кут»* йому вручали диплом лауреата премії імені Я. Гальчевського *«За подвижництво у державотворенні»*, повідав деякі події з минулого Чанькова, зокрема – про діяльність у селі осередку ОУН.

Любив поезію і сам писав, його вірш був покладений на музику і став піснею, яку під гітару майстерно виконував артист монотеатру *«Кут»* Володимир Смотровитель. 1998 року я мав зустріч з Михайлом Костянтинівичем, яку ініціювала і організувала сестра Валентина Костянтинівна. Взяв з собою кілька виданих за останній час книжок, у тому числі збірку віршів нестерівчанина Леоніда Лупана – репресованого студента літературного факультету Київського університету, улюбленця Павла Тичини і друга Олеся Гончара. Він з інтересом полистав її, запитав, де знаходиться кримінальна справа, як вдалося віднайти вірші. *«Обов'язково прочитаю ввечері»*, – мовив, відкладаючи книжку на помітне місце. Пройшло кілька років. На одному з наукових зібрань хмельничанин С.М. Єсюнін подарував свою книгу *«Вулицями міста Хмельницького»*. Листаю і на велике здивування знаходжу: у мікрорайоні Озерна нова вулиця і провулок названі іменем Леоніда Лупана.

На жаль, подякувати вже не було можливості. Недільного дня 21 липня 2002 року, повертаючись з відпочинку із Бакоти, Михайло Костянтинівич перевищив швидкість, врізався в дерево поблизу с. Грушка... Загинув сам і дружина Галина Сергіївна. У скорботі

залишився син Сергій. Недавно і його не стало. Не дочекались Михайло Костянтинівич і Галина Сергіївна онуків. Та і вони, Маша і Даша, пізнаватимуть своїх дідуся й бабусю по фотографіях, розповідях родичів, публікаціях. За коротке, всього 56-річне життя, М.К. Чекман був нагороджений орденом "За заслуги" III ст. (1997), орденом Святого рівноапостольного князя Володимира Великого II ст. (2000) та ювілейним орденом "Різдво Христове - 2000" II ст. Його внесок у розбудову міського комунального господарства, удосконалення соціальної сфери у вересні 2000 року був відзначений почесним званням «Заслужений працівник соціальної сфери України». 2001 року М.К.Чекман став лауреатом Міжнародного відкритого рейтингу популярності та якості товарів і послуг "Золота фортуна" у номінації "Політик", за значний особистий внесок у становлення та розвиток місцевого самоврядування нагороджений Почесною грамотою Кабінету Міністрів України та срібною медаллю «10 років незалежності України» II ст.

Хмельничани любили свого мера і достойно пошанували його пам'ять. 2001 року вчена рада Технологічного університету Поділля (нині – Хмельницький національний університет) обрала його Почесним доктором наук [4]. Позачергова 4 - а сесія міської ради 22 липня 2002 року посмертно присвоїла йому звання «Почесний громадянин міста Хмельницький». Його іменем названа ЗОШ №13 у мікрорайоні Лезнево, у фундамент якої перший камінь ще заклав Михайло Костянтинівич. У шкільному музеї є експозиція, присвячена йому. Вона містить чимало унікальних експонатів, у тому числі марку з портретом Михайла Чекмана, випущену поштовим департаментом Франції за ініціативи президента асоціації «Нормандія – Україна» Гі Дюпона. Михайло Чекман став

першим українцем, що удостоївся такої високої честі в далекій Франції, хоча й помертвув. У такий спосіб уряд Франції оцінив внесок Михайла Костянтиновича в налагодження партнерських зв'язків між Україною і Францією[3]. Ім'я Михайла Чекмана носить центральний парк культури і відпочинку. На будинку № 9 по вулиці Хотовицького, де мешкав, встановлена меморіальна дошка. Не заростає стежка до місця останнього спочинку Михайла Костянтиновича та Галини Сергіївни на Шаровецькому кладовищі.

Ніколи не забував він Дунаївців, через які щоразу їздив до батьків у Чаньків. Шанував свій родину – батьків, сестер Валентину і Зіну, брата Володимира. Не раз повторював: *"Якщо ми братимемо від батьків наших, від попередніх поколінь усе краще та ще примножуватимемо його, Україна житиме вічно. Щасливо житиме!"* Цього кредо дотримувався і сам.

18 грудня 2015 року перша сесія Дунаєвецької міської ради надала вулиці і провулку в мікрорайоні, що прилягає до дороги Дунаївці – Чаньків, ім'я славетного земляка Михайла Чекмана.

Список використаних джерел та літератури:

1. Заслужені працівники України – уродженці Хмельниччини: біогр. нариси / автор – упорядн. В.С. Прокопчук; ред. рада - Бернашевський, Баженов Л.В., Телячий Ю.В. Дунаївці; Кам'янець – Подільський: Зволейко Д.Г., 2019. 344 с.: іл.
2. Прокопчук В.С. Професор Чорнобривий: нарис життя і науково – медичної діяльності. Хмельницький: Міськдрукарня, 2003. 150 с.
3. Чекман Михайло Костянтинович // <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
4. Чекман Михайло Костянтинович (1946 - 2002) // [https:// www.cbs.km.ua/?dep = 1&dep_up = 126&dep_cur=134](https://www.cbs.km.ua/?dep = 1&dep_up = 126&dep_cur=134)

Тетяна СЕВЕРІНА,

кандидат педагогічних наук, доцент

АКАДЕМІЧНА МОБІЛЬНІСТЬ ЯК ОДИН З ПРІОРИТЕТНИХ НАПРЯМКІВ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОГО ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Автор порушує проблему академічної мобільності як важливого напрямку формування спільного європейського освітнього простору у закладах вищої освіти. Аналізуються підходи до трактування поняття «академічної мобільності», характеризуються її форми та різновиди.

Акцентується увага на прикладах академічної мобільності здобувачів освіти Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії.

***Ключові слова:** академічна мобільність, європейський освітній простір, програми обміну, віртуальна мобільність.*

Академічна мобільність – це важливий фактор формування глобального освітнього простору, інструмент підвищення якості освіти та розвитку міжкультурного обміну. Академічна мобільність збільшує шанси майбутнього фахівця на професійну самореалізацію та забезпечує можливість отримати якісну європейську освіту та диплом закордонного університету з обраного напрямку підготовки, доступ до наукових бібліотек та лабораторій провідних наукових центрів, збагачення індивідуального досвіду щодо інших моделей створення та поширення знань; удосконалення рівня володіння іноземною мовою, ознайомлення з культурою, історією, традиціями країни перебування тощо.

Проблему академічної мобільності майбутніх фахівців у галузі освіти досліджували: А. Артюшенко, С. Бриньов, В., Вертегел, Н. Гуляєва, Ю. Клименко, Н. Коваліско, І. Світящук, В. Триндюк та ін. Різним аспектам академічної мобільності студентської молоді присвячено праці В. Астахової, С. Вербицької, Л. Гурч, Н. Дмитрієвої, О. Дядченко, Д. Єрової, О. Ісака, О. Кучая, Л. Сушенцевої та ін.

Метою статті є аналіз академічної мобільності як одного з важливих напрямків формування спільного європейського освітнього простору.

Формування єдиного світового освітнього простору відбувається через зближення підходів різних країн до організації освіти, що передбачає визнання документів про освіту інших країн. Спільний європейський освітній простір, з одного боку, сприяє зростанню мобільності студентів та професорсько-викладацького складу, а з іншого – академічна мобільність є необхідною умовою формування самого спільного освітнього простору.

Академічна мобільність майбутніх фахівців є одним з пріоритетних напрямів міжнародної діяльності ЗВО, мета якого – покращення якості освіти, підвищення ефективності наукових досліджень, удосконалення системи управління та підвищення

конкурентоспроможності випускників на вітчизняному та міжнародному ринках освітніх послуг та праці, а також вивчення та впровадження передового досвіду зарубіжних вищих закладів освіти.

Існують різні підходи до тлумачення поняття «академічна мобільність». Так, зокрема, академічна мобільність – це можливість учасників освітнього процесу під час упровадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та / або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова і творчості, поширення знань та інформації, проведення наукових досліджень і використання їх результатів та реалізація з урахуванням обмежень, встановлених законом [2]. Також академічна мобільність передбачає участь студентів у навчальному процесі вищого закладу освіти (в Україні або за кордоном), проходження навчальної або виробничої практики, проведення наукових досліджень з можливістю перезарахування в установленому порядку освоєних навчальних дисциплін, практик тощо [5].

Формами академічної мобільності є навчання за програмами студентського обміну в партнерському вищому закладі освіти, мовні та наукові стажування, навчальна (дослідницька, виробнича) практика [1, с. 257].

Різновидом академічної мобільності є віртуальна мобільність, яка не виступає заміною фізичної мобільності, але створює необхідні умови для ефективної організації обміну студентами, отримання освіти в різних навчальних закладах за кордоном. Організація віртуальної мобільності передбачає реалізацію таких завдань: формування електронних освітніх ресурсів у відповідності з узгодженими стандартами; розробку вимог до апаратно-програмованого, комунікаційного і програмного забезпечення учасників освітнього процесу; підвищення кваліфікації викладачів з орієнтацією на засоби організації віртуального навчання та електронну дидактику [3].

Найбільш відповідними інформаційними технологіями забезпечення віртуальної мобільності вважають дистанційні технології та технології організації відео-конференцій.

На сьогодні однією з найбільш дієвих моделей реалізації академічної мобільності є освітня програма Європейського Союзу «Erasmus+». Ця програма спрямована на активізацію міжнародного

співробітництва та підвищення мобільності серед здобувачів освіти, викладачів, науковців європейських закладів вищої освіти. Проте, практика залучення до Міжнародного обміну студентами через програму «Erasmus+» у закладах освіти України тільки починає активно впроваджуватися і можливість такої співпраці залежить від закладу освіти (перевагу надається вишам зі статусом національного та дослідницьким ЗВО), особистісних науково-практичних зв'язків та активізації діяльності громадських організацій, які зацікавлені у такій співпраці [4].

Програма «Erasmus+» діє і в Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії. Так, студентка 4 курсу факультету початкової освіти та філології, Бабій Людмила, вже другий рік поспіль навчається у Туреччині в університеті Muş Alparslan Üniversitesi (Туреччина), де успішно здобуває знання, вміння та навички та удосконалює рівень володіння англійською мовою, вивчає культуру, історію, традиції країни перебування.

Здобувачі освіти спеціальності 014 Середня освіта (Мова і література (англійська)) беруть участь також і у волонтерських проєктах Erasmus+. Наразі студентки 2 курсу Віра Тарчевська та Анастасія Пухтяр перебувають у Туреччині (м. Адан) за програмою Європейського корпусу солідарності. Груповий волонтерський проєкт «Social Exchange» передбачає організацію фестивалів (Blood Short Movie Fest, Art Feast, Orange Blossom Fest), відвідування шкіл та дитсадків, участь у роботі мовних курсів та англійських розмовних клубів, відвідування лікарень, притулків й благодійних організацій, офісну роботу (редагування сайтів, базовий дизайн, монтаж відео). Студенти взаємодіють з волонтерами різних країн: Польща, Словачія, Домінікана, Італія, Іспанія, Великобританія та Туреччина.

Міжнародна академічна мобільність розвивається в Україні дуже повільно. Поїздки за кордон українське студентство здійснює коштом батьків, спонсорів, закордонних благодійних фондів тощо. Закордонне навчання й стажування за рахунок ЗВО або держави становить менше 10 % від офіційно оголошеної кількості «мобільних українських студентів». Більшість академічних обмінів студентів відбувається шляхом укладення двосторонніх договорів між університетами України та Європи.

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що розвиток академічної

мобільності уможливило прискорення інтеграції країни до Європейського освітнього простору, вдосконалення освітніх технологій, вихід якості української освіти на світовий рівень, інноваційний розвиток університетської науки та інтеграцію її з виробництвом, надходження коштів від іноземних партнерів, які можна інвестувати в розвиток вітчизняної системи освіти, а також покращить якість трудових ресурсів країни та можливості працевлаштування українців тощо. Для України досягнення ефективної міжнародної академічної мобільності в контексті Болонського процесу реально лише за умови створення продуктивної системи національної академічної мобільності, її нормативно-правової бази, організаційно-економічного механізму, визначення джерел фінансування та готовності до партнерства суб'єктів процесу академічних обмінів. За умови реалізації такої освітньої політики українські здобувачі освіти стануть повноправними учасниками академічної мобільності, буде забезпечене зростання якості, привабливості та конкурентоспроможності освітніх програм.

Список використаних джерел та літератури:

1. Вертегел В. Проблема академічної мобільності в контексті підготовки конкурентоспроможних фахівців. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2014. № 10 (Ч. 2). С. 256–261. 3.
2. Закон України «Про вищу освіту» : чинне законодавство: (офіц. текст) К. : ПАЛИВОДА А.В., 2014. 100 с.
3. Методичні рекомендації щодо академічної мобільності студентів у закладах вищої освіти в сучасному просторі // укладачі: Н.М. Василюшина, Т.С. Скирда К.: НАУ, 2020. 36 с.
4. Основні європейські програми та ініціативи у сфері освіти і навчання URL: <http://www.dsmsu.gov.ua/index/ua/category/243>. (дата звернення: 29.11.2022).
5. Примірне положення про академічну мобільність студентів вищих навчальних закладів України Наказ МОН № 635 від 29.05.13 року. URL: http://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/36037/. (дата звернення: 29.11.2022).

Сергій СЕМЕНЧУК,
кандидат історичних наук

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ТЕЛІЖИНЕЦЬКОГО ГОРОДИЩА БОЛОХІВСЬКОЇ ЗЕМЛІ

У статті йдеться про науковців і краєзнавців, які досліджували й описували історію літописного Городця: пам'ятки археології України національного значення, яка розташована на правому березі річки Іква, в урочищі Вали, навпроти села Теліжинці Старосинявської об'єднаної селищної громади. Археологічні дослідження Городця проводив археолог В. І. Якубовський у 1973–1984, 1989 роках. Опис сучасного села Теліжинці та давньоукраїнського міста Городець здійснила і відома подільська письменниця і краєзнавиця Л. А. Сердуніч.

Ключові слова: археологічні дослідження, місто Городець, В. І. Якубовський, Л. А. Сердуніч.

Давньоукраїнське місто Городець розташовувалося на правому березі річки Іква, в урочищі Вали, навпроти села Теліжинці (Хмельницький район, Хмельницька область). Досліджували місто Городець відомі дослідники України, про наукові здобутки яких йтиметься нижче.

Насамперед згадаємо відому особистість, дослідника Болохівської землі, подільського науковця Василя Івановича Якубовського.

Якубовський Василь Іванович – кандидат історичних наук, експрофесор кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, завідувач сектора археології ГО Українського товариства охорони пам'яток історії та культури у Хмельницькій області. Коло наукових інтересів – Давня історія України, археологія Болохівської землі, музеєзнавство та краєзнавство. На цю тематику автором опубліковано 9 наукових і науково-методичних книжок, понад 140 наукових статей і

публікацій, 40 науково-популярних нарисів на шпальтах газет [4], три індивідуальні [18] та 1 колективна монографії [1], а також два довідники: «Довідник з археології України Хмельницька, Закарпатська, Чернівецька області [2] та довідник «Археологічна спадщина Хмельницької області» [3], один посібник-практикум з курсу «Музеєзнавство» [23] та підручник «Музеєзнавство» [24]. Вчений написав і упорядкував біля 30 наукових звітів, які зберігаються у науковому фонді Інституту Археології НАН України. Він також скомпонував колекції знахідок з розкопок міст Божськ, Городець – фонди Хмельницького краєзнавчого музею та різноманітні колекції знахідок з розкопок літописного Губина, що зберігаються у фондах Старокостянтинівського історико-краєзнавчого музею.

Народився Василь Якубовський 1 лютого 1940 р. у селищі Мельниця-Подільська, на Тернопільщині. Зі шкільних років у юнака визріла мрія стати археологом. Місцевий учитель історії Петро Васильович Голик першим прищепив любов до археології. У подальшому його професійність розвивалася під впливом академіка НАН України Петра Петровича Толочка, директора Інституту археології НАН України, де 1984 року захистив кандидатську дисертацію на тему «Давньоруські пам'ятки XII–XIII ст. верхів'я річок Південного Бугу і Случі»[10]. Вперше в українській історіографії досліджено майже 129 пам'яток XII–XIII ст. на території краю, відомого під назвою Болохівська земля. Вчений аргументовано довів, що Болохівщина була заселена русинами, матеріальна і духовна культура яких розвивалася в історично-культурному руслі життя давньоукраїнського народу, засудивши і відкинувши антинаукові версії щодо румунського походження болохівського населення.

Загалом життя й наукова діяльність археолога, історика та музеєзнавця В. І. Якубовського пов'язані зі старожитностями історичної Болохівської землі XII–XIII ст., виявленню та дослідженню яких він присвятив понад 50 розвідкових і широкомасштабних польових археологічних сезонів. Автори цієї статті були безпосередніми учасниками розкопок у літописному Губині у 1997–1998, 2000, 2007 та 2009–2016 роках.

Кінець 60-х – початок 70-х років ХХ ст. – це одна із найвизначніших віх у житті і діяльності Василя Івановича

Якубовського, яка відкрила тоді ще молодому науковцю довгу творчу дорогу, щедро всіяну відкриттями в археологічній науці. В основі тих досліджень – системна, наполеглива праця археолога, організатора і керівника багатьох археологічних експедицій, – що сприяла його науковому зростанню і появі нових відкриттів, невідомих ще у історичній науці. Приємно підкреслити, що їх було багато. Але серед них, насамперед, посідає наукове відкриття місцезнаходження літописного міста Городець, рештки укріпленого центру якого знаходяться на правому березі р. Іква, навпроти с. Теліженці сучасного Хмельницького району, Хмельницької області (рис. 1).

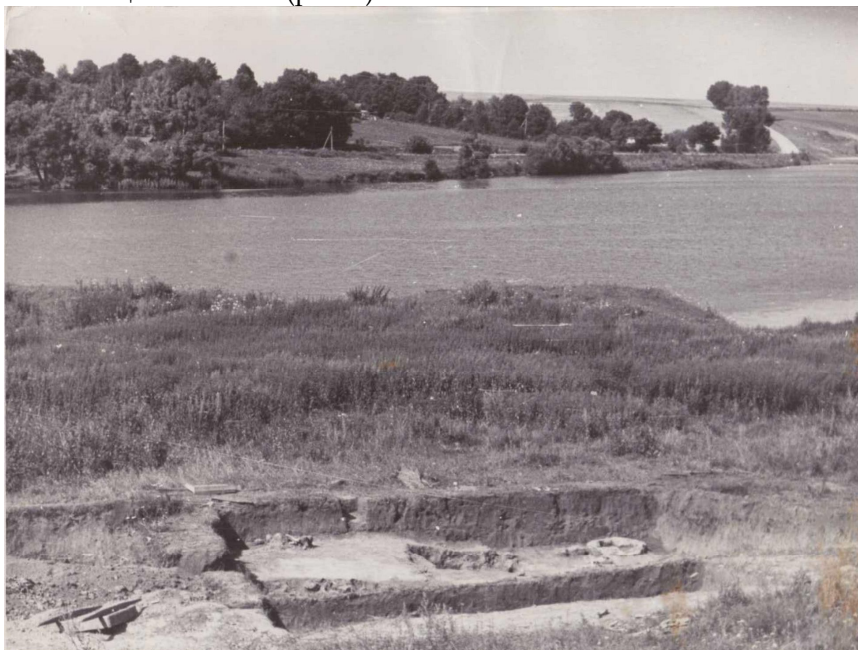

Фото 1. Вигляд частини розкопу 1978 р на фоні ставу на р. Іква та східної частини с. Теліженці. Вид із півдня. (Фото домашнього архіву В. І. Якубовського, публікується вперше).

Розкопки на дитинці літописного Городеця здійснювала слов'яно-руська археологічна експедиція Хмельницької обласної дитячої екскурсійної-туристичної станції у 1973–1974 роках та експедиція Хмельницького обласного краєзнавчого музею у 1975–1984, 1989 р. під керівництвом В. І. Якубовського. В дослідженнях

брали участь студенти Кам'янець-Подільського педагогічного інституту, Луцького національного університету імені Лесі Українки та старшокласники з різних шкіл Хмельниччини: з Чорного Острова, середніх шкіл м. Хмельницький №№ 1,18, Кам'янець-Подільської школи № 2, Чугорської 8-річної школи та інших. Учнівські колективи діяли у контексті програми тодішньої Всеукраїнської експедиції Міністерства освіти України «В країну знань». Багаторічну участь у вивченні літописного Городця брала дружина Василя Івановича – Зінаїда Филімонівна і його дві доньки-школярки – Алла і Леся (рис.2).

Фото 2. Вид учасників експедиції (літописний Городець 1976 р.): з права - керівник експедиції В.І. Якубовський з дружиною Зінаїдою Филімонівною з ліва (сидять) - дочки дослідника Городця, у центрі (сидять і стоять) - юні археологи та вчителі (подружжя Ковальські) Чугорської 8-ми річної школи. Фото з домашнього архіву В.Якубовського публікується вперше.

Про діяльність школярів і студентів, археолог В. І. Якубовський зробив доповіді на багатьох наукових конференціях, які проводилися в Ужгороді [11, с. 112], Кам'янці-Подільському [28, с. 138]. Матеріали розкопок подані у журналі «Археологічні відкриття» [12, 13], а також на шпальтах обласних газет «Радянське Поділля», «Корчагінець» [14, 15, 19, 20, 22,].

Археологічними дослідженнями Василю Івановичу вдалось з'ясувати, що літописний Городець належить до феодальних

поселень із площею приблизно 30 гектарів (укріплений центр городища – 3,52 га і неукріплене селище – 23 га). Протягом 13 польових сезонів на площі 0,63 га відкрито 14 жител, 5 печей літнього користування, 9 господарських ям-смітників, 2 льохи і 8 приміщень виробничого призначення, а саме: 2 гончарні й одна ювелірна майстерня, 3 борошномельні комплекси, 1 зерносушильний, 2 скарби у кількості 60 предметів, виготовлених із благородних металів [18, с. 76-86]. Розкопки, які проводила експедиція під керівництвом Василя Івановича на площі подвір'я фортеці показали, що вал внутрішньої будови включав так звані кліті, які використовували для господарських і житлових приміщень. Внутрішня лінія валів являла собою фортифікаційний пояс із дерев'яно-земляних зрубів. Зовнішня (третя) лінія – це земляний вал, який насипаний із глин різних порід. На площі дитинця, археологу, також, вдалося простежити гумусний шар трипільського часу, що дало змогу стверджувати, що життя у Городці вперше існувало у трипільські часи у добу енеоліту (6–5 тис. років тому). Дослідник зазначає, що культурний шар пам'ятки вельми потужний і насичений знахідками. У ньому виявлено вироби з каменю, кістки людей, тварин і птахів, предмети побуту та прикраси з чорних і благородних металів, а також спалені дерев'яні конструкції будівель XII–XIII ст. [27, с. 40].

В матеріалах зафіксованих об'єктів, які у свій час опублікував Василь Іванович, є багаточисельне відкриття гончарного посуду XII–XIII ст. Це різноманітні горщики і накривки від них, глечики, малогабаритні миски, кубки, амфори, а також зерновики. З глини також виготовлені прясла, різні іграшки, важки до ткацьких верстатів та риболовних сіток. В окремі групи вчений виділяє знаряддя сільськогосподарського виробництва, промислів і ремісництва: коси, серпи, наконечники плуга, оковки дерев'яних лопат, риболовні гачки, остроги, ювелірне ковадло, ковальські пробої, зубила та інше. Серед відкритих матеріалів значне місце посідають чисельні знахідки зброї і воєнного спорядження: наконечники стріл, списи, шпори, навершя булави, сокири, шабля, бойовий ніж тощо. Василь Іванович вказує на те, що у Городці проживали дружинники, які могли займатися сільським господарством, ремеслами, промислами та, крім того, в своїх родинах зберігали цінні предмети. Свідченням цього, є знахідки

двох скарбів, які відкрито у 1973 році – житло 1, другий – 1973 р. в зерносушильному приміщенні. Виявлені скарби – це справжні шедеври прикладного мистецтва Київської Русі XII–XIII століть [27, с. 43].

Разом з тим, матеріали розкопок дали можливість подільському науковцю підтвердити свідчення літопису про тотальний розгром і спалення дотла болохівського міста Городець [27, с. 295]. Після загибелі цього історичного населеного пункту, його укріплений центр (дитинець) залишився безіменним під назвою Вали. Процедуру ототожнення цього городища з літописним Городцем відомий дослідник В. І. Якубовський виніс на наукове обговорення під час роботи Міжнародної наукової конференції «Архіви та краєзнавство: шляхи інтеграції», яку 16–19 квітня 2003 року організували науковці Державного комітету Архіви України. Конференція відбулась у м. Трускавець. На засіданні секції «Історія та історіографія краєзнавства, основні напрямки краєзнавчих досліджень» археолог Василь Іванович зачитав доповідь «Деякі історіографічні проблеми історії Болохівської землі». Вчені зацікавлено і схвально сприйняли наукове обґрунтування місцезнаходження літописного Городця археолога В. І. Якубовського, постановивши публікувати його під згаданою назвою у збірнику «Студії з архівної справи та документознавства» [30, с. 46–52].

Звичайно, були і інші наукові відкриття легендарного археолога: відкриття місцезнаходження руїн літописного Божька [21] та Болохова [29, с. 87–104], відкриття неукріплених поселень і могильників у межиріччі верхів'їв Південного Бугу і Случа [16, 33], в басейнах річок Бужок [25], Вовк, Хомора, відкриття 7 речових скарбів у Губині [27, с. 50], відкриття неукріпленого посаду літописного Губина [31] та його 2 ґрунтових могильники [32], та натхненна праця з впорядкування щорічних наукових звітів про проведені польові дослідження, а, також, науково-педагогічна діяльність в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка (1984–2017) та ПВНЗ «Хмельницькому економічному університеті» (серпень 2017 – серпень 2019 рр.)

Найвищим науковим доробком всього життя Василя Івановича є фундаментальна монографія «Болохівська земля XII–XIII ст. Історія, матеріальна культура, економіка» (2020 р.) [27]. У роботі, на

основі комплексного аналізу літописних джерел, археологічного, нумізматичного, генеалогічного, геральдичного, топонімічного матеріалів, вивчено ступінь історичного розвитку мешканців літописної Болохівської землі. У праці розглянуто історіографію й історію археологічного вчення основних поселенських структур та могильників у краї, а також висвітлено стан військової справи, економіки, культури й рівень писемності мешканців, які проживали на території болохівських земель. Структурно вона складається зі вступу, п'ятих розділів, ілюстрацій, каталогу болохівських старожитностей, списку використаних джерел і літератури, двох додатків та умовних скорочень. Особливе місце у дослідженні займає також аналіз археологічних матеріалів, здобутих під час досліджень літописного міста Городець.

Отже, В. І. Якубовський – донині невтомний дослідник старожитностей та пам'яткоохоронець історично-культурної спадщини Хмельницької області й України загалом. Його багаторічний досвід у науковій діяльності та пам'яткоохоронній роботі у галузі археології – це безцінний скарб для теперішніх і майбутніх поколінь істориків, краєзнавців та археологів. Сьогодні він працює над упорядкуванням монографії з досліджень літописного Губина 2004–2016 рр.

Місто Городець згадується у книгах Любови Андріївни Сердунич, поетеси, просвітниці, письменниці, журналістки та краєзнавиці.

Народилася Л. А. Сердунич у с. Теліжинці Старосинявського району Хмельницької області. Закінчила Теліжинецьку восьмирічну (1974 р.) та Старосинявську середню школу (1976 р.). Вищу освіту здобула у Кам'янець-Подільському

педагогічному інституті (1977–1982 рр.), закінчивши філологічний факультет. Працювала вчителем рідної словесності, кореспондентом районної та редактором обласної газети «Крок», кореспондентом обласної газети «Подільські вісті», Хмельницької обласної телерадіокомпанії «Поділля-Центр». Від серпня 2009 до лютого 2013 року була авторкою й ведучою просвітницьких радіопрограм Хмельницької обласної державної телерадіокомпанії «Поділля-Центр». Довгий час на громадських засадах вела просвітницьку, краєзнавчу й літературну сторінки у передачах Старосинявського районного радіомовлення [5].

Любов Сердунич входить до Національних спілок письменників, журналістів та краєзнавців України, Асоціації дослідників голодоморів в Україні. Очолює районні організації Всеукраїнського об'єднання ветеранів, ВТ «Просвіта» імені Т. Шевченка та літературні гурти для дорослих і дітей, переможниця літературних конкурсів, редакторка, співредактора, авторка передмов, співавторка багатьох міжнародних та всеукраїнських альманахів, антологій і збірників, як літературних, так і краєзнавчих. Була обрана депутатом Старосинявської селищної та районної рад (2002, 2006 років). Волонтерка з 1993 року [6].

Любов Андріївна – авторка історичних досліджень, краєзнавчих і літературознавчих розвідок, культурологічних, мовознавчих та науково-публіцистичних статей, опублікованих у республіканській, обласній і районній пресі. Входить до ради Всеукраїнської громадської організації «Козацька Березина». Лауреатка обласної літературної премії ім. М. Годованця, крайової премії ім. Лесі Українки, леді ордену «За заслуги» III ступеня, нагороджена за дослідження голодоморів та активну громадську діяльність, а за значну просвітницьку роботу відзначена медаллю «Будівничий Україні».

Любов Сердунич – упорядниця 23 поетичних і прозових, дослідницьких та просвітницьких збірок для дітей і дорослих. Це – громадянська лірика, різножанрові твори для дітей, дослідження голодоморів, проза, народознавчі сценарії, паліндроми, історія села, історичні поеми.

Зокрема, історія села Теліжинці Старосинявського району Хмельницької області згадується у трьох книгах Л. А. Сердунич:

«Столиця твого родоводу» (історично-краєзнавче видання), «Городище над Іквою» (історична поема про часи Болохівської Руси) та «До Врат Острозьких» (історичне трипоем'я).

Історично-краєзнавче видання «Столиця твого родоводу» присвячене 865-й річниці з часу найдавнішої (збереженої) літописної згадки про болохівське поселення Городець (Вали, Теліжинці, рідне село авторки) та 432-річчю з часу найдавнішої писемної згадки про село Теліжинці. До історично-краєзнавчої праці письменниці-просвітниці Любови Сердунич увійшли дослідницькі статті, нариси, публіцистичні, фольклорні та художні твори про с. Теліжинці Старосинявського району від давніх часів до наших днів. На доступних джерелах розкрито сторінки історії села. Видання багате фактичним матеріалом, цікавими гіпотезами, рясно насичене спогадами односельців. Охоплено різні сфери життя села й різні часи минувшини з погляду історії, ономастики, фольклору, літератури... Минуле Теліжинців подано у контексті історичного поступу Поділля й України. У книзі охоплено понад 10 сторіч: від XI по XX ст. та до наших днів[8].

«Історичне видання «Столиця твого родоводу» містить як опубліковані раніше у періодиці та краєзнавчих виданнях статті й нариси про село Теліжинці, так і багато нових публікацій. Книга загалом виконана на належному краєзнавчому та професійному рівні і є творчим надбанням. Матеріал якнайповніше розкриває історію та культуру одного з історичних сіл Поділля: села Теліжинці.

Як зазначав рецензент книги Л. В. Баженов, «видання слугуватиме важливим джерелом для написання нарису про Теліжинці до перевидання тому «Хмельницька область» 26-томної «Історії міст і сіл України» в новій редакції. Вказане видання сприятиме формуванню історичної пам'яті й вихованню любові до рідного краю, що після прочитання книги захочеться наполегливо працювати, передусім, задля рідної землі, шанувати предків, знати свій родовід і ще більше пишатися своєю родиною, давнім родоводом, сільською громадою та ненькою Україною» [9].

«Столиця твого родоводу» – це не перша книга Любови Сердунич про с. Теліжинці. 2000 року з-під пера Любови Андріївни вийшла окремою книжкою поема «Городище над Іквою», присвячена 850-річчю з часу першої літописної згадки про містечко

Городець (Вали) та с. Теліжинці, яке входило до складу Болохівської землі XII–XIII століть [7].

Отже, дотепер літописний Городець, який входив до складу Болохівської землі, та сучасне село Теліжинці найзмістовніше вивчено у працях відомого археолога, кандидата історичних наук, доцента В. І. Якубовського та письменниці Л. А. Сердуніч. Як доводять археологічні дослідження, які проводив Василь Якубовський, населення міста Городець було досить розвиненим, мешканці займалися різними ремеслами, сільським господарством і промислами. У них була своя самобутня мистецька школа, яку підтверджують знахідки скарбів, військове озброєння дальнього та ближнього бою. Неабиякий внесок у розвиток села Теліжинці здійснила й Любов Сердуніч. У своїх працях вона створила справжній літопис села, по суті, увіковічила село Теліжинці. Її книги цікаві всім: і старожилам, і школярам, – тут досліджено і давню історію, й сучасну, і культуру Теліжинців, і прізвища односельців, і говірку. Можна сказати, що вказані праці – це справа всього її життя, адже початок її зацікавлення історією, зокрема, й Теліжинців, – ще у ранньому дитинстві, а дослідженням нема кінця.

Список використаних джерел та літератури:

1. Винокур І. С., Журко О. І., Мегей В. П., Якубовський В. І. Літописний Губин XII – XIII ст. Болохівська земля Кам'янець-Подільський – Хмельницький – Старокостянтинів, 2004. 208 с.
2. Винокур І.С. Гуцал А.Ф., Пеняк С.І., Якубовський В.І. Довідник з археології України, Хмельницька, Чернівецька, Закарпатська області. К.: Наукова думка, 1984. 224 с.
3. Гуцал А. Ф., Якубовський В. І., Михальчишин І.Р. Археологічна спадщина Хмельницької області. Довідник. Чернівці: РВК «Деснянська правда» 2011. 176 с.
4. За покликом серця. До 75-річчя від дня народження і 30-річчя науково-педагогічної діяльності професора кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка В. І. Якубовського / Упоряд., автор вступної статті А. Г. Філінок., Відповідальний за випуск – доктор історичних наук, професор Завальнюк О. М., Оформлення обкладинки: В. І. Якубовський – фотокопія картини хмельницького художника В. М. Корнева. Олія, 1995 р. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Рута», 2015. 102 с.
5. Любов Сердуніч. Письменники України URL: <https://www.writers.in.ua/writer/lyubov-serdunych/> (Дата звернення, 11.07.2022)
6. Любов Сердуніч. Письменники України URL: <https://www.writers.in.ua/writer/lyubov-serdunych/> (дата звернення, 11.07.2022)
7. Сердуніч Л. Городище над Іквою (Поєма). Хмельницький: НВП «Евріка» ТОВ, 2000. 52 с.: іл.

8. Сердуніч Л. Столиця твого родоводу. Історія села Теліжинці Старосинявського району Хмельницької області. (Історично-краєзнавче видання). Хмельницький: ФОП Крисюк, 2015. 308 с.
9. «Столиця твого родоводу вплелась у вінок України». URL: <http://ukrainka.org.ua/node/5807> (дата звернення 12.07.2022 р.)
10. Якубовський В. И. Древнерусские памятники XII – XIII вв. верховьев рек Южного Буга и Случи: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. ист. наук.: спец. 07.00.06 – археология. Киев, 1984. 23 с.
11. Якубовський В. И., Гасюк Л.В., Ковальська Н.М., Царук А.И. Исследования на территории Хмельницкой области. Археологические исследования на Украине в 1976–1977гг.: Тезисы докладов XVII конференции Института археологии АН УССР. Ужгород, 1978. С. 112.
12. Якубовський В. И. Раскопки на р. Иква. Археологические открытия 1978 года. М.: Наука, 1979. С. 427-428.
13. Якубовський В.И., Ковальская Н.Н. Исследования Болоховского городища // Археологические открытия 1974 года. М.: Наука, 1975. С. 378-379.
14. Якубовський В. Грунтове дослідження. Радянське Поділля. 1977. № 226 (12983). 15 листопада.
15. Якубовський В. Дослідження археологів. Радянське Поділля. 1976. № 71 (12572). 7 квітня.
16. Якубовський В. І. Про давньоруське городище поблизу с. Михнів на р. Горині: аспект локалізації і археологічних досліджень. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський: ПП «Медобори – 2006», 2012. Т. 22: На пошану професора П. Ф. Лаптіна. С. 193-197.
17. Якубовський В. І. Скарби Болохівської Землі. Вид. 2-ге доп. Кам'янець-Подільський: Медобори (ПП Мошак М. І.), 2003. 158 с.
18. Якубовський В. І., Скарби Болохівської землі. Кам'янець-Подільський: Медобори, 2001. 144 с.
19. Якубовський В. Мовлять розкопки. Корчагінець. 1977. № 136 (2964). 15 листопада.
20. Якубовський В. Намети над Іквою. Радянське Поділля. 1973. № 208 (11943). 10 лютого.
21. Якубовський В. Скарб Божька. Корчагінець. 1970. № 106 (1594). 5 вересня.
22. Якубовський В. Сяиво далеких зірок. Корчагінець. 1975 № 144 (2412). 4 грудня.
23. Якубовський В., Музезнавство. Навчальний посібник-практикум. Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2006. 272 с.
24. Якубовський В., Музезнавство. Підручник. Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2010. 352 с.
25. Якубовський В.І. Археологічна розвідка басейну р. Бужок на Хмельниччині Археологія. 1982. № 38. С. 103-109.
26. Якубовський В. І. Болохівська земля XII-XIII ст. Історія, матеріальна культура, економіка. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2020. 352 с.
27. Якубовський В. І. Болохівська земля XII-XIII ст. Історія, матеріальна культура, економіка. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2020. 352 с.
28. Якубовський В. І. Географія і топографія городищ XII – XIII ст. в міжріччі Південного Бугу і Случа. Тези доповідей на обласній науковій конференції

«Проблеми історичної географії Поділля». Кам'янець-Подільський. 1982. С. 138.

29. Якубовський В. І. Давньоруський скарб із с. Городище Хмельницької області. Археологія. 1975. № 16. С. 87-104.

30. Якубовський В. І. Деякі історіографічні проблеми історії Болохівської землі // Студії з архівної справи та документознавства. К.: Наук. думка, 2003. Т. 10. С. 46-52.

31. Якубовський В. І. Дослідження городища давньоруського м. Губин (XII – XIII ст.) та його найближчої сільськогосподарської округи. Археологічні студії. – Київ-Чернівці: Ін-т археології НАН України, Буковинський центр археологічних досліджень при Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича, 2010. Вип. 4. С. 255-266.

32. Якубовський В. І. З історії відкриття і дослідження могильника середньовічного міста Губина. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. Кам'янець-Подільський, 2012. Вип. 5. С. 202-210

33. Якубовський В. І. Розвідкові розкопки в верхів'ях Південного Бугу. Матеріали третьої Подільської історико-красознавчої конференції. Львів: Каменяр, 1970. С. 148-150.

Любов СЕРДУНИЧ,
красознавиця

СТАРА СИНЯВА. ДО ІСТОРІЇ ОЙКОНІМУ

Містечками в Україні та Білорусі називали селища міського типу (*сmt* – як великі села, котрі своєю площею, розбудованістю й іншими ознаками нагадували міста; загальноживане слово, а не як термін). У наш час селище міського типу – це одиниця адміністративного поділу для поселень, які повинні містити не менше двох тисяч мешканців, серед яких – не менше 60 відсотків становлять робітники та службовці [1; 9 – 10].

Однак нині слово *селище* має багато значень. Напр., Великий тлумачний словник української мови подає шість значень слова, зокрема, такі: 1. Населений пункт у сільській місцевості; село. 2. Населений пункт міського типу, розташований поблизу міста або фабрики чи заводу тощо. 3. Залишки стародавнього неукріпленого поселення (археол.). 4. Поселення із застарілою назвою статусу (заст.). 5. Місце, де колись було село (рідковживане). 6. Місце розташування кочівників, будівельних загонів, розвідувальних партій і таке інше, один із різновидів села [2; 584], напр.: селище

атомників, селище космонавтів, селище геологів... Втім, інший сучасний словник подає лише два значення слова *селище*: перше у значенні «поселок; (населений пункт не городского типа) селение»; і «археол. селище» [3; с. 1656].

Слово селище іноді вживається з наголошенням на другому складі: *селіще*. Таке наголошення доцільне у випадку, коли мається на увазі п'яте значення, себто коли йдеться про місце, де колись було село (для переконливості – приклади подібних слів: городіще, попеліще, торфіще. Слово *селіще* (з наголошенням суфіксом) – рідковживане. Багатозначність слова *селище* обумовлена часом та обставинами, породженими ним. Первісно, слово *селище* мало одне значення.

Тож очевидно, що Стара Синява народилася, як і будь-який населений пункт, із села, невеличкого поселення.

Село, за А. Коваль, – неукріплене поселення. Як назва поселення, село з часом змінювало своє значення. До монголо-татарської навали так називали селянські та феодальні населені пункти. У 17 – 18 сторіччі селом називали поселення з поміщицькою садибою. У 19 ст. в Україні *село* – це будь-яке велике хліборобське поселення, не залежно від наявності чи відсутності в ньому церкви або поміщицького маєтку. «Село» – дуже давнє, ще праукраїнське слово, означало «поле» і за звучанням збігалось з іншим словом: «се(д)ло зі значенням «осісти, поселитися». Від слова *село* утворене *селяни*: люди, які живуть у селі і мають справу з полем, займаються обробітком землі [4; с. 8].

Зазвичай (і це природний шлях) будь-яке поселення розвивається по висхідній: до вищого рівня. Розростаючись, воно набуває від меншого статусу до вищого. Розвиток же Старої Синяви іде по низхідній, позаяк раніше, ще на початку ХХ віку, воно було містечком, нині усе ще має статус селища, незважаючи на те, що мешкає тут близько п'ятьох тисяч мешканців (із переселенцями через війну). Відновити статус-кво (статус містечка) може лишень покращення інфраструктури, а відтак – і соціального та культурного рівня життя людей. Тож нині у селищі є над чим працювати і владі, і прогресивним, і прагматичним людям, і всій громадськості.

Зважаючи на те, що ця назва (Синява загалом, а не Стара Синява зокрема) ще не була, наскільки мені відомо, предметом

спеціального розгляду, спробую її дослідити, розуміючи, що дослідження аматорське. Проте хочеться сподіватися, що науковець-ономаст не проігнорує ним або, принаймні, не осудить, а можливо, ці скромні роздуми наштовхнуть когось і на дальші дослідження.

Селище Стара Синява має оригінальну історію, зокрема і принаймні – топонім Синява і Нова Синявка (село, яке знаходиться недалеко від Ст. Синяви). Походження двох подібних, а насправді первісно однакових назв пояснюється тим, що, як твердять перекази, після чергового татарського набігу люди переселилися вище за течією річки Іква, видноги (притоки) Бога (нині – Південного Бугу), на нове місце, назвавши його теж Синявою (сучасна Стара Синява). Через деякий час частина втікачів повернулася на старе місце, на пд. схід, відбудувала там село і назвала його Новою Синявкою [5; с. 198]. Це вже був інший час, інші люди, для яких Синява стала старим місцем переселення їхніх батьків або дідів. Тож коли з'явилася Нова Синявка, то Синяву почали називати Старою.

Одна з версій походження ойконіму Синява – від слова *синій*, позаяк саме слово *синява* означає синій колір чого-небудь. І справді, якщо дивитися на Синяву з віддалі довколишніх сіл, то можна бачити над селищем небо синішого кольору, ніж в інших його частинах. В українській мові існує слово *синява* з наголосом на першому складі, яке й означає «синій простір, синя поверхня, ясне синє небо, серпанок» [6; с. 591]. Можливо, ця ознака місцевості і вплинула на виникнення топоніму.

Це – щодо кореня ойконіму. Тепер про суфікс. Поселення з подібною назвою (на -ва, -ява) в Україні існують, щоправда, у невеликій кількості. Крім Старої Синяви, Нової Синявки, Пиляви та Пилявки на Старосинявщині, є м. Тилява, м. Полтава, м. Синява на Київщині. Можна назвати ще кілька подібних ойконімів: Любидва (Київщина), р. Моства (Житомирщина), р. Іква (Ікава), гідронім Мутва (Польща), яких об'єднує спільний формант -ва. Можливо, це спостереження ґрунтується на нерівномірній джерельній поінформованості, однак можемо робити висновок про поширення, хоч і не надто широке, ойконімів на -ва у різних частинах України. Крім того, існують їх паралелі на інших теренах. Подібні лексеми засвідчені в сусідніх мовах, зокр., у

польській. Тож ризикну зробити ще один висновок: про генезу (походження, виникнення, становлення) топоніму на -ва (-ява) на т. зв. слов'янській (орійській) основі. Очевидно, їх творили і принесли до нас поляки, які довгий час жили на українських теренах, а втім, польська мова виросла на нашій: давньоукраїнській, адже сучасна Польща – це терени давньої Русі-України, отже, подібні слова можуть бути цілком українські за походженням. Піддати сказане сумніву спонукає лише топонім Москва і загальні назви москва (плем'я), моква (мокротеча, сирість, «гнила вода»). Всі вони, ймовірно, мають віддієслівне походження: синява – там, де *синьо*; р. Митва – від слова *мити* тощо.

Водночас поширення ойконіму на -ва в різних частинах України наводить на думку про те, що вони зазнали впливу народної ономастики і творення таких власних назв. На той час він (вплив) був великим, бо процес виникнення ойконімів відбувався переважно природним шляхом, без застосування адміністративного втручання [7; с. 232]. Пропонована версія – одна з багатьох гіпотетичних. Тож справу остаточного витлумачення назви залишаю науковцям.

Поселення Синява виникло не пізніше початку 14 сторіччя. У добу феодалізму, принаймні у 16 ст., Синява вже існувала і, ймовірно, вже мала «свого» власника з Польщі, позаяк саме у 2-ій половині 16 віку, з прилученням України до Польщі, почалася колонізація України і запровадження феодального ладу. Тож поляки ринули на українські землі, сподіваючись на збагачення завдяки родючим землям і дешевій робочій силі. Воевода Микола Сенявський, який отримав прізвище від польського топоніму (містечко *Сенява*), одержав старосинявські землі від короля Польщі. На той час це було вже поселення, яке, ймовірно, мало назву. Тож на місці поселення воевода Сенявський утворив свою власну резиденцію [8; с. 198]. Його прізвище – не від нашого топоніму, а від польського містечка Сенява, адже прийшов до нас уже з прізвищем: Сенявський. Тим паче, що, на думку Л.Л.Гумецької, «суфікс -ськ- (-цк-) в період XIV – XV ст. в основному вже сформувався як відтопонімічний формант. Прикметники на -ськ-ий (-цьк-ий) мали вже виключно відносне значення, вказуючи переважно на зв'язок із певною місцевістю [9; с. 298]. Л. Гумецька зазначає, що у вказаний період відносно-присвійні прикметники із

суфіксом -ськ- були цілком субстантивовані і що у пам'ятках актової мови 14 – 15 століть «*немає прикладів на творення місцевих назв за допомогою суфікса -ськ- (-цьк-) від власних назв осіб*» [10; с. 59].

Першоназва поселення не збереглася, хоча цілком можливо, що вона була, і була співзвучна із нинішньою, а можливо, така сама: Синява. Одначе її легко вивести й у наш час, позаяк із довколишніх сіл добре видно сіняву над селищем. У корені проглядається і ще одне *синь-*: давньоруське ім'я Синь (Синько, Синко), яке в документах писали як Синечть. Ключовий же корінь – *синь, синій, синява* [11; с. 244].

У середині 16 віку Синява вже була містечком і отримала магдебурзьке право, тож як поселення з'явилася понад 100 років до того. Магдебурзьке право – це комплекс законів міського самоврядування. В Україні МП діяло майже три сторіччя: з к-ця 15 ст. по 1834 рік. Мешканців міста звільняли від безпосереднього впливу феодалів: воєвод і намісників, яких призначали литовські князі і польські королі, а пізніше їх сюди направляли московинські царі. Завдяки МП купці, міщани, ремісники могли вільно обирати зі свого оточення представників до міського органу самоврядування: магістрату, яким керував вїт (мер). Після зруйнування Катериною II Запорізької Січі обмежень зазнали і старовинні магдебурзькі привілеї [12; с. 9].

Синява зазнавала кількох великих татарських набігів. Напр., 1667 року Стара Синява зазнала спустошливого нападу кримських татар. «Поблизу Синяви Старої і Нової села всі пусті, а в самій Старій Синяві хат було 60», – писав очевидець [13; с. 13].

Запропоновані роздуми – це лише спроба альтернативного пояснення етимології ойконіму Стара Синява. Не претендуючи на вичерпність, сподіваюся, що ця стаття лише сприятиме дальшим дослідженням інших краєзнавців-земляків. Адже власні географічні назви, як своєрідні пам'ятки, становлять неабиякий інтерес, зберігаючи у собі «унікальну інформацію про діяльність носіїв національної мови в історико-географічному середовищі» [14; с. 3].

Праця Юхима Сіцинського «*Приходи и церкви Подольской губернии*», хоч її й формували служителі церкви, має інші важливі факти про Стару Синяву, тому служила як довідкове видання. Уривок із цього видання про містечко Стара Синява подаю

дослівно:

«СИНЯВА-СТАРАЯ местечко названное в отличие от Новой Синявы, расположенное в 10 верств на восток от местечка Пилявы, по обоим берегам речки Иквы или Икавы, которая разливается здесь прудом. Левобережная часть, заключающая в себе самое местечко, раскинулась на равнине и в разных частях своих носит разные названия.

«Лесогоры» (Лисогора) – занимающая более возвышенную местность «Казенная – Юридинка» – заселенная бывшими крепосными Синявского костела, и «Завалья» – лежащая за каналом соединяющая воды Иквы с впадающим здесь в нее ручьем и образующим таким образом остров. Правобережная часть Синявы, как лежащая за прудом, называется «Заставьем», она занимает более возвышенную местность. Отсутствие болот и чистота пруда с песчаным дном делают местность здоровою. Почва – черноземная, в некоторых местах суглинистая. Населения всех вероисповеданий в настоящее время 7051 р. обоюго пола. В местечке есть три церкви, 1 костел, 1 каплица синагога, несколько еврейских молитвенных домов, сахарный завод, несколько водяных мельниц, аптека, станочная квартира, волостное правление, министерское однокласное народное училище; базарных дней в году бывает 12. Основание Старой Синявы приписывается польскому воеводе Николаю Сенявскому; она упоминается уже в документах XVI в.; в 1543 г. получила магдебургское право в числе других местечек и городов Подолии («Подолия» изд. Батюшкова, стр. 720). Скоро Старая Синява была разрушена татарами так, что в 1558 г. понадобились вновь некоторые льготы поселенцам, чтобы возобновить местечко, но с началом казацких войн Хмельницкого оно, как входившее в район военных операций, опять было разорено. В 1640 г. здесь построен был р.-католический костел. Во времена покорения западной Подолии турками 1672 г. последние содержали в Старой Синяве свой гарнизон (ст. «Подолия» ст. 139). От Синявских это имение в качестве приданого досталось князьям Чарторийским, а в начале XIX века куплено княгиней Анной Евстафиевной Радзивали, которая на свои средства выстроила здесь в 1841 г. новый каменный костел во имя святого Иоанна и другие каменные церкви. После ее смерти Старая Синява досталась ее наследникам, а у них куплена графом Казимиром Стадницким. Этот помещик стал во главе товарищества, которое построило здесь в 1876 г. свеклосахарный завод; но дела завода пошли так неудачно, что он был продан и достался Одесскому капиталисту Родоконяки. Процветание завода началось только с 1897 г., когда он куплен был бывшим директором завода Алесандром Кумбари и

помещиком Тржецяком. В настоящее время м.Старая Снява разделяется на два православных прихода: Николаевский и Собо-Богородицкий» [15; с. 677 – 679]. Щодо цієї інформації, то автори книги посилаються на «Подолія», видання Батюшкова, 19.

Список використаних джерел та літератури:

1. Коваль А., Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України. – К.: Либідь, 2001.
2. Великий тлумачний словник української мови / Упоряд. Т. В. Ковальова. – Харків: Фоліо, 2005. – 768 с.
3. Російсько-український та українсько-російський словник, в одному томі; 500000 слів та словосполучень / Упоряд. та гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2008. – 1656 с.
4. Коваль А., Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України». Там само.
5. Коваль А., Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України». Там само.
6. Великий тлумачний словник української мови. Там само.
7. Осташ Р. До питання про онімізацію апеліативів при виникненні ойконімів у XVI – XVII ст. / Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство. – Тернопіль: ТНПУ, 2007.
8. Коваль А., Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України». Там само.
9. Гумецька Л., Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. – К.: Вид.-во АН України, 1958.
10. Гумецька Л., Нарис словотворчої системи української актової мови XIV – XV ст. Там само.
11. Коваль А., Знайомі незнайомці. Походження назв поселень України. Там само.
12. Дегтярьов М., В часи Магдебурзького права // Слово Просвіти. – Ч. 2. – 15 – 21 січня 2009.
13. Баранович О., Нариси магнатського господарства на півдні Волині у XVIII ст. – К., 1926.
14. Чеховський І., Мікротопонімія Чернівецької області в історичному аспекті (утворення на базі народної географічної термінології): Автореферат дис. канд. іст. наук. – Чернівці, 1996.
15. Сциньський Ю., Приходы и церкви Подольской губернии.

Валентина СЛЮЗКО,
кандидат педагогічних наук, доцент

ОБРАЗ РІДНОГО КРАЮ В ТВОРЧОСТІ ПОДІЛЬСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

У поданій статті здійснено огляд художньої літератури письменників Хмельниччини II пол. ХХ століття. Детально проаналізовано художні засоби змалювання образу рідного краю в прозі Миколи Магери. Дана публікація розрахована на викладачів, студентів, краєзнавців.

Ключові слова: літературознавчий аналіз, художній образ, художні засоби, художньо-естетичні наративи, тенденції розвитку.

Події 2022 року в Україні засвідчили всьому світові нескореність, незламність українського народу в захисті його Вітчизни. Такого героїзму й сили спротиву ворогові не очікували ні друзі, ані вороги нашої незалежної України. Незаперечним є факт: українці – це нація, це героїчний народ, який вміє не тільки любити, але й боронити рідну землю. Українство заявило про себе як потужну силу, що має героїчну історію та бореться за свободу, демократію, незалежність. Тридцять років Незалежності укріпили національну свідомість нашого народу, сформували патріотичні почуття поколінь, які народилися в Незалежній Україні. Незаперечно велику роль у цьому процесі відіграють такі мистецькі засоби як література, кінематограф, живопис, музична творчість тощо.

Образ Батьківщини формується в дитинстві. І розпочинається цей процес з любові до всього, що дороге й миле кожному: рідні й дорогі люди, галявини лісу чи доріжки міського скверика, степові духмяні простори чи гірські полонини... Перелік можна продовжувати довго й усе це перед нашими очима в горі й радості. Ми звикаємо. За щоденними турботами перестаємо милуватися спогляданням реальних чи уявних картин рідного краю, його людей. Ми не бачимо, бо думки й погляд зосереджується на буденщині й думках про насущне. І раптом, як спалах, рядки з пісні чи вірша, як оці:

«Буває, часом спігну від краси...
Спинюсь, не тямлю, що воно за диво?..
- Оці степи, Це небо, ці ліси,
Усе так гарно, чесно, незрадливо...»
Або:

«Ой у лузі червона калина похилилася...».

І зринають у свідомості поетичні картини рідного краю, викликаючи радісні або сумні почуття. А почуття формують образи, думки. І саме вони залягають у пам'яті на все життя, передаються від покоління до покоління. Стають образами нашого рідного краю, формують нашу національну свідомість.

Звісно, бувають і покручі, і безбатченки, яким : «Какая разница?». А може в дитинстві їм не співали коліскові, не читали казки й притчі, не мріяли вони під зорями, не вдихали запахи літнього вечора, настоящего на полянах, чебрецях, цвітіннях кропу й картоплі. І тому в підлітковому віці в інстаграмах і телеграмах вони не вишукували художні рядки письменників рідного краю. Це не їх вина. Просто поруч не було мудрого друга, який би прилучив їх до такої важливої й натхненної праці, як вивчення рідної літератури.

Наше дослідження – це спроба увійти в творчу лабораторію одного з відомих у II пол.ХХ століття подільських письменників – Миколи Магери, казкаря, новеліста, майстра короткого сюжету, художнього опису, художнього образу. Постараємося зрозуміти: яким він бачив рідний край, якими художніми прийомами творив образ рідного Поділля в своїх казках, притчах, новелах.

Миколу Никаноровича знала особисто. Ми працювали поруч на кафедрі української мови й літератури. А після виходу письменника на пенсію, спілкувались під час зустрічей-презентацій творчості подільських письменників.

Найголовнішим в творчості Миколи Магери – абсолютна відсутність фальші і надуманості сюжету. Він пише про людей праці, яких знає та яких поважає, про природу Поділля, про історичне минуле нашого краю й сьогодення.

У свій час письменник привернув увагу книгою «Зелені паляниці», яка вийшла в 1991 році. Як вчитель літератури, він задумав створити збірку повістей, оповідань, новел, казок для сімейного вечірнього читання. В ті вже далекі 90-ті заново

відкривалася українцям історія власного народу, його випробування ХХ століттям. Микола Никанорович надзвичайно правдиво, динамічно, без зайвого моралізаторства й пафосу створює історичне тло, на якому постає образ подільського краю в трагічні 30-ті роки ХХ століття, коли більшовики найпрацьовитіших селян оголошували куркулями, висилали родинами в сибірські нетрі, вбивали тих, хто мав сміливість боротися, а опісля, в 1933 році, організували небачений за жорстокістю й людиноненависництвом голодомор. Сьогодні його названо геноцидом української нації.

Україна, Поділля для Миколи Магери – це в першу чергу люди. Образи українців з повісті в новелах «З давніх літ»: мудрий, правдивий Іван Максимович, його дружина Мотря, дід Ярило, сусід Олекса, підлітки Микола, Віталік, Грицько, сестрички Галя й Віра, їх бабця, мати автора й сестричка Вірочка...

Іван Максимович, дід автора, людина з сильним характером, працьовитий селянин. Він – «...коренастий, із звичайним сільським обличчям: товстуватий з синіми прожилками ніс, сірі очі під білими кудлатими бровами і такою ж чуприною, ...посивілі вуса і кушиста борода, з – під якої виглядав металевий ланцюжок, а на ньому мідний хрестик.

Він був з некрасивих, але симпатичних людей, запальний характером, добрий і порядний. Любив господарювати, кохався в конях, а до землі ставився, як до святих у церкві». В цих коротких і скупих фразах проступає український характер трударя, у якого дві святині – віра й земля. І все це забрала, спалплюжила брудна нога нової комуністичної влади.

Схожими образами сповнені новели «Іван Максимович», «Діда спродують», «Мати Божа». Це зрілі, свідомі своєму життєвому призначенню люди, мірилом життя, найбільшою цінністю для яких є вільна, чесна праця на власній землі, доброта й порядність, а ще родинні обереги й любов. Мудрість й гуманність українського селянина бачимо в епізоді новели «Діда спродують». Дід не мав чим сплатити податки й новоутворене правління сільради продало дідів хлів сусідці Бінській («...стара, суха п'яничка Бінська»). А та, забравшись на дах, розбирала його на дрова. Раптом лата затріщала й баба провалилася до хліва. Батько й дід кинулися спасати агресивну активістку, винесли її на руках і відправили до

сільського фельдшера. На питання п'янички до діда: «...ти проклинаєш мене?», дід Іван відповів: «Не ти, то інший робив би те саме».

Трагізмом і глибоким співчуттям до дітей сповнені художні розповіді-спогади Миколи Магери про голодомор. З особливою художньою виразністю змальовані дитячі страждання в образах дівчаток-близнючок Віри й Галі, білявого Грицька, сестрички Вірочки... Це новели «Бевка», «Зелені паляниці», «Гіркі горошини», «Сійся, родися», «У черзі», «Червона валка» та інші. Письменницький талант і власний гіркий досвід допомогли письменникові створити художньо-вивершену енциклопедію антиукраїнської, антинародної політики радянської влади. Контрастним порівнянням до цієї нищості, цього провалля духу протупає в новелах людська доброта й співчуття, які не одній людині в ті надважкі роки спасали життя.

Висновки. Микола Магера в своїх новелах – літописах констатує: змальовані події відбувалися на Поділлі. Іноді називає конкретні топоніми: Хмельницький, Кам'янець-Подільський, Проскурів, Дунаївці; гідроніми: Случ, Збруч, Дністер. Це - його рідний край. Можливо сила письменників, яких ми називаємо подільськими, в тому, що пишуть вони про близьке й зрозуміле кожному краюнину. Миколі Никаноровичу, на нашу думку, вдалося створити образ подолянина, сповненого любові й трепетного благоговіння до рідної землі. Змальований з великою художньою силою став духовною, живою основою величного образу нашого земляка.

Список використаних джерел та літератури:

1. Літературна Хмельниччина ХХ століття/Хрестоматія [ред.-упоряд.: М.Ф. Федунець]. – Хмельницький: ТОВ «Поліграфіст», 2005. – 256 с.
2. Магера Микола. Зелені паляниці: оповідання, новели, казки, повість/Хмельницький: Редакційно-видавничий відділ. Ярмолинецька районна друкарня, 1991.-131с.
3. Медобори : альманах № 13. 2018 / Хмельницький обласний осередок Всеукраїнської творчої спілки "Конгрес літераторів України" ; [редкол.: В. А. Захар'єв, М. Шеверного та ін.]. – Хмельницький : Цюпак А. А., 2018. – 352 с.
4. Південний Буг : альманах, №№ 5-6, 2020 / Хмельниц. обл. орг. НСПУ, Хмельн. міська орг. НСП України, Хмельниц. міськрада ; [ред.-упоряд.: В. І. Горбатюк, П. І. Маліш, В. Ц. Міхалевський ; редкол. Р. Балема [та ін.]. – Хмельницький : Цюпак А. А., 2020. – 256 с. : іл., фот.
5. Серія "Видатні особистості Хмельниччини" // Члени Національної спілки

письменників України: Хмельницька область. – 2019. – С. 3-228. – Бібліографічний довідник.

6. Слово єдне : хмельницький літературно-публіцистичний альманах // Слово єдне. – 2018. – № 1. – С. 2-309

Анатолій ТРЕМБІЦЬКИЙ,
доктор історичних наук

НАУКОВО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ СТЕПАНА РИНДИКА

*У статті висвітлено загальні аспекти науково-освітньої діяльності знаного українського науковця, педагога, письменника, поета, сатирика, подолянина Степана Риндика (*1887 – †1972).*

Почесне місце в українській науково-освітній сфері займає ім'я українського науковця, термінографа, педагога, письменника, поета, сатирика, подолянина Степана Риндика [31], якого сучасники називали визначним українським культурним працівником, «науковцем і поетом-сатириком широкого діапазону», «оригінальним педагогом і шляхетною людиною» [5, с. 954], знаним науковцем і поетом-сатириком [27], «Остапом Вишнею української еміграції» [28], талановитим сатириком, який «володів бездоганно мистецтвом віршованого слова» [32, с. 208], майстром поетичного слова [16, с. 2], талановитим поетом і прозаїком [11], поетом-сатириком й ліриком, не аби яким майстром слова [14, с. 4].

Дослідженням науково-освітньої, літературної та культурно-просвітницької діяльності Степана Риндика притаманна різноплановість, що визначає міру його вивчення як особи та напрями роботи над його спадщиною. Періоди життя відомого педагога, науковця, літератора та мовознавця залежно від напрямів діяльності розподілено за біографічними циклами, які характеризують концептуальні основи його світогляду.

Період 1887-1902 рр. – це роки дитинства та перші уроки про рідний край. Степан Титович Риндик народився 1 вересня 1887 р. у передмісті Заставля, що притулилося із заходу до мальовничого подільського містечка Дунаївці (нині – мікрорайон міста) [17, с. 73]. Швидко пролетіли роки дитинства і навчання у початковій

двокласній міській школі (двокласне міське училище – вища початкова школа з 5-ти річним строком навчання на 160–180 учнів) в Новій Ушиці, де вивчав закон Божий, церковний спів, письмо, арифметику, читання, історію [9, с. 419].

Степан Риндик отримавши в 1902 р. початкову освіту та склавши вступний іспит, став учнем Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії, так розпочався для нього *перший короткий кам'янецький період (1902–1906 рр.)*. Ця безплатна та безстанова гімназія діяла в губернському центрі з 1(13) січня 1833 р. до 5 вересня 1919 р., коли її приєднали до заснованої 1918 р. української гімназії імені Степана Руданського. Мовою навчання в гімназії була російська, а українська мова не викладалася згідно з Валувеським циркуляром від 18 липня 1863 р., оскільки «ніякої окремої малоросійської мови не було, немає і бути не може». У 1906 р. він закінчив гімназію та отримав атестат із срібною медаллю, який відкрив йому шлях до Київського університету [18, с. 81], яким він невдовзі й скористався. Таким чином, роки навчання і спілкування Степана Титовича з талановитими гімназистами стали для нього роками визначення та формування його життєвого кредо.

Київський нетривалий період (1906–1914 рр.). Після закінчення в 1906 р. Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії, Степан Риндик поїхав до Києва і після складання іспитів у серпні того ж року його зарахували студентом фізико-математичного факультету Київського університету. Проте вже в 1908 р. він полишає університет і вступає на механічний відділ Київського політехнічного інституту, єдиної вищої школи в Україні, при якій діяла повітроплавна секція. Її почесним головою був професор Степан Тимошенко (*1878 – †1972). У листопаді 1908 р. секція реорганізувалася в повітроплавний гурток, а невдовзі – в Київське повітроплавне товариство з відділами аеропланів, гелікоптерів, двигунів і орнітоптерів. Це був перший авіаційний осередок, у роботі якого брали участь професори, інженери, конструктори, студенти, котрі виступали з доповідями з питань авіації, будували і випробовували моделі літальних апаратів, планери. У 1914 р. Степан Титович успішно завершив навчання в політехнічному інституті та одержав диплом інженера-технолога [2]. Під час навчання в Київському політехнічному інституті він познайомився з професором С. Тимошенко, який розкрив всебічність по натурі

скромного, тихого, благородного Степана Риндика, який захоплювався механікою і брав участь у роботі Київського повітроплавного товариства. Таким чином, *київський період*, став для Степана Титовича періодом навчання та спілкування з відомим ученим у галузі механіки, батьком теоретичної механіки, основоположником теорії міцності матеріалів, теорії пружності та коливань Степаном Тимошенко, під керівництвом якого він поглиблював свої знання з механіки, теоретичної механіки і теорії міцності матеріалів. Для Степана Титовича, це були роки переходу від юнацтва до змужніння, роки формування його світоглядних позицій.

Бірзульсько-сарненський період (1914–1919 рр.). Закінчивши Київський політехнічний інститут, молодий випускник стає машиністом паровоза, а невдовзі начальником дільниці на станції Бірзула Херсонської губернії (*нині – місто Одеської обл.*), а через деякий час начальником дільниці станції Сарни (*Черкащина*) Південно-Західної залізниці [21]. У Бірзулі Степан Риндик одружується на Степаниді (*1895 – †1970), тут у них народилися син Мирослав (*1915 – †1951) і донька Рогніда (*1918 – †1952). В еміграції Степан Титович якось оповідав Льву Силенку (*1921 – †2008): «Я мріяв свого сина назвати Мирославом. Піп обурливо відповів: «Ні, це ім'я поганське». Треба було дати двадцять п'ять царських карбованців, щоб піп переступив святу заповідь віри греко-православної. Мій син має ім'я рідне Мирослав». Пізніше Лев Силенко включив цю розповідь до праці «Мага Віра» (*Нью-Йорк*, 1979) – священної книги тих, хто сповідує РУНВіру (*Рідну Українську Національну Віру*) [2]. У цей період свого життя й діяльності, Степан Титович вдосконалювався як механік, вивчав досконало українську мову. Це період створення сім'ї, це період, що став для підготовчим етапом у його становленні як майбутнього перекладача, термінографа та мовознавця.

Із приходом більшовиків у 1919 р. Степан Риндик покидає службу на Південно-Західній залізниці й переїжджає до тодішньої столиці Української Народної Республіки – Кам'янця-Подільського, де проходив *другий нетривалий кам'янецький період (1919–1920 рр.)* його життя і творчості. Повернувшись разом із дружиною Степанидою, сином Мирославом і донькою Рогнідою до рідного міста він влаштовується на роботу у видавництво

«Дністер», де майбутній письменник-подолянин редагує книги природничо-математичної тематики [23]. Праця у видавництві «Дністер» відкриває йому широкий доступ до цінних надбань українців на шляху до формування національної освіти та ствердження державної ідеї. Характеризуючи діяльність Подільського видавничого товариства «Дністер» у 1919–1920 рр. У. Чубай, пише, що «державотворчий процес у цей період супроводжувався змінами в духовно-культурному житті суспільства, які були б неможливими без створення нової національної видавничої мережі». Проте багатогранна видавнича діяльність «Дністра» не завжди задовольняла запити місцевих книголюбів. Так, автор-бібліофіл у статті «Наші видавництва» (1920) [20] писав, що його видавничу діяльність, яка була поставлена «солідно, широко і комерційно» і за дев'ять місяців своєї праці, тобто станом на 1 квітня 1920 р., згідно першого каталогу видань, налічувала 73 позиції (*підручники – 35 назв, книжки для самоосвіти – 9, література з економіки, кооперації та сільського господарства, красне письменство – 19 та різні книжки*). Крім того, цей каталог окремо подав інформацію про те, що вже вийшло (26 книг), друкуються (3), готові до друку (35) і готуються до друку (9). Проте видавництво все ж не забезпечило підручниками жодного освітнього рівня та жодної окремої дисципліни, хоча видавало підручники для початкової, середньої і вищої шкіл з різних галузей науки. Хоча «Дністер» й видавав «серйозні і потрібні книжки», але суттєвим недоліком були невеликі накладки, які не дозволяли забезпечити книжковою продукцією провінції [40, с. 65]. Редакція часопису «Наш шлях» систематично інформувала читачів про нові видання товариства «Дністер», зазначаючи біля творів зарубіжної літератури перекладача. Так, в одному з оголошень (1920) повідомлялося, що в продаж надійшла книжка для самоосвіти – англійського історика та соціолога Генрі Томаса Бокля (1821 – †1862) «Природа та цивілізація» (Витяг з «Історії цивілізації в Англії») в перекладі співробітника видавництва Степана Риндика [40, с. 66]. Він був першим, хто переклав українською мовою окремі розділи всесвітньо відомої праці Генрі Бокля «Історія цивілізації в Англії». Сьогодні цей раритетний примірник перекладу Г. Бокля знаходиться у Національній бібліотеці України імені В. Вернадського. С. Феодосєв писав, що йому на руки видали цей

раритетний примірник, але він був нечитаний, тому «прийшлося розрізати сторінки. Цю більш ніж скромну, видану на поганому папері 88-сторінкову книжечку упродовж багатьох десятиліть ховали якнайдалі від очей, і у яких сховищах вона зберігалася весь цей час, можна тільки здогадуватися. Це надзвичайно важливий документ епохи – на обкладинці і на титульній сторінці книги прізвище Степана Титовича закреслене олівцем, але, незважаючи на це, воно проглядається. Коли згадують когось із заборонених письменників, образно кажуть, що він був викреслений з літератури. Тут таке викреслення можна побачити наочно, в буквальному значенні слова» [39]. Для перекладу Степан Риндик використав російськомовне видання 1906 р. у перекладі А. Буйницького.

Витяг з «Історії цивілізації в Англії» Г. Бокля у перекладі Степана Титовича побачив світ у далекому 1919 р. У передмові від видавництва на першій сторінці книги без хвилювання не можна читати такі рядки: «Маючи на думці видати найвидатніші твори європейських учених з поля історії цивілізації і близьких до того тем, товариство «Дністер» поки що видає оцей розділ із славетного твору Г. Бокля. За теперішніх обставин дуже важко здобути на щось більшого: цілковитий брак паперу, фарби, друкарських черенок тощо, не кажучи вже про неймовірно тяжкі зверхні обставини нашого скаламученого життя, примушують звужувати засяги, спиняти розгін, закидати красні наміри. Навіть друкуючи оцей невеличкий розділ, Видавництво через ті самі обставини мусіло обмежитися чистим текстом твору, поминувши численні підтекстні помітки, якими автор так гоїно приоздобив свою працю й які так багацько важать в її змісті» (*збережено особливості мови оригіналу*). Праці Г. Бокля не втратили значення та актуальності – їх й досі активно перевидають [39]. Степан Риндик у період праці у видавництві «Дністер» перекладав різнопланову технічну та природничу літературу. Зокрема, він переклав і підготував до друку книги: Г. Генсель «Електротехніка дужого пругу», В. Освальд «Натурфільософія», В. Фармаковський «Машинознавство». Проте невдовзі Українська Народна Республіка перестала існувати, і з причин незалежних від Степана Титовича, ці книги не побачили світу [38].

Професор Василь Біднов у спогадах «Перші два академічні

роки українського державного університету в Кам'янці-Подільському» (Львів, 1928; *Кривий Ріг*, 1997; *Кам'янець-Подільський*, 2015) писав, що після звільнення міста від большевиків у червні 1919 р., повернувся ректор Іван Огієнко і «вступив до виконання своїх обов'язків». З початком нового академічного року «з'явилася «низка нових лекторів та асистентів», у т. ч. подоляни Микола Вікул і Степан Риндик [12, с. 153]. Інженер-технолог Степан Титович Риндик подав прохання до голови фізико-математичного факультету Кам'янець-Подільського державного українського університету [99] щодо його зарахування асистентом на одну з кафедр. Рекомендацію йому надав товариш міністра народної освіти Никифір Григорій, який 8 липня 1919 р. у листі-рекомендації до Івана Огієнка писав, що інженер Степан Риндик «бажає готуватися до наукової і професорської діяльності по фізиці або математиці при Кам'янецькому університеті. З тією метою він має звернутися до університету з проханням, аби його було прийнято стипендіятом або на якусь підходячу посаду. Знаючи його з давніх часів, як людину чесну, енергійну, з природженим хистом і великими здібностями та цілком віддану науці, в інтересах науки звертаюся до Вас, Пане Ректоре, з проханням допомогти йому так чи інакше зостатися при університеті для підготовки до наукової діяльності». 30 липня І. Огієнко розглянув цього листа і призначив Степана Титовича старшим асистентом при кафедрі фізики [15]. Однак, з невідомих досі причин він працював старшим асистентом лише у період з 1 серпня до 15 вересня 1919 р. і звільнився за власним бажанням [9, с. 419].

Таким чином *другий нетривалий кам'янецький період* (1919–1920 рр.) став надзвичайно успішним й плідним у перекладацькій, мовознавчій та громадській діяльності Степана Риндика, це був час становлення та визнання його як національно свідомого культурно-освітнього діяча, перекладача, термінографа, видавця, мовознавця. Хоча завершальний етап цього періоду приніс йому та його родині немало незгод і розчарувань, оскільки «заламалася трагічно визвольна боротьба України проти московсько-большевицьких окупантів». Степан Титович 20 листопада 1920 р., разом із сім'єю, подібно до багатьох інших, був змушений емігрувати до Польщі [14, с. 3].

Так наступив *польський період* (1920–1923 рр.), період років

скитання та важкої роботи на фабриці рільничих машин. Через постійні злидні він був змушений переїхати до Чехословаччини, яка «стала однією з тих європейських країн, яка у міжвоєнний період не лише погодилася прийняти численних українських емігрантів, а й надати їм певну матеріальну допомогу» [42].

Празький період (1923–1945 рр.). У Чехословаччині зусиллями невеликого гуртка українців-емігрантів було створено Український громадський комітет (УГК), який поставив перед собою завдання сприяти адаптації численних вимушених українських емігрантів до умов життя власними силами. 31 січня 1922 р. на загальних зборах УГК було обрано спеціальну організаційну комісію на чолі з М. Шаповалом, яка мала на меті «подбати про врятування українських учених і культурних сил на еміграції шляхом використання їх для культурно-просвітньої праці й підготовки української молоді інтелігенції» [10]. Найпомітнішим доробком культурно-освітнього відділу УГК, на який було покладено завдання створення та розвиток українських науково-шкільних установ, стало заснування двох середніх навчальних закладів – матуральних курсів і реальної гімназії в Модржанах. У 1922 р. стараннями УГК було відкрито вищий навчальний заклад за межами України – Українську господарську академію в Подебрадах, а в 1923 р. – Український високий педагогічний інститут імені Михайла Драгоманова з історико-літературним, музично-педагогічним, природничо-географічним і фізико-математичним відділами [42].

У 1923 р. Степан Риндик разом із сім'єю переїжджає до Праги, де знайомиться та співпрацює з відомими діячами української культури, подолянами-емігрантами Оксаною та Миколою Вікулами, Віктором та Євгеном Приходьками, Володимиром Січинським, Миколою Чирським та багатьма іншими [6]. Стає дійсним членом Українського громадського комітету в Празі, проявивши себе як громадсько-просвітницький діяч, бере активну участь у його діяльності та намагається робити все можливе, щоб українські емігранти з перших днів перебування на теренах Чехословаччини відчували підтримку й були відносно захищені в соціальному, матеріальному і правовому плані [25]. 1 жовтня 1924 р. він стає лектором, а з 9 липня 1925 р. і до 1933 рр. працює доцентом, завідувачем кафедри теорії механіки Українського високого

педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі [17, с. 73]. У 1926–1927 і 1930–1933 академічних роках він обирався продеканом (*заступником декана* – А. Т.) і секретарем математично-природничого факультету [37, с. 56–57]. 14 липня 1925 р. обраний членом, а з 3 березня і до 19 червня 1933 р., тобто до дня закриття інституту – секретарем Професорської ради інституту [37, с. 43–44]. До речі, членом Професорської ради у 1932–1933 рр. був і подолянин Володимир Січинський. Степан Титович читав лекції з дескриптивної геометрії, математики, теоретичної механіки та фізики в Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова [18, с. 82], директором якого тривалий час був колишній доцент Кам'янець-Подільського державного українського університету Леонід Білецький (*1882 – †1955) [19, с. 172]. У різні часи, впродовж 1923–1933 рр., лекції в інституті читали подоляни: Володимир Січинський з історії всесвітнього мистецтва, історії українського мистецтва, української палеографії, історії українського штихарства і друкарства, графічних предметів [19, с. 176], хоровий і оркестровий диригент Олекса Кіндратович Приходько з музики.

Зважаючи на гострий брак україномовних підручників для студентів-українців і наукових праць, УГК заснував Український громадський видавничий фонд у Празі, секретарем якого був подолянин Євген Кіндратович Приходько (*1901 – †1965), рідний брат відомого громадсько-просвітницького діяча Віктора Кіндратович Приходька. Викладачі інституту окрім навчальної праці провадили й інтенсивну наукову та літературно-видавничу діяльність, яка проявилася у видрукуванні інститутських курсів і підручників. Зокрема зусиллями Фонду тиражем у 2.000 примірників появились праці Степана Риндика «Міцність матеріалів (механіка тривкості матеріалів)», а в 1.000 – Володимира Січинського «Архітектура старокнязівської доби» [19, с. 177] та ін.

З 1922 р. в Подєбрадах, а в 1923 р. у Празі, під егідою Українського громадського комітету діяли Українські матуральні курси, на яких викладав Степан Риндик та учителі української гімназії. Степан Титович упродовж 1925–1945 рр. викладав в єдиній на еміграції українській середній школі – українській гімназії в Празі-Ржевніцах-Модржанах [19, с. 185], що була «заснована при матеріальній допомозі чеського уряду для українських дітей» і

«зберігала молодь од винародовлення». Ця вільна школа давала можливість виховувати українських дітей так, як того вимагала українська національна гордість та національний інтерес [34, с. 3]. У 1934 р. Міністерство освіти на прохання Батьківського комітету та педагогічної ради «дозволило доступнево перетворити українську реформовану реальну гімназію» в «звичайну реальну гімназію» [19, с. 184]. Першими головами Батьківського комітету гімназії були В. Січинський та М. Скидан [19, с. 187].

Відповідно до збільшення кількості гімназистів збільшувався й педагогічний персонал гімназії, який в 1927–1928 рр. складався з 8 штатних і 7 нештатних учителів та 1 учителя необов'язкових предметів [19, с. 184]. У 1932 р. членами персоналу гімназії були подоляни: *штатні професори* Трохим Пасічник викладав українську мову, а Кость Подільський – географію, геометричне рисування, гімнастику, краснопис, латинську й українську мови; *нештатний професор* Степан Риндик – географію, геометричне рисування, математику, нарисну геометрію, фізику [19, с. 185]. У цій же гімназії разом із Степаном Титовичем працював подолянин Микола Калинець (*1895 – †1956) [26], колишній учасник Першого Зимового рейду та ад'ютант подільського отамана Ананія Волинця [8, с. 77]. Його «великою заслугою», як педагога, була праця – виховником у «бурсі (інтернаті)» Української гімназії в Ржевницях і Модржанах упродовж усього періоду її існування, починаючи з 1927 р. Свої виїняткові прикмети – сумлінність до своїх обов'язків, словність, точність і громадський принцип у праці він прищепив молоді, склад якої «був дуже різноманітний, з різних родин і сиріт, що не зразу наломлювалося до дисципліни». Коли Миколі Аполлоновичу «не помагали звичні «виясняльні» способи впливу, то він користувався своїм блискучим гумором – це помагало і молодь його слухала». Після Другої світової війни, М. Калинець був «професором і секретарем Української гімназії в Авсбургу і Ляйнгаймі» (*Німеччина*). У 1950 р. разом із родиною переїхав до Нью-Йорку (*США*). Але там його «виїняткові педагогічні та організаційні здібності не були використані нашою (*українською – А. Т.*) спільнотою в Америці», хоча його заслуги «в педагогічній діяльності заслуговують на особливе відзначення» [26]. У гімназії також читали лекції й такі відомі подоляни, як: український письменник, культурний діяч, педагог, лікар і дипломат Модест

Левицький (*1866 - †1932), одночасно, до 1932 р. виконував обов'язки лікаря гімназії; український громадсько-політичний і державний діяч Віктор Приходько (*1886 - †1982); український архітектор, графік і мистецтвознавець Володимир Січинський (*креслення, українознавство*) та інші [19, с. 185].

У 1926–1927 рр. 91 гімназист (64 хлопці і 27 дівчат), серед них і син Степана Риндика - Мирослав, об'єднались у пластову організацію «Український пласт», який став гарною нагодою виховання гімназистів у патріотичному дусі та любові до України. Гімназійний пласт творив окремий Ржевницький кіш, що входив до Державного союзу та Спілки українських пластунів-емігрантів (СУПЕ), його керівником у 1936 р. став подолянин Павло Богацький (*1883 - †1962), відомий український письменник, журналіст, літературознавець, літературно-театральний критик, бібліограф і редактор. Під його проводом Пласт продовжував працю і в Модржанах [19, с. 189].

У 1930 р. відомий антрополог і зоолог, громадський діяч, голова НТШ у Львові Іван Раковський (*1874 - †1949) звернувся з закликом до українців «зважитись видати свою власну енциклопедію і то не переклад чужої, невідповідної для нас, а своєї рідної, відповідаючої потребам нашого загалу» і яка «буде культурним ділом гідним нашого Народу». На його заклик відгукнулося 136 українських учених із Західної України та еміграції. Співробітниками «Української загальної енциклопедії» стали й подоляни С. Риндик та В. Січинський [19, с. 317], прийнявши активну участь у написанні багатьох статей-гасел для першої чотирьохтомної українознавчої енциклопедії (*Львів-Станіслав-Коломия, 1930–1935*). «Українська загальна енциклопедія» вперше подала майже 8.000 загальних гасел та добре впорядковану оригінальну інформацію про Україну та українознавство [35], увібравши в себе все найкраще, що було на той час для таких видань. Вона не втратила своєї цінності й досі, хоча більшовицька влада відносила цю енциклопедія до особливо крамольної націоналістичної літератури, а за її зберігання засуджували навіть на значні терміни.

28 листопада 1936 р. у Празі відбулася урочиста академія з нагоди 25-ти річчя Українського пласту, членом президії було обрано Мирослава Риндика, як активного учасника Пласту. Але

наприкінці 30-х – на початку 40-х р. ХХ ст. припинив свою діяльність. Степан Титович дуже болісно сприйняв розкол і занепад Пласту в українській гімназії і «простудіювавши причини його занепаду, старався своїми порадами запобігти лихові». До «справи підходив об'єктивно, залишаючи на боці персональні ресантименти», був «суворим в осудах» щодо інших і себе самого [5, с. 954].

Загалом, українська гімназія мала для українців велике значення, оскільки дала «можливість безплатно або за малі поplatки (*оплату* – А. Т.) вчитися дітям убогої, по цілій Європі розпорошеної української військової й політичної еміграції». Гімназія була важливим складником «великого й важного культурно-національного діла, рятуючи нашу (*українську* – А. Т.), розсіяну поза межами рідного краю, молодь од культурного й соціального загину» [34, с. 3].

Степан Титович з 1930 р., тобто з часу заснування, брав активну участь у роботі Товариства українських інженерів у Празі, яке в 1938 р. об'єднувало більше 150 інженерів [19, с. 240] та влаштовувало «окремі реферати, як і цілі циклі викладів, свята, академії, розваги». Він був учасником I-го Конгресу українських інженерів у Чехословаччині (15–16 травня 1932 р.) [19 с. 241], який прийняв статут Федерації українських інженерів і ряд рішень, зокрема «у справі фахової освіти та дослідництва».

Не забував Степан Риндик і про свій основний фах інженера-механіка. Брав участь у роботі Комісії для зібрання технічної термінології, яка з осені 1921 р. існувала в Празі та видала в 1924 р. частину «зібраних матеріалів: рисункові прилади і основні части машин». Співпрацював із Термінологічною комісією, що з серпня 1922 р. діяла при Українській господарській академії в Подебрадах під керівництвом громадського діяча Євгена Чикаленка (*1861 – †1929) [33, с. 4]. Результатом активної співпраці Степана Титовича з цими термінологічними комісіями став підручник «Міцність матеріалів. Курс високих технічних шкіл» (*Прага*, 1924) [9, с. 419], який вийшов у видавництві «Український громадський видавничий фонд». Книга отримала схвальні відгуки багатьох знаних науковців із Чехословаччини (*доцент УГА Олександр Михайловський, професор Празького університету Зденек Бажант*), США (*науковий консультант фірми «Вестінгауз», професор Сергій*

Тимошенко), УРСР (професор Київського університету Микола Столярюв) [36, с. 17–18]. Складовою частиною підручника був термінологічний словник міцності матеріалів «з угрунтованням кожного терміну» [40, с. 8]. Пізніше цей термінологічний словник було видрукувано окремим відбитком, що свідчить про те, що С. Риндик працював над розробкою української технічної термінології і був одним із перших укладачів технічних термінологічних словників [24]. Він підкреслював: «Я не хочу висловити думки, що треба конче відкинути всі чужі терміни. Я хочу тільки сказати, що треба поставити собі за ідеал повну українізацію кожної термінології. ... Кожний влучний, справді український термін треба вводити в життя, незалежно від того, чи він усуває слово інтернаціональне, чи просто чуже» [3].

Роботу Степана Риндика над українською термінологією було помічено та оцінено і в УРСР. Так, 4 лютого 1927 р. «Свобода» у замітці «Повернення С. Риндика» повідомляла, що «Українська академія наук затвердила на штатній посаді редактора технічного відділу Інституту української наукової мови інженера Степана Риндика – професора Українського педагогічного інституту імені Михайла Драгоманова в Празі. Академія наук звернулася до Укрголовнауки з проханням прискорити справу з дозволом Риндику повернутися на Україну» [2]. Окрім Степана Титовича радянська влада також запросила на посаду керівника кафедри історії українського мистецтва «для всіх факультетів інституту та спеціального курсу аналізу архітектурних форм для архітектурного відділу» Київського художнього інституту відомого дослідника української мистецтва й завідувача кафедри історії мистецтв, доктора філософії, подолянина Володимира Січинського [1]. Але так склалися життєві обставини, що С. Риндик і В. Січинський не повернулися в радянську Україну, а залишилися в еміграції, адже, на думку багатьох науковців, більшовики запрошували їх лише з метою подальшого знищення, як це сталося з більшістю тих, хто повірив більшовикам.

Степан Титович опублікував у «Працях Українського високого педагогічного інституту імені Михайла Драгоманова» статтю «Механізм та закон гравітації» (Прага, 1934), присвячену розгляду причин з яких повстає визначена відкритим Ньютоном законом гравітації «взаємочинність між тілами» та чи «дійсна

взаємочинність відповідає докладно тому законові» [22, с. 248]. Видав для школи, самоосвіти та практичного вжитку короткий підручник «Елементи машин» (Прага, 1943, 2-ге вид., 1963) [9, с. 419].

Таким чином, *празький період життя*, став періодом вимушеної відірваності від рідного Поділля, періодом утвердження Степана Риндика як ученого механіка, педагога, літератора та мовознавця, роками розширення кругозору, вивчення української літературної мови, активної творчої співпраці з українською еміграцією в Празі [30].

По закінченні Другої світової війни Степан Титович переїхав із родиною до українського табору ДіПі у містечку Міттенвальді (Німеччина). Так розпочався його *нетривалий німецький період (1945–1950 рр.)*, черговий період важкого в усіх вимірах скитальчого емігрантського життя. Невдовзі його, без родини, пересилили до щойно організованого табору в Гіссені. Комендант табору розпорядився підселити його до українського письменника, поета і перекладача Тодося Осьмачки (*1895 – †1962), який мешкав на горіщі однієї з казарм табору, де було вільне ліжко. Проте Т. Осьмачка зустрів його дуже недружелюбно, а на другий день, коли Степан Риндик пішов на сніданок у таборову їдальню, «негайно згорнув його матрац, склав розкладушку, відчинив вікно і все те викинув на подвір'я» табору [13, с. 389]. Комендант табору зауважив Т. Осьмачці, що він «передасть справу до суду» і його «виключать з табору, як особу не громадську», тоді Тодось Осьмачка «одного надвечір'я» «згорнув свої речі і гайнув до Мюнхена» [13, с. 390].

Перебуваючи на еміграції у Німеччині С. Риндик читав лекції в українських гімназіях у таборах для переміщених осіб у Західній Німеччині [94], зокрема в Українській реальній гімназії у таборі УНРА, в містечку Фюссені у Верхній Баварії. Цю Українську гімназію вдалося зорганізувати «завдяки щасливій обставині, що там зібралася частина учителів і учнів колишньої української гімназії, яка існувала перед і під час війни в Модржанах, в Чехословаччині. Директором гімназії у Фюссені став І. Ясінчук, а батько і син Риндики читали лекції з математики та фізики. На жаль, гімназія «проіснувала досить коротко, всього від осени 1945 р. до червня 1946 р., але встигла підготувати до натуральних іспитів кілька десятків молодих людей» [4, с. 143]. У Фюссені Мирослав

Риндик одружився з Оленою Волощук, а 16 вересня 1948 р., незважаючи на важкі скитальчі будні, в українському таборі Міттенвальді у них народився син Ростислав [29].

Враховуючи важке становище з україномовними підручниками, Степан Титович підготував і видав у видавництві «Вернигора» «Збірник алгебраїчних задач» (Мюнхен, 1947) [2]. У цей період він продовжує свою літературну та мовознавчу діяльність. У 1945 р. став членом-засновником товариства «Мистецький Український Рух» (МУР) і впродовж 1945–1948 рр. брав участь у роботі організації українських письменників-емігрантів. Видавнича комісія МУР видавала щомісячний літературно-мистецький альманах «Арка», в якому Степан Титович друкував свої твори, зокрема, вірші «На пні» та «Будьте, як діти» (1947) [31, с. 54–55]. Журнал мав успіх серед інтелігенції, але через грошову реформу в Німеччині припинив своє існування. МУР «не вдалося внести плановість і організацію в видавничу діяльність», оскільки провідні автори часопису, як Оксана Лятуринська, Наталя Лівницька-Холодна, Степан Риндик та ін., не мали «своїх видань за цей час» [41, с. 247], не рахуючи повісті С. Риндика «Пшениця», – «гостру, хоч і не злу сатиру на емігрантських «людей повітря», що живуть фантастичними проектами і торгують нічим» [41, с. 259].

Восени 1950 р., під час масового закриття таборів для переміщених осіб, Степан Риндик, вимушено, разом із своєю родиною і родиною сина Мирослава, переїхав до США. Таким чином, він у цей важкий німецький період, незважаючи на всі незгоди емігрантського життя, все ж продовжив педагогічну, літературну та мовознавчу працю.

Всі цінні рукописи він забрав із собою, щоб продовжити роботу над ними вже в американський період (1950–1972 рр.). Восени 1950 р. родина Риндиків оселилася в Чикаго [18, с. 82], де Степан Титович мешкав до своєї смерті [7; 21]. Цей останній період життя, не зважаючи на всі життєві емігрантські негаразди, відсутність постійної роботи (*солідний вік, незнання англійської мови й американських методів навчання перекреслили подальшу його педагогічну кар'єру*), смерть близьких (*у 1951 р. помер син Мирослав, математик і фізик-ядерник; 1952 р. – донька Рогніда; 1970 р. – дружина Степанида*), став найбільш плідним періодом його літературної та мовознавчої діяльності, активної суспільно-просвітницької діяльності.

Знаний український письменник, поет-сатирик, учений-механік і педагог, професор Степан Титович Риндик помер 27 вересня 1972 р. у Чикаго (США). Панахида відбулася 30 вересня в церкві Покрови Матері Божої, а похований на грецькому цвинтарі Елмвуд у передмісті Чикаго [18, с. 83; 21]. На цьому ж цвинтарі знайшли вічний спочинок його син Мирослав (†1951), дочка Рогніда (†1952) та дружина Степанида (†1970).

Натхненна праця на ниві української культури, науки та освіти, активна співпраця з українською інтелігенцією, принесли Степану Титовичу Риндику славу науковця, педагога, письменника, поета, гумориста та мовознавця у середовищі української діаспори та і в рідній Україні, дало змогу посісти провідне місце в українській культурі, здобути авторитет і загальну повагу відомих літераторів і науковців-мовознавців.

Список використаних джерел та літератури:

1. Архітект Володимир Січинський і графік Василь Касян запрошені до Києва. *Українське мистецтво: місячник укр. пластики* (Львів). 1926. Ч. 2. Падолист. С. 59.
2. Будзей Олег. Дунавецький дударик. *Подільнин* (Кам'янець-Подільський). 2010. 13 серпня [Електронний ресурс]: URL: <http://h.ua/story/285606/#photo> (дата звернення: 08.08.2022). Назва з екрану.
3. Вакуленко Максим. Сучасні проблеми термінології та української наукової термінографії. Київ, 2009. 69 с.
4. Вашук Борис. Чи ми ще стрінемося знову? *Альманах Українського народного союзу на рік 1970*. Джерсі-Сіті; Нью-Йорк: Видавництво «Свобода», 1969. С. 143–145.
5. Вергун Іван. Степан Риндик – педагог і людина (1887–1972). *Визвольний шлях* (Лондон). 1978. Кн. 7–8. Липень–серпень. С. 952–954.
6. Горбатый Ефим. Поэт «пражской школы». *Моя газета +* (Хмельницький). 2002. 21 февраля. С. 10.
7. Дня 17 лютото 1951 року помер Мирослав Риндик. *Свобода* (Джерсі-Сіті). 1951. Ч. 60. 14 березня. С. 4.
8. Завальнюк К. В. Провісники волі. Науково-довідкове видання. Літин: Видавець «Літинська райдрукарня», 2005. 352 с.
9. Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. 632 с.
10. Іксанова О. М. Освітня діяльність української еміграції в Європі: 1918–1920 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Дніпропетровськ: Промінь, 1997. Вип. II: 25-річчю історичного факультету присвячується. 1971–1996. С. 140–151.
11. Захар'єв Володимир. «Сонях» міцний зернятками. Хмельницький: Цюпак, 2011. 60 с.
12. Кам'янець-Подільський державний український університет (1918–1921). Ювілейні спогади / Упоряд. та авт. передм. В. Р. Адамський. Кам'янець-

Подільський: «Медобори-2006», 2015. 359 с.

13. Костюк Григорій. Зустрічі і прощання: Спогади у 2-х кн. Кн. 2. Едмонтон; Торонто: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1998. 609 с.

14. К. Поет глибокого ліризму і сатири. *Подільщини* (Кам'янець-Подільський). 1943. № 62. 5 серпня. С. 3–4.

15. Лист Никифіра Григорійова до Івана Огієнка від 8 липня 1919 року. ДАХМО, ф.Р.-582, оп. 2, спр. 1, арк. 131. Машинопис. Оригінал.

16. Луців Лука. Про нові видання. *Свобода* (Нью-Йорк). 1972. Ч. 221. 1 грудня. С. 2, 7.

17. Мацько Віталій. Риндик Степан. *Мацько В. Білий цвіт на камені* [Літературне і мистецьке життя української діаспори]. Хмельницький: Просвіта, 2001. С. 73.

18. Мацько Віталій. Усміхнений співець Поділля: 125 років з дня народження Степана Титовича Риндика. *Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2012 рік: реком. бібліогр. довід.* / упр. культури, туризму і курортів Хмельниц. облдержадмін.; Хмельниц. ОУНБ ім. М. Островського; уклад. В. Мельник. Хмельницький, 2011. С. 81–83.

19. Наріжний Симон. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома Світовими війнами. Ч. 1. Репринтне видання 1942 року. 2-ге вид. Львів-Кент-Острог, 2008. 250 с., I–XX, 834 іл. на ССХХХІІ с.

20. Наші видавництва. *Наш шлях* (Кам'янець-Подільський). 1920. Ч. 101.

21. Помер проф[есор], інж[енер] Степан Риндик, учений-механік і поет-сатирик. *Свобода* (Нью-Йорк). 1972. Ч. 181. 30 вересня. С. 1.

22. Риндик Степан. Механізм та закон гравітації. *Праці Українського високого педагогічного інституту імені Михайла Драгоманова у Празі. Науковий збірник. Т. II / Під загальною редакцією д-ра Василя Сімовича.* Прага: Український високий педагогічний інститут, 1934. С. 248–256.

23. Риндик Степан. *Енциклопедія українознавства–II.* Львів: НТШ, 1998. Т. 7. С. 2513.

24. Риндик Степан Титович [Електронний ресурс] / *Вікіпедія*. URL: http://uk.wikipedia.org/wiki/Риндик_Степан_Титович (дата звернення: 08.08.2022). Назва з екрану.

25. Річні збори Українського громадського комітету в ЧСР. *Свобода* (Джерсі-Сіті). 1924. Ч. 97. 25 квітня. С. 4.

26. Січинський Володимир. Микола Калинець. *Свобода* (Джерсі-Сіті). 1957. Ч. 16. 24 січня. С. 3.

27. Степан Риндик – поет і сатирик. *Українська думка* (Лондон). 1976. 12 лютого.

28. Стусенко Олександр. Біла пляма української хрестоматії: Степан Риндик. Дідова романтика. Городок: Бедрихів Край, 2011 [Електронний ресурс]: URL: <http://litakcent.com/2011/05/11/bila-pljama-ukrajinskoji> (дата звернення: 08.08.2022). Назва з екрану.

29. Трагічно загинув Ростислав Риндик, внук письменника С. Риндика. *Свобода* (Нью-Йорк). 1980. Ч. 168. 1 серпня. С. 6.

30. Трембіцька О. І., Трембіцький А. А., Трембіцький А. М. Відомий український письменник, подільянин Степан Риндик про гвалтування української мови та її правопису. *Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник / [редкол. Баженов Л. В. (гол.), Блажевич Ю. І. (співгол.), Єсюнін С. М. (відп. секр.) та ін.]* Хмельницький, 2015. Вип. 4. С. 145–155.

31. Трембіцький А. М. Мовні студії Степана Риндика: монографія.

Хмельницький: ІРД, 2016. 228 с.; іл.

32. Українська гімназія в Чехії, 1925–1945: альманах Української гімназії в Празі-Ржевніцях-Модржанах / Ред. В. Маруняк. Мюнхен: Вид. кол. учнів УРРГ-УРГ, 1975. 293 с.

33. Українська господарська академія в ЧСР. Прага: Вид. УГК в ЧСР, 1923. 84 с.

34. Українська гімназія в Чехословаччині. Прага; Ржевніці: Державна друкарня в Празі. 1932. 34 с.

35. Українська загальна енциклопедія. *Енциклопедія українознавства-II*. Львів: НТШ, 2000. Т. 9. С. 3359.

36. Український громадський видавничий фонд. Каталог. Прага: Український громадський видавничий фонд, [б. р.]. 34 с.

37. Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова. 1923–1933 / За ред. Івана Мірчука. Прага: Український високий педагогічний інститут, 1934. 144 с.

38. Феодосєв Сергій. Риндик – перекладач Бокля. *Подільщини* (Кам'янець-Подільський). 2011. 14 жовтня. С. 8.

39. Феодосєв Сергій. Степан Риндик – перекладач Генрі Томаса Бокля [Електронний ресурс]: URL: <http://dunvis.dun.km.ua/index.php/rybruku/heritage/618-2012-02-15-08-18-05> (дата звернення: 08.08.2022). Назва з екрану.

40. Чубай У. Р. Діяльність Подільського видавничого товариства «Дністер» (1911–1920 рр.) (за матеріалами Кам'янець-Подільського часопису «Наш шлях»). *Поліграфія і видавнича справа* (Львів). 2005. № 42. С. 63–66.

41. Шерех Юрій. Не для дітей. Літературно-критичні статті та есеї. Нью-Йорк: Пролог, 1964. 415 с. [Електронний ресурс]: URL: http://1576.ua/uploads/files/5304/Jurij_Shereh (дата звернення: 08.08.2022). Назва з екрану.

42. Як облаштували своє життя українські емігранти у повоснній Празі [Електронний ресурс]: URL: <http://tyzhden.ua/History/51570/PrintView> (дата звернення: 08.08.2022). Назва з екрану.

Катерина ЧАБАН,

*директор Хмельницької обласної
універсальної наукової бібліотеки*

ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНИХ БІБЛІОТЕК В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті подано коротку історію та етапи розвитку загальнодоступних (публічних) бібліотек Хмельницької області, їх мережі та ресурсної бази, чинників, що впливали на розвиток читання та забезпечення доступності їх ресурсів і асортименту послуг.

Ключові слова: публічні бібліотеки Хмельниччини, бібліотечні

фонди, бібліотечні кадри, доступність бібліотек, централізована бібліотечна система, обласна наукова бібліотека, комп'ютеризація бібліотек, цифрові технології бібліотек, проекти бібліотек, бібліотеки у війні.

У 2002 році Хмельницька область відзначає 85 років від часу утворення. Згадуємо у здобутках області про внесок публічних бібліотек, їх історію, рішення та документи, що вплинули на розвиток бібліотек, шляхи використання книги та інформації і доступність послуг.

Сьогодні мережа публічних бібліотек області складає 749 установ, з яких 3 обласні, у тому числі 1 універсальна наукова, спеціалізовані бібліотеки- обласна бібліотека для дітей та обласна бібліотека для юнацтва, 746 міських та сільських бібліотек територіальних громад області, з яких 30 є центральними. У їх фондах зберігається понад 8 мільйонів примірників книг та інших друкованих видань. Щорічно послугами користуються понад 500 тисяч жителів області, причому частка тих, хто використовує бібліотеку та її послуги онлайн через сайти, блоги сторінки у соціальних мережах зростає. Сьогодні звичними для нас стали електронні каталоги, електронні бібліотеки, онлайніві бібліотечні заходи через додаток Zoom, сервіси електронної доставки документів та інші, доступні читачам зі свого мобільного пристрою.

Вперше питання про те, аби книгу можна було читати широким верствам населення, громадськість тодішньої губернії підняла ще у 19 столітті. З дозволу імператора Олександра були відкриті загальнодоступні бібліотеки у 1866 році Кам'янець-Подільська, а згодом 1901 року- Проскурівська міська бібліотека в пам'ять поета О.С. Пушкіна. Щоправда, фонди бібліотек складали книги російською мовою, а користування ними у бібліотеках було виключно за плату [6].

Напередодні утворення Хмельницької області у 30-х роках 20 століття на території вже діяла мережа загальнодоступних бібліотек, утворених після революції та громадянської війни. Бібліотеки та хати- читальні покликані були долати неписьменність, готувати кадри спеціалістів сільського господарства. У 1937 році мережа загальнодоступних бібліотек становила 1001 установу.

Працівники бібліотек долучались до боротьби з пияцтвом, релігійними забобонами, їх діяльність правила за чинник успішних політичних і господарських кампаній з хлібозаготівлі та кооперації. В таких умовах кадри бібліотек підбирались досить ретельно, а їх підготовкою займались спеціальні навчальні заклади. Таким на території області був Проскурівський технікум політпросвіти, при якому 1934 року було відкрито бібліотечний відділ [5, С. 216].

З утворенням області з адміністративним центром у місті Кам'янець-Подільський на базі діючих міських відкриваються обласні бібліотеки для дорослих та для дітей. Питанням складу і змісту бібліотечних фондів надавалось вагомого значення, через що вже у післявоєнний період до бібліотек безкоштовно починають надходити книги з Державного літературного фонду, по одному примірнику від усіх видавництв союзних республік. Зрештою, на кінець 1944 року книжкові фонди лише однієї обласної бібліотеки для дорослих налічували 35 тисяч видань [7, С. 48].

Наприкінці 40-х років доступ до книжкових фондів публічних бібліотек був закритим. Читачам суворо заборонялось самостійно вибирати книги. Кожну книжку, яку брав читач, мав перевіряти бібліотекар на предмет ідеологічної «чистоти». Порушників чекали дисциплінарні стягнення. Про це говорить наказ №39 по Кам'янець-Подільській обласній бібліотеці від 22.06.1948 року, яким старшому бібліотекарю товаришу Макаровій було оголошено догану за самовільний вибір читачем книг на абонементі [7,С.52].

Цензура за читацьким вибором книг була поширеним явищем і в 50-х роках. Ідеологічно шкідлива література, «чистоту» якої визначали спеціально створені при Головліті та у нас в області - Облліті комісії, потрапляла спочатку у списки забороненої літератури, а згодом, - на вилучення у сільських та міських бібліотеках та на зберігання у Спецхрані у обласній. Лише одного року до Спецхрану обласної бібліотеки для дорослих таким чином потрапило 693 книги [там само].

Пропаганда літератури та керівництво читанням були провідними у роботі з читачами загальнодоступних бібліотек області у 1960-х роках. Їх мережа у 1956 році зросла до 1475, а загальний фонд літератури налічував 5 мільйонів примірників.

Бібліотекар був не лише радником у виборі літератури, але й пропагандистом і агітатором. При бібліотеках створювались лекторські групи, що виїжджали на виробництво, у підшефні колгоспи на посівні для агітаційних кампаній. Практикувались пересувні бібліотеки на різних підприємствах та в організаціях. Таких від обласної книгозбірні для дорослих за 5 років було створено 100 одиниць.

Відчутне послаблення цензури стало помітно, коли організовано відкритий доступ читачів до книжкових фондів бібліотек. Цей принцип відкритості і доступності книжкових багатств є пріоритетним донині для усіх загальнодоступних бібліотек.

У 1960-роках зростає роль публічних бібліотек як центрів краєзнавства, збору цінних відомостей про село та його вихідців, книг місцевих письменників. Бібліотеки пишуть літописи села, збирають вирізки з газет і накопичують краєзнавчі теки.

Про вагому суспільну роль публічних бібліотек у громадському житті області засвідчив проведений вперше не лише на теренах області, але й в Україні 13 березня 1964 року I з'їзд бібліотекарів Хмельниччини. Він зібрав у стінах обласного театру імені Г. І. Петровського 800 учасників - від заступників голів райдержадміністрацій та голів сільських рад до сільських бібліотекарів. У виступах учасників констатовано, що в області на 1526 населених пунктів діють 1397 масових бібліотек з книжковим фондом 8,2 мільйони примірники [7, С. 83].

У середині 1970-х-початку 1980-х років на Хмельниччині публічні бібліотеки стали об'єднуватись за адміністративним принципом у централізовані бібліотечні системи (ЦБС) на чолі з центральною бібліотекою. Початок цьому поклала Постанова ЦК КПРС від 08.05.1974 року «Про підвищення ролі бібліотек у комуністичному вихованні трудящих і науково-технічному прогресі», а згодом і затверджене наказом Міністерства культури СРСР від 03.02.1975 року Положення про централізацію державних масових бібліотек. ЦБС були утворені на Хмельниччині у кожному районі та містах обласного значення. Відтоді центральна бібліотека опікувалась комплектуванням, обліком усіх фондів бібліотек міста чи району, здійснювала зведену каталогізацію, надавала методичну і практичну допомогу низовим філіям, допомагала у плануванні

роботи та узагальнювала кращий досвід і статистичну звітність інших бібліотек системи.

З початку 1990-х років проривом у бібліотечних технологіях надання доступу до бібліотечних ресурсів і послуг стало застосування комп'ютерної техніки та автоматизованих бібліотечних систем. Перші автоматизовані робочі місця з'явилися у бібліотек від їх участі бібліотек у проектній та грантовій діяльності. Проекти LIB, Lib1, Бібліоміст були підтримані Посольством США, Всеукраїнською громадською організацією Українська Бібліотечна Асоціація та організацією IREX. Від них надійшли сучасні комп'ютери спочатку у обласні, згодом - у центральні районні, бібліотеки-філії. У Хмельницькій обласній універсальній науковій бібліотеці (ОУНБ) у 1996 році було 3 персональні комп'ютери, у 2000 році відкрито Інтернет-місце для користувача. У публічних бібліотеках області перший комп'ютер з'явився у 2000 році у Хмельницькій центральній бібліотеці [1, С. 5]. Вже наступного року в бібліотеках було 6 комп'ютерів, у 2003 році - 72, в тому числі 46 - у обласних, 17 у центральних міських (Негішин, Хмельницький, Кам'янець-Подільський), 9 у центральних районних (Вінківці, Волочиськ, Городок, Деражня, Дунаївці, Славута, Старокостянтинів, Чемерівці, Теофіполь) бібліотеках.

На сьогодні 67% (499) публічних бібліотек комп'ютеризовано, 54% установ підключено до мережі Інтернет. Застосування техніки: цифрових відеокамер, принтерів, сканерів, багатофункціональних пристроїв, мультимедійного обладнання, дозволило створювати цифровий та відео контент, представляти його в мережі на сайтах і блогах, підтримувати корпоративні, у тому числі бібліографічні, ресурси та надавати користувачам сучасні послуги. Сьогодні 451 бібліотека області створили і підтримують сторінки у соціальних мережах, 62 ведуть сайти та блоги, через які доноситься важлива інформація і надаються послуги онлайн.

Важливим джерелом надходження комп'ютерної техніки до бібліотек області стала реалізація 2021 року проекту Міністерства цифрової трансформації «Дія. Цифрова освіта». На Хмельниччину було передано 300 одиниць техніки, що дозволило відкрити у 150 сільських бібліотеках цифрові хаби і почати навчати дорослих читачів цифровій та медійній грамотності.

Завдяки застосуванню сучасного обладнання через скайп зв'язок на базі публічних бібліотек реалізуються низка проєктів з надання правової допомоги малозабезпеченим верствам населення та консультацією юристів, представників органів соціального захисту, громадських організацій. З використанням сучасних технологій у низці бібліотек діють клуби медіапросвіти з прав людини «Docudays Ua», в рамках яких розглядають права людини через документальне кіно. Маючи спеціальне обладнання та навички, у Полонській громаді центральна бібліотека реалізує проєкт «Тифлостудія Окуляр» та допомагає слабозорим читачам, у Чемеровецькій громаді бібліотекарі реалізують екологічний проєкт «Мобільний інфобот «Бережи громаду-сортуй сміття», бібліотекарі Віньковецької громади освоюють мережу Інстаграм та Телеграм.

Низку структурних і кількісних змін в публічних бібліотеках області спричинила адміністративна реформа, розпочата у 2015 році. В результаті за 5 років на теренах області було утворено 60 територіальних громад та 3 райони - Кам'янець-Подільський, Шепетівський, Хмельницький. Бібліотечна мережа при переході від одного засновника до іншого скоротилась на 92 установи, у тому числі були закриті установи районного рівня у містах Шепетівська, Кам'янець-Подільський. Фактично припинила своє існування і Славутська центральна районна бібліотека після перенесення її юридичної адреси у село. Улашанівка. Лише у 2021 році було закрито 41 публічну бібліотеку, з них 7 дитячих, 31 сільських (13 у Білогірській, 8 Теофіпольській, 5 Чорноострівській, 3 Чемеровецькій громадах).

Скорочення асигнувань публічних бібліотек у громадах змусили шукати шляхів до їх реорганізацій, злиття установ, подекуди різного відомчого підпорядкування. Так, у Дунаєвецькій, Красилівській, Заслучненській та Гуківській тергромадах утворились 35 публічно-шкільних бібліотек. Таке утворення дало можливість працевлаштувати кваліфіковані кадри працівників публічних бібліотек, забезпечивши їх на 50% ставки у публічній та на 50% ставки у шкільній бібліотеці, де до того дане навантаження покладалось на вчителя- предметника. Не оминула реорганізація обласної наукової книгозбірні, яка у 2018 році рішенням Хмельницької обласної ради приєднала на правах відділу медичної літератури реорганізовану обласну наукову медичну бібліотеку.

Довели свою дієвість і продовжили розвиватись в умовах реформи такі поліфункціональні заклади, як бібліотеки-музеї. Перші з них були утворені на Деражнянщині і донині є ефективними у розкритті унікальних особливостей населеного пункту, його історії та видатних особистостей краю.

Провідною публічною бібліотекою області від часу її утворення й донині залишається Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека- головна книгозбірня, у фондах якої зберігається понад 600 тисяч творів друку. Бібліотека є обласним краєзнавчим депозитарієм усіх друкованих видань, утримує у своїх фондах усі міські, районні та обласні газети з 1944 року. Як обласний депозитарій бібліотека отримує від авторів, видавництв обов'язковий примірник творів друку, укладає та видає щорічний каталог «Книга Хмельниччини».

Бібліотека є просвітницьким центром, щороку організовує від 250 до 300 різних культурних подій- конференцій, читацьких обговорень та дискусій, презентацій книг, мистецьких та інших виставок, засідань клубів за інтересами тощо. Як науково-дослідна установа, бібліотека проводить власні та бере участь у державних дослідженнях з питань бібліотекознавства та бібліографії, результати досліджень впроваджує у практику, проводить наукові форуми, конференції, симпозіуми. Фахівці бібліотеки щорічно укладають близько 20 бібліографічних покажчиків, довідників, каталогів, методичних посібників, інформаційних видань. Як методичний центр для бібліотек усіх систем і відомств області, бібліотека надає допомогу публічним, вузівським та іншим бібліотекам, проводить семінари та інші заняття у регіональному тренінговому центрі.

У 2021 році бібліотека відзначила 120-річний ювілей проведенням обласного бібліотечного форуму, низкою заходів в рамках Всеукраїнського дня бібліотек з читацьким активом, працівниками, ветеранами, колегами з інших бібліотек України, меценатами та представниками органів влади.

Останні роки на роботі публічних бібліотек негативно позначились поширення коронавірусної хвороби Covid19, під час якої бібліотеки були закриті для відвідувачів. Для багатьох дані обставини виявились стимулом для опанування нових навиків, освоєнням нових каналів поширення бібліотечної інформації та

надання послуг. Лише у Хмельницькій ОУНБ за час локдауну пройшли підвищення кваліфікації 56 працівників, отримавши 106 сертифікатів на різного рівня онлайнових платформах.

В умовах військового часу бібліотеки Хмельниччини продовжують забезпечувати книгою та інформацією місцевих громадян. З перших днів війни вони вбачали своїм завданням інформувати мешканців про правдиву і фейкову інформацію, як слід підготуватись до повітряної тривоги та словатись в укриття. З перших днів війни і донині триває волонтерська підтримка Збройних Сил України,- від плетення маскувальних сіток, шарпеток, виготовлення устілок, окопних свічок, допомоги харчами та коштами, книгами, донацією у волонтерські установи, здаванням крові [8].

Не менш важливою виявилась робота із переселенцями, яких Хмельниччина прийняла сотні тисяч від початку війни. Організація психологічного розвантаження, допомога в отриманні гуманітарної, інформаційної та іншої підтримки, дозвілля дітей та дорослих були та є у пріоритетах, що реалізуються разом із організаціями Червоного Хреста України, психологами, митцями, благодійними фондами.

Вилучення російських книжок з фондів бібліотек та їх заміна українськими, розвінчування російських міфів- це одне із першочергових завдань, яке бібліотекарі реалізують на шляху до Перемоги. Гуртки та клуби розмовної української, освітні хаби нині відкриті на базі багатьох міських та обласних бібліотек. Пізнаючи українську мову та її різномайття через краєзнавство, історію, мистецтво, публічне читання літературних творів,- у співпраці із письменниками,- так нині на Хмельниччині утверджується українство Східних територій.

Сьогодні публічні бібліотеки області демонструють підтримку усіх процесів, що відбуваються в державі та області і разом зі своїм народом долають нові виклики.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аналіз діяльності бібліотек області за 2000 рік / Хмельницька ОУНБ ім. М. Островського : [б. в.], 2001. - 20 с.
2. Аналіз діяльності бібліотек області за 2001 рік / Хмельницька ОУНБ ім. М. Островського : [б. в.], 2002. - 20 с.
3. Аналіз діяльності бібліотек області за 2003 рік / Хмельницька ОУНБ ім. М. Островського : [б. в.], 2004. - 28 с.

4. Аналіз діяльності публічних бібліотек Хмельницької області за 2021 рік / Хмельницька ОУНБ. – Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2022. - 48 с.
5. Слободянюк П. Я. Культура Хмельниччини : наук. іст. вид. – Хмельницький : Поділля, 1995. – 332 с.
6. Синиця Н. М. Хмельницька ОУНБ : історія заснування, роки становлення, поступу // Бібліотека і час: ювілейний збірник. – Хмельницький : [б. в.], 2001. – С. 10 – 19.
7. Хмельницька ОУНБ у двох століттях : документи і матеріали / Хмельницька ОУНБ. - Житомир : Бук-Друк, 2021. - 124 с.
8. Чабан К. А. Публічні бібліотеки Хмельниччини під час воєнного стану // Бібліотечна планета: Щоквартальний науково-виробничий журнал/.-2022. – №3 (97) . – С.10 –13.

Василь ЧЕРНЯК,
кращзнавець

ВІТОЛЬД КЛІНГЕР – ПОЛЬСЬКИЙ АКАДЕМІК З ПОДІЛЛЯ

У статті висвітлено біографію та діяльність Вітольда Клінгера – уродженця села Варівці Хмельницького району, відомого польського вченого-філолога.

Ключові слова: *Поділля, університет, викладач, філологія, академік.*

В сучасних умовах інтеграційних прагнень України зацікавлення дослідників викликають пошуки «українського / подільського сліду» в історії сусідніх європейських держав, особливо Польщі. У пропонованій статті зроблено спробу показати головні творчі віхи біографії вихідця з Хмельниччини Вітольда Клінгера, який тривалий час працював в Познанському університеті.

Біографічні статті про Вітольда Клінгера вміщені у «Польському Словнику Біографічному» [1, с. 635-636], «Енциклопедії Сучасної України» [2, с. 335], різних довідкових виданнях [3, с. 276-278; 4, с. 311-315; 5, с. 430-434; 6] тощо. Опубліковано також автобіографію вченого [7].

Вітольд Клінгер (Klinger) народився 28 жовтня [1, с. 635] (у автобіографії - 29 жовтня [7, с. 153]) 1875 року у селі Варівці Проскурівського повіту (нині – село Городоцької міської

територіальної громади Хмельницького району Хмельницької області). Походив із шляхетської великопольської родини, представники якої брали участь у повстанні 1830-1831 років. Рятуючись від переслідувань, вони змушені були залишити Польщу і шукати кращої долі на Поділлі. Батьками майбутнього академіка були Павло Клінгер (1836-1913) та Юзефа з Кетлінських гербу Одровонж (1846-1894). Батько більш як десять років працював адміністратором у маєтку Александра Правдич-Залеського (с. Остапківці), а потім до кінця життя був орендарем [7, s. 154].

Середню освіту Вітольд Клінгер здобув у Немирівській гімназії, де навчався протягом 1887-1895 років. Погане знання російської мови змусило розпочати навчання з підготовчого класу. У старших класах подобалася латина, яку викладав Лукаш Воеводський. У гімназії Клінгер зав'язав дружні стосунки з майбутнім відомим польським письменником і філософом Станіславом Бжозовським (1878-1911), який писав свої твори під псевдонімом Адам Чепель. Після його смерті видав у Кракові посмертні спогади «Станіслав Бжозовський як людина» [7, s. 155].

Захоплення античністю, яке підтримував немирівський пробоц Ян Сціславський (1842-1910), вихованець Кам'янецької духовної семінарії, визначило подальшу долю Клінгера. Закінчивши у 1895 році гімназію із золотою медаллю, юнак вступив на історико-філософський факультет Петербурзького університету. Однак навчався він там недовго, так як через проблеми зі здоров'ям змушений був шукати навчальний заклад у місті з більш привабливішим кліматом. Вибір впав на Краків, де з 1896 року розпочав навчатися на філософському факультеті місцевого університету. Та і тут Клінгер затримався недовго. Перспектива служити у пруській армії змусила його виїхати до Києва, де з 1897 року розпочав навчання на історико-філологічному факультеті університету Св. Володимира. Важливу роль у становлення Клінгера як вченого у галузі класичної філології відіграли викладачі університету Юліан Кулаковський та Адольф Сонні. Саме завдяки останньому Клінгер зацікавився фольклором та етнографією. Сонні запропонував йому тему для написання конкурсної роботи – «Казкові мотиви в історії Геродота». За неї у 1901 році від університету він отримав золоту медаль, а від Міністерства освіти – стипендію для наукового

стажування за кордоном. Від 1904 року протягом п'яти семестрів навчався у Мюнхені, звідки здійснив дві наукові експедиції до Італії. По поверненні з наукового відрядження Клінгер не зумів дістати посади у Київському університеті з огляду на свою національність. Йому відмовили у прийнятті на викладацьку роботу у всіх навчальних закладах Києва на підставі урядового циркуляру 1864 року, який забороняв полякам служити в установах міністерств внутрішніх справ, юстиції та освіти. Тому протягом двох наступних років жив з приватних уроків та лекцій у комерційних школах, які не підпорядковувалися Міністерству освіти [5, s. 431]. У 1908 році Клінгер став доцентом Київського університету, одночасно з 1909 року викладав на Вищих жіночих курсах [1, s. 635]. За працю «Тварини в античному та сучасному марновірстві» (К., 1911) отримав ступінь магістра класичної філології. У 1914 році Клінгер отримав пропозицію очолити кафедру у Львівському університеті, але вибух Першої світової війни змусив його залишитися у Києві. Від 31 грудня 1914 року обіймав кафедру класичної філології в історико-філологічному інституті в Ніжині, не полишаючи праці в Києві. Чотири дні на тиждень працював у Ніжині, три – у Києві [5, s. 432]. В 1917 році очолив кафедру в університеті св. Володимира, одночасно працюючи в Польському університетському колегіумі. Ян Вільчинський, який працював разом з ним, у своїх споминах писав: Клінгер «притягував до себе щирим і суворо-невблаганим ідеалізмом у кожному своєму виступі й, напевно, мусив імпонувати студентам своїми ґрунтовними знаннями. Високого зросту, з обличчям, прикрашеним гарними пишними вусами, й очима яскравої лазури, мав у собі щось від великої наївної дитини [Цит. за: 3, с. 277]. З утворенням Української Академії Наук очолив комісію зі збирання та видання етнологічних матеріалів [5, s. 432]. Весною 1920 року змушений переховуватися від переслідувань з боку більшовицької влади, і при нагоді залишив Київ разом з польськими військами. Вже влітку того ж року став професором звичайним Познанського університету [5, s. 432].

Клінгер активно займався науковою та педагогічною роботою. У 1927/28 навчальному році та на початку 1939 року був деканом гуманітарного факультету Познанського університету. Найбільшу увагу приділяв старожитньому фольклору та його впливу на

новітній, став одним з піонерів сучасної польської фольклористики. Перу Клінгера належать численні статті з історії польської та світової літератури, зокрема цикл статей, присвячених пророцтву Вернигори. У сфері класичної філології цікавився передусім поезією, особливо грецькою лірикою. Також досліджував інші види старожитнього письменництва: епос, драматичну поезію, історіографію та історію. Дослідження вченого часто вирішували спірні питання в царині грецької лірики. Дослідник часто виступав з науковими та науково-популярними лекціями у різних наукових товариствах Польщі, а також Чехословаччини.

З початком німецької окупації восени 1939 року Познанський університет закрили. Клінгер був змушений виїхати до Варшави, де знайшов роботу в архіві. Брав участь у роботі таємних навчальних закладів. Після звільнення Польщі повернувся до Познані, де взяв активну участь у відновленні роботи університету. У 1951 році був відправлений на мізерну пенсію, внаслідок чого змушений був підробляти бібліотекарем. У 1956 (1957) році Клінгер повернувся на посаду професора університету, але у 1959 (1960) році остаточно вийшов на пенсію внаслідок ампутації лівої руки [1, s. 636: 7, s. 160-161].

Клінгер був членом-кореспондентом (від 1922 р.) та дійсним членом (від 1930 р.) Польської Академії Наук, головою Познанського відділення Польського філологічного товариства. У 1957 році був відзначений командорським хрестом ордену Відродження Польщі [1, s. 636]. Помер Вітольд Клінгер 5 квітня 1963 року в Познані.

Вітольд Клінгер був одружений з росіячкою Раїсою Бакалінською. Мав сина Георгія (Єжи) (1918-1976). Подружнє життя вченого було не дуже щасливим. Дружина, донька православного архієрея, за словами вже згаданого Яна Вільчинського, «була не в змозі встановити жодного контакту ані з польською культурою, ані з суспільством, залишаючись у ньому абсолютно чужою». Сина вона теж виховала в російському дусі. Георгій «зрікся всього польського, підкреслюючи, що почувається росіянином» [3, с. 277].

Цікаво, що одночасно з Клінгером у Познанському університеті працювало багато вчених, пов'язаних з Поділлям. Так, серед співзасновників університету був Антоні Перетяткович (Peretiatkowicz), який навчався у Кам'янець-Подільській гімназії. У

1936-1939 роках він займав посаду ректора університету [6, с. 420]. Професор загальної та практичної патології Ігнаци Хоффман (Hoffman) народився в с. Яруга на Поділлі [6, с. 422]. На медичному факультеті університету викладав професор звичайний фізики Станіслав Каландик (Kalandyk) (1885-1940), який у 1903 році закінчив Кам'янець-Подільську гімназію [6, с. 422].

Земляком Клінгера був видатний польський отоларинголог Александр Закжевський (Zakrzewski), який народився в селі Підлісний Олексинець Городоцького району Хмельницької області [6, с. 423]. 2 лютого 1885 року в Кам'янці-Подільському народився відомий польський психолог та релігійний діяч Мечислав Дибовський (Dybowski). У 1925 році отримав ступінь доктора філософії у Познанському університеті на підставі праці «Про типи волі». Протягом 1946-1950 років працював доцентом психології на гуманітарному факультеті [6, с. 423].

Слід зауважити, що випускником медичного факультету Познанського університету був відомий український громадський діяч, письменник, поет, публіцист, автор української геополітичної концепції, один з визначних діячів українського націоналізму Юрій Липа [6, с. 424].

Таким чином, уродженець Хмельниччини Вітольд Клінгер зробив значний вклад в розвиток класичної філології. Він став одним із засновником сучасної польської фольклористики, був дійсним членом Польської Академії наук. Формування Клінгера як вченого та педагога відбулося на подільській / українській землі, тому його життєвий шлях та науковий і творчий доробок потребують глибокого вивчення та популяризації на Батьківщині.

Список використаних джерел та літератури:

1. Steffen Wiktor. Klinger Witold //Polski Słownik Biograficzny. Tom XII: Kapostas Andrzej - Klobassa Zręcki Karol. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich; Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1966-1967.
2. Енциклопедія Сучасної України. Том 13: Київ-Кок. К., 2013.
3. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: Біографічний словник. – Вінниця: ВМГО «Розвиток», 2007.
4. Literatura pozytywizmu i Młodej Polski / opracował zespół pod kierownictwem Z. Szwejkowskiego i J. Maciejewskiego. Hasła osobowe: G-Ł. Państwowy Instytut Wydawnicze, 1973.
5. Uniwersytet Poznański w pierwszych latach swego istnienia (1919, 1919-20, 1920-21, 1921-22, 1922-23) za rektoratu Heljodora Świącickiego. Księga pamiątkowa. Poznań, 1924.

6. Черняк В. Вихідці із Хмельниччини – викладачі Познанського університету (1919-1939 рр.) // Духовні витоки Поділля: науковці в історії краю. Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції. Хмельницький: ХГПА, 2015. С. 420-426.

7. Klinger Witold. Życiorys własny // SYMBOLAE PHILOLOGORUM POZNANIENSIVM GRAECAE ET LATINAE. 2015. T. XXV. Nr. 2. S. 153-161.

8. Welczyński Jan. Polskie Kolegium Uniwersyteckie w Kijowie 1917-1919 // Pamiętnik Kijowski. Tom drugi. Londyn, 1963. S. 195-214.

Інна ШОРОБУРА,

доктор педагогічних наук, професор;

Олеся ДОЛИНСЬКА,

доктор філософії, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Туризм є невід'ємною частиною життя більшості людей на планеті, саме туризм забезпечує підвищення культурного рівня населення, економічні надходження до держаних бюджетів, сприяє поліпшенню здоров'я населення, впливає на соціально-економічний розвиток регіону. Важливим є розвиток туризму в регіонах, які потребують збільшення фінансових надходжень до бюджету, адже відбувається зростання попиту на товари і послуги. Розвиток туристичної галузі сприяє розвитку інфраструктури, з'являються нові робочі місця.

Хмельницька область має всі умови для розвитку туризму, а саме: сприятливий клімат, можливість розвивати літні та зимові види відпочинку, унікальні історичні та археологічні пам'ятки, мінеральні води. До найбільш цікавих туристичних об'єктів слід віднести: Національний природний парк «Подільські Товтри», Національний історико-культурний заповідник «Кам'янець», державні історико-культурні заповідники «Товтри» і «Самчики». Наша область володіє цікавими історичними об'єктами, які знаходяться у населених пунктах Сутківці, Антоніни, Ізяслав, Гриців, Зінків, Старокостянтинів, Сатанів та інших [2].

Хмельницька область володіє багатьма структурними компонентами рекреаційних ресурсів, являючи собою

багатопрофільний рекреаційний регіон. З метою раціональної організації використання природних, природно-антропогенних та культурно-історичних ресурсів, розвитку туристичного комплексу варто переосмислити й усвідомити досвід його становлення і розвиток. В сучасних умовах війни та після пандемії, трансформаційних ресурсів соціально-економічного розвитку України, одним із пріоритетних напрямків розвитку національної економіки є туристичний комплекс. Саме Хмельницька область, яка має визначні пам'ятки архітектури та культури, великий ресурсно-інформаційний потенціал може стати туристичним центром України [3].

На сьогоднішній день найбільшою популярністю серед туристів області користується місто Кам'янець – Подільський, де зосереджена значна частина історико-культурної спадщини області. Саме місто Кам'янець – Подільський є історичною столицею Поділля, бо з початку 1370-х років було центром Поділля, а в 1374 року місту було надано магдебурзьке право. Нині у місті налічується понад 100 історичних пам'яток. До найцікавіших екскурсійних об'єктів Кам'янець-Подільського належать міські укріплення, у яких наявний старий і новий замки, замковий міст, міська брама і Вірменський бастион. Туризм у місті розвивається постійно, щороку організовують різні фестивалі.

Давнім відомим туристичним об'єктом області є поселення Зіньків, згадка про яке вперше датується 1404 р. У XV ст. тут був споруджений замок. Містечко отримало Магдебурзьке право у 1458 році. Зіньків відомий ще з XV ст. своїм гончарним промислом. На жаль, збереглися лише руїни місцевої фортеці XII-XIV ст. та Троїцького костюлу, а також садиба XIX ст., яка була створена у стилі класицизму [1].

В селі Самчики знаходиться історичний архітектурний комплекс, що був збудований у стилі ампір та містить палац, стару браму з групою будівель, господарчі приміщення. Заснована в першій половині XVIII ст., на початку XIX ст. садиба перетворена новим власником на цілісний архітектурний ансамбль. Палац зведений у 1814 р. Тут збереглось оздоблення інтер'єрів. У Самчиках збереглася також церква XVIII ст.

В селищі Меджибіж є кілька історико-архітектурних пам'яток. Серед них - церква (1586 р.) і руїни Троїцького костюлу (1632 р.). В

Меджибожі знаходиться найбільша святиня хасидів – поховання засновника цієї релігійної течії Баал-Шем-Това (Бешт). На Поділлі хасидські святині є також у Брацлаві, Вінниці, Полонному та в інших місцях. У селищі Сатанів збереглися залишки міських воріт (на місці давнього південного в'їзду до міста), замку (XV- XVI ст., 1724 р.), комплекс споруд Троїцького монастиря (XVI-XVIII ст.), синагога (1532 р.).

У с. Сутківці знаходиться Покровська церква-фортеця (XIV-XV ст.), яка не має в Україні аналогів за своїм архітектурно-планувальним вирішенням. Збереглися також руїни замку (XIV ст.), що разом з церквою входив до єдиного оборонного комплексу. У м. Старокостянтинів збереглися залишки замку (1516 –1571 рр.), заснованого князем Острозьким [1].

Хмельниччина туристична відома не лише пам'ятками історії та архітектури перспективи розвитку має сільський туризм. В Хмельницькій області вже є наявні осередки, де туристична діяльність сільського туризму розвинута більше – це селище Гриців, село Рудківці, село Отроків.

У селищі Грицеві, Шепетівського району у 2002 році був створений перший в Україні кластер сільського туризму «Оберіг». В кластер входить 5 агроосель: «Смаколики», «У бабусі», «Затишок», «Лідія» та «Газдиня». Утворення кластера мало позитивний вплив на селище. На сьогоднішній день і у інших населених пунктах розглядається можливість утворення кластерів сільського туризму, оскільки це є досить перспективно. Село Рудківці Кам'янець-Подільського району розташоване на високому нагірному березі Дністра при впадінні в нього річки Матірки, поблизу Дністровського водосховища. В агрооселях та садибах пропонують багато додаткових послуг: плавання на човні, риболовлю [3].

У селі Отроків Кам'янець-Подільського району зелений туризм розвинувся не випадково, село має дуже цікаву історію, пам'ятки історії, архітектури та культури, мальовничу природу. Щороку тут проходить фестиваль. Це село було частиною «Миньковецької держави» – самопроголошеної держави, створеної подільським шляхтичем Ігнацієм Сцибор-Мархоцьким (1749–1827). У селі Миньківці відпочивальники можуть відвідати музей Ігнація Сцибора Мархоцького [2].

У Хмельницькій області, одним із найбільш перспективним напрямком розвитку туризму є фестивальний туризм. Традиційно у Хмельницькій області проводять різні за тематикою фестивалі. Серед найбільш популярних фестивалів можна виділити: 1) фестиваль «Стародавній Меджибіж», що проводиться наприкінці літа в серпні місяці на території замку щороку. Відвідувачі опиняються у атмосфері середньовіччя. Тут проводять лицарські турніри, цікаві постанови, майстеркласи та можуть повчитися стріляти з лука. 2) Музичний фестиваль «Respublica». Це міжнародний фестиваль музики та стріт-арту, який вже понад 10 років відбувається у старовинному замку 16 сторіччя в м. Кам'янець-Подільський. 3) Музичний фестиваль «Rock&Vuh». Цей фестиваль рок-музики проводиться у Хмельницькому на території парку щорічно з 2017 року. 4) «Музичний фестиваль Джаз-фест Поділля». Це фестиваль джазової музики, який проводиться щорічно у Хмельницькому [4].

Для залучення більшої кількості туристів цього року відбувся «Перший Хмельницький кінофестиваль сучасного українського кіно», який проходив з 10 до 12 вересня 2021 у містах Кам'янець-Подільський та Хмельницький.

Висновки. Хмельниччина є перспективним регіоном для розвитку туризму пріоритетними напрямками є розвиток історичного, сільського та фестивального туризму. В умовах розвитку туризму відбувається знайомство туриста з культурними традиціями регіону, обрядами, побутом. Вважаємо, що для розвитку туризму в регіоні потрібно: 1) впроваджувати розвиток відповідального і сталого туризму; 2) фінансувати рекламні компанії; 3) розвивати інфраструктуру; 4) розробляти туристичні маршрути; 5) застосовувати інноваційні технології.

Список використаних джерел та літератури:

1. Долинська О.О. (2017). Особливості туризму Хмельницької області. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. 2017. № 1-2 (66-67). С. 146-149.
2. Долинська О.О. (2021). До питання створення туристичних кластерів у Хмельницькій області. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Географія. 2021. № 1 (50). С. 126-133
3. Долинська О.О. (2021). Сільський туризм Хмельницької області: сучасний стан та перспективи розвитку. Вісник Одеського національного університету. Серія географічні та геологічні науки. ТОМ 26. Випуск 1(38) 2021 С. 105-117.

4. Долинська О. О. (2022) Перспективи розвитку фестивального туризму в Хмельницькій області. V Міжнародна науково-практична конференція «Нематеріальна культурна спадщина як сучасний туристичний ресурс : досвід, практики, інновації», Київський національний університет культури і мистецтв та ВПНЗ «Київський університет культури 19-20 травня 2022 р. (м. Київ). С. 131-134.

НАШІ АВТОРИ

Адамський Віктор – доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, кандидат історичних наук, доцент, *м. Хмельницький*

Балабуст Надія – кандидат педагогічних наук, *м. Хмельницький*

Блажевич Юрій – кандидат історичних наук, доцент, почесний краєзнавець України, *м. Хмельницький*

Бурдуваліс Катерина – директор Державного архіву Хмельницької області, *м. Хмельницький*

Вермінська Анастасія – студентка групи І-41 Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, *м. Хмельницький*

Галус Олександр – проректор з наукової роботи Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктор педагогічних наук, професор, *м. Хмельницький*

Григоренко Вадим – учень Хмельницької гімназії № 2, *м. Хмельницький*

Григоренко Олександр – академік Міжнародної академії інформатизації, дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України, член правління Хмельницької обласної організації НСКУ, Почесний краєзнавець Хмельниччини, доктор історичних наук, професор, *м. Хмельницький*

Гурак Руслан – голова Державної служби якості освіти України, кандидат юридичних наук, доцент, *м. Київ*

Дитинник Людмила – директор бібліотеки Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, *м. Хмельницький*

Долинська Олеся – доцент кафедри туризму, теорії і методики фізичної культури та валеології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктор філософії, доцент, *м. Хмельницький*

Єсюнін Сергій – учений секретар Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член НСКУ, кандидат історичних наук, *м. Хмельницький*

Завальнюк Олександр – професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, доктор історичних наук, професор, *м. Кам'янець-Подільський*

Завальнюк Костянтин – головний спеціаліст Державного архіву Вінницької області, кандидат історичних наук, *м. Вінниця*

Закреницька Людмила – доцент кафедри іноземних мов Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, кандидат філологічних наук, доцент, *м. Хмельницький*

Захар'єв /із Вагралів/ Володимир – старший науковий співробітник відділу охорони пам'яток ХОНМЦКІМ, *м. Хмельницький*

Земський Юрій – професор Хмельницького національного

університету, доктор історичних наук, професор, *м.Хмельницький*

Іваневич Лілія –науковий співробітник ІМФЕ імені М. Рильського НАН України, доктор історичних наук, *м.Хмельницький*

Кобилянська Ольга – студентка групи І-41 Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, *м.Хмельницький*

Кравчук Олександр – доцент кафедри всесвітньої історії Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського, кандидат історичних наук, *м. Вінниця*

Кришук Богдан – доцент кафедри педагогіки Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, кандидат педагогічних наук, доцент, *м.Хмельницький*

Кришук Валентина – доцент кафедри української мови та літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, кандидат філологічних наук, доцент, *м.Хмельницький*

Маркова Світлана – керівник відділу наукової роботи, професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту, доктор історичних наук, *м.Хмельницький*

Михайлова Світлана – методист відділу наукової роботи, викладач вищої категорії циклової комісії права та менеджменту Хмельницького кооперативного фахового коледжу ХКТЕІ, *м.Хмельницький*

Місінкевич Леонід – завідувач кафедри теорії та історії держави і права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова, доктор історичних наук, професор, *м.Хмельницький*

Олійник Микола – доцент Хмельницького національного університету, доктор історичних наук, доцент, *м.Хмельницький*

Осецький Йосип – дійсний член Центру дослідження історії Поділля Інституту історії НАНУ при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка, кандидат юридичних наук

Островий Володимир – завідувач кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, кандидат історичних наук, доцент, *м.Хмельницький*

Прокопчук Віктор – краєзнавець, доктор історичних наук, професор, *м. Дунаївці*

Северіна Тетяна – доцент кафедри іноземних мов Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, кандидат педагогічних наук, доцент, *м.Хмельницький*

Семенчук Сергій – доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, кандидат історичних наук, *м.Хмельницький*

Сердуніч Любов – спілчанка Національних спілок краєзнавців України, письменників України, журналістів України, Асоціації дослідників голодоморів в Україні, ВТ «Просвіта» ім. Т. Шевченка,

смт. Стара Снява Хмельницької області

Слюзко Валентина – доцент кафедри української мови та літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, кандидат педагогічних наук, доцент, *м.Хмельницький*

Телячий Юрій – в. о. ректора Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту, доктор історичних наук, професор, *м.Хмельницький*

Трембiцький Анатолії – старший науковий співробітник, член НТШ і НСКУ, доктор історичних наук, *м.Хмельницький*

Чабан Катерина – директор Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки, член Національної спілки краєзнавців України, *м.Хмельницький*

Черняк Василь – член Національної спілки краєзнавців України, *с. Біяни Вінницької області*

Шоробура Інна – ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, заслужений діяч науки і техніки України, член-кореспондент НАПН України, доктор педагогічних наук, професор, *м.Хмельницький*

Міністерство освіти і науки України
Хмельницька обласна рада
Хмельницька обласна державна адміністрація
Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницька міська організація Національної спілки краєзнавців України

Наукове видання

Матеріали

XII всеукраїнської науково-практичної конференції
**ДУХОВНІ ВИТОКИ ПОДІЛЛЯ:
ОСВІТА, НАУКА І КУЛЬТУРА НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ**
(до 85-річчя утворення Хмельницької області)
*м. Хмельницький,
20 вересня 2022 р.*

Д 85 Духовні витоки Поділля: освіта, наука і культура на Хмельниччині (до 85-річчя утворення Хмельницької області): матеріали XII всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 20 верес. 2022 р.).
Хмельницький: ХГПА, 2022. 340 с.

Комп'ютерний набір та упорядкування: Кришук Б.С.
Художнє оформлення: Кравчук К.Г.

*За достовірність фактів, назв, дат, посилань на літературні джерела тощо
відповідальність несуть автори.*

Здано до друку 21.12.2022 р. Підписано до друку 21.12.2022 р.
Формат 60x84/16. Гарнітура Book Antiqua. Умовн. друк. арк. 18,08.
Тираж 50 прим.

Віддруковано у науково-видавничому відділі
Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
29013, м.Хмельницький, вул. Проскурівського підпілля, 139
тел.: (0382) 79-58-96